

Полтавська державна аграрна академія

**ЕКОНОМІЧНИЙ, ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ТА
ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПІДТРИМКИ І
РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Колективна монографія

**За редакцією О. В. Калашник, Х. З. Махмудова,
І. О. Яснолоб**

Полтава – 2019

УДК 330
Е 45

Рецензенти:

Г. О. Бірта, д-р с.-г. наук, проф., завідувач кафедри товарознавства, біотехнології, експертизи та митної справи ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

В. В. Писаренко, д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри маркетингу Полтавської державної аграрної академії

В. П. Писаренко, д-р наук з держ. управл., проф., професор кафедри публічного управління та адміністрування Полтавської державної аграрної академії

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Полтавської державної аграрної академії (протокол № 2 від 29.10.2019 р.)

Е 45 Економічний, організаційний та правовий механізм підтримки і розвитку підприємництва : колективна монографія ; за ред. О. В. Калашник, Х. З. Махмудова, І. О. Яснолоб. Полтава : Видавництво ПП «Астроя», 2019. 371 с.

ISBN 978-617-7669-49-3

У колективній монографії з позицій міждисциплінарного підходу викладено результати досліджень економічного, організаційного та правового механізму підтримки і розвитку підприємництва. Наведено особливості вітчизняного та зарубіжного досвіду розвитку підприємництва. Розглянуто організаційно-економічні та фінансові аспекти розвитку підприємництва. Визначено особливості сучасного правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Досліджено сучасні аспекти управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання. Означено особливості формування асортименту товарів як інструмент підприємницької діяльності суб'єктів господарювання. Розкрито деякі питання щодо якості та безпечності товарів як складової підприємницької діяльності суб'єктів господарювання. Розглянуто інноваційні технології розвитку у сфері економіки, підприємництва. Виявлені економічні, соціальні та правові аспекти розвитку сільських територій. Наведені проблеми розвитку бізнес-освіти та управління знаннями.

Колективна монографія є частиною науково-дослідних тем Полтавської державної аграрної академії «Економічний, організаційний та правовий механізм підтримки і розвитку підприємництва» (номер державної реєстрації 0117U003103 від 22.02.2017 р.) та «Концепція розвитку енергоефективних і енергонезалежних сільських територій задля зміцнення конкурентоспроможності національної економіки» (номер державної реєстрації 0119U100028 від 10.01.2019 р.).

Розраховано на науковців, викладачів, керівників і спеціалістів органів державного управління, фахівців агроформувань, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться питаннями використання альтернативних джерел енергії в умовах сільських територій.

УДК 330

Автори вміщених матеріалів висловлюють власну думку, яка не завжди збігається з позицією редакції. За зміст матеріалів відповідальність несуть автори.

ISBN 978-617-7669-49-3

© Колектив авторів, 2019.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА	9
1.1. Досвід брендингу компанії Ford (<i>Дем'яненко Н. В., Світлична А. В., Самойлик Ю. В.</i>)	9
1.2. Implementation of foreign experience of transnationalization in the context of globalization (<i>Korneva N.</i>)	16
1.3. Підтримка та розвиток інтернаціоналізації МСП як ефективний механізм реалізації експортного потенціалу підприємств малого та середнього бізнесу (<i>Лісіца В. В.</i>)	20
1.4. Сутнісні характеристики та методи витрат в системі менеджменту аграрних підприємств для цілей обліку (<i>Пилипенко К. А.</i>)	29
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА	39
2.1. Спрощена система оподаткування суб'єктів малого підприємництва: організаційно-обліковий аспект (<i>Дорогань-Писаренко Л. О., Романченко Ю. О.</i>)	39
2.2. Технологічна реструктуризація підприємства агропродовольчого сектору як умова підвищення його конкурентоспроможності (<i>Дячков Д. В., Вовк М. О.</i>)	47
2.3. Організаційно-економічний потенціал підвищення конкурентоспроможності підприємств (<i>Загребельна І. Л., Тандур К. М., Риндіна Ю. В.</i>)	54
2.4. Електронна торгівля: організаційні та облікові аспекти (<i>Лега О. В., Прийдак Т. Б., Яловега Л. В.</i>)	61
2.5. Інституціональні механізми управління трансакційними витратами в агропродовольчій сфері (<i>Плаксієнко В. Я., Черненко К. В., Ліпський Р. В.</i>)	71
2.6. Тенденції і перспективи розвитку підприємництва в Україні (<i>Устік Т. В., Махмудов Е. Х., Ланишуга Є. В.</i>)	79
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	86
3.1. Вплив цінової та збутової політики на конкурентоспроможність підприємства в контексті законодавства ЄС (<i>Калюжна Ю. П., Даниленко В. І., Боровик Т. В., Писаренко С. В.</i>)	86

3.2. Адміністративно-правові аспекти здійснення державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності (<i>Кальян О. С., Козаченко Ю. А.</i>)	93
3.3. Реєстраційні процедури як інструмент управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання (<i>Луній Є. А., Нестеренко Н. М.</i>)	101
3.4. Формування правової компетентності майбутніх підприємців (<i>Осташова В. О.</i>)	108
3.5. Переоцінка основних засобів: облікові аспекти та вплив на показники фінансової звітності підприємства (<i>Прийдак Т. Б., Мокієнко Т. В., Нездойминога О. Є.</i>)	114

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

4.1. Корпоративна культура як інструмент ефективного управління персоналом готельної індустрії (<i>Архіпова С. П., Польова Л. В.</i>)	126
4.2. Перспективи використання рослинної сировини та купажованих жирів в технології м'ясопродуктів (<i>Будник Н. В., Кайнаш А. П., Бобошко С. О., Сахарова О. І.</i>)	132
4.3. Вибір методичного підходу і методу оцінки вартості сільськогосподарського бізнесу для інвестування (<i>Махмудов Х. З., Сівіцька Ю. О., Махмудова І. В.</i>)	137
4.4. Управління розвитком підприємництва у митній сфері (<i>Мороз С. Е., Калашник О. В., Лисак Д. Г.</i>)	146
4.5. Управління центрами витрат як інструмент ефективної підприємницької діяльності (<i>Олійник А. С., Терещенко І. О., Дмитренко О. Ю., Пушміна О. В.</i>)	152
4.6. Теоретико-методологічні засади соціально-психологічного аналізу управління підприємствами агропромислового комплексу (<i>Подлесна Г. В., Ільченко А. М.</i>)	159
4.7. Організаційна культура як фактор формування ефективної діяльності підприємницьких структур (<i>Сазонова Т. О., Шульженко І. В.</i>)	166
4.8. Технологічні аспекти підвищення ефективності садівництва в Україні (<i>Хмельницька Є. В.</i>)	172
4.9. Ризики в суспільстві (соціально-філософський аспект) (<i>Шейко С. В., Колодій О. С., Кальян С. Є.</i>)	179

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ АСОРТИМЕНТУ ТОВАРІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	187
5.1. Бізнес-процес «Управління асортиментом»: теоретичні основи (<i>Гордієнко С., Мороз С. Е.</i>)	187
5.2. Використання маркетингу для просування органічної продукції на споживчі ринки (<i>Лозинська Т. М., Вінюкова О. Б.</i>)	194
5.3. Оцінка та аналіз ринку молока в Україні (<i>Махмудова І. В., Михайлова О. С.</i>)	201
5.4. Актуальні аспекти формування асортименту пива (<i>Назаренко В. О., Горячова О. О., Офіленко Н. О., Котова З. Я.</i>)	208
5.5. Створення медичних перев'язувальних засобів пролонгованої дії (<i>Щуцька Г. В., Супрун Н. П.</i>)	215
РОЗДІЛ 6. ЯКІСТЬ ТА БЕЗПЕЧНІСТЬ ТОВАРІВ ЯК СКЛADOVA ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	223
6.1. Вплив екологічних факторів на пшеницю яру тверду (<i>Бараболя О. В., Жемела Г. П.</i>)	223
6.2. Технічне регулювання мийних засобів в Україні: стан та проблеми (<i>Басова Ю. О., Губа Л. М., Кобищан Г. Д.</i>)	228
6.3. Безпечність харчових добавок та їх вплив на здоров'я людини (<i>Бірта Г. О., Бургу Ю. Г., Флока Л. В.</i>)	237
6.4. Вивчення доцільності використання рослинної сировини в технології м'ясних напівфабрикатів (<i>Будник Н. В., Кайнаш А. П., Ткаченко К. О., Поліковська Ю. О.</i>)	244
6.5. Використання нетрадиційної рослинної сировини у технології борошняних виробів як складова підприємницької діяльності закладів ресторанного господарства (<i>Горобець О. М., Бородай А. Б.</i>)	249
6.6. Екоефективність текстильного виробництва (<i>Кириченко О. В., Пелик Л. В.</i>)	259
6.7. Нові вимоги до систем управління безпечністю харчових продуктів згідно з ISO 22000:2018 (<i>Лисенко О. М.</i>)	265
6.8. Перспективи покращення експортних можливостей підприємств олійно-жирової галузі (<i>Ремізова Ю. О.</i>)	272
6.9. Технологічні основи виробництва органічної продукції свинарства (<i>Усенко С. О., Мазанько М. О., Шостя А. М., Усенко О. О., Слинько В. Г., Чухліб Є. В., Березницький В. І.</i>)	278
6.10. Дослідження якості штучної ікри (<i>Юдічева О. П., Ремізова Н. Л., Корсун А. В.</i>)	285

РОЗДІЛ 7. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ, ПІДПРИЄМНИЦТВА	296
7.1. Проблеми та перспективи впровадження агроінновацій у практику господарювання суб'єктів підприємницької діяльності (<i>Воронько-Невіднича Т. В., Кошулько А. В., Шевченко О. С.</i>)	296
7.2. Основні засади впровадження енергозберігаючих технологій в рослинництві (<i>Калініченко О. В.</i>)	302
7.3. Цифрове сільське господарство: зарубіжний досвід та особливості впровадження й використання в Україні (<i>Шерстюк Л. М., Нездойминога О. Є.</i>)	309
РОЗДІЛ 8. ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	318
8.1. Економічні аспекти розвитку аграрних підприємств України (<i>Дядик Т. В., Волошина Є. О., Іванов М. В.</i>)	318
8.2. Управління земельними ресурсами в контексті сталого розвитку сільських територій та продовольчої безпеки (<i>Зось-Кіор М. В., Ільїн В. Ю., Марков Р. В.</i>)	325
8.3. Економічні аспекти розвитку Полтавської області в умовах проведення децентралізації (<i>Нездойминога О. Є., Красота О. Г., Ходаківська Л. О.</i>)	333
8.4. Особливості оцінки енергетичного потенціалу сільських територій (<i>Яснолоб І. О., Чайка Т. О., Зоря О. П.</i>)	341
РОЗДІЛ 9. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІЗНЕС-ОСВІТИ ТА УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ	349
9.1. Дослідницька компетентність – інтегрально значуща якість майбутнього підприємця (<i>Діденко Є. П.</i>)	349
9.2. Формування дослідницької компетентності майбутніх підприємців як передумова підвищення якості освіти (<i>Шиян Н. І., Діденко Є. П.</i>)	356
9.3. Аналіз ринку соків і сокової продукції України (<i>Дрозд А. С., Мороз С. Е.</i>)	363

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні підприємництво, як провідний сектор ринкової економіки країни, відіграє найважливішу роль в досягненні економічного успіху держави, підвищення темпів зростання валового внутрішнього продукту та рівня життя населення. Воно базується на самостійній, ініціативній, систематичній, на власний ризик, діяльності, будучи основою інноваційного і продуктивного характеру економіки.

Підприємництво створює передумови та забезпечує освоєння нових перспективних виробництв, сприяє інтелектуальному розвитку суспільства, створення ефективного конкурентного середовища, зміцнення регіональних економік і розвитку сільських територій. Крім того, підприємницька діяльність створює механізми досягнення стійкого розвитку економіки країни з урахуванням екологічних, економічних і соціальних компонентів.

Таким чином, мале підприємництво – це істотна складова ринкового господарства, невід’ємний елемент конкурентного механізму. Мале підприємництво дає ринковій економіці гнучкість, мобілізує фінансові та виробничі ресурси населення, несе в собі могутній антимонопольний потенціал, слугує серйозним фактором структурної перебудови і забезпечення проривів науково-технічного прогресу, вирішує проблему зайнятості та інші соціальні проблеми ринкового господарства. Ось чому становлення та розвиток підприємництва являє собою стратегічну задачу реформаційної економічної політики.

В той же час, становлення та розвиток підприємництва відбувається в контексті конкретних суспільно-економічних умов та під впливом складної системи внутрішніх і зовнішніх чинників, які, з одного боку, стимулюють процеси розвитку, а з іншого, – стримують їх. Недосконалість організаційно-економічного механізму розвитку підприємництва призводить до неефективного управління ресурсами, що в умовах інтеграції економіки, стають особливо чутливими до якості та характеру управлінських рішень. Отже, набувають актуальності наукові дослідження щодо економічного, організаційного та правового механізму підтримки і розвитку підприємництва в Україні в сучасних умовах господарювання.

Колективна монографія містить й узагальнює результати дослідження авторів з різних наукових установ, закладів вищої освіти України, науково-дослідних установ, що відображають сучасні досягнення вітчизняної науки в дослідженні порушеної проблеми. Звичайно, що однією з особливостей цієї праці є багатоманіття поглядів, які об’єднує в єдине ціле спільна ідея – економічний, організаційний та правовий механізм підтримки і розвитку підприємництва в сучасних умовах господарювання. Автори розміщених у колективній монографії

матеріалів висловлюють власну думку, яка не завжди збігається з науковою позицією редакції. За зміст матеріалів відповідальність несуть автори.

Колективна монографія містить дев'ять розділів. У першому розділі наведені особливості вітчизняного та зарубіжного досвіду розвитку підприємництва; у другому розділі висвітлено організаційно-економічні та фінансові аспекти розвитку підприємництва; третій розділ розкриває особливості сучасного правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання; четвертий розділ досліджує сучасні аспекти управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання; п'ятий розділ присвячено формуванню асортименту товарів як інструменту підприємницької діяльності суб'єктів господарювання; у шостому розділі розкрито деякі питання якості та безпечності товарів як складової підприємницької діяльності суб'єктів господарювання; сьомий розділ містить дослідження щодо інноваційних технологій розвитку у сфері економіки, підприємництва; у восьмому розділі наведено економічні, соціальні та правові аспекти розвитку сільських територій; заключний, дев'ятий, розділ присвячено проблемам розвитку бізнес-освіти та управління знаннями.

Ми переконані, що саме спільні зусилля учених різних наукових поглядів можуть сприяти покращенню економічного, організаційного та правового механізму підтримки підприємництва задля його розвитку. Впевнені, що подальша творча співпраця між дослідниками буде сприяти продукуванню перспективних концептуальних підходів до вирішення наукової проблеми та розвитку економічного, організаційного та правового механізму підтримки підприємництва в Україні у сучасних умовах господарювання.

Дана колективна монографія, з огляду на глибинність і різнобічність проблем підтримки і розвитку підприємництва, не в змозі дати вичерпну відповідь на усі поставлені в ній питання, не кажучи вже про ті аспекти, які з певних міркувань не знайшли у цьому дослідженні відображення. Проте сподіваємося, що здійснені у монографії напрацювання теоретичного, методичного, аналітичного та практичного характеру будуть корисними для науковців, викладачів, керівників і спеціалістів, що працюють у цих напрямках, керівників і спеціалістів, органів державного управління, фахівців різних галузей, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться питаннями щодо підтримки і розвитку підприємництва.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Досвід брендингу компанії Ford

Дем'яненко Н. В., канд. екон. наук, доцент

Світлична А. В., канд. екон. наук, доцент

Самойлик Ю. В., д-р екон. наук, доцент

Полтавська державна аграрна академія

Брендинг у сучасному суспільстві – це більше ніж просто створення імені, логотипу підприємства чи продукту. Завдяки вдалому розробленню та реалізації брендингових стратегій нині брендами можуть стати не тільки продукти споживчого ринку, а й корпорації, юридичні компанії, міста, країни, університети, лікарні, музеї, ресторани та навіть окремі особистості. Не викликає жодних здивувань готовність споживачів до придбання в першу чергу відомих і якісних так званих брендових речей або користування послугами брендових компаній. Вони здатні підвищити рейтинг компанії, з одного боку, і статус споживача в суспільстві – з іншого. Розуміючи необхідність і ефективність створення та позиціонування товарного чи корпоративного бренду, зростає кількість вітчизняних бренд-консалтингових агентств – спеціалізованих компаній щодо розроблення інноваційних стратегій і моделей брендингу [1].

Бренд є нематеріальним активом ТОВ «ДК «Полтава-Автосвіт», який в умовах економічної кризи може не тільки допомогти зберегти свою ринкову нішу, а й за умов ефективного стратегічного управління збільшити її. Бренд – це стійка стратегічна конкурентна перевага дилерської компанії. Найстаріший виробник автомобілів в світі – компанія Ford, яка бере свій початок з XI ст. Вона є четвертим у світі виробником автомобілів за обсягом випуску за весь період існування; у 2018 р. є третім на ринку США і другим у Європі. Компанія була заснована в 1903 р. Генрі Фордом. Він створив її, отримавши на розвиток свого бізнесу від інвесторів 28000 дол. США. Компанія Ford здобула популярність у світі завдяки тому, що першою застосувала класичний автоскладальний конвеєр.

Основні архітектурні елементи бренду Ford включають:

1) атрибути успішного бренду:

відомість назви бренду;

прихильність покупців до товару-бренду;

¹ Січко С. М. Бренд як інструмент сучасного бізнесу. *Економічний вісник НГУ*. 2008. № 1–2. С. 125–132.

цінності та якість бренду, їх сприйняття покупцем;
асоціативні ряди (створення доброзичливого ставлення покупця бренду, причини для здійснення купівлі);

2) умови успішного будівництва бренду: здатність підприємства підтримувати якість товару та стабільність його product-mix'у; маркетингова комунікативна підтримка, яка потребує значних коштів на рекламу, що має бути спрямована на конкретного цільового споживача (користувача) та враховувати його специфічні мотивації, а також професійне розроблення усіх складових маркетингу (товар, ціна, комунікації та розподіл) з використанням методів SWOT-аналізу; перетворення «4Р» продавця на «4С» покупця, складовими яких є: потреби споживача, витрати споживача, вигоди споживача та наявність ефективних комунікацій між споживачем і товаром виробника та його торговими посередниками;

3) проведення кваліфікованих досліджень: маркетингових з виявлення споживацької незадоволеності (бренди конкурентів, рівень прихильності до них споживачів, сегмент неспоживачів і тих, хто купує цей бренд час від часу: склад і причини поведінки); «унікальної» споживацької незадоволеності (незадоволеність функціональна, емоційна та соціальна; соціально-демографічний «портрет» незадоволеного споживача; чинники впливу на незадоволеного споживача.

З метою отримання стійкої довгострокової переваги бренд не формується довільно, а основними характеристиками брендингу як процесу управління брендом є цілеспрямованість та координація. Для досягнення поставленої мети процес брендингу Ford включав в себе такі етапи:

підготовка;
формування стратегії та ідеї бренду;
створення ідентичності, креатив та дизайн;
впровадження.

Етап підготовки передбачав координацію та систематизацію бачень компанії майбутнього бренду, вектора його розвитку та ринкового середовища. Насамперед в компанії спеціалісти оцінили об'єкт, який зміг принести їй найбільше прибутку у довгостроковому періоді. Для цього, поряд із традиційними методами сегментування ринку, стежили за новими тенденціями, що впливають на формування потреб і смаків потенційного споживача [2]. Врахувавши тенденції, що зароджуються, можна прогнозувати майбутню поведінку споживача та створювати новий бренд, що б відповідав баченням ринку у майбутніх періодах.

На етапі формування стратегії та ідеї бренду відбувалося узгодження ідеології, а саме – архітектури, платформи та позиціонування. На цьому етапі було важливо дати відповідь на такі запитання:

² Вознюк О. Шляхи удосконалення брендингових стратегій в сучасних умовах. Науковий блог НАУ «Острозька академія». URL : <http://naub.org.ua> (дата звернення 15.05.2019 р.).

Як позиціонують себе найближчі конкуренти?

Як компанія позиціонувала себе та свою продукцію у минулому?

Які зміни чекають компанію на ринку у довгостроковій перспективі (від 10 і більше років) і як ці зміни можуть вплинути на наповнення дистрибуційного портфеля бренду?

Створення ідентичності передбачало затвердження назви бренду, логотипу чи фірмового знаку та слогана. Логотип – це графічний та текстовий символ, який представляє конкретний суб'єкт. Він має пряме відношення до словесного знаку, але одночасно може бути наділений усіма ознаками – зображувальним³ та комбінованим³. Комбіновані фірмові знаки вміщують у себе знаки зображувального й словесного виду. Композиція таких знаків є поєднанням рисунку та слова [3]. Логотип бренду Ford наведено на рис. 1.

Рис. 1. Логотип бренду Ford

Американський концерн Ford у 2012 р. представив світу свій новий рекламний слоган, який замінив європейський і американський. На всіх промо-матеріалах компанії звучить «Go Further», що в буквальному перекладі означає «Іди далі» або «Іди вперед». За твердженням представників Ford, слоган повинен не тільки залучити покупців, але і мотивувати працівників створювати інноваційні автомобілі.

Найстаріший виробник автомобілів в світі – Ford, був одним з піонерів у використанні слоганів для авто:

«Ford. Надійний. Створено для життя» – коротко і зрозуміло.

«У Ford є краща ідея» – дійсно, американці є новаторами і постійно вносять щось нове в автомобілі.

Взагалі у Форда виходить чудово описувати переваги конкретної моделі парою слів:

«Форд Фьюжн. Для тих, хто не стоїть на місці» – жвавий маневрений авто, націлений на молодь. І ще один – «Звикай дивитися на світ звисока», підкреслюється висока посадка нового покоління авто.

«Форд Фокус С-мах. Бажати більшого» – тут йде порівняння зі звичайним фокусом, перевага С-мах в його розмірах. «Ford S-мах. У році всього 136 вихідних – проведіть їх з Форд S-мах» – відразу зрозуміло для яких цілей авто чудово підійде – виїзди на пікнік з

³ Гевко О. Етапи розроблення стратегії брендингу. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 1 (30). С. 185–197.

друзями і купую речей.

Побудова корпоративної ідеології бренду: забезпечує об'єднання співробітників довкола єдиної цілі; дає змогу виявити і сформулювати місію, цілі і цінності компанії; грамотно побудувати систему нематеріального стимулювання для створення бренду і збільшення його цінності для споживачів [4].

Місія Ford Motor: «Ми – глобальна родина й пишаємося своєю спадщиною, надаючи персональну свободу пересування людям по усьому світу». Ford заробив собі відмінну репутацію, особливістю якої є набір характерних понять, що сприймаються як риси близької людини: вірний, надійний, витривалий, працелюбний, терплячий. Небагато брендів можуть похвалитися такими епітетами. Саме тому основною метою ТОВ «ДК «Полтава-Австосвіт» як офіційного представника є задоволення попиту кожного відвідувача та надання можливості придбання авто будь-якого класу – від бюджетного до преміум.

Запорукою успіху Winner Imports Ukraine, Ltd. та ТОВ «ДК «Полтава-Австосвіт», які є прикладом чесного, прозорого і соціально відповідального бізнесу в Україні, є п'ять основних цінностей, які поділяє кожен співробітник компанії:

1. Порядність. ТОВ «ДК «Полтава-Австосвіт» будує свій бізнес на принципах чесності, прозорості, взаємоповаги у ставленні до партнерів, клієнтів та власних працівників.

2. Постійне вдосконалення. Це готовність до змін, відкритість новому та вміння впроваджувати інновації.

3. Професійність. Брати відповідальність на себе, ретельно підходити до справи і вміти прийняти складне мільйонне рішення лише за 24 години.

4. Люди. Основний актив компанії ТОВ «ДК «Полтава-Австосвіт» – це люди, адже будь-який бізнес робиться з людьми і для людей.

5. Перемога. Це слово закладено у назві компанії Winner Imports Ukraine, Ltd., яка є офіційним постачальником автомобілів і в перекладі з англійської означає «переможець».

На наступному етапі розроблялася так звана книжка бренду (Brand book), в якій описані методи та форми передачі інформації про бренд контактним аудиторіям. Під час виходу бренду на ринок реалізувалася програма впровадження, яка включала інформаційну підтримку, тренінги для персоналу та детальний план комунікацій із контактними аудиторіями [5].

Після впровадження бренду процес брендингу не завершується, і необхідним та обов'язковим є етап контролю. Для забезпечення

⁴ «Движение вперед» : нестандартные маркетинговые ходы Ford последних лет. URL : <https://vc.ru/marketing/19571-ford-ad> (дата звернення 20.09.2018 р.).

⁵ Кобилінський А. Ю. Автосалони та автоцентри як об'єкти дослідження та проектування. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2009. Випуск 22. С. 326–330.

максимальної ефективності і динамічного позитивного розвитку бренду необхідно здійснювати періодичний контроль, що дасть змогу виявити конкурентне становище бренду та вжити певних заходів задля його корегування у необхідному для компанії напрямі.

Перед тим, як назва машин перетворилася на повноцінний бренд, вона повинна пройти шлях з 5-ти етапів:

- перший етап – реєстрація торгової марки;
- другий – впізнаваність;
- третій – виникнення асоціативних зв'язків;
- четвертий – надання споживачами переваги;
- п'ятий – цінова винагорода.

Будівлі, зонування та дизайн автоцентрів відіграють одну з головних ролей у формуванні бренду, втілюючи конкурентні переваги автовиробників.

Сучасний та просторий дилерський центр Ford, компанії ТОВ «ДК «Полтава-Автосвіт», загальною площею 750 м², розташований за адресою м. Полтава, вул. Європейська, 148.

Фасад та внутрішнє оздоблення приміщення дилерського центру ТОВ «ДК «Полтава-Автосвіт» виконано згідно політики та стандартів бренду Ford (рис. 2). Автомобілі бездоганно чисті, величезні вікна приміщення сприяють гарному освітленню.

Рис. 2. Оздоблення фасаду приміщення ТОВ «ДК «Полтава-Автосвіт», 2018 р.

Обов'язковою для автосалону є наявність демонстраційного залу (шоу-рум), який проектувався за принципом «Open space» і є іміджевою частиною компанії Ford. На території салону працює приймальня сервісу з відділом продажу оригінальних аксесуарів, дитяча кімната, конференц-зал, і кафе, де можна комфортно відпочити, чекаючи на своє авто [6].

⁶ Міжнародна консалтингова агенція «Brandflight». URL : <http://www.brandflight.com.ru/branding> (дата звернення: 15.06.2019).

В шоу-румі салону вільно розміщуються 7 автомобілів з модельного ряду Ford. Автосалон дотримується наступних загальноприйнятих вимог: розташування на основній вулиці м. Полтава вул. Європейська; наявність фасадної частини (вітрини); добра та доступна транспортна розв'язка; зручні парковочні місця для клієнтів.

Основними послугами Компанії є: продаж нових автомобілів із складу, а також здійснення індивідуального замовлення на виробництво; кредитування і страхування автомобіля в кращих страхових компаніях; допомога в реєстрації автомобіля; установка новітніх систем для захисту автомобіля від викрадення; тонування, ремонт і заміна автомобільних стекол з власним складом автоскла; установка додаткового устаткування – ксенон, парктроники, автозвук; шумоізоляція і бронювання автомобіля захисними плівками; повне сервісне, технічне і гарантійне обслуговування автомобілів; мультибрендовий склад запасних частин з можливістю індивідуального замовлення і надання оперативного постачання.

Вартість легкових автомобілів марки наведено в табл. 1.

Вартість легкових автомобілів в 2018 р. варіювала від 337 тис. грн до 1193,8 тис. грн і вище. Бестселер марки продажу у Ford є Focus.

Передбачений розподіл автомобілів за класами А, В, С, Д, Е, які враховують розміри машин, а також тип кузова і форму приводу. Так, до класу «А» зараховано суперміні-машини (завдовжки близько 3,6 м), призначенні для умов міських «пробок» і вирішення проблем паркування, з потужністю двигуна до 1,0 л. Типовий представник класу: Ford Ka. Клас «В» представляють малогабаритні машини завдовжки близько 3,9 м з об'ємом двигуна 1,2 і 1,4 л: Ford Fiesta. Клас «С» є найпопулярнішим у споживачів Європи класом автомобілів; він відомий також як «гольф-клас». Автомобілі цього класу поєднують в собі оптимальне співвідношення компактності, місткості та динамічних характеристик автомобіля. Об'єм двигуна – від 1,4 до 1,8 л; довжина – 4,0–4,5 м: Ford Focus. Клас «Д» називають «родинними» автомобілями. Просторий салон дає змогу з комфортом перевозити до п'яти осіб, машини мають об'ємний багажник, довжина – 4,5–4,7 м. Типовий представник класу: Ford Mondeo.

Дослідження українського ринку легкових автомобілів, який динамічно розвивався у 2014 р., показало, що вплив економічної кризи призвів до падіння обсягів реалізації товарів у 2018 р. на 0,6 %. Бренд надає спеціальні пропозиції на обмежену кількість автомобілів. Зокрема, MUSTANG, FOCUS RS, TRANSIT 2 Т. На сайті Ford є можливість завантажити інструкції з експлуатації автомобілів Ford в електронному форматі для поточного та попереднього модельного ряду [7].

⁷ Основні етапи побудови бренд-стратегії. URL : <http://open.kmbs.ua/etapi-pobudovi-brend-strategiji> (дата звернення 15.12.2018).

1. Ідеологія автомобілів бренду Ford, що продаються в ТОВ «ДК «Полтава-Автосвіт»

Назва автомобіля	Позиціонування бренду
Легкові автомобілі	
Новий КА+	Компактний зовні. Зручний всередині
Нова Fiesta	Автомобіль оновленого покоління отримав новий вигляд і можливості. Продуманий дизайн
Нова Fiesta ST	Подвійний трепет емоцій. Абсолютно новий автомобіль
Новий Ecosport	Функціональний, економічний, з інтелектуальними технологіями. Має стиль, вишуканість і всі переваги кросовера
Новий Focus	Встановлює абсолютно нові стандарти дизайну та інновацій
Новий Focus RS	Щоб увійти до престижної серії RS авто пройшло тестування палючою спекою Аризони, крижаними пастками Арктики та найбільш вимогливими тестовими трасами світу
Kuga	Оснащений неймовірними технологіями та передовими засобами безпеки, створений бути не тільки економічним, але й приємним у спілкуванні
Новий Edge	Еталон сучасного стилю
Mondeo	Автомобіль з люксовим інтер'єром та розумними технологіями
Mondeo Hybrid	Має переваги гібридних технологій
Mustang	Легенда в Україні
Ranger	Традиційно, крутий та потужний, розумний ніж будь-коли
Комерційні автомобілі	
Новий Tourneo Connect	Авто демонструє багатофункціональність та рівень безпеки для вирішення повсякденних завдань
Новий Transit Connect	Покликаний зробити життя простішим
Новий Transit Custom	Ще більше інноваційних функцій та «розумних» технологій
Новий Tourneo Custom	Незрівнянний комфорт, продуманий дизайн, продуманий
Новий Transit 2T	Найбільший фургон у лінійці комерційних авто Ford
Новий Transit	Новий інтелект і сила
Новий Ranger	Кращий ніж будь-коли

Джерело: дані [1].

EcoBoost 1,0 л вважається найкращою розробкою компанії Ford в створенні сучасних, потужних, екологічних і при цьому економічних двигунів. Саме завдяки цьому компанія і вирвалася вперед серед інших автомобільних гігантів зі своїми новаторськими і технологічними новинками. Більшість експертів корпорації підтверджують всю неймовірність роботи цього винаходу. Звичайно, він вважається одним із найбільш вагомих в компанії завдяки малим габаритам та надзвичайно малим викидам вуглекислого газу, а також високій потужності – саме ці фактори інженери компанії приймали до уваги, як одні із найвагоміших для створення ідеального двигуна. І, як показують результати тест-драйвів, їм це вдалося. Важливість такого відкриття виводить сучасне

автомобілебудування на якісно новий рівень. Двигун EcoBoost 1,0 л здобув масу нагород, його встановлюють на різні види автомобілів – від легкових до болідів Формули 1 [8].

Отже, високий рівень конкуренції вимагає від виробників ефективного застосування маркетингового інструментарію. Компанія «Ford» використовує поєднання стратегій індивідуальної та колективної марки.

1.2. Implementation of foreign experience of transnationalization in the context of globalization

*Korneva N., PhD of Economics, Associate Professor
V.A. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University*

Strengthening the role of multinational corporations in the global economy is global. The liberalization of the economy, which occurs in almost all countries, creates favorable conditions for the development of transnational corporations. The activities of TNCs lead to an intensification of the process of specialization and cooperation between enterprises from different countries, the interconnection and interdependence of national economies. The interest in the phenomenon of globalization on the part of scientists who work in almost all branches of science, politicians, public figures, businessmen and crossed citizens confirms the relevance of the study.

Studies on the issue of integration and cooperation between Ukraine and the EU have been reflected in the works and monographs of such authors as I. Berezhnyuk, S. Borotnichek, A. S. Galchinsky, O. A. Kornievsky, V. Opryshko, N. Pirets, P. Pashko, V. Poselsky, M. Tonev, E. D. Kholstinina, A. Dugina, S. Brzezinskiy, A. Lyndyayev, S. Huntington. The purpose of the article is to investigate the state of modern integration processes in view of changes in the political and economic situation in the country and the implementation of concrete actions on the way to European integration.

Analyze the current state of transnationalization of the world economy in the context of globalization of business.

At the present stage, the development of the world economy, as a set of national economies that are in close interaction and interdependence, is characterized by the following features:

- liberalization of foreign economic relations of the countries;
- the contradiction of integration and globalization;
- the trend towards unification and standardization in various fields of international social and economic life;

⁸ Офіційний сайт ТОВ «ДК «Полтава-Автосвіт». URL : <http://ford.pl.ua/poslugi> (дата звернення: 20.11.2018).

- development of the process of transnationalization of production, which largely determines the direction of the international movement of factors of production, international trade; affects the economy and policies of individual countries;

- global institutionalization of the economy;

- further development of the process of globalization of spheres of economic life, etc.

The process of internationalization of economic life that is characteristic of the transitional stage of development of the world economy – from the industrial to the post-industrial (informational) stage, is defined as an objective process of convergence of national economies, which manifests itself in the growth of the production interdependence of economic actors from different countries, international trade in goods, the movement of capital and labor. Consequently, the internationalization of economic life implies an increase in the international mobility of finished products and factors of production.

Before turning to the analysis of the transnationalization of the world economy, it is necessary to determine what is internationalization and globalization.

Often the concepts of internationalization and globalization are used as synonyms. Nevertheless, it is different processes. Internationalization is a consequence of the industrial revolution, which formed the basis of technogenic civilization. While globalization is defined as a product of the information and communication revolution. The latter, creating the preconditions and incentives for the development of the intra-industry international division of labor and the latest technologies for managing cross-border commodity and financial flows in real time, has led to the creation of powerful transnational corporations, contributed to the separation of financial capital from the real economy and the transformation of its independent, virtually uncontrolled state and international institutes, force [9, p. 8].

International business is a set of business operations related to the crossing of national borders and the movement of goods, services, capitals, employees; technology transfer, information and data, as well as management executives [10, p. 3]. Internationalization of business is a combination of efforts of national and international companies of different countries in the implementation of various business operations. With the development of processes of internationalization of the form of international business vary from simple (international trade) to complex (international corporations with foreign direct investment).

International business is global in nature, which is its most important feature: it covers the global system of information business exchanges, the

⁹ Zinoviev F. V., Reutov V. E. (Ed.). Transnational corporations: monograph. Simferopol; Tavriya, 2007. 220 p.

¹⁰ Robock S. H., Simmonds K. International business and multinational enterprises. 3-rd ed. Nomewood, IL: IRWIN, 1983. 777 p.

global financial market, the global structure of technological innovations, and so on. As a result of moving from the level to the level of internationalization, the importance of how this trait manifests itself in this business increases, that is, how the effectiveness of this business is determined by the process of globalization. Actually, globalization is organically interwoven with signs of international business, forming the foundations of the global business: accessibility and universality, development by stages, technological globalization, financialisation, divergent-convergent interaction of national and international.

Transnationalisation can be considered both as a consequence and the reason for the growth of international concentration of production, that is, the deployment of the process of internationalization. At the present stage of development of global international business, transnational corporations (TNCs) obviously become one of the most effective organizational forms of internationalization of economic life and are at the center of the historical process of integrating the global economy. Transnationalization is a process of strengthening global integration as a result of global operations of TNCs.

Transnationalization is defined as a qualitatively new stage in the internationalization of economic life characterized by the sharp increase in the role of external factors in the development of all states and the creation of transnational capital. Or, define as only one, though the most important form of the overall process of internationalization of economic life. Thus, TNCs are the most dynamic structural element of the world economy. By mobility, the ability to transform ties and organizational structures, the speed of reaction to the impulses of the scientific and technological revolution, they significantly exceed the national or regional forms of economic entities [11, p. 8].

The globalization of international business does not contradict the process of internationalization, runs parallel with it, multiplying the channels, forms and means of world economic integration of the countries, that is, strengthening transnationalization.

The starting point for analyzing the transformational processes of transnationalization is the study of the stage of transnationalization of economic activity. In particular, TNCs can be systematized in organizational and legal forms in this way [12, p. 55–60]:

- colonial-raw TNCs of the first generation (mainly cartels, syndicates, trusts). The activities of the first generation TNCs were largely due to the development of the raw materials of the former colonies, which gives grounds for defining them as colonial-raw TNCs;

- second generation TNCs (mostly trusts). Their specificity is a strong connection with the production of military and technical products. Having

¹¹ Rudenko L. V. Management of capital flows in the modern business model of functioning of transnational corporations: monograph. K. : Condor, 2009. 480 p.

¹² Rococho V. V., Plotnikov O. V., Novitsky V. E., Kudirko L. P., Slobbery O. O. Transnational Corporations. K. : Tucson, 2001. 304 p.

started its activity between the two world wars, some of them retained their positions in the world economy and in post-war time;

- third generation TNCs (mostly concerns and conglomerates). These TNCs have widely used the achievements of scientific and technological progress, combining elements of national and foreign production. The main elements of the reproduction process were translated into general standards and principles. Third Generation TNCs contributed to the dissemination of NTP achievements to the countries of the world's periphery and formed the economic preconditions for the emergence of international production with a single information space, the international capital market, labor force and scientific and technical services;

- global TNCs of the fourth generation (mainly holding companies). Their decisive features are the planetary vision of markets and their functioning in conditions of global competition;

- global TNCs of the fifth generation (innovation-oriented holdings). At this stage, a new feature of the development of transnational capital is emerging – the spread of innovative activity to host countries, which was previously the prerogative of parent companies. This happens as a result of the creation in other countries of research centers and technology parks, as well as through the absorption of local firms with high innovation potential.

Thus, at the present stage, the leading drivers of the development of transnationalization are science and innovation, which transforms TNCs into the main generators of scientific ideas, new technologies and concepts of their dissemination, contributing to the emergence of a convergent economic system on a global scale.

Currently, TNCs control a significant part of the scientific and technological potential of developed countries. This allows it to play a leading role in the international exchange of technology and scientific and technical knowledge, and contribute to a structural shift in the global economy. Modern TNCs are changing the technology development strategy. It is based on the understanding of the requirements of the NTP and covers the organization and integration of the work of functional and specialized groups in the implementation of innovations, a continuous analysis of the feasibility of the existing market structure, functions, tasks, view on the technological development of the company in the future, which enables TNCs to act as one of the main sub of the global technology market [12, p. 62–63].

In general, the activation of the transformational processes of transnationalization at the present stage is conditioned by the following circumstances:

- filling geopolitics with economic content, when relations between countries are manifested, first of all, as economic relations;

- geoeconomics becomes a space of strategic development of transnational corporations;

- transnationalization is turning into a strategy for the development of international economic activity of states.

Transformation and activation of processes of transnationalization of economic activity leads to the following consequences:

- the emergence of national-state interests for the national framework of communication with the creation and expansion of the sphere of activity of transnational structures;

- consideration of national economic problems in the context of the course of global economic processes and the use of international resources, including resources of TNCs, to solve internal economic problems;

- the influence of transnational companies on national economies in the economic and political plane;

- awareness of the need for coordination of transnational structures and states of origin of TNCs and host countries [13, p. 101].

Summarizing the foregoing, it should be noted that transnationalization fundamentally changes the ratio of national, international, and supranational components in the mechanism of functioning of the world economy. The transnational capital's influence on the development of international markets and national economies is growing dramatically, and international reproductive cycles are emerging. The inclusion of national economies in the processes of transnationalization has double consequences: on the one hand, it leads to the creation of new jobs, the improvement of the scientific and technical and technological structure of the economy, the growth of GDP, and, on the other, causes profound deformations in the national economy (the destruction of the established reproductive and sectoral structure, etc.), which actualizes the question of the formation of the national reproductive complex taking into account possible directions of the country's inclusion in the system of international distribution pr these.

1.3. Підтримка та розвиток інтернаціоналізації МСП як ефективний механізм реалізації експортного потенціалу підприємств малого та середнього бізнесу

Лісіца В. В.

ВНЗ Укоопспілки «полтавський університет економіки і торгівлі»

Інтернаціоналізація МСП перебуває в центрі уваги урядів провідних країн світу як важливий чинник економічного розвитку, джерело мультиплікаційного ефекту економічного зростання для широкого кола економічних суб'єктів. Дослідження механізмів застосування заходів щодо стимулювання процесу інтернаціоналізації

¹³ Mikhailishin L. I. Foreign experience of activating innovation activity. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*. 2016. Vol. 6. Part 2. P. 99–105.

МСП в економічно розвинутих країнах сприяє удосконаленню національної системи підтримки експорту на основі використання ефективних міжнародних практик щодо доступу МСП на міжнародні ринки, підвищення конкурентоспроможності та розширення участі в глобальних ланцюгах доданої вартості; регулювання діяльності МСП щодо покращення доступу до джерел фінансування, участі МСП в електронній торгівлі, сприяння інноваційним МСП, а також розвитку технологічних стартапів.

Чисельні дослідження доводять, що розвиток МСП сприяє диверсифікації структури економіки та підвищенню стійкості економічного розвитку країни; створенню робочих місць та забезпеченню зайнятості населення; скороченню маргіналізації та досягненню оптимальної соціальної структури суспільства; забезпечує участь у створенні доданої вартості та підвищенні конкурентоспроможності економіки країни шляхом кількісного зростання суб'єктів підприємництва, їх різноманіття з точки зору форм підприємницької активності тощо [14].

Переважає більшість українських компаній в секторі підприємництва – це малі та середні підприємства (МСП), подібно до більшості країн по всьому світі. За статистичними даними, МСП має найбільші відносні частки від загальної кількості зареєстрованих підприємств (99,9 %), від загальної зайнятості населення (72,6 %) та від загальної створеної доданої вартості в Україні (60,1 %) [14].

Світовий досвід свідчить про те, що роль МСП у міжнародній торгівлі є значно меншою за їх роль у національних економіках, і зміни в цьому плані доволі повільні. Загалом, у світі на сектор МСП припадає близько 50 % ВВП, 60 % зайнятості, 30 % експорту та 10 % міжнародних інвестицій. Такі показники, як питома вага у вартості національного експорту та обсяг експорту МСП на душу населення, варіюють від країни до країни. Так, лідерами за внеском МСП до вартості експорту країн ЄС є такі невеликі країни, як Кіпр (65 %), Естонія (60,3 %), Латвія (52,1 %), Мальта (49 %) [15]. Емпіричні дослідження показують, що МСП, які постачають власну продукцію на експорт, як правило, винаймають більше персоналу, мають більш високу доходність, продуктивність праці та рівень технологічності ніж МСП, які працюють тільки на національному ринку [16]. Експерти відзначають, що все більша кількість МСП залучаються у глобальні ланцюги доданої вартості (ЛДВ) через виробництво проміжних товарів та послуг. Таким

¹⁴ Бураковський І., Крініцин О., Сологуб І. Політика сприяння експорту МСП в Україні. URL : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2016/LEV/Krinityn_SME_Export_Promotion.pdf (дата звернення: 16.06.19).

¹⁵ Аналіз бар'єрів для міжнародної торгівлі в Україні – 2016. Аналіз бар'єрів для міжнародної торгівлі в Україні. Попередній звіт за результатом опитування підприємств, задіяних у зовнішньоекономічній діяльності. URL : http://tfd.ier.com.ua/wordpress/wp-content/uploads/2016/06/Trade_barriers_report_tfd_2016.pdf (дата звернення: 11.09.2019).

¹⁶ Волошин А. В. Міжнародна конкурентоспроможність українських малих та середніх підприємств. *Економіка та держава*. 2019. № 2/20. С. 120–123.

чином, експортний потенціал МСП часто є недооціненим, в тому числі, через відсутність відповідних даних.

Що стосується України, то за даними Держкомстату, у 2016 р. експортна діяльність України була представлена переважно великими підприємствами із часткою в 70,5 % від загального експорту, тоді як частка МСП становила лише 29,5 % (5,0 % мікро, 8,1 % малі та 16,4 % середні підприємства) [17]. Більшість МСП здійснюють свою діяльність переважно в межах традиційних ринків, характеризуються низькою продуктивністю праці та рівнем підприємницьких намірів, високою питомою вагою вимушених підприємців як в цілому в країні, так і розрізі регіонів. Причинами відставання України є порівняно нижчий доступ МСП до основних ресурсів, необхідних для здійснення експорту: фінансових, інформаційних, технологій та інновацій.

Середовище функціонування українського МСБ включає регуляторний та нерегуляторний аспекти. Найбільшими проблемами регуляторного характеру, з якими стикаються експортери МСП, є: значний рівень бюрократизації, неефективний чи непрозорий механізм відшкодування ПДВ, велика кількість дозвільних документів, непередбачуваний характер торговельної політики України. Крім суто регуляторних проблем, які ускладнюють ведення експортної діяльності, експортні можливості МСП також визначаються спроможністю випускати товари та надавати послуги належної якості та ефективно конкурувати на світових ринках (табл. 1).

1. Оцінка поточного стану сфери регуляторного середовища інтернаціоналізації МСП України

Сфери регуляторного середовища	Оцінка поточного стану
Адміністрування податку на додану вартість	0,26
Здійснення дозвільних процедур	0,22
Доступ до фінансів	0,24
Захист прав інтелектуальної власності та авторського права	0,24
Доступ до знань та інформації	0,24
Проходження митниці	0,22
Доступ до технологій та інновацій	0,28

Джерело: дані [18].

Як відомо, метою політики сприяння експорту МСП є створення сприятливого клімату для реалізації експортного потенціалу існуючих МСП та виникнення нових МСП, орієнтованих на глобальний ринок, шляхом формування ефективних бізнес-мереж і поліпшення нормативно-правового середовища.

¹⁷ Як Україні стати третьою в Європі за рівнем інтернаціоналізації МСБ? Презентація аналітичного звіту та обговорення рекомендацій щодо покращення середовища інтернаціоналізації МСБ. URL : https://www.slideshare.net/Easy_Business/ss-120929671 (дата звернення: 14.08.2019).

¹⁸ Практичний посібник. Вихід українського МСБ на ринки ЄС. URL : <http://www.easybusiness.in.ua/uk/easybusiness-презентує-практичний-посібник-вих/> (дата звернення: 11.09.2019).

Втручання держави в цю сферу пояснюється теорією асиметричної інформації та іншими провалами ринку. МСП не зможе подолати бар'єри виходу на експортний ринок з різним регулюванням, діючими технологічними вимогами та процедурами, ускладненим пошуком інформації про потреби споживачів тощо. Тому, важливим є надання підтримки саме цій категорії фірм для зниження ними витрат, пов'язаних з виходом на іноземні ринки, так як саме ці витрати для більшості МСП є заборонними.

Система підтримки МСП повинна мати комплексний характер, охоплювати всі аспекти регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) в цілому, бути її специфічною підсистемою для успішної реалізації експортного потенціалу МСП країни, а не сукупністю різноманітних заходів і механізмів підтримки експорту, якою вона є зараз.

Сучасна підтримка національного експорту провідних країн світу базується на взаємодії урядових і недержавних інститутів, включаючи профільні міністерства і відомства, спеціалізовані агентства і експертні центри, фінансові структури, регіональний і зарубіжний апарат. Все чіткіше проявляється тенденція консолідації інститутів і механізмів держпідтримки експорту за кордоном, зростання масштабів і суспільної значимості їх діяльності.

В умовах висококонкурентного світового ринку і розвитку нетарифних обмежень імпорту можливості МСП щодо розвитку експорту істотно обмежені. У зв'язку з цим, провідні країни-експортери працюють над підвищенням ефективності фінансової та організаційної підтримки експорту.

Дані Європейської Комісії [19] свідчать про успішні практики вирішення проблем, що перешкоджають розвитку експорту в окремих країнах Європейського Союзу за такими напрямками: 1. Підвищення обізнаності. 2. Доступ до високоцінної інформації. 3. Освітні програми для персоналу. 4. Підтримка фінансових потреб інтернаціоналізації. 5. Розвиток мереж МСП. 6. Підтримка інтернаціоналізації торгівлі послугами. 7. Використання інтернаціоналізації задля підвищення конкурентоспроможності. 8. Індивідуальна підтримка (пошук клієнтів, партнерів, оцінка конкурентоспроможності). 9. Прикордонні зони та транскордонне співробітництво.

На рис. 1 представлені найбільш поширені заходи щодо підтримки експорту на національному рівні.

За останні роки в Україні було здійснено ряд реформ, які дещо покращили умови щодо регулювання діяльності МСП та їх підтримку в процесі інтернаціоналізації.

¹⁹ Enterprise and Industry. Supporting the. Internationalisation of SMEs. Guidebook Series. How to support SME Policy from Structural Funds. URL : https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/84453/Supporting_Internat_SMEs.pdf/f36577c4-53fc-4f44-a02a-d8f5e295158f.

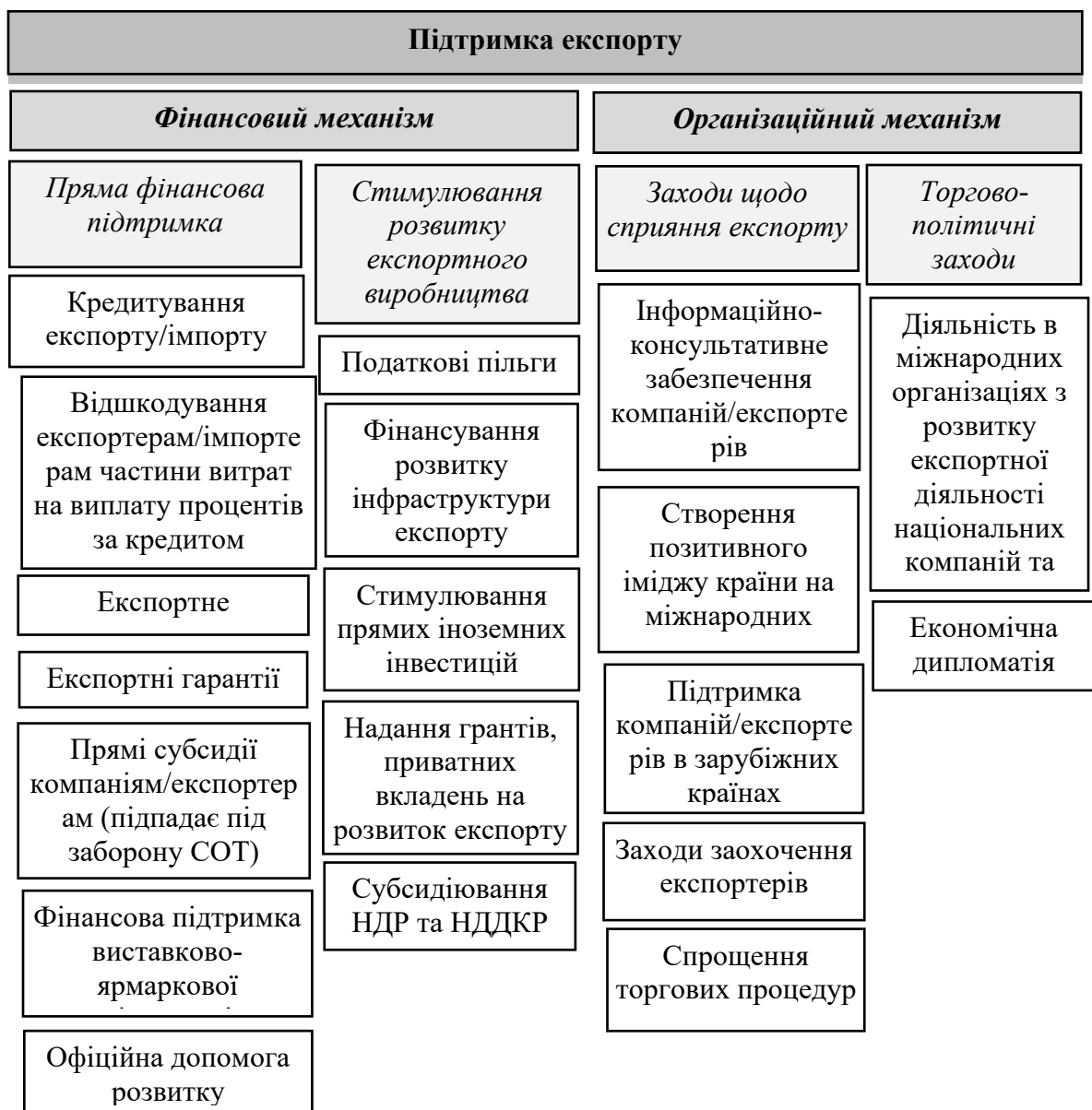

Рис. 1. Узагальнена структура підтримки експорту
Джерело: узагальнено за [20].

На даний момент українське інституційне середовище регулювання діяльності МСБ складається з кількох державних органів, що перебувають у підпорядкуванні КМУ, ВРУ або місцевих державних адміністрації (табл. 2).

Так, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, в рамках розробленого проекту Стратегії розвитку малого та середнього бізнесу в Україні до 2020 року [21], створило офіс з просування експорту, який функціонує як «єдине вікно» допомоги українським експортерам у виході на іноземні ринки та ін.

²⁰ Zhalilo Y. A. SMEs, Trade and Economic Development in Ukraine. Geneva: International Trade Centre, 2015. 47 p.

²¹ Проект Стратегії розвитку МСП до 2020 року. URL : https://issuu.com/mineconomdev/docs/short_sme_strategy_apr2017_revas (дата звернення: 30.05.19).

2. Структура основних стейкхолдерів серед органів влади в Україні

Державний орган	Структурний підрозділ
Кабінет Міністрів України (КМУ): дорадчі органи	Рада підприємців при КМУ
	Офіс з просування експорту
	Офіс залучення інвестицій
	Рада бізнес-омбудсмена
Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства	Департамент розвитку підприємництва
	Державна регуляторна служба
Верховна Рада України	Комітет з питань промислової політики та підприємництва
Місцеві державні адміністрації	Департамент економічного розвитку, торгівлі та залучення інвестицій

Положенням КМУ № 550 від 16 жовтня 2014 р. запроваджений Інститут Торгового представника (ТП) в Україні, який забезпечує просування економічних інтересів України на європейському та світовому ринку, здійснює в межах своїх повноважень координацію діяльності торгових представництв у складі закордонних дипломатичних установ України. До завдань ТП належить: аналіз стану міжнародної торгівлі, використання інструментів захисту ринку, розвиток економічного співробітництва з країнами та регіонами, питання СОТ, імплементація торговельно-економічних положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, організація інформаційного обміну в рамках виконання Угоди тощо.

Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України у складі Департаменту доступу до ринків та взаємодії з СОТ утворило Сектор нотифікацій та обробки запитів, який виконує функції національного органу нотифікацій за усіма угодами СОТ; пункту обробки запитів за угодами ТБТ/СФЗ; інформаційного пункту СОТ для українських органів державної влади, бізнесу та громадських організацій.

Взаємодія Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України та закордонних дипломатичних установ з українськими підприємствами здійснюється через механізм Ради експортерів та інвесторів (РЕІ) і вигляді відповідного звернення вітчизняної компанії щодо отримання дипломатичного сприяння.

У складі посольств України за кордоном діють торгові відділи, які мають сприяти українським підприємствам в отриманні базової інформації про зовнішні ринки й сприяти продажу українських товарів за кордоном.

Україна має окреме дипломатичне представництво при ЄС, яке відіграє активну роль у допомозі з налагодження ділових зв'язків та співробітництва між компаніями України та ЄС, у підтримці

українських експортерів на ринку ЄС та роз'ясненні базових правил виходу на нього. Серед особливих можливостей Представництва – налагоджені робочі контакти з представниками ключових інституцій ЄС та європейськими бізнес-асоціаціями, що дає змогу отримати фахову, у т. ч. консультативну, допомогу з перших рук задля просування інтересів українських компаній, в тому числі МСП, на європейському ринку. Представництво також є авторизованим партнером Європейської мережі підприємств (EEN).

Важливим фактором зростання конкурентоспроможності МСП є доступ до дешевих кредитних ресурсів. Висока ринкова ціна кредитів часто відрізає малі та середні підприємства від реалізації стратегій зростання за рахунок позик. З огляду на це, ряд міжнародних інституцій адмініструє постійно діючі кредитні програми для МСП, використання яких є більш вигідним, ніж користування кредитами на ринку. Окрім того, міжнародна допомога надається для МСП у галузі консалтингу.

В табл. 3 узагальнені діючі станом на 01.01.2019 р. основні проекти та програми підтримки МСП, що фінансуються міжнародними організаціями та установами. Реалізація зазначених програм сприяє використанню українським МСП переваг торгівлі на зовнішніх ринках, а також поширенню кращих європейських практик з підтримки МСП. На жаль, узагальнені дані щодо ефективності реалізації зазначених програм відсутні.

3. Донорська підтримка у розвитку бізнесу та виході на експортні ринки

Міжнародна організація/проект	Напрями та цілі реалізації
Організації	
Консультація МСБ в Україні від ЄБРР	Впроваджується ЄБРР за фінансування ЄС, урядів Швеції та США. Пошук та співфінансування послуг консультантів у сферах стратегії, маркетингу, бізнес-планування, інженерно-технічних рішень та ін.; організація освітніх тренінгів для підприємців.
Western NIS Enterprise Fund (WNISEF)	Регіональний фонд прямих інвестицій, заснований за фінансування уряду США через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Технічна допомога у сфері економічного лідерства, соціального інвестування, місцевого економічного розвитку та сприяння експорту; допомога у розробці та реалізації політики сприяння експорту України; надання практичної допомоги експортерам для переорієнтації торгівлі на нові ринки.
Центр зі сприяння імпорту з країн, що розвиваються	Фінансується Міністерством закордонних справ Нідерландів та має на меті промоцію імпорту до Нідерландів. Проекти підтримки українського експорту до ЄС; тренінги для компаній та консультантів ТПП з питань експортної маркетингової стратегії; створення довідників для експортерів.

Міжнародна організація/ проект	Напрями та цілі реалізації
Проекти	
Сприяння виходу МСБ	Впроваджується Міжнародним торговим центром у тісній співпраці з національними партнерами проекту (2016-2019 рр.)
плодоовочевого сектору на зовнішні ринки	за фінансування уряду Швеції. Проект ІТС допомагає малим і середнім виробникам та переробникам свіжих фруктів і овочів у Херсонській, Миколаївській, Одеській областях України: підвищити свою конкурентоспроможність; інтегруватись у національні та глобальні ланцюжки створення вартості; відкрити доступ до нових ринків, з фокусом на ринки ЄС.
Програма підготовки управлінських кадрів «FIT FOR PARTNERSHIP WITH GERMANY»	Координується Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за фінансування Федерального міністерства економіки та енергетики Німеччини. Підтримка економічного співробітництва між Німеччиною та Україною; підвищення компетенцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності з Німеччиною; побудова прямих контактів з німецькими компаніями.
Канадсько-український проект підтримки торгівлі та інвестицій (CUTIS)	Реалізується Конференційною радою Канади та урядом Канади. 5-річна (2016-2021) програма, яка має декілька напрямків: промоція експорту та залучення інвестицій; освіта для підприємців щодо експорту до Канади; послуги для підприємців, які хочуть експортувати до Канади
Німецька служба старших експертів SES	Ініційовано та реалізується бізнес-асоціаціями Німеччини за фінансування Федерального міністерства економіки та енергетики Німеччини. Фонд допомагає підібрати німецьких експертів під конкретні задачі, в т.ч. для допомоги по налагодженню збуту в рамках експортної стратегії або її розробки; фонд запрошує та фінансує транспортні витрати, страхування та сам підбір експерта; підвищення рівня фахівців.
Європейська мережа підприємств (EEN)	Напрями: допомога підприємцям знайти партнерів-інвесторів в країнах-учасниках; пошук інноваційних технологій; пошук партнерів для створення спільних підприємств; пошук партнерів для імпорту/експорту товарів.
AGRITRADE UKRAINE	Проект підтримується Федеральним міністерством продовольства і сільського господарства Німеччини та реалізується у співпраці з уповноваженою компанією GFA Consulting Group GmbH та виконавцями проекту – AFC Agriculture and Finance Consultants, IAK Agrar Consulting та Університетом ім. Гумбольдта. Надає підтримку українським сільськогосподарським товаровиробникам та аграропродово-льчим компаніям у пошуку європейських ринків збуту; підготовка компаній до виходу на нові ринки; входження, закріплення та розширення діяльності на ринках; проект інформує німецькі компанії про особливості аграрної торгівлі з Україною.
COSME	Програма ЄС для підвищення конкурентоспроможності підприємств і підприємств МСБ, що розрахована з 2014 до 2020 рр. із запланованим бюджетом в 2,3 млрд євро. Передбачений доступ до таких складових програми: покращення умов доступу МСП на ринки; покращення умов функціонування МСП (імплементация Акту Малого Бізнесу

Міжнародна організація/ проект	Напрями та цілі реалізації
	для Європи (Small Business Act for Europe); формування культури ведення бізнесу.
HORIZON 2020 UKRAINE	Програми наукових досліджень та інновацій Бюджет: до 80 млрд євро на 2014–2020 рр. Напрямки: дослідницька діяльність; інноваційна діяльність підприємств; підприємництво.

Джерело: узагальнено за матеріалами [17, 22, 23, 24, 25].

Отже, в результаті проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

- інтернаціоналізація має позитивний ефект як для бізнесу, так і для держави в цілому: для підприємств – це нові можливості в розширенні ринків збуту, отримання доступу до світових ринків капіталу та технологій; для держави – підвищення доходів та зайнятості населення, посилення притоку іноземних інвестицій та ін.;

- обізнаність МСП щодо інтернаціоналізації та відповідно їх залучення до міжнародної торгівлі поступово зростає за рахунок програм підтримки та державних політик сприяння, імplementованих на рівні країни чи регіонів;

- економічний потенціал сектору МСП в Україні сьогодні використовується недостатньо. Серед найактуальніших проблем, що суттєво впливають на рівень інтернаціоналізації МСП, домінують такі: важкість в отриманні банківських кредитів; нерозвиненість альтернативних джерел фінансування; відсутність навичок ведення експортної діяльності; відсутність обізнаності про агреговані джерела інформації щодо здійснення експортно/імпоротної діяльності; низький рівень використання новітніх технологій у виробництві; низький рівень витрат на інноваційну діяльність;

- експортний потенціал МСП передовсім визначається такими чинниками експортоздатності МСП як: якість товарів/послуг; конкурентна ціна; постійна наявність продукції для експорту; рівень іновативності; ступінь орієнтованості на споживача; гарантійне та післяпродажне обслуговування;

- система підтримки МСП в Україні являє собою набір доволі розрізнених заходів, які часто поміж собою не корелюють. Регіональні програми фінансово-кредитної підтримки підприємництва є достатньо обмеженими і передбачають фінансову підтримку МСП загалом на

²² Можливості та фінансові інструменти підтримки МСБ. URL : http://www.compet.kh.gov.ua/images/MTD/Katalogi/MSB_FinansoviInstrumenty_2019.pdf (дата звернення: 05.06.19).

²³ Карта можливостей МСБ. URL : <http://smemap.eu4business.eu/finance> (дата звернення: 20.06.19).

²⁴ Інтеграція українського МСБ в ланцюги доданої вартості ЄС. URL : <http://www.easybusiness.in.ua/uk/> (дата звернення: 18.07.19).

²⁵ Матеріали сайту <http://www.eu4business.eu/uk> (дата звернення: 15.08.19).

низькому рівні, а інституціональна інфраструктура в стадії формування та реформування;

– внаслідок обмеженості державних програм підтримки підприємництва та неспроможності бюджетної підтримки програм розвитку МСП відповідно до визначених потреб у ресурсах, ключовими групами стейкхолдерів стали суб'єкти фінансово-кредитного ринку України, міжнародні організації та структурні фонди ЄС, які мають програми підтримки МСП.

В даному контексті актуальним напрямом подальших досліджень є формування комплексної системи підтримки МСП в Україні, яка б охоплювала всі аспекти створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю на зовнішніх ринках, налічувала відповідні інститути та інструменти підтримки конкурентоспроможності товарів/послуг МСП на експортних ринках та подолання наявних бар'єрів експорту, сприяла удосконаленню навичок підприємств, необхідних для участі в міжнародній торгівлі.

1.4. Сутнісні характеристики та методи витрат в системі менеджменту аграрних підприємств для цілей обліку

*Пилипенко К. А., д-р екон. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

Слід зазначити, що Україна відстала від передових країн на цілу технологічну епоху й перебуває на індустріальній стадії розвитку, яка характеризується затратним виробництвом, недосконалими формами організації й оплати праці та системою і методами управління [26, с. 13]. Системне скорочення матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, більш повне використання генофонду сільськогосподарських рослин і тварин повинні забезпечити суттєве збільшення виходу продукції, значне підвищення дохідності та конкурентоспроможності галузі.

Вихід на міжнародні ринки України та членство в СОТ висувають витрати головним чинником забезпечення дохідності агроформувань. Велика увага аграрія, в умовах складної конкуренції за ринки збуту продукції, приділяється визначенню, моніторингу, аналізу витрат виробництва та собівартості одиниці продукції на підставі облікових даних.

Навколо сутності категорії витрат економічна думка напрацювала багато підходів і принципів, які склалися у межах історичного розвитку суспільства.

²⁶ Mason E. The Corporation in Modern Society. Cambridge., Mass. : Harvard University Press, 1959.

Економічний зміст поняття «витрати» досліджували ще класики політичної економії. А. Сміт ввів поняття «абсолютні витрати» [27], Д. Рікардо є автором теорії «порівняльних витрат» [28]. Під терміном витрати вони розуміли середні сукупні витрати на одиницю продукції, чи ціну виробництва з урахуванням рентних платежів.

Особливої уваги заслуговує теорія витрат виробництва К.Маркса, яка заснована на двох принципових категоріях: витрати виробництва і витрати обігу. Якщо витрати виробництва пов'язані зі створенням товарів, то витрати обігу, пов'язані з їх реалізацією (купівлею-продажем). В межах останніх він вирізняв чисті та додаткові витрати обігу. Чисті витрати включають витрати на купівлю-продаж, заробітну плату продавців і касирів, маркетинг, утримання торгових підприємств, консультації, рекламу, касові операції тощо. За словами Маркса це витрати «... вытекающие лишь из превращения формы товара, не прибавляют к нему никакой стоимости» [29, с. 168]. Додаткові витрати стосуються зберігання, транспортування, сортування, розфасовки тощо. Такі витрати збільшують вартість товару. В свою чергу витрати виробництва класик поділяв на суспільні витрати виробництва товару, які визначаються затратами праці, та індивідуальні витрати виробництва, які визначаються витратами капіталу товаровиробника.

Капіталістичні витрати у К. Маркса мали такий вигляд : $BK = c + v$, де BK – капіталістичні витрати виробництва; c – постійний капітал, авансований у засоби виробництва; v – змінний капітал, авансований у найману робочу силу. «Те самые составные части капитала, – писал он, – которые с точки зрения процесса труда различаются как объективные и субъективные факторы, как средства производства и рабочая сила, с точки зрения процесса увеличения стоимости различаются как постоянный капитал и переменный капитал» [29, с. 220]. В першому випадку працівник відноситься до засобів виробництва як до засобу та матеріалу своєї цілеспрямованої діяльності; в другому – засоби виробництва перетворюються в засоби висмоктування чужої праці [30, с. 320].

На формування витрат впливає також система управління державою, у країнах, де існувала командно-адміністративна система, Україна є такою, в основі теорії витрат виробництва лежали постулати трудової теорії вартості. При цьому розрізнялись витрати окремого товаровиробника, які одержали назву «собівартість» (затрати використаних для виготовлення товару засобів виробництва та зарплата зайнятих при цьому робітників), та суспільні витрати, які були кількісно більші на величину додаткового продукту, що складав матеріальну основу прибутку виробника. Крім витрат, пов'язаних із виготовленням

²⁷ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Соцэкгиз, 1962. 684 с.

²⁸ Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения. Москва, 1955. Т. 1. С. 4.

²⁹ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии ; под ред. Ф. Энгельса. Москва : Политиздат, 1969. Т. II. Кн. II : Процесс обращения капитала. 648 с.

³⁰ Caves R. E., Barton D. R. Efficiency in US manufacturing Industries. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1990.

товару, виділялися також витрати, необхідні для реалізації товару, що визначалися як витрати обігу.

Теорію трансакційних витрат, яка набула широкого розповсюдження в останнє десятиріччя та яка розроблена представниками неоінституціоналізму. Поняття трансакційних витрат запровадив американський економіст Р. Коуз. Він так пояснює їх сутність: «Покупатели и продавцы должны находить друг друга; покупатели должны изучить то, что продавцы могут им предложить, а продавцы – что покупатели хотят приобрести; обе стороны вынуждены изучить цены, по которым другая сторона согласится осуществлять операции, стороны должны вести переговоры, вырабатывать контракты, обеспечивать их выполнение и т.д. Будут создаваться рынки и будут появляться специалисты – дилеры и брокеры – для обеспечения процесса обмена. Именно издержки такой деятельности я называю трансакционными издержками» [31, с. 33]. В сучасній економічній літературі зустрічаються різні визначення трансакційних витрат. Малахов С. характеризує їх як ціну, яку платить будь-яка економічна система за недосконалість власних ринків [32]. А. Н. Олейник вважає, що трансакційні витрати – це витрати, пов'язані з обміном та захистом правочинностей [33]. Зустрічаються і інші визначення трансакційних витрат а саме: як витрат на пошук інформації (покупців і продавців), що потребує часу, зусиль і ресурсів на ринках з асиметричною інформацією, що є наслідком неповноти і недосконалості отриманої інформації; як додаткових витрат виробника (постачальника) на доведення продукції та сировини до вимог, обумовлених споживачем: витрати на поставки, витрати на маркетинг, витрати на продаж, витрати на післяпродажне обслуговування. В системі обліку данна категорія витрат не використовується.

Виходячи з наведених визначень до трансакційних витрат в економічній теорії найчастіше відносять наступні їх групи: витрати пошуку інформації; витрати, пов'язані з веденням переговорів та укладанням угод; витрати вимірювання якості; витрати специфікації та витрати на захист прав власності; витрати опортуністичної поведінки (поведінки ухиляння від виконання умов угоди з метою отримання прибутку за рахунок інтересів партнерів); витрати захисту від третіх осіб. Значимість і вагомість в економічній науці та практиці таких категорій як витрати та собівартість цілком закономірно вимагають з'ясування їх суті спочатку в нормативно-правових актах держави. Так,

³¹ Коуз Р. Фирма, рынок и право ; пер. Р. И. Капелюшников. Москва : «Дело ЛТ» при участии изд-ва «Catallaxy», 1993. 192 с.

³² Малахов С. Трансакционные издержки и макроэкономическое равновесие. *Вопр. экономики*. 1998. № 11. С. 78–96.

³³ Олейник А. Н. Институциональная экономика: учеб. пособ. Москва : ИНФРА-М, 2000. 416 с.

згідно НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [34] витрати – зменшення економічних вигод у вигляді зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками).

Подібне визначення дається і П(С)БО 16 «Витрати»: витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, яке призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [35].

В Методичних рекомендаціях з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, можна знайти визначення витрат ідентичне тому, що пропонується в П(С)БО 16 «Витрати» [35]. Тобто, в перелічених нормативних документах витрати ототожнюються із зменшенням чи вибуттям активів, що не завжди відбувається на практиці. Активи підприємства не вибувають, а лише переходять з одного виду в інший.

У Податковому кодексі України витрати розглядаються як сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних для провадження господарської діяльності платника податку, в результаті яких відбувається зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, внаслідок чого відбувається зменшення власного капіталу (крім змін капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власником) [36].

Міжнародні практика окремого стандарту для обліку витрат не має, а застосовує Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 [37] витрати розглядаються як зменшення економічних вигод протягом облікового періоду у вигляді вибуття чи амортизації активів або у вигляді виникнення зобов'язань, результатом чого є зменшення власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами учасникам.

Таким чином, визначення поняття витрат, що міститься в Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку та Методичних рекомендаціях з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств має чітко виражений фінансово-обліковий характер. Категорія витрати втрачає суто економічне значення та головне місце в економічній роботі

³⁴ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 02 лют. 2013 р. № 336. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

³⁵ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.

³⁶ Податковий кодекс України від 01 груд. 2010 р. № 2755. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

³⁷ Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 «Сільське господарство». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_027.

кожного підприємства. Витрати відіграють роль тільки у фіксації одержаних результатів і не сприяють поліпшенню фінансово-економічного стану підприємств у відтворювальному процесі. Це на нашу думку є невиправданим, оскільки витрати при їх визначенні та формуванні повинні передбачати своє скорочення за рахунок постійного зниження матеріало-, енерго-, трудоемності продукції на основі більш повного використання біологічного потенціалу рослин і тварин. Тому витрати є важливою економічною категорією. Використовуються в економічній теорії такі поняття як «витрати», «затрати», «издержки» (рос.), собівартість. Витратам присвячено багато наукових робіт, що дає підстави говорити про тотожність термінів «витрати» і «затрати».

Нерідко «витрати» і «затрати» подаються як синоніми. Зокрема у великому економічному словнику термін «издержки» (рос.) перекладається як «витрати» (укр.) та вказується його відповідність терміну «затраты» (рос.). В сучасному економічному словнику «затраты» (рос.) подаються як виражені в грошовій формі витрати підприємств, підприємців, приватних виробників на виробництво, обіг, збут продукції [38]. Економічний зміст поняття «затраты» аналогічний «издержкам», однак на практиці в бухгалтерському обліку використовується частіше словосполучення з «затратами», а в економічному аналізі – з «издержками». В той же час «издержки» – це виражені в грошовій формі витрати, обумовлені витрачанням різних видів економічних ресурсів (сировини, матеріалів, праці, основних засобів, послуг, фінансових ресурсів) у процесі виробництва і обігу продукції, товарів [27, с. 140].

Визначення категорії «витрати», яке наводиться в сучасній економічній літературі представлені в табл. 1.

Однак за умов функціонування сільськогосподарських підприємств в ринкових умовах господарювання, витрати перестають бути лише сукупністю матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, з якої виготовляється продукція. Вони стають основою успішного здійснення всіх складових господарської діяльності – виробництва, управління, планування, контролю, маркетингу тощо.

В табл. 2 визначено сутність витрат в залежності від впливу на процеси відтворення. Таким чином, у діючих нормативних документах термін «виробничі витрати» не використовується, але в економічній теорії це поняття функціонує. У цілому витратами виробництва є всі витрати живої та уречевленої праці, що використовуються для виготовлення цінностей (продукції).

³⁸ Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах) / гл. ред. А. М. Прохоров ; изд. 3-е. Т. 23. 1976. 640 с.

1. Визначення категорії «витрати» в науковій літературі

Джерело	Визначення витрат
Саблук П. Т. [39]	Витрати – це сукупність факторів, застосовуваних у процесі продукування товарів, послуг, виражена у вартісному вимірі.
Сук П. Л. [40]	Витрати – це вартість використаної живої та уречевленої праці і сил природи на виробництво продукції.
Бутинець Ф. Ф. [41]	Витрати виробництва – це вираження у грошовій формі поточних витрат, трудових, матеріальних, фінансових та інших видів ресурсів на виробництво продукції.
Палій В. Ф. [42]	Витрати – весь комплекс матеріальних і грошових ресурсів, який необхідний для створення продукту.
Друрі К. [43]	Витрати – засоби, які витрачені для отримання доходів.
Стоун Д., Хітчинг К. [44]	Витрати – вартість чогось, використаного для отримання доходу (на виробництво продукції або надання послуг) протягом певного періоду, хоч останній не обов'язково збігається з моментом дійсної оплати ресурсів.
Фандель Г. [45]	Витрати – це затрати факторів виробництва у вартісному вираженні.
Сопко В. В., Патрик Є. [46]	Витрати – використані у процесі виробництва різні речовини та сили природи на виготовлення нового продукту праці.
Хонгрэн Ч. Т., Фостер Дж. [47]	Витрати використані ресурси та гроші, які потрібно заплатити за товари чи послуги.
Макконелл К., Кемпбелл Р., Брю С. [48]	Економічні витрати – виплати, які фірма повинні здійснити, або ті доходи, котрі вона повинна забезпечити постачальнику ресурсів для того, щоб відволікти ці ресурси від використання в альтернативних виробництвах.
Дерій В. А. [49]	Витратами доцільно називати повністю або частково використані у процесі господарсько – фінансової діяльності підприємства запаси, необоротні активи, трудові й інтелектуальні ресурси, а також зменшення (погашення) зобов'язань підприємства перед бюджетом, кредиторами та іншими юридичними і фізичними особами.

³⁹ Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє : науково-популярні нариси у трьох томах. Київ : Інститут аграрної економіки, 2001. Т. II : Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. 484 с.

⁴⁰ Сук П. Л. Облік виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції в умовах ринку: методологія і практика. Київ, 2007. 330 с.

⁴¹ Бутинець Ф. Ф., Давидюк Т. В., Малуґа Н. М. Бухгалтерський управлінський облік : підруч. [для студентів спеціальності 7. 050106 Облік і аудит вищих навчальних закладів] ; за ред. Ф. Ф. Бутинця. [2-ге вид. перероб. і доп.]. Житомир : ПП «Рута», 2002. 480 с.

⁴² Палій В. Ф. Основы калькулирования. Москва : Финансы и статистика, 1987. 283 с.

⁴³ Друри К. Введение в управленческий и производственный учет. ; [пер. с англ. под ред. С. А. Табалиной]. Москва : Аудит; ЮНИТИ, 1994. 560 с.

⁴⁴ Стоун Д., Хитчинг К. Бухгалтерский учет и финансовый анализ.; пер. с англ. Ю. А. Огибиньш, Г. Ю. Огибиньш. Москва : Сирин, 1998. 302 с.

⁴⁵ Фандель Г. Теория производства и издержек. ; [пер с нем. под. рук. и науч. ред. М. Грешака]. Київ : Таксон, 1998. 582 с.

⁴⁶ Сопко В., Патрик Е. Учет затрат и калькулирование себестоимости продукции в промышленности. Київ : Техника, 1998. 122 с.

⁴⁷ Хонгрэн Ч. Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет : управленческий аспект. ; пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. Москва: Финансы и статистика, 2000. 416 с.

⁴⁸ Макконелл К. Р., Кемпбелл Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2-х томах ; пер. с англ. Москва : Республика, 1992. 399 с.

⁴⁹ Дерій В. А. Витрати і доходи підприємств у системі обліку та контролю : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, «Економічна думка», 2009. 272 с.

2. Сутність витрат в залежності від впливу на відтворювальний процес

Вплив на відтворювальний процес	Сутність витрат
Управління	Витрати (як об'єкт управління): - основа прийняття більшості управлінських рішень, спрямованих на досягнення високого економічного результату виробничо-господарської діяльності підприємства; - засіб удосконалення інформаційного процесу управління; - засіб визначення стану і перспектив функціонування господарських структур.
Планування	Витрати (як об'єкт планування): - засіб визначення цілей підприємства та його підрозділів у формі постановки виробничих завдань і вибору засобів для їх виконання; - засіб організації контролю та відповідальності за досягнутий рівень витрачання через порівняння фактичної і планової величин; - один з основних елементів, необхідних для визначення економічних результатів діяльності підприємства, що очікуються в майбутньому періоді; - засіб розробки нормативів вартості ресурсів, визначення їх рівня на одиницю продукції, нормативної (планової) собівартості.
Виробництво	Витрати (як економічна категорія): - засіб забезпечення здійснення процесу виробництва. Витрати (як об'єкт): - засіб оцінювання економічної доцільності здійснення виробничого процесу.
Контроль	Витрати (як об'єкт контролю): - засіб впливу на результати діяльності підрозділів і підприємства в цілому; - засіб досягнення оптимального рівня рентабельності виробництва та належної ефективності діяльності господарюючого суб'єкта; - засіб впливу на обґрунтовану розробку заходів щодо зниження витрат ресурсів, енерго-, матеріалоемності продукції.
Розподіл і перерозподіл вартостей	Витрати (як економічна категорія): - засіб забезпечення руху товарів від виробників до споживачів, включаючи їх реалізацію кінцевим споживачам. Витрати (як об'єкт): - основа витратного методу ціноутворення (визначення рівня ціни з урахуванням рівня витрат на виробництво та реалізацію продукції. При використанні цього методу базою для визначення рівня ціни слугують витрати на одиницю продукції); - основа визначення ефективного використання авансованого у виробництво капіталу.

Оскільки величина витрат формується в системі бухгалтерського обліку, то необхідно враховувати зв'язок цієї категорії з обліковими витратами. На нашу думку, поняття «витрати» є більш широким, ніж собівартість. Витрати співвідносяться з процесом безперервного

здійснення виробництва взагалі, тобто незалежно від його завершеності. Собівартість характеризує рівень витрат на виробництво продукції, що завершено, тобто собівартість є вартісним вираженням витрат ресурсів у процесі виробництва певного обсягу продукції, відшкодування яких є необхідною умовою простого відтворення. Враховуючи вищесказане, на нашу думку, витрати – це використані природні, матеріальні, нематеріальні, трудові і фінансові ресурси, які мають грошове вираження і контролюються підприємством у процесі виробництва продукції з метою забезпечення умов простого та розширеного відтворення.

Витрати виробництва відображають досягнутий рівень господарювання конкретного підприємства, недоліки й позитивні моменти його діяльності. До них належать фактичні витрати природних, матеріальних, грошових і трудових ресурсів, тому будь-які зміни в господарській діяльності відображаються в загальній сумі витрат та собівартості продукції.

На величину витрат виробництва впливає передусім рівень цін на ресурси виробництва. Якщо ціни на засоби виробництва знижуватимуться, то за всіх інших незмінних умов виробництва зменшуватимуться витрати виробництва і собівартість продукції.

Важливою складовою витрат виробництва є витрати на оплату праці. Рівень оплати праці протягом десятиліть постійно зростає під впливом інфляції, що призводить до збільшення собівартості продукції навіть при незмінних затратах праці.

Невід'ємною складовою здійснення основних господарських процесів витрати стають за умови їх попереднього своєчасного, повного та достовірного відображення на рахунках бухгалтерського обліку. Дані обліку витрат на виробництво продукції використовуються при визначенні ефективності виробництва окремих підприємств та рослинницьких і рослинницьких галузей; ефективності роботи внутрішньогосподарських підрозділів, первинних трудових колективів; ефективності існуючих внутрішньогосподарських і міжгосподарських зв'язків, кооперативних і інтегрованих відносин. Витрати нормативні та фактичні слугують для визначення спеціалізації виробництва окремих підприємств та його підрозділів. Тобто, облік витрат дозволяє оперативно виявляти економічну ефективність роботи підприємств, визначати рівень окупності ресурсів, якість та конкурентоспроможність підприємств, формування знову створеної вартості, фондів споживання та розвитку.

Одним із важливих моментів раціональної організації обліку витрат, який в значній мірі визначає рівень їх управління в системі виробничо-господарської діяльності, є економічно обґрунтована класифікація витрат. Зміна зовнішніх та внутрішніх факторів виробництва ставить перед управлінням нові завдання, внаслідок чого

виникає необхідність диференціації витрат за ознаками, які раніше не існували.

Дослідженню проблем класифікації витрат присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. На практиці, як правило, використовується лише 5–7 ознак класифікації для цілей обліку.

З метою цілеспрямованого облікового використання ознак класифікації витрат, доцільно розглядати їх залежно від сфери практичного застосування: ознаки, що використовуються при веденні фінансового обліку; ознаки, що використовуються при веденні управлінського обліку. Для потреб першої групи призначені класифікації витрат за видами діяльності та економічними елементами. Зазначені групування дозволяють значно полегшити роботу фінансової бухгалтерії, оскільки відображаються у фінансовій звітності та Плані рахунків.

П(С)БО 16 «Витрати» передбачено єдине для всіх підприємств групування витрат за економічними елементами: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація, інші операційні витрати [35]. Поряд з цим в наукових публікаціях зустрічаємо інший підхід вчених щодо даного поділу. Так, П. Л. Сук [40] замість п'яти елементів витрат виділяє сім, додаючи до загальноприйнятого переліку фінансові платежі та роботи і послуги сторонніх підприємств і організацій. Вважають деякі науковці, що План рахунків помітно б виграв, якщо клас 8 «Витрати за елементами» доповнити рахунками «Купівля» та «Послуги зі сторони». На наш погляд, для цілей фінансового обліку достатньо використовувати елементи витрат, які визначені П(С)БО 16. Розглядати питання стосовно їх деталізації недоцільно, оскільки для проведення аналізу та здійснення контролю за раціональним використанням матеріальних ресурсів підприємства призначені інші класифікації витрат – за статтями калькуляції, за ступенем контролюваності тощо.

Класифікація витрат за економічними елементами дозволяє розрахувати складові операційних витрат, показує скільки яких активів використано, незалежно, де вони витрачені, на які цілі використані. Групування витрат в обліку відбувається для визначення собівартості окремих видів продукції, тому в управлінському обліку доцільно використовувати класифікацію витрат за статтями калькуляції, в результаті чого надається детальна інформація про використання ресурсів, полегшується управління і контроль за витратами. Примірний перелік статей витрат для різних галузей сільського господарства міститься в Методичних рекомендаціях з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств [50]. Проте рекомендовані статті

⁵⁰ Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств : Наказ Міністерства аграрної політики України від 18.05.2001 р. № 132. URL : https://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01/page_

витрат не дають можливості згрупувати витрати з необхідною для проведення аналізу деталізацією, тому в економічній літературі міститься багато пропозицій щодо їх удосконалення.

На наш погляд, при паперовій формі обліку раціонально встановлювати такі статті витрат, назви та зміст яких відповідають кореспондуючому рахунку. При автоматизації бухгалтерського обліку не існує проблеми підвищення аналітичності даних.

З метою удосконалення визначення собівартості доцільно ознаки класифікації витрат, які використовують при веденні управлінського обліку слід групувати за напрямками, які традиційно виділяють в вітчизняній та зарубіжній економічній літературі: для визначення собівартості виготовленої продукції та отриманого прибутку; для прийняття управлінських рішень і планування; для здійснення процесу контролю та регулювання. Щоб дійсно класифікація витрат знайшла широке застосування необхідно мати чітке уявлення про призначення кожної класифікаційної ознаки та виду витрат. Такий підхід допоможе управлінцям виділити саме ті групи витрат, які на їх погляд в найбільшій мірі сприятимуть вирішенню поставлених перед ними завдань, а це в свою чергу підвищить рівень управління витратами в системі виробничо-господарської діяльності підприємства.

Розкриття призначення напрямку класифікації витрат підприємства може бути ефективно використане на практиці. Це буде сприяти поліпшенню обліку та контролю витрат, їх прогнозуванню, надає можливість не лише розподіляти їх за підрозділами, видами діяльності, періодами тощо, а й вирішувати конкретні управлінські завдання на поточну і довгострокову перспективу.

Отже, класифікація витрат дає можливість краще здійснювати їх планування, моніторинг, облік, точніше та детальніше аналізувати витрати, визначати вплив на дохідність, прибутковість підприємства. Економічно обґрунтована класифікація витрат залежить від правильного вибору класифікаційних ознак. На нашу думку, варіанти класифікації витрат, перш за все, повинні передбачати забезпечення функцій управління з урахуванням спрямованості обліку витрат.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

2.1. Спрощена система оподаткування суб'єктів малого підприємництва: організаційно-обліковий аспект

*Дорогань-Писаренко Л. О., канд. екон. наук,
Романченко Ю. О., канд. екон. наук
Полтавська державна аграрна академія*

В час фінансової кризи та економічної нестабільності підприємці потребують максимальної оптимізації податків. Найбільш гнучким є вибір спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Так, у далекому 1998 р. в Україні зародилася спрощена система оподаткування малого бізнесу, як регулятор ефективного використання його можливостей у розвитку національної економіки. В той період безробіття стимулювання діяльності малого підприємництва мало б забезпечувати додаткові робочі місця.

Проблемним питанням залишається формування оптимальної системи оподаткування підприємців та запобігання ухиленню від сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету.

Відповідно до Податкового кодексу України [51] підприємці мають право на застосування загальної системи або спрощеної системи оподаткування. Враховуючи специфіку майбутньої діяльності, необхідно обирати за власною ініціативою одну з них, бо здійснення підприємницької діяльності за двома системами оподаткування неможливе.

В світі сьогодні існує чотири моделі спрощеної системи оподаткування для малого та середнього бізнесу [52].

1. Модель застосування фізичних індикаторів ведення бізнесу. Система передбачає використання певних показників (фінансових або нефінансових) фактичного ведення бізнесу. Як правило, показники варіюються за видами економічної діяльності. Наприклад, в Єгипті середня сума податку по галузі хлібопекарень була визначена на основі кількості борошна, що була використана в певному періоді. В Косово очікувану суму податку ресторанного бізнесу вираховують на основі індикатору – річний оборот ресторану. Очевидно, ця модель є надмірно складною та надто суб'єктивною.

2. Модель сплати фіксованого платежу або патенту. Зазвичай, фіксована плата (патент) встановлюється залежно від виду економічної діяльності, а збір сплачується незалежно від прибутковості або обороту

⁵¹ Податковий кодекс України № 2755-VI від 02 груд. 2010 р. URL : <http://www.rada.gov.ua>.

⁵² *Макеева О.* Если не ФОП, то как? Украина уже нашла решение. И сразу потеряла. URL : <https://finance.liga.net/ekonomika/article/esli-ne-fop-to-kak-ukraina-uje-nashla-reshenie-i-srazu-poteryala>.

компанії. Часто фіксована плата є порівняно невеликою, щоб зменшити ухиляння від сплати та заохотити бізнес сплачувати податки та працювати у легальному полі. А тому доходи держави мізерні. Разом з цим, така система виглядає недосконалою, адже немає ніякого зв'язку між розміром компанії або рентабельністю чи оборотом. Сам податок є регресивним – малі підприємства не виростають до середніх та великих, оскільки розвиваються горизонтально.

3. Модель сплати податку з обороту. Ця модель стала найбільш популярною для оподаткування мікро- та малого бізнесу в Росії, Грузії, Україні та інших країнах. Обороти використовуються виключно для визначення вимог до реєстрації. При цьому, мало кого хвилює, що податок несе каскадний негативний ефект, не має жодного відношення до прибутковості компанії. Це означатиме – прибуток може бути негативним, але податок повинен бути сплаченим. Саме тому таку систему неможливо справедливо уніфікувати для всіх видів бізнесу.

4. Модель чистого грошового потоку та спрощеного обліку. Оподаткування за методом «cash flow» із використанням спрощеної бухгалтерії – це спосіб вимірювання як доходів, так і витрат. Цей метод був використаний в країнах з перехідною економікою (наприклад, у Польщі). Бухгалтерський облік ведеться не за принципом подвійного запису, а за касовим методом доходів та витрат. Ефективні податкові ставки залежать від виду діяльності. Основна перевага цього методу – до уваги беруться як доходи, так і витрати, тобто прибутковість або збитковість бізнесу.

Основні відмінності між спрощеною та загальною системою в Україні наведені в табл. 1.

1. Порівняння спрощеної та загальної систем оподаткування суб'єктів малого бізнесу в Україні

Критерій порівняння	Спрощена система оподаткування	Загальна система оподаткування
База розрахунку податку	Дохід (або фіксований щомісячний платіж), залежно від обраної групи	Прибуток (для фізичних осіб: чистий оподатко-вуваний дохід = доходи – витрати)
Реєстрація платником податком на додану вартість	Можливе тільки на 2 і 4 групах	У загальному порядку (якщо обсяг операцій більше 1 млн)
Сплата земельного податку	Ні	Так
Реєстратор розрахункових операцій	Не використовує, якщо дохід не більше 1 млн грн	У загальному порядку
Бартерні операції, вексельні розрахунки, взаємозаліки	Ні	Так

Джерело: дані [53].

⁵³ Оніщенко В. Спрощена система оподаткування – 2019. URL : <https://www.golovbukh.ua/article/7121-sproshchena-sistema-opodatkovannya>.

Вітчизняним податковим законодавством передбачено чотири групи платників єдиного податку; збільшено ставки максимального розміру доходу, який дає змогу перебувати на спрощеній системі оподаткування; знижені ставки єдиного податку для платників третьої групи.

Так, спрощена система оподаткування для підприємців буде вигідною, якщо бізнес є високоприбутковим, тобто підприємець має низькі витрати. У такому випадку сплачується менше податку, ніж на загальній системі; виручка за рік порівняно невелика; підприємство користується земельними ділянками (є звільнення від плати за землю); основні споживачі послуг підприємства теж перебувають на спрощеній системі або це населення (це більше стосується 1–2 груп єдиного податку). У такому разі може бути й непотрібною реєстрація платником податку на додану вартість; підприємця влаштовують обмеження по кількості працюючих (1 та 2 група єдиного податку) та обсягах доходу; немає потреби у здійсненні бартерних розрахунків.

Однак, на спрощеній системі заборонено перебувати банкам, кредитним спілкам, ломбардам, лізинговим компаніям, довірчим товариствам, страховим компаніям, інвестиційним фондам та деяким іншим фінансовим установам, реєстраторам цінних паперів, а також нерезидентам. Звичайно, що треба все рахувати по кожній конкретній ситуації та бажаній групі єдиного податку.

В табл. 2 наведено порівняльну характеристику щодо умов оподаткування суб'єктів малого бізнесу, які обрали спрощену систему оподаткування.

Платники єдиного податку першої і другої груп (а це виключно фізичні – особи підприємці), які не використовують працю найманих осіб, звільняються від сплати єдиного податку протягом одного календарного місяця на рік на час відпустки, а також за період хвороби, підтвердженої копією листка (листків) непрацездатності, якщо вона триває 30 і більше календарних днів.

Щоб перебувати на 1 групі, фізичні особи – підприємці повинні дотримуватись наступних вимог Податкового Кодексу:

- не використовувати працю найманих осіб;
- здійснювати виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадити господарську діяльність з надання побутових послуг населенню (перелік даних послуг наведений в статті 297.1 Податкового Кодексу України);
- обсяг доходу протягом календарного року не повинен перевищувати 300 тис. грн.

Ст. 293 Податкового Кодексу передбачено, що для першої групи платників єдиного податку повинна застосовуватись ставка у межах до 10 % розміру прожиткового мінімуму. Так, у 2019 р. розмір єдиного податку для платника 1 групи становить 192,10 грн (1921 грн x 10 %).

2. Основні показники для вибору групи єдиного податку фізичними особами-підприємцями

Показники	Групи платників єдиного податку			
	Група 1 (фізичні особи – підприємці)	Група 2 (фізичні особи – підприємці)	Група 3 (фізичні особи – підприємці та юридичні особи)	
			Платники ПДВ	Неплатники ПДВ
Обмеження за обсягом доходу за календарний рік	300 000 грн	1 500 000 грн	5 000 000 грн без НДС	5 000 000 грн
Обмеження за кількістю працівників	0	10	Без обмежень	
Дозволені види діяльності	Роздрібна торгівля на ринках, побутові послуги (за переліком)	Послуги населенню і платникам єдиного податку, виробництво, торгівля, ресторанне господарство	Без обмежень	
Ставки податку	до 10 % прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня	до 20 % мінімальної зарплати на 1 січня	3 % доходу + ПДВ	5 % доходу
Ведення обліку	Доходів	Доходів	Доходів і витрат	Доходів
Звітність	Щороку	Щорічно	Щокварталу	Щокварталу

Для того, щоб перебувати на другій групі фізичні особи – підприємці повинні дотримуватись наступних вимог:

- здійснювати господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, чи виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства;

- кількість осіб, які перебувають у трудових відносинах з підприємцем не повинна перевищувати 10 осіб;

- обсяг доходу не повинен перевищувати 1,5 млн грн.

На другій групі платників єдиного податку не можуть перебувати фізичні особи – підприємці:

- які надають посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна;

- які здійснюють діяльність з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів,

дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння.

Зазначені вище фізичні особи – підприємці належать виключно до третьої групи платників єдиного податку, якщо відповідають вимогам, встановленим для такої групи.

Для другої групи платників єдиного податку ставка встановлюється у межах до 20 % розміру мінімальної зарплати. Так, у 2019 р. розмір єдиного податку для платника 2 групи становить 834,60 грн (4173 грн x 20 %).

Проте існують обмеження для підприємців, що обрали вищевказані групи. Перебуваючи на єдиному податку 1 і 2 групи не можливо займатися (п. 291.4 ПКУ): наданням посередницьких послуг з купівлі, продажу, оренди та оцінки нерухомого майна (група 70.31 КВЕД); діяльністю з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних і побутових виробів і дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, напівдорогоцінного каміння. Також ФОП на 1-й групі підприємець не може займатися оптовим продажем та наданням непобутових послуг. Підприємець на 2-й групі не може надавати послуги неплатникам єдиного податку.

Вибір 3-ї групи спрощеної системи оподаткування є оптимальним для тих, що готовий платити податок з кожної операції, не хоче обмежувати себе певними видами діяльності та бажає без будь-яких обмежень співпрацювати як і з юридичними, так і фізичними особами.

Платником 3 групи можуть бути:

- фізичні особи – підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена. Тобто, значною перевагою даної групи на даний момент є те, що обираючи її підприємець, може й не мати найманих працівників та при необхідності може залучати їх в необмеженій кількості.

- суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми. Знову ж таки ніяких обмежень по кількості працівників не встановлено.

Основна вимога, яка повинна бути дотримана вищезазначеними суб'єктами – це не перевищення платниками обсягу доходу понад 20 млн грн протягом календарного року.

Відсоткова ставка єдиного податку для платників третьої групи (фізичні особи) встановлюється у таких розмірах:

- 3 % доходу – у разі сплати податку на додану вартість згідно з Податковим Кодексом;

- 5 % доходу – у разі включення податку на додану вартість до складу єдиного податку.

Зазначимо, що існує особлива група, де можуть перебувати тільки

сільськогосподарські товаровиробники – це 4 група платників єдиного податку. Сільськогосподарськими товаровиробниками, відповідно до пп. 14.1.235 ПКУ, є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка займається: виробництвом сільгосппродукції та/або розведенням; вирощуванням і виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах); переробкою сільгосппродукції на власних чи орендованих потужностях, у тому числі з власновиробленої сировини на давальницьких умовах, і здійснює операції з її постачання. Таким чином фізичні особи, у тому числі фермерські господарства без статусу юридичної особи не можуть бути платниками цієї групи.

На сьогодні по Полтавській області обліковується 39458 фізичних осіб – платників єдиного податку, що на 4,1 % більше за минулорічний показник. У тому числі: платники єдиного податку першої групи – 6332 фізичних осіб; платники єдиного податку другої групи – 19267 фізичних осіб; платники єдиного податку третьої групи – 13859 фізичних осіб (рис. 1).

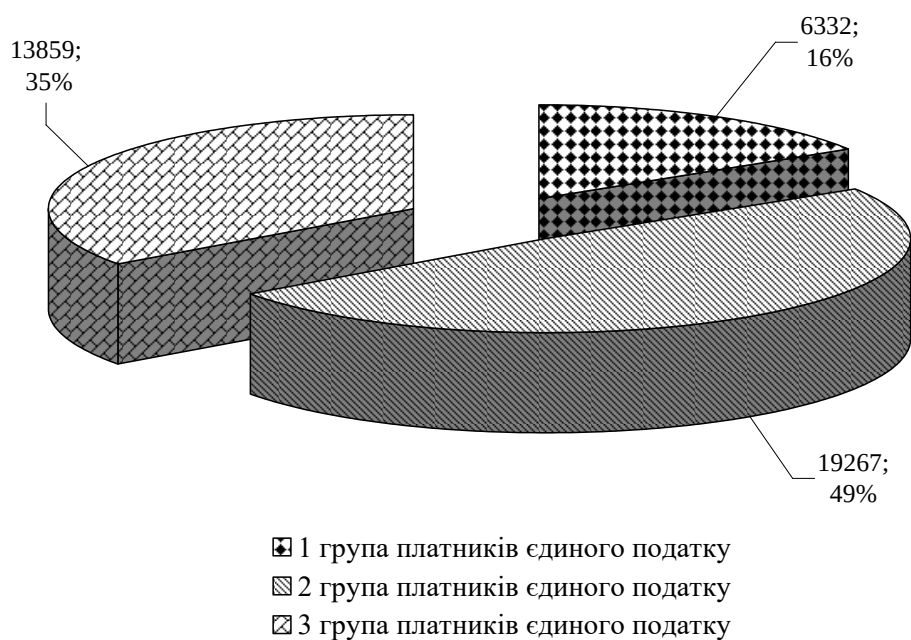

Рис. 1. Структура фізичних осіб – підприємців за групами платників єдиного податку у Полтавській області, станом на 1 липня 2019 р., осіб

Джерело: узагальнено автором за даними [54].

Таким чином, найбільша частка платників єдиного податку (49 %) обрали другу групу. Для підприємців цей варіант зручний. По-перше, відображення в обліку лише безготівкових оборотів по банківському рахунку за умови приховування готівкових надходжень, дозволяє занизити сукупний дохід та не вийти за межу дозволеного доходу за

⁵⁴ Понад 189 млн грн єдиного податку з фізичних осіб надійшло до бюджету Полтавщини. URL : <https://np.pl.ua/2019/05/ponad-189-mln-hm-iedynoho-podatku-z-fizychnykh-osib-nadiyshlo-do-biudzhetu-poltavshchyny>.

податковим кодексом для платника відповідної групи єдиного податку. По-друге, розмір єдиного податку є фіксованим та не залежить від доходу. Наприклад, за однакових умов діяльності відповідно по податкового законодавства та розміру отриманого максимально можливого доходу для платника другої групи фізична особа – підприємець має можливість прорахувати вигоду у економії на сплаті єдиного податку у 8,4 рази (табл. 3).

3. Економічне обґрунтування домінантного вибору другої групи єдиного податку фізичними особами – підприємцями

Показники	2 група єдиного податку	3 група єдиного податку
Максимальний дозволений дохід у рік за Податковий кодексом, грн	1500000,00	5000000,00
Кількість найманих працівників, осіб	до 10 осіб	
Умовний максимальний дохід в місяць, грн	125000,00	
Розмір єдиного податку в місяць, грн	834,60	6250,00
Розмір єдиного податку в рік, грн	10015,20	75000,00

Джерело: авторська розробка.

Платники єдиного податку першої і другої груп сплачують єдиний податок щомісячно авансом, проте не пізніше 20 числа поточного місяця. Такі платники єдиного податку можуть здійснити сплату єдиного податку авансовим внеском за весь податковий (звітний) період (квартал, рік), але не більш як до кінця поточного звітного року.

Платники єдиного податку першої і другої груп (а це виключно фізичні – особи підприємці), які не використовують працю найманих осіб, звільняються від сплати єдиного податку протягом одного календарного місяця на рік на час відпустки, а також за період хвороби, підтвердженої копією листка (листків) непрацездатності, якщо вона триває 30 і більше календарних днів.

У випадку, якщо на період відпустки або хвороби все ж були сплачені суми податку, вони підлягають зарахуванню в рахунок майбутніх платежів з цього податку за заявою платника єдиного податку.

У випадку, якщо платники єдиного податку першої чи другої групи у календарному кварталі перевищили максимальний обсяг доходу, то з наступного календарного кварталу вони повинні за заявою перейти на застосування ставки єдиного податку, визначеної для платників єдиного податку відповідної вищої групи, або ж відмовитися від застосування спрощеної системи оподаткування. Відповідно заява подається не пізніше 20 числа місяця, наступного за календарним кварталом, у якому допущено перевищення обсягу доходу. Окрім того, сума, що перевищує дозволений розмір доходу оподатковуватиметься за ставкою у розмірі 18 %.

Податковим (звітним) періодом для платників єдиного податку

першої та другої груп є календарний рік. Податковий (звітний) період розпочинається з першого січня і закінчується останнім календарним днем грудня відповідного року. Платники єдиного податку першої та другої груп подають до контролюючого органу податкову декларацію платника єдиного податку протягом 60 календарних днів, що настають за останнім днем звітного податкового року, в якій відображаються обсяг отриманого доходу та щомісячні авансові внески. Податкова декларація подається до контролюючого органу за місцем податкової адреси.

У відповідності до ст. 295.3 ПКУ платники єдиного податку третьої групи сплачують єдиний податок протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал.

Отже, звітним періодом для платників 3 групи є календарний квартал, а строк подання декларації – протягом 40 днів після закінчення кварталу. Тобто суб'єкт господарювання зобов'язаний сплатити податок протягом десяти днів після закінчення 40-денного строку, встановленого для подання декларації. Сплата єдиного податку платниками третьої групи здійснюється за місцем податкової адреси.

За перше півріччя поточного 2019 р. по Полтавській області до місцевого бюджету надійшло 554,1 млн грн єдиного податку, в тому числі 265,9 млн грн єдиного податку від з фізичних осіб – підприємців. У порівнянні із аналогічним періодом 2015 р. надходження збільшились податку до бюджету цілому та від підприємців зокрема збільшилось в 3,7 рази (табл. 4).

4. Надходження єдиного податку до бюджету Полтавської області, станом на 1 липня відповідного року, млн. грн

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2015 р. у %
Єдиний податок - всього	148,1	233,5	366,5	452,1	554,1	в 3,7 р. б.
в тому числі: - з юридичних осіб	25,4	37,9	47,4	608,4	74,3	в 2,9 р. б.
- з фізичних осіб	93,7	136,7	221,7	265,9	346,1	в 3,7 р. б.
- з сільсько- господарських товаровиробників	28,9	58,9	97,4	125,3	133,7	в 4,6 р. б.

Джерело: узагальнено автором за даними [55].

Платники єдиного податку першої і другої груп ведуть Книгу обліку доходів шляхом щоденного, за підсумками робочого дня, відображення отриманих доходів. Форма Книги обліку та порядок її ведення затверджені Наказом Міністерства Фінансів України № 579 від

⁵⁵ Звіт про виконання місцевих бюджетів. Полтавська область (зведений бюджет). Станом на 1 липня 2015–2019 рр. URL : <http://www.adm-pl.gov.ua/page/vikonannya-byudzhetu-oblasti-1>.

19.06.2015 р. [56]. Платники єдиного податку третьої групи (фізичні особи – підприємці), які не є платниками ПДВ, ведуть Книгу обліку доходів шляхом щоденного, за підсумками робочого дня, відображення отриманих доходів. В свою чергу платники єдиного податку третьої групи (фізичні особи – підприємці), які є платниками ПДВ, ведуть Книгу обліку доходів та витрат. Для реєстрації Книги обліку доходів платники єдиного податку подають до контролюючого органу за місцем обліку примірник Книги (сторінки якої повинні бути прошиті та пронумеровані).

Систематизуючи дослідження практиків та вчених, чинну нормативно-правову базу, визначимо, що спрощена система оподаткування є оптимальним способом оподаткування доходів фізичних осіб – підприємців. Домінуючою у виборі підприємців залишається друга група єдиного податку. Вважаємо необхідним впровадити систему запобігання тінізації діяльності (наприклад у вигляді відкриття окремого фізичної особи – підприємця з «нульовими» оборотами замість оформлення трудового договору), мінімізації податків, які активно використовуються суб'єктами малого підприємництва.

2.2. Технологічна реструктуризація підприємства агропродовольчого сектору як умова підвищення його конкурентоспроможності

*Дячков Д. В., канд. екон. наук, доцент,
Вовк М. О.*

Полтавська державна аграрна академія

Одним з пріоритетних напрямів, щодо розвитку агропродовольчих підприємств є збільшення та удосконалення конкурентних переваг серед конкурентів. Підвищення рівня конкурентоспроможності передбачає удосконалення управлінських та виробничих можливостей агропромислового виробництва, що формує нові пріоритетні напрями розвитку, підвищення ефективності функціонування підприємств не лише на внутрішньому ринку, але й на зовнішніх ринках.

За даними Всесвітнього економічного форуму у Звіті про глобальну конкурентоспроможність 2017–2018 рр., Україна посіла 81 місце серед 137 досліджуваних країн, піднявшись в рейтингу на чотири позиції. За складовими показника, який характеризує ефективність ринків – ключового фактора на стадії інвестиційного зростання (індустріалізації) – Україна посідає 101 місце, 120 місце – за ефективністю фінансових ринків і 86 – за ефективністю ринку праці. Готовність до адаптації технологій та інновацій оцінена на рівні 81 місця.

⁵⁶ Про затвердження форм книги обліку доходів і книги обліку доходів і витрат та порядків їх ведення № 579 від 19 груд. 2015 р. : Наказ Міністерства Фінансів України. URL : <http://www.rada.gov.ua>.

При цьому за показником «Ринкові інституції» Україна посідає 118 місце, а за розвитком бізнесу – 90. Водночас, необхідно зазначити, що відповідно до індексу інноваційного розвитку, представленого агентством Bloomberg у 2018 р., Україна перебуває на 53 місці серед 60 досліджуваних країн. При цьому наша держава виявилася найгіршою за продуктивністю праці (60 місце), що свідчить про низький рівень застосовуваних технологій та виробництва товарів з низькою доданою вартістю, та потрапила до трійки аутсайдерів за технологічними можливостями – 58 місце [57].

Відповідно до наведеної динаміки глобальних індексів спостерігається незначне підвищення, щодо: зростання інвестиційної індустріалізації, ефективності товарних та фінансових ринків, що сприяє можливості підвищення конкурентоспроможності на державному та законодавчому рівнях аграрного виробництва.

Провідні економісти та аграрії зазначають, що формування та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва в Україні належить до пріоритетних завдань національного економічного розвитку. Це обумовлюється винятковим значенням аграрного підприємства у забезпеченні сталого розвитку аграрного ринку, налагодженям зовнішньоекономічних зв'язків, забезпеченням продовольчої безпеки держави. Актуальність вирішення проблеми конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств посилюється фактором вступу України до світової організації торгівлі, оскільки лише конкурентоспроможні підприємства можуть виробляти продовольчу продукцію у відповідності до вимог міжнародних стандартів та використовувати переваги міжнародного співробітництва у сферах інвестування, кредитування, сертифікації, страхування, науково-технічному забезпеченні сільськогосподарського виробництва та реалізації продовольчих товарів [58].

В. Пішеніна та В. Костюк, які розглядають конкурентоспроможність як завдання досягнення та утримання високого рівня ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства на ринку, визначають необхідність не лише збереження внутрішнього потенціалу, забезпечення якості та асортименту для конкуренції продукції на досягнутому рівні, але й їх підвищення, вихід на нові ринки шляхом зниження витрат на виробництво продукції чи надання послуг з метою залучення широкого кола споживачів. Зазначене досягається шляхом впровадження у практику господарювання сучасних організаційних, маркетингових та управлінських інструментів,

⁵⁷ Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, розроблено Кабінетом Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (дата звернення: 01.10.2019 р.).

⁵⁸ Бурлака О. П., Бурлака О. А. Чинники формування конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств. *Технологічний аудит та резерви виробництва*. 2012. № 2. С. 23–26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2012_2_6.

найновітніших досягнень у технологічних процесах [59].

Конкурентоспроможність підприємства агропродовольчої сфери (АПС) являє собою складний механізм здатності задовольняти потреби споживачів із мінімальними витратами на організацію технології виробництва якісної продукції.

С. Зоря досліджуючи взаємозалежність між сільським господарством та економічною ситуацією в Україні зазначає, що конкурентоспроможність обумовлює наявність у виробника [60]:

- здатності задовольняти вимоги споживачів продукції щодо своєчасності поставок та якості продукції;
- здатності задовольняти вимоги споживача як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку щодо ціни на продукцію;
- здатності ефективно використовувати наявні ресурси.

Відтак, базовими принципами оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства є:

- комплексності – результати дослідження конкурентоспроможності підприємства повинні об'єднувати оцінку ефективності процесу адаптації до змін умов функціонування, ступінь реалізації стратегічного потенціалу та конкурентні позиції підприємства відносно одного або декількох конкурентів, що які є базою для здійснення порівняння;

- причинно-наслідкового зв'язку – основою для оцінки рівня конкурентоспроможності та розробки відповідних рекомендацій можуть виступати лише результати системного аналізу впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства з урахуванням міжфакторних взаємозв'язків та обумовленого ними синергетичного ефекту;

- об'єктивності – результати дослідження та оцінки конкурентоспроможності підприємства повинні базуватися на повній та достовірній інформації про зовнішні та внутрішні умови його функціонування та відображати реальні конкурентні позиції суб'єкта господарювання;

- динамічності – основним завданням дослідження конкурентоспроможності є не статична оцінка фактичних конкурентних позицій підприємства на конкретний момент часу, а прогнозування їх змін та розробка на цій основі ефективних управлінських рішень;

- безперервності – процес дослідження та оцінки конкурентоспроможності, змін її рівня має носити безперервний характер (створення системи моніторингу ринку, чинників конкурентоспроможності, конкурентних позицій підприємства),

⁵⁹ Пішеніна Т. І., Костюк В. К. Концептуальні основи формування ефективного механізму конкурентоспроможності підприємств. *Економічні інновації*. 2014. Вип. 57. С. 305–314.

⁶⁰ Зоря С. І. Взаємозалежність між сільським господарством та макроекономікою в Україні : моногр. Київ : Київ. нац. екон. ун-т. 2005. 216 с.

оскільки дискретні оцінки не завжди дають можливість своєчасно зафіксувати стрибкоподібні зміни чинників конкурентоспроможності, оцінити можливі тенденції динаміки конкурентних позицій підприємства та своєчасно прийняти та реалізувати відповідні управлінські рішення;

- оптимальності – у відповідності до зазначеного принципу об'єктом дослідження є не лише рівень конкурентоспроможності, але і ступінь ефективності його досягнення, тому необхідною умовою є комплексна оцінка шляхів досягнення певних конкурентних позицій з урахуванням як прямих витрат, пов'язаних з реалізацією заходів регулюванню конкретного чинника, так і потенційних витрат на розвиток та підтримку конкурентної переваги в майбутньому [61].

Є. Гринь досліджуючи проблемні питання, які стосуються політики розвитку агробізнесу в Україні в сфері захисту внутрішнього продовольчого ринку виділяє наступні основні негативні риси АПС України:

- упродовж років реформування вітчизняного АПС відбувається стабільне зниження рівня його ресурсного забезпечення, погіршуються умови технічного оновлення та модернізації матеріально-технічної бази, насамперед сільськогосподарського виробництва, зокрема різке скорочення обсягів використання сучасного машинно-тракторного парку, зерно- та кормозбиральної техніки, екологічнобезпечних ґрунтообробних машин тощо. Як наслідок, не дотримуються технологічні вимоги, агротехнічні строки проведення окремих видів польових робіт, знижується їх якість та, відповідно, врожайність вирощуваних культур;

- не відповідає технічним та ергономічним вимогам техніко-технологічне оснащення переробних підприємств, що зумовлює втрати сировини, стримує здійснення її глибокої переробки, розширення асортименту товарів;

- негативний вплив здійснює слабо розвинене сільськогосподарське й технологічне машинобудування, будівельна галузь в сільській місцевості [62].

Виходячи з вищезазначеного для підприємств АПС необхідно удосконалити процес технологічного переоснащення виробництва та створити умови для здійснення ефективного управління ним.

В. Гринькова та М. Салун зазначають, що організація виробництва оптимальне управління зазначеної предметної області дослідження є найважливішими чинниками прискорення науково-технічного прогресу.

⁶¹ Кулешова Г. М. Конкуренція і конкурентоспроможність в агропромисловому виробництві. *Економіка АПК*. 2008. № 3. С. 126–132.

⁶² Гринь Є. Л. Політика розвитку агробізнесу в Україні в напрямі захисту внутрішнього продовольчого ринку. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 1. С. 221–227. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2009_1_30.

Вони забезпечують найбільш повне й ефективне використання трудових, матеріальних та фінансових ресурсів підприємства, зниження собівартості й підвищення якості продукції, зростання продуктивності праці й ефективності виробництва, істотне скорочення тривалості циклу «дослідження – проектування – виробництво – реалізація» і підвищення темпів відновлення продукції й технічного розвитку виробництва [63].

На думку О. Бурлаки проблемою залишається технологічне відставання сільськогосподарського виробництва України порівняно з розвинутими країнами світу. Україна за основними показниками ефективності виробництва: продуктивність праці, техніко-технологічна забезпеченість, енергоємність, урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби тощо. Водночас, значними темпами зменшуються технічні ресурси підприємств АПС, знижується рівень впровадження сучасних новітніх технологій, знижується ефективність системи фінансового забезпечення галузі [58].

Для більшості підприємств АПС необхідно удосконалити технологію виробництва сільськогосподарської продукції шляхом впровадження процесу технологічної реструктуризації на виробництві.

К. Гайдук та Г. Мерзлікіна відзначають, що технологічна реструктуризація – це інтеграція різних підприємств всередині одного виробничого комплексу в єдину структуру з метою створення безперервного технологічного ланцюга для виробництва і реалізації будь-якого виду продукції. За такої інтеграції є можливість знизити собівартість продукції (в тому числі споживаної на різних стадіях технологічного процесу), прискорити її реалізацію, варіювати її якість і технічні характеристики, а також оптимізувати грошовий оборот між організаціями-ланками технологічного ланцюжка [64]. Тому, процес технологічної реструктуризації на підприємстві необхідно здійснювати з урахуванням доцільності та специфіки виробництва сільськогосподарської продукції використовуючи науково-технічний прогрес.

Т. Дудар досліджуючи аспекти забезпечення якості сільськогосподарської продукції та продовольства у системі агробізнесу зазначає, що науково-технічний прогрес охоплює всі основні елементи виробничого процесу агропромислового виробництва та безпосередньо впливає на основні чинники, які формують якість продукції. До таких чинників належать: стан селекції, насінництва та племінної справи; кількість і якість засобів виробництва; технологія і організація виробництва; рівень стандартизації та сертифікації; система стимулювання, заготівель і транспортування продукції тощо. Здійснення виробництва на інноваційній основі сприяє вдосконаленню знарядь і предметів праці, а оцінка якості сільськогосподарської продукції здійснюється відповідно з

⁶³ Гринькова В. М., Салун М. М. Організація виробництва : навч. посіб. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2005. 552 с.

⁶⁴ Гайдук К., Мерзликін Г. Функциональная реструктуризация коммерческих организаций. *Проблемы теории и практики управления*. 2002. № 2. URL : http://vasilievaa.narod.ru/15_2_02.htm.

технічної, товарознавчої та економічної точок зору [65].

Сучасні умови господарювання підприємств АПС визначають необхідність забезпечення якості та безпечності продукції, що безпосередньо впливає на її конкурентоспроможність. Підвищення рівня якості й конкурентоспроможності продукції полягає у формуванні ефективної системи господарювання. Соціально-економічна ефективність підвищення конкурентоспроможності продукції полягає передусім у тому, що високоякісна та конкурентоспроможна продукція завжди повніше задовольняє суспільно-соціальні потреби; підвищення якості продукції є специфічною формою вираження закону економії робочого часу; конкурентоспроможна продукція забезпечує фінансову стійкість підприємства та сприяє покращенню кінцевих фінансових результатів діяльності підприємства [66].

Важливу роль відіграє асортимент сільськогосподарської продукції. В разі невідповідності асортименту продукції споживчому попиту необхідно визначити основні чинники, які формують асортимент продукції аграрного підприємства. Л. Ю. Семенова зазначає, що до основних чинників, які визначають асортимент продукції підприємства, необхідність розширення і диверсифікацію його товарної номенклатури, належать:

- зміни, які відбуваються в товарному асортименті підприємств-конкурентів, оскільки останні виробляють аналогічну продукцію, проводять товарну політику і здійснюють роботу над оптимізацією товарної номенклатури, оновленням товарного асортименту для формування або утримання конкурентних позицій;

- зміни попиту на продукцію потребують чіткого управління діяльністю підприємства, визначення заходів товарної політики, які б дозволили протистояти «звуженню» ринку (наприклад, за рахунок диверсифікації і виходу на нові ринки) і ефективно використовувати розширення ринкових можливостей;

- оптимальність збутової мережі декількох видів продукції одночасно, що скорочує витрати обігу й привертає увагу оптових і роздрібних покупців, оскільки збільшується обсяг реалізації товарів у розрахунку на збільшення споживачів, здійснюється економія на рекламі, зменшується сукупний ризик [67].

Процес формування асортименту складний управлінський процес, який потребує комплексного та поступового вирішення вищезазначеної проблеми. Н. С. Кубишина розділяє процес формування асортименту на три основні частини:

⁶⁵ Дудар Т. Проблеми забезпечення якості сільськогосподарської продукції та продовольства у системі агробізнесу. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 3. С. 37–48. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_3_6.

⁶⁶ Пономарьова О. С. Вплив якості продукції на конкурентоспроможність підприємства. *Економіка, фінанси, право*. 2009. № 5. С. 8.

⁶⁷ Семенова Л. Ю. Конкурентоспроможність аграрних підприємств : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. фін. акад., 2013. 164 с.

внутрішній аналіз асортименту, який включає різні види дослідження наявного асортименту. Саме на основі наявних показників асортименту здійснюється розробка рішення щодо подальшого його удосконалення. Залежно від того, що визначено основним критерієм під час аналізу, можна використовувати методи оцінки споживчих переваг, методи визначення доцільності роботи з товаром в асортименті, методи портфельного аналізу в рамках якого продукція може бути розділена на групи, які дають можливість визначити основні напрями розвитку окремих товарних груп, виявити пріоритетні позиції асортименту, оцінити шляхи оптимізації його структури;

зовнішній (ринковий) аналіз, який передбачає:

аналіз ринкового попиту як основи формування виробничої програми;

дослідження тенденцій промислового ринку як способу визначення напрямку розвитку підприємства;

вивчення пропозиції конкурентів як елемент побудови конкурентоспроможного асортименту [68];

вибір стратегічних рішень та дій щодо асортименту в цілому та конкретних продуктів зокрема.

Для формування нового асортименту на підприємстві АПС одним із пріоритетних напрямів є показники якості, оскільки саме якість продукції зумовлює її подальшу конкурентоспроможність на ринку товарів народного споживання.

Якість сільгосппродукції оцінюють, зокрема, за такими показниками:

біологічні – придатність продукції до вживання в їжу; вміст макро- і мікроелементів, білка, вітамінів, цукру, жиру, тощо;

зовнішній вигляд;

технологічні – властивості продукції, які є важливими для переробки або виробничого використання в наступних циклах виробництва (сортова чистота, вологість, засміченість тощо);

транспортбельність – ступінь придатності до перевезення (клас, габарити вантажу, витрати коштів та часу тощо);

екологічність – екологічна чистота продукції та її придатність до споживання в їжу людьми, чи годівлі тварин (вміст у продукції нітратів, нітритів, пестицидів, радіонуклідів тощо);

естетичність – товарний вигляд продукції;

патентно-правові характеристики – можливість безперешкодної реалізації сільгосппродукції [69].

Таким чином, здійснення процесу технологічної реструктуризації

⁶⁸ Кубишина Н. С. Методика розробки стратегічного набору товарів на промисловому ринку. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/evkpi/2010/7_Mark/33_kpi_2010_7.pdf.

⁶⁹ Олексенко Р. І., Лопушанська Ю. О., Краскова І. О., Снежко С. С. Якість – запорука підвищення конкурентоспроможності продукції. *Ефективна економіка*. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1633>.

на підприємстві АПС створює нові можливості, щодо зміцнення конкурентних переваг на внутрішніх та зовнішніх ринках. Технологічна реструктуризація надає можливості щодо підвищення якості та конкурентоспроможності продукції.

2.3. Організаційно-економічний потенціал підвищення конкурентоспроможності підприємств

Загребельна І. Л., канд. екон. наук,

Тандур К. М., Риндіна Ю. В.

Полтавська державна аграрна академія

Процес функціонування підприємства в ринковому середовищі згідно місії і цілям піддається впливу конкуренції. Успішна, ефективна діяльність підприємства в умовах конкуренції неможлива без конкурентних переваг. Відповідно, необхідним для підприємства є формування, збереження і вдосконалення рівня конкурентоспроможності на цільових ринках. Забезпечення останнього повинно здійснюватися за допомогою ефективних інструментів, зокрема, і оптимального механізму в цілому. Але формування оптимального механізму управління конкурентоспроможністю підприємства можливо тільки в разі вивчення та розуміння змісту подібного механізму, в тому числі і організаційно-економічного.

Розвиток економіки України залежить від вирішення широкого спектра взаємозалежних проблем, зокрема, техніко-економічних, організаційних і соціальних проблем, серед яких доцільно виділити проблему оцінки та формування потенціалу конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Як показує практика, багато вітчизняних підприємств не готові до активного ведення конкурентної боротьби, виявлення і завоювання конкурентних переваг. Головними причинами, що призвели до таких змін є відсутність у підприємств ефективних управлінських і організаційно-економічних механізмів реагування на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища

Підвищення потенціалу конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств означає і підвищення вітчизняної економіки. Вже зрозумілий і не викликає сумнівів той факт, що без інновацій підвищити рівень потенціалу конкурентоспроможності підприємств є неможливим.

В сільськогосподарських підприємств сьогодні існує чимало проблем, зокрема, застарілі основні засоби виробництва, деградація потенціалу не сприяє стабільності конкурентоспроможного розвитку. У сучасних умовах господарювання під дією об'єктивних законів ринку,

відбувається значний відбір підприємницьких структур, проте як засвідчують дані статистики, у досліджуваному регіоні (Полтавська область), кількість діючих сільськогосподарських підприємств є відносно стабільним (табл. 1), що дає підстави стверджувати про стабільність їх економічного потенціалу забезпечення, а значить формування конкурентоспроможності.

1. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання у Полтавській області, 2013–2017 рр., од.

Організаційно-правова форма	Роки					2017 р. до 2013 р.,%
	2013	2014	2015	2016	2017	
Всього підприємств	2523	2514	2480	2443	2453	97,2
Господарські товариства	387	391	389	376	354	91,5
Приватні підприємства	201	190	189	188	169	84,1
Виробничі кооперативи	29	28	29	31	23	79,3
Фермерські господарства	1816	1849	1823	1804	1858	102,3
Державні підприємства	19	19	18	16	17	89,5
Підприємства інших форм господарювання	71	37	32	28	32	45,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Полтавській області.

Відповідно до даних, наведених в табл. 1, відбувається перерозподіл економічного ресурсного потенціалу між організаційно-правовими формами підприємств і тут необхідно виділити дві найбільш організаційно-неконкурентоспроможні форми – виробничі кооперативи і державні підприємства. Головна ознака такого висновку – динаміка зміни кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання.

В той же час до категорії неконкурентоспроможних доцільно також віднести підприємства інших форм господарювання (зменшення кількості з 71 од. в 2013 р. до 32 од. в 2017 р.). Також значне скорочення спостерігаємо по приватних підприємствах (на 15,9 %, або на 32 од.) та виробничих кооперативів (на 20,7 %, або на 6 од.).

Отже, неберучі до уваги попередню оцінку організаційно-економічного потенціалу, насамперед економічного, як досить якісного, чинником конкурентоспроможності вважаємо ефект організаційно-правової форми. Зокрема, кооперативи, які здійснюють соціально-трудову функцію і державні підприємства – уповноважені на виробництво державою, нездатні конкурентоспроможного господарювати навіть за наявного в них достатнього потенціалу.

Економічний потенціал конкурентоспроможності організаційно-правової форми господарювання особливо проявляється в нестабільних ринкових умовах і ключове – це відношення до власності. В зазначеному випадку він є всеохоплюючим за значимістю, включає організаційно-

правові засади, відношення до власності на засоби виробництва, предмети праці, а також критерії відповідальності. Цим ми аргументуємо тенденцію росту економічного потенціалу конкурентоспроможності фермерських господарств та відносну стабільність господарських товариств.

В 2017 р. найбільша кількість сільськогосподарських підприємств була зосереджена в Глобинському (256), Полтавському (182), Кобеляцькому (176), Козельщинському (166), Великобагачанському (137), Кременчуцькому (104), Лохвицькому (104), Чутівському (104) та Лубенському (102) районах. Найменша кількість таких підприємств знаходиться в районах – Чорнухівський, Котелевський, Оржицький, Шишацький, Миргородський та Диканський. Напевне, таке становище є наслідком послабленої уваги держави до розвитку фермерського господарства у регіонах (рис. 1).

Рис. 1. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств в Полтавській області за районами у 2017 р., од.

Джерело: сформовано даними Головного управління статистики у Полтавській області [70].

⁷⁰ Статистичний щорічник Полтавської області за 2017 рік Головне управління статистики у Полтавській області ; відп. за вип. Безхлібняк Л. М. Полтава, 2018. 350 с.

Найважливішою, ключовою складовою економічного потенціалу формування конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства є земля. За статистичними даними, у 2017 р. посівні площі в суб'єктів господарювання Полтавської області становили 2164,2 тис. га, що, зокрема, менше на 60,7 тис. га ніж було у 2013 р.

В економічному потенціалі формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств сформувався відповідний розподіл земельних угідь, структурований у розрізі організаційно-правових форм господарювання (рис. 2).

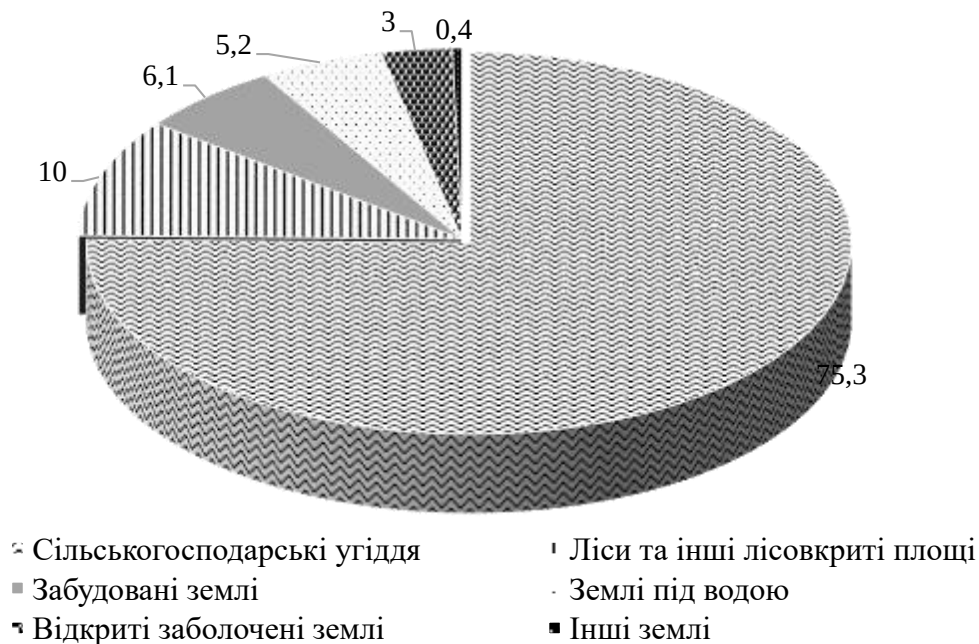

Рис. 2. Структура земельного фонду Полтавської області, 2017 р.

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Полтавській області.

Одним із найбільш важливих активів України є земельні ресурси Полтавської області. Зокрема, в структурі земельного фонду Полтавської області станом на 2017 р. 75,3 % займають землі сільськогосподарського призначення. Ліси та інші лісовкриті площі займають 10,0 % від загальної території, забудовані землі – 6,1 %, землі під водою – 5,2 %, відкриті заболочені землі – 3,0 % та інші землі – 0,4 %. (рис. 2). При цьому спостерігається стабільне скорочення сільськогосподарських земель.

Зокрема, в 2017 р., порівняно з 2013 р., частка земель сільськогосподарського призначення скоротилась на 60,7 тис. га. В той же час землі лісів та інших лісовкритих площ, а також забудованих земель розширюються на 2,8 тис. га та 57,3 тис. га відповідно.

Сутність ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства полягає в наявності взаємопов'язаних ресурсів, необхідних для виробництва продукції, та здатності працівників підприємства

застосовувати їх для виробництва та реалізації продукції з метою отримання прибутку. Саме обсяг земельних, матеріальних, трудових, нематеріальних та фінансових ресурсів наявних у розпорядженні підприємства і визначають величину ресурсного потенціалу [71].

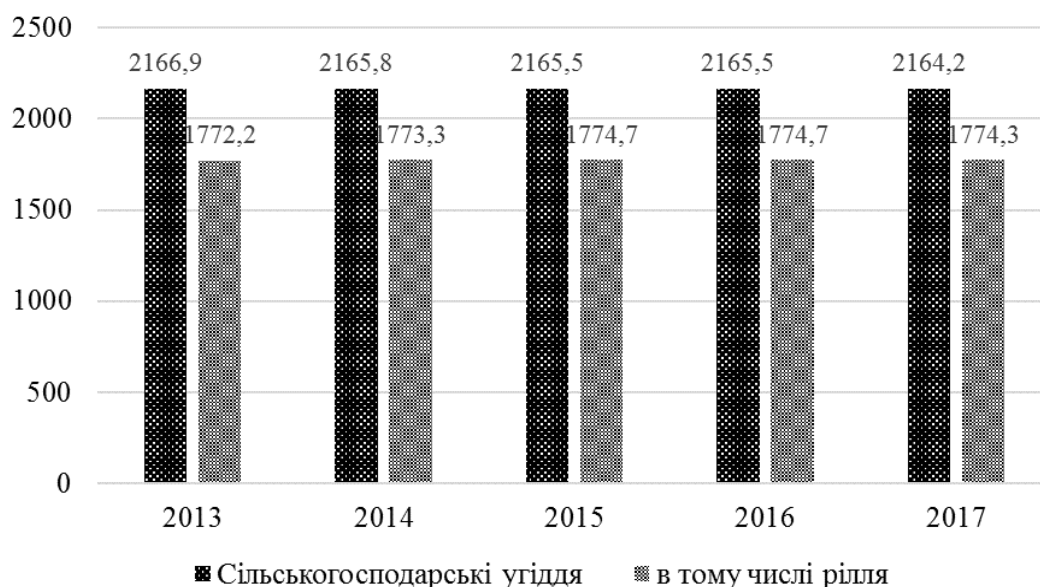

Рис. 3. Динаміка землекористування сільськогосподарських підприємств Полтавської області за 2005–2017 рр., тис. га

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Полтавській області.

Економічну ефективність сільськогосподарського виробництва визначають на різних рівнях. Зокрема, виділяють економічну ефективність виробництва, окремих галузей сільського господарства, виробництва в сільськогосподарських підприємствах різних форм власності, їх об'єднаннях та внутрішньогосподарських підрозділах, виробництва окремих культур, продуктів, послуг, впровадження у виробництво інноваційних технологій. Залежно від цього використовують різні економічні показники. Про основні економічні результати діяльності сільськогосподарських підприємств Полтавської області за 2013–2017 рр. свідчать дані табл. 2.

Аналізуючи дані табл. 2 відмітимо, що рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств Полтавської області в 2017 р., порівняно з 2013 р., знизився на 2,6 %, при цьому чистий прибуток підприємств зріс на 3050,2 млн грн, або на 166,6 %.

Також за досліджуваний період збільшилася кількість підприємств, які одержали чистий прибуток з 78,6 % в 2013 р., до 84,4 % в 2017 р., фінансовий результат зріс на 3478,7 млн грн. Негативна тенденція спостерігається щодо скорочення кількості найманих працівників з 46,2 тис. осіб до 42,3 тис. осіб.

⁷¹ Охріменко І. В. Роль та напрями економічної роботи в сільськогосподарських підприємствах. Дослідження з економіки у 2018 році. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 68–71.

2. Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Полтавської області, 2013-2017 рр.

Показники	Роки					2017 р. до 2013 р., (±)
	2013	2014	2015	2016	2017	
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	19,6	37,0	65,7	37,7	17,0	-2,6
Чистий прибуток (збиток), млн грн	1831,1	4443,9	16370,2	11240,0	4881,3	3050,2
Підприємства, які одержали чистий прибуток						
відсотків до загальної кількості	78,6	84,2	90,7	90,0	84,4	+5,8
фінансовий результат, млн грн	2341,6	5567,4	16911,0	11758,3	5820,3	3478,7
Підприємства, які одержали чистий збиток						
відсотків до загальної кількості	21,4	15,8	9,3	10,0	15,6	-5,8
фінансовий результат, млн грн	510,5	1123,5	540,8	518,3	939,0	428,5
Кількість найманих працівників, тис. осіб	46,2	47,6	45,0	46,5	42,3	-3,9

Говорячи про необхідність переходу на інноваційний шлях розвитку сільськогосподарських підприємств, необхідно відзначити, що інноваційна діяльність на будь-якому рівні господарського управління вимагає значних фінансових вкладень (табл. 3).

3. Капітальні інвестиції у сільське господарство Полтавської області, 2013–2017 рр.

Показники	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Усього інвестицій, млн грн	9536,3	8827,8	8337,9	15265,2	15855,6
в т. ч. сільське, лісове та рибне господарство	1852,7	1578,3	2020,6	3602,8	4790,3
в % до усього	19,4	17,9	24,2	23,6	30,2
темپ приросту, %	117,3	85,2	128,0	178,3	133,0
Кількість сільськогосподарських машин та обладнання, тис. шт.	14,2	14,3	13,5	13,9	13,4
Припадає тракторів на 100 га ріллі, шт.	8	8	7	8	8
Навантаження ріллі на один трактор, га	170,6	169,5	179,8	173,7	178,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Полтавській області.

У 2017 р. обсяги інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство досягли найвищого рівня в вартісному і структурному вимірі. Однак, не досягнутий високий рівень темпу приросту порівняно з 2016 р. В той же час спостерігаємо зменшення кількості сільськогосподарських машин та обладнання з 14,2 тис. шт. в 2013 р. до 13,4 тис. шт. в 2017 р. та збільшення навантаження ріллі на один трактор

з 170,6 га до 178,1 га.

В сучасних умовах господарювання необхідно створювати сприятливі умови для фінансування іноземними інвесторами та виділяти більше коштів з бюджету України. Оскільки без достатніх інвестицій в інновацію неможливо збудувати потужну аграрну країну в часи економічної нестабільності.

Сільськогосподарські підприємства, що упроваджують в виробничий процес технологічні новації, повинні мати високий рівень ресурсозабезпеченості, на що впливає фінансова складова підприємств і залучення сторонніх інвестицій (приватних чи державних). Внаслідок цього, в підприємствах спостерігається тенденція щодо збільшення обсягів виробництва продукції швидшими темпами, ніж матеріальних витрат.

Встановлено, що для отримання ефекту від інновацій в сільському господарстві витрати на реалізацію інноваційних проектів мають бути вищі у 100 разів від отриманих результатів фундаментальних досліджень. Звідси співвідношення – фундаментальні дослідження: дослідно-конструкторські розробки: промислове освоєння має набувати такого вигляду – 1:10:100. Проте в Україні найменшими фінансовими ресурсами для впровадження інновацій відзначаються високотехнологічні та наукоємні виробництва [72].

Отже, конкурентний потенціал є відкритою багатoeлементною динамічною системою, яка включає в себе можливості, компетенцію, інноваційність та ресурси внутрішнього середовища підприємства, і спрямовується на отримання конкурентних переваг підприємством в умовах мінливості зовнішнього середовища, яке ефективному використанні ресурсів забезпечить підприємству досягнення поставлених цілей та завдань у довготерміновому та короткотерміновому періоді.

Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності підприємства передбачає застосування системи сенсорних, організаційних та економічних засобів своєчасного впливу на ефективність роботи підприємства з метою підвищення рівня його конкурентоспроможності.

Кількість сільськогосподарських підприємств, як в Україні, так і в Полтавській області зменшується, адже відбувається поглинання слабких суб'єктів господарювання економічно міцними, що означає укрупнення потенціалу. Вищий за якістю економічний, ресурсний потенціал господарств, це перш за все стосується якості землі, звідси вищий рівень загальної конкурентоспроможності. Аналіз ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств показав, що підприємницькі структури господарюють відносно ефективно з точки зору загальногосподарських економічних результатів.

⁷² Герасимів З. Проблеми сталого розвитку сільських територій. *Наукові записки*. 2009. № 1. С. 150–156.

2.4. Електронна торгівля: організаційні та облікові аспекти

Лега О. В., канд. екон. наук, доцент,

Прийдак Т. Б., канд. екон. наук,

Яловега Л. В.

Полтавська державна аграрна академія

Сучасна епоха характеризується стрімким розвитком інновацій, а їх активне впровадження модифікує економічні процеси та є причиною виникнення нового типу виробництва, розширення кордонів економічної взаємодії у глобальному просторі [73]. Це спричинило появу нового виду бізнесу – електрона торгівля, що активно поширюється і набуває нових рис та ознак у межах свого постійного розвитку. Підприємства електронної торгівлі мають можливість постійно покращувати свою конкурентоспроможність завдяки широкому вибору товарів і послуг, що пропонуються кінцевому споживачеві; а також «зменшенню відстані» між виробником і кінцевим споживачем шляхом використання нових підходів до ведення бізнесу [74].

Аналіз здійснених в останні роки наукових досліджень стосовно функціонування електронного бізнесу виявив актуалізацію вченими наступних питань:

- Н. С. Меджибовська досліджуючи рівень використання інструментів електронного бізнесу (далі – е-бізнес) на вітчизняних промислових підприємствах, встановила їх відставання від суб'єктів господарювання інших сфер діяльності. Автор зауважує, що основними ознаками критичної ситуації є відсутність у господарюючих суб'єктів власного Web-сайту щодо ведення бізнесу, або неякісне його використання. Як наслідок, гальмування поширення інформації щодо їх діяльності через соціальні мережі. На думку автора, для вирішення окреслених проблем необхідні молоді креативні фахівці з відповідними компетентностями в галузі інноваційних методів ведення бізнесу [75];

- наукові дослідження Г. В. Юрчук ґрунтуються на комплексному аналізі розвитку систем е-бізнесу та визначення перспективних напрямів їх застосування в Україні. Заслужовують на увагу пропозиції автора щодо створення фінансового супермаркету для якісно нового рівня обслуговування клієнтів із скороченням витрат, а також стратегія створення електронних торгових майданчиків [76];

⁷³ Канцедал Н. А. Бухгалтерський облік цифрової епохи: розширення термінологічних кордонів. *Облік і фінанси*. 2019. № 1 (83). С. 28–34. URL : [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1\(83\)-28-34](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1(83)-28-34).

⁷⁴ Чижевська Л. В. Розрахункові операції на підприємствах електронної комерції: обліковий аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Економіка*. 2017. № 7 (35). С. 120–124.

⁷⁵ Меджибовська Н. С. Електронний бізнес промислових підприємств: сучасний стан і напрямки вдосконалення. URL : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1458/1/Електронний%20бізнес%20промислових%20підприємств%20сучасний%20стан%20і%20напрямки%20вдосконалення.pdf> (дата звернення: 14.09.2019).

⁷⁶ Юрчук Г. В. Розвиток фінансових послуг на основі систем електронного бізнесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Суми, 2003. 23 с. URL : http://uabs.edu.ua/images/stories/sc_autoref/2003/2003_01_ken.pdf

- І. П. Ситник у своїй праці дослідив процес організації ведення електронного документообороту з використанням системи АСКО. Автор визначив основні його переваги, зокрема: додаткові функції, пов'язані з взаємовідносинами з клієнтами, договорами, послугами; система маршрутизації; контроль доступу, гарантія збереження конфіденційності тощо [77];

- наукові праці Г. Л. Калинич присвячені маркетингу в е-бізнесі. Автор окреслив першочергові завдання електронного маркетингу з-поміж яких: створення контенту, використання інноваційних комунікаційних інструментів; формування партнерських відносин ефективної взаємодії, що стають основою інтеграції інтелектуальних та інформаційних ресурсів та є головними чинниками розвитку ринкових відносин; зниження витрат діяльності (спрощення бізнес-процесів, прискорення реакції на запити клієнтів, можливість працювати з великою кількістю контрагентів) [78];

- К. В. Ковтуненко у своїх наукових дослідженнях доводить, що е-бізнес є складовою інформаційної економіки та новою моделлю інтеграції в економічній діяльності. На думку автора, основною метою е-бізнесу є підвищення ефективності наявних або сприяння розвитку нових сегментів діяльності господарюючого суб'єкта та отримання стабільного економічного ефекту [79];

- проведені дослідження І. А. Касатонової та В. Ю. Онісіфорової доводять, що е-бізнес є перспективною формою розвитку сучасних економічних відносин. Авторами визначено основні фактори зниження витрат в умовах е-бізнесу, зокрема: за рахунок витрат на оренду приміщень; рекламу; зовнішні та внутрішні комунікації; закупівлю товарів і послуг тощо [80];

- обліковим аспектам е-бізнесу присвячена монографія «Розвиток бухгалтерського обліку на підприємствах електронного бізнесу» В. А. Кулик В якій автор розглядає як теоретичні, так і практичні засади бухгалтерського обліку підприємств е-бізнесу, зокрема, визначає особливості організації й методики бухгалтерського обліку господарської діяльності онлайн-магазинів та висвітлює потенційні напрями розвитку професійних компетенцій бухгалтерів [81];

(дата звернення: 14.09.2019).

⁷⁷ Ситник І. П., Мельниченко А. І. Системи електронного документообігу в електронному бізнесі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 4. С. 174–178.

⁷⁸ Калинич Г. Л. Суть та особливості маркетингу в сучасному електронному бізнесі. *Проблеми економіки та управління*. 2010. № 683. URL : http://vlp.com.ua/files/1_2_zmist_683.pdf (дата звернення: 14.09.2019).

⁷⁹ Ковтуненко К. В., Танащук К. О. Електронний бізнес як складова інформаційної економіки. *Проблеми і перспективи інновац. розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європ. науково-інновац. простір* : матеріали конф., 15–16 верес. 2016 р. 2016. С. 60–64.

⁸⁰ Касатонова І. А., Онісіфорова В. Ю. Електронний бізнес: фактори зниження витрат та економічна безпека. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2013. № 1. С. 53–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pirpr_2013_1_12 (дата звернення: 14.09.2019).

⁸¹ Кулик В. А. Розвиток бухгалтерського обліку на підприємствах електронного бізнесу : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2017. 344 с.

- метою дисертаційного дослідження А. С. Крутової є розробка теоретичних та практичних положень бухгалтерського обліку в системі електронної торгівлі. Заслужують на увагу пропозиції автора щодо: оцінки економічної ефективності з використанням інтегрованого показника, який включає особливості ведення економічної діяльності в мережі Інтернет та показників ефективності маркетингової та інвестиційної діяльності; доповнення технічної частини облікової політики суб'єктів е-торгівлі положення з організації контролю безпеки інформаційних активів підприємства; моделей інформаційної системи е-торгівлі (презентації товару, замовлення, електронні платежі, виконання замовлення, обслуговування покупців, збір даних, їх обробка, бухгалтерський облік й аналіз) [82].

У ході вивчення першоджерел виявлено, що тематика е-бізнесу є наразі досить актуальною, проте в економічній літературі недостатньо уваги відводиться організаційним та обліковим аспектам електронної торгівлі. Відтак, електронна торгівля, як і будь-який вид діяльності суб'єктів господарювання, є об'єктом бухгалтерського обліку та оподаткування. До основних складових об'єкту обліку е-торгівлі належать: витрати на створення сайтів і презентацію товару; формування електронних договорів; приймання замовлення; електронні платежі в різних формах; здійснення операцій щодо виконання замовлення і т.д. Всі означені господарські операції реєструються у хронологічному порядку, підлягають обробці та відображенню на рахунках бухгалтерського обліку, що є підставою для складання фінансової звітності [83].

Стандартами GOMSEC (Global Online Measurement Standard for E-commerce) визначено дозволений асортимент товарів, що реалізуються у сфері е-бізнесу (B2C), зокрема: одяг, взуття, аксесуари, спортивні товари, іграшки, продукти харчування, тютюнові вироби, косметика та засоби догляду, електронна техніка, мобільні телефони та аксесуари до них, товари для дому й саду, медіа та інше. До послуг включено квитки на масові заходи, авіаквитки, бронювання готелів, туристичні послуги [79]. Проте, є наступні товари (послуги), що не включені до е-бізнесу (B2C): азартні ігри та гральний бізнес онлайн; будинки та нерухомість; кредити; кредитні карти; овердрафти; іпотеки; комунальні послуги розваги для дорослих; операції між підприємствами (B2B); ощадні рахунки; фонди; акції; облігації; страхування життя; пенсії; угоди між приватними особами/споживачами (C2C) [79].

Учасниками відносин у сфері інтернет-торгівлі є:

- суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми (приватне підприємство, мале підприємство, товариство з

⁸² Крутова А. С. Методологія та організація бухгалтерського обліку в сфері електронної торгівлі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук. Київ, 2011. 31 с.

⁸³ Лега О. В. Інтернет-торгівля: облік та оподаткування. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 43. С. 161–166.

обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство тощо), які реалізують товари (виконують роботи, надають послуги) з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем;

- підрядники, що надають послуги проміжного характеру в інформаційній сфері;

- покупці товарів або замовники робіт чи послуг [84].

Учасниками інтернет-торгівлі є продавець і покупець, взаємовідносини між якими регулюються договором. Розділом III «Порядок вчинення електронних правочинів» Закону України «Про електронну комерцію» [85] визначено сутність електронних договорів (далі – е-договір), що є домовленістю двох або більше сторін, яка спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків та порядок їх укладання.

Основою для укладання е-договору є пропозиція, що може бути надіслана конкретній особі або розміщена в мережі Інтернет чи інших інформаційно-телекомунікаційних системах. Пропозиція адресована невизначеному колу осіб формує публічний договір, за яким суб’єкт господарювання зобов’язується здійснювати продаж товарів (виконання робіт, надання послуг) кожному покупцю (замовнику) якого вона зацікавить. Умови публічного договору є однаковими для всіх споживачів, окрім тих, кому надані пільги відповідно до чинного законодавства. Основні етапи укладання е-договору наведено на рис. 1.

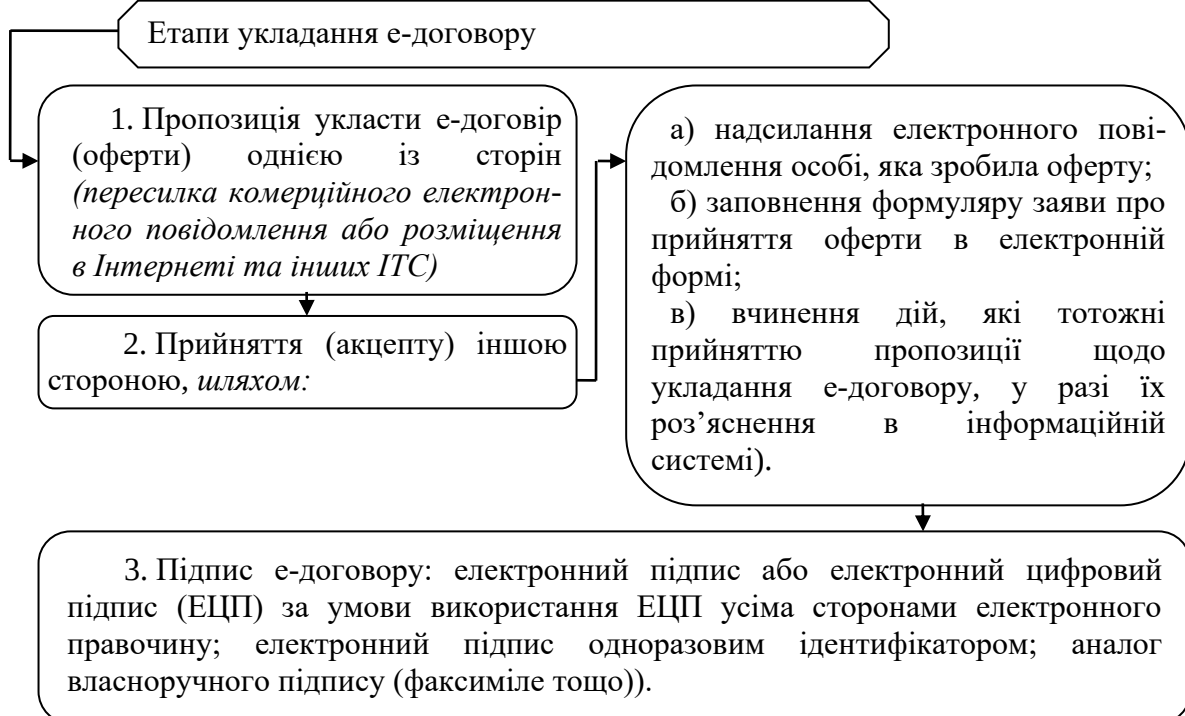

Рис. 1. Етапи укладання електронного договору

⁸⁴ Асадчев Ю. Особливості електронних договорів згідно Закону України «Про електронну комерцію». URL : https://zib.com.ua/ua/122670-osoblivosti_elektronnih_dogovoriv_zgidno_zakonu_ukraini_pro_.html (дата звернення: 10.07.2019).

⁸⁵ Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 07.07.2019).

У випадку порушення виконавцем умов е-договору, споживач має право пред'явити позов у місцевий суд (ч. 5 ст. 110 ЦПК), при цьому письмовим доказом є е-договір. При формуванні замовлення обирають спосіб доставки. У більшості випадків інтернет-магазини пропонують обрати зручний варіант, не обмежуючи споживачів. До них належить:

1. Отримання товару в магазині (складі, офісі). Для продавця цей спосіб не супроводжується додатковими витратами, оплата проводиться на місці готівкою, або пред'являється чек про часткову (повну) оплату. Право на товар переходить споживачу. У бухгалтерському обліку така операція супроводжується кореспонденцією рахунків: Дт 301 Кт 702; Дт 702 Кт 641; Дт 902 Кт 28.

2. Доставка товару кур'єром в обумовлене покупцем місце. Можливі два варіанта:

- в інтернет-магазині працює власна служба доставки, що супроводжується витратами на оплату праці, єдиний соціальний внесок тощо. Кореспонденція рахунків: а) передача товару для доставки: Дт 2822 Кт 281; б) товар було доставлено безпосередньо споживачу, кур'єр готівку здає до каси: Дт 301 Кт 702; в) відображено податкове зобов'язання з податку на додану вартість Дт 702 Кт 641; г) списано собівартість реалізованого товару Дт 902 Кт 2822; д) нараховано заробітну плату працівникам служби доставки: Дт 93 Кт 661; е) нараховано єдиний соціальний внесок Дт 93 Кт 651 (22 %); є) відображено підтверджені документально інші витрати для забезпечення діяльності служби доставки: Дт 93 Кт 372;

- залучення служби доставки супроводжується кореспонденцією рахунків: а) передано товар залученій організації з доставки товарів (вантажів): Дт 2822 Кт 281; б) згідно рахунку нарахована оплата за послуги Дт 93 Кт 631; в) відображено податковий кредит з ПДВ Дт 641 Кт 631; г) надано підтверджуючий документ (звіт, акт тощо) щодо доставки товарів Дт 361 Кт 702; д) відображено податкове зобов'язання з ПДВ: Дт 702 Кт 641; е) перераховано на поточний рахунок оплату за товар Дт 311 Кт 361.

3. Доставка товару поштою, або іншою транспортною організацією. В обліку господарські операції необхідно відобразити наступним чином: а) передача товару для пересилання: Дт 2822 Кт 281; б) при пересиланні поштою, підтвердженням слугує документ, що підтверджує факт пересилання, зокрема, квитанція, чек тощо: Дт 361 Кт 702, кошти отримують після пересилання товару та його отримання Дт 311 Кт 361; якщо товар було доставлено безпосередньо споживачу; в) відображено податкове зобов'язання з податку на додану вартість Дт 702 Кт 641; г) списано собівартість реалізованого товару Дт 902 Кт 2822. Алгоритм здійснення інтернет-торгівлі та її облікового забезпечення представлено на рис. 2.

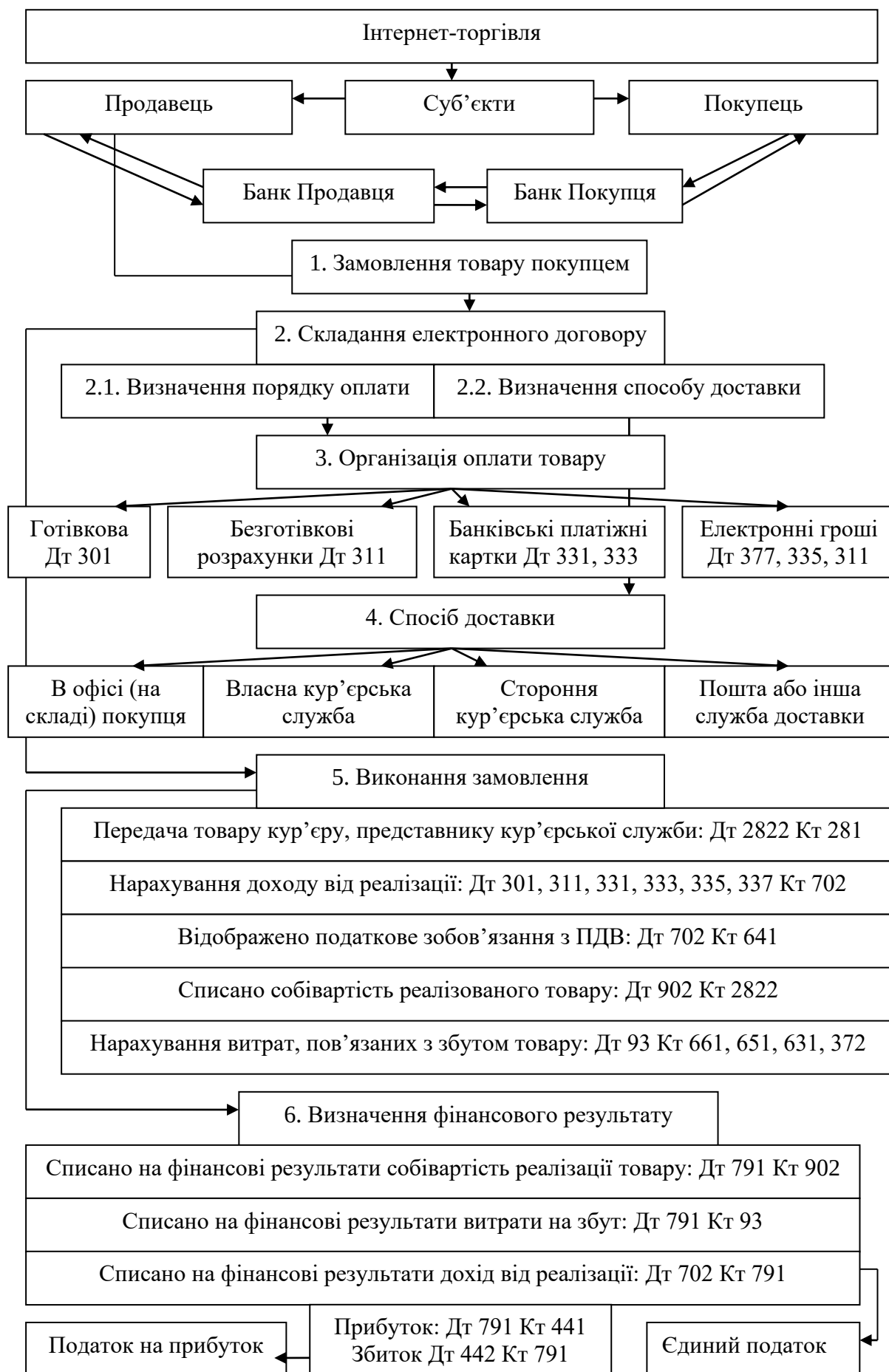

Рис. 2. Алгоритм здійснення інтернет-торгівлі

Джерело: розроблено авторами.

Інтернет-магазини для розрахунків пропонують декілька способів оплати, розглянемо їх види, особливості та відображення в обліку (рис. 3).

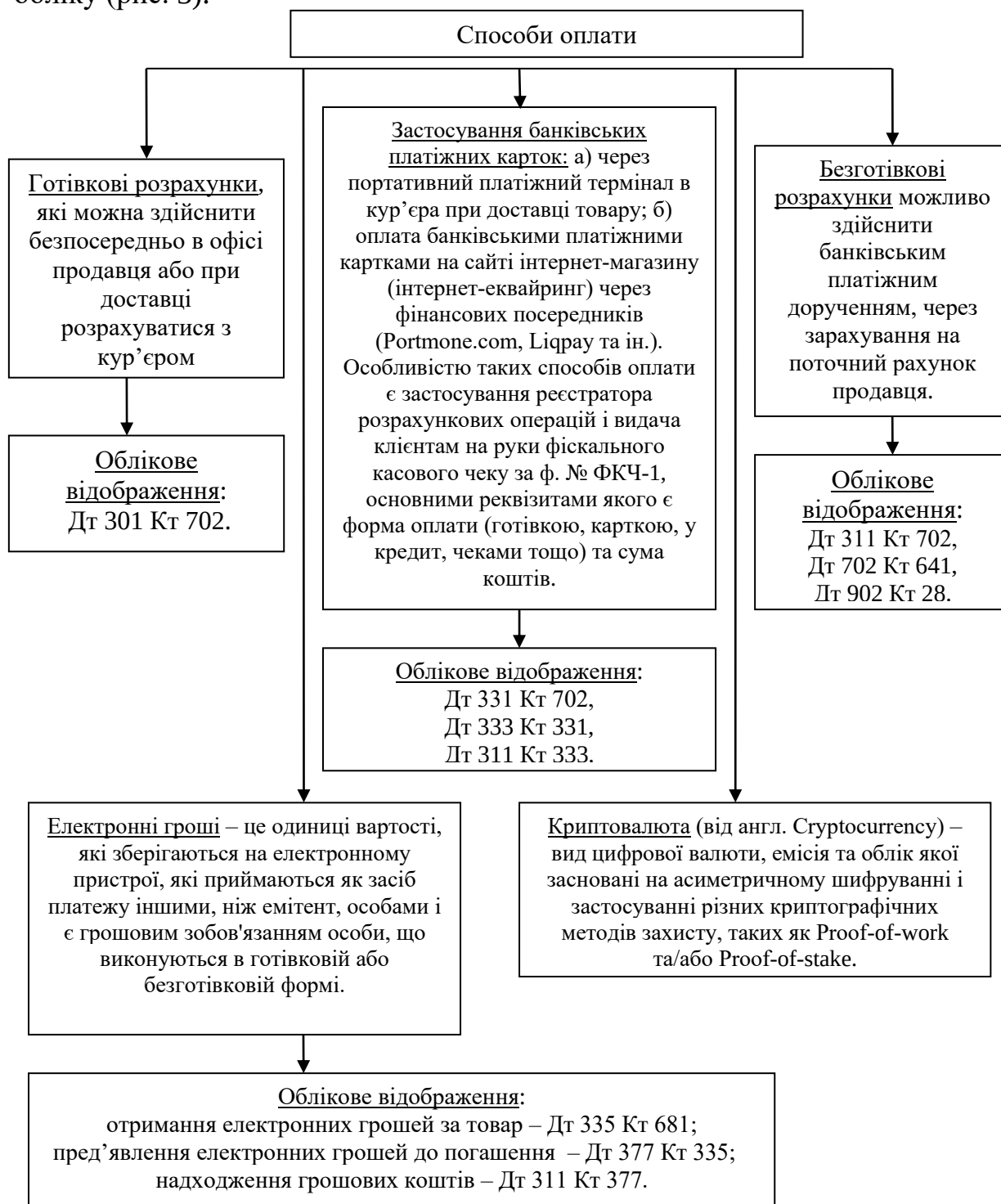

Рис. 3. Способи оплати: види, особливості та відображення в обліку
Джерело: дані [86].

Одне з основних завдань, яке стоїть перед електронною торгівлею – це створити всі умови для того, щоб покупець швидко міг розрахуватись

⁸⁶ Про платіжні системи та переказ грошей : Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14/card2#Card> (дата звернення: 12.07.2019).

за замовлення. Необхідно запропонувати користувачам декілька способів оплати, щоб вони могли вибрати для себе оптимальний. Процедура розрахунку повинна бути простою, миттєвою і безпечною.

Недосконала законодавча база, що стосується обліку електронних грошей та криптовалюти гальмує розвиток ринку електронних платежів та електронної комерції. Розвиток системи електронних грошей в Україні стримується заборобою приймати їх суб'єктами господарювання, що перебувають на спрощеній системі оподаткування.

Податковий кодекс України зазначає, що розрахунки між такими особами можливі тільки у грошовій формі тобто готівковій чи безготівковій. Отже, ринок електронних грошей залишається закритим для значної частини фізичних – осіб підприємців, які здебільшого є платниками єдиного податку [74].

Стосовно, криптовалюти сьогодні не існує єдиного, визнаного у світі її визначення, яке б однозначно розкривало сутність та економічну природу цього поняття. Отже, поняття та облік криптовалюти залишаються невисвітленими у правовому полі.

Рис. 4. Особливості оподаткування суб'єктів е-бізнесу

До об'єктів оподаткування належать операції щодо реалізації, нарахування заробітної плати працівникам, нарахування податку

залежно від обраної системи оподаткування. Юридичні чи фізичні особи-підприємці, які є суб'єктами eCommerce, згідно чинного законодавства можуть самостійно обрати спрощену або загальну систему оподаткування.

Особливості застосування систем оподаткування учасників е-бізнесу наведено на рис. 4.

Узагальнюючи дані рис. 4, зауважимо, що платники єдиного податку II групи можуть продавати товари через Інтернет-магазин будь-яким покупцям, однак надавати послуги по доставці товару, вони мають право виключно іншим платникам єдиного податку чи населенню [73]. Водночас, інтернет-магазини, залежно від обраної системи оподаткування можуть бути також платниками ПДВ (20 %), податку на доходи фізичних осіб (18 %), військового збору (1,5 %) тощо.

Відтак, оцінюючи діяльність у сфері е-торгівлі можна виокремити переваги та недоліки, як власників так і споживачів (табл. 1).

1. Основні переваги та недоліки інтернет-торгівлі

Переваги	Недоліки
<i>Власники інтернет-магазинів</i>	
Доступ до віддалених ринків	Залучення клієнтів
Широке коло споживачів	
Зниження витрат на утримання магазину за рахунок витрат на утримання приміщень, орендної плати, оплати праці	При низькій клієнтській базі зростають витрати на рекламу. Якщо однією з форм оплати є накладний платіж, є ризик повернення товару або клієнт відмовляється від товару, витрати на повернення покладаються на власника товару. Ризик підміни товару або його складових при його огляді споживачем. Неякісний товар повертається до продавця, при цьому він же оплачує витрати на повернення.
Цілодобова торгівля	Хакерські атаки, зламані сторінки Неякісне програмне забезпечення або помилки в ньому. Відсутність інтернету.
Взаємодія, спілкування, підтримка споживачів в режимі on-line	
Раціональний розподіл робочого часу	
Товар захищений від розкрадання	
<i>Споживач</i>	
Зручність, швидкість	Менша надійність
Заощадження за рахунок більш низьких цін, порівняння цін для вибору найнижчої, вигідні ціни для оптової закупівлі	Неможливість доторкнутися до товару. На фото не видно якості. Опис на фото не завжди відповідає дійсності.
Широкий асортимент товару, який можна вибирати не виходячи з дому, відсутність черг і економія часу	Розмір одягу, взуття може бути нестандартний, тому не завжди отримуєш речі, які підходять споживачу. Отримання неякісного товару, при цьому в умовах покупки вказують що товар поверненню не підлягає.

Переваги	Недоліки
Придбання товарів, важкодоступних в традиційних магазинах, ексклюзивні товари, які продаються тільки онлайн, товари від бренда	
Доступ 24 години на добу	Не завжди покупець пропонує продавцю вибір способу оплати. Оплата можлива: накладним платежем (якщо товар не підходить споживачу, він може не забирати його), передоплата 100–150 грн; повна передоплата (найбільші ризик, оскільки є можливість потрапити на шахраїв або невідповідальних продавців, неякісний товар або розмір, який не підходить, при цьому умова неповернення товару).
<u>Відсутність нав'язливого сервісу</u>	
<u>Свобода вибору способу оплати</u>	

Джерело: узагальнено авторами на підставі [87], [88].

Підприємства електронної торгівлі націлені на здійснення діяльності, до якої залучені постачальники та покупці з різних країн. Тому використання Міжнародних стандартів фінансової звітності для таких підприємств є доцільне та економічно обґрунтоване [74]. За результатами дослідження встановлено, що усі традиційні елементи методу бухгалтерського обліку залишаються актуальними у бухгалтерському обліку підприємств е-торгівлі та мають значний потенціал розвитку.

На просторах нашої держави електронний бізнес розвивається неквапливо, порівняно із світовими темпами зростання, оскільки купівельна спроможність українців є нижчою, у порівнянні із багатьма країнами світу. А також гальмує розвиток електронної торгівлі обмеження чинного законодавства щодо використання популярних платіжних систем або використання електронних грошей та криптовалюти окремими категоріями суб'єктів господарювання що безумовно наносить шкоду вітчизняній економіці. Особливості здійснення цих операцій та особливості їх бухгалтерського обліку доцільно регламентувати у чинному законодавстві. Оформлення господарських операцій підприємствами електронної торгівлі має бути максимально спрощена для розширення обсягів їх діяльності в майбутньому, що забезпечить зростання вітчизняної економіки, яка знаходиться у кризовому стані.

⁸⁷ Переваги і недоліки інтернет магазину для ведення бізнесу. URL : <https://officem.com.ua/uk/poleznaja-informatsija/preimuschestva-i-nedostatki-internet-magazina-dlja-vedenija-biznesa> (дата звернення: 14.09.2019).

⁸⁸ Плюси і мінуси покупок через Інтернет. URL : <https://tvoigroshi.com.ua/uk/novosti/plyusy-i-minusy-pokupok-cherez-internet> (дата звернення: 14.09.2019).

2.5. Інституціональні механізми управління трансакційними витратами в агропродовольчій сфері

*Плаксієнко В. Я., д-р екон. наук, професор,
Черненко К. В., канд. екон. наук,
Ліпський Р. В., канд. екон. наук
Полтавська державна аграрна академія*

Досвід проведення аграрних реформ показав, що в умовах ринкових відносин сільськогосподарські організації не можуть успішно функціонувати без створення системи управління витратами, що дозволяє вирішувати проблеми раціонального використання їхнього виробничого потенціалу. Збої в господарському механізмі найчастіше пов'язані з такими причинами, як нееквівалентний обмін товарами й послугами, розбіжність економічних інтересів у партнерів, невідповідність прав і відповідальності й ін., що найбільше гостро відображається на роботі сільськогосподарських організацій. Проявляються вони в труднощах, з якими сільськогосподарські організації зустрічаються при реалізації продукції, використанні виробничих послуг, вступі у взаємини з органами управління й партнерами по бізнесі, відстоюванні своїх прав у судових інстанціях. Ці проблеми, а також непрозорість ринкових відносин і відсутність необхідної інформації приводять до росту трансакційних витрат, на частку яких доводиться понад чверть загальних витрат. Тому їхнє скорочення, оптимізація й управління представляють актуальне й досить істотний напрямок у зниженні собівартості продукції, зростанні прибутку й рентабельності організації.

Дослідженню трансакційних витрат в аграрному секторі економіки тривалий час не надавався особливого значення. Їхня сутність, зміст і галузева специфіка, вплив на функціонування й розвиток економічної системи АПК спеціально не вивчалися.

У цей час зниження трансакційних витрат є однією з найбільш актуальних завдань модернізації національної економіки України, найважливішою умовою її стійкого розвитку, а її рішення, у свою чергу, вимагає серйозного теоретичного обґрунтування, що враховує специфіку сучасного етапу розвитку української економіки.

Узагальнення наукових поглядів вітчизняних і закордонних вчених – економістів дозволило запропонувати авторське визначення поняття «управління трансакційними витратами»: це система, що виражає виробничі відносини, пов'язані із плануванням, формуванням, обліком, аналізом, контролем і регулюванням трансакційних витрат на підставі отриманої зовнішньої інформації від відповідних, як від ринкових, так й інших суспільних інститутів і внутрішньої інформації

про витрати для різних цілей, і дозволяє в реальному діапазоні приймати послідовні раціональні управлінські рішення, що впливають на результати діяльності організації. Саме сигнали цін з ринку дозволяють налагодити систему обміну з ідеальними зворотними зв'язками й задовольняють потреби керівництва [89].

На всьому шляху від безпосереднього виробництва продукції до її кінцевого споживача товаровиробники змушені вступати у взаємодію з безліччю партнерів. В одних випадках – це ринкові трансакції, в іншому – регульовані усередині єдиної організації поставки (у великих інтегрованих системах). Що стосується малих і середніх учасників аграрного ринку, то вони взаємодіють із партнерами й посередниками, гублячи при цьому ресурси на купівлі – продажу товарів і послуг. У цьому випадку виникає небезпека виникнення ситуації, коли витрати організацій будуть набагато вище, ніж передбачувані вигоди від зниження витрат ринкових трансакцій.

Залежність між величиною трансакційних витрат і масштабом виробництва організацій наступна: чим крупніше структура, тим менше рівень трансакційних витрат і навпаки. У рамках вертикально інтегрованих структур істотно підвищуються можливості координації господарської діяльності й забезпечується можливість зниження витрат.

Основою ринкових відносин в агропромисловому секторі економіки є контракти, умови яких можуть обмежити вплив майбутніх несприятливих змін на діяльність господарюючих суб'єктів і ритмічність руху фінансових ресурсів, а несумлінне поведіння учасників угоди може привести до недоліку ліквідних активів, неплатоспроможності сільськогосподарських виробників, росту трансакційних витрат. Тому в ході реалізації контрактних відносин трансакційні витрати представлені як об'єктивний фактор, обумовлений взаємодією економічних агентів, спрямована на забезпечення умов обміну-спілкування. З'ясовано, на укладання й узгодження угоди затрачається приблизно від 2 до 5 тижнів, причому основна частина часу доводиться на узгодження усередині організації між відділами. Щоб уникнути додаткових трансакцій, варто визначити їх ще на первісній стадії, тобто укладання договору. У зв'язку із цим розроблена методика експертизи договорів, планованих до укладання.

Величина трансакційних витрат залежить від багатьох факторів, пов'язаних з виробництвом і реалізацією продукції, зі статусом підприємства на ринку продукції, товарів і послуг, кваліфікацією співробітників тощо [90].

Оцінити розмір трансакційних витрат й ефективність можна на підставі технологічної карти, що являє собою матрицю, що відображає умови методики й трансакційні витрати: пошуку інформації, ведення

⁸⁹ Савченко В. М., Пальчук О. В., Саловська Л. В., Смірнова І. В. та ін.; Облікова політика : навч. посіб. ; за ред. Г. М. Давидова. Київ : Знання, 2010. 479 с.

⁹⁰ Олейник А. Н. Институциональная экономика : учеб. пособ. Москва : ИНФРА-М, 2002. 416 с.

переговорів, виміру, специфікації й захисти прав власності, попередження опортунізму й форм їхнього прояву. Карта дозволяє зібрати всі витрати на виконання тієї або іншої умови методики для аналізу трансакційних витрат. Для розрахунку використовуються середні дані по раніше укладених договорах.

Дослідження з даних типових сільськогосподарської організації, дозволяють визначити нормативний показник питомої ваги трансакційних витрат у загальній сумі договору. Нормативні значення різні для кожного із представлених учасників ринку й ураховують самостійність господарських дій, масштаби виробництва, рівень кваліфікації співробітників, наявність спеціалізованого встаткування й ін. Числове значення нормативу варто визначати експертним шляхом.

Для підприємств, що входять в інтегровані формування, норматив становить 1–2 % (значення по досліджених технологічних картах 3–4 %); для агропромислових формувань, що займаються як виробництвом продукції, так й її переробкою, – 3–4 % (5–6 %); для великих і середніх підприємств без автономних підрозділів – 4–5 % (7–9 %); для самостійних підприємств малих форм – 6–7 % (10–12 %). Таке співвідношення зв'язане, насамперед, зі ступенем самостійності підприємства, налагодженим процесом виробництва, переробки й продажі, територіальної віддаленості від основних ринків збуту, рівня кваліфікації фахівців [91].

З метою оперативності й спрощення розрахунків нами в програмі «Microsoft Office Excel» розроблена електронна форма технологічної карти й допоміжних таблиць для її розрахунку. Ця розрахункова таблиця дозволяє користувачеві визначити розмір трансакційних витрат на кожному етапі методики, виявити відхилення від нормативного показника. При виборі закладки по класифікаційній групі підприємства представляються етапи діяльності по підготовці й реалізації контракту, форми прояву трансакційних витрат і визначається їхній розмір виходячи з рівня складності укладання договору. Рівні складності виникнення трансакційних витрат при укладанні договору: перший – низький, передбачає сталість партнера, налагоджені зв'язки з контрагентами, наявність фахівця з підготовки й укладання договорів, позитивну ділову репутацію; другий – середній, до нього відносяться такі договори, при укладанні яких є інформація про партнерів від третіх осіб, уже уклалися 2–3 угоди із цим контрагентом, середній фінансовий стан, раніше виникали суперечки або не виконувалися умови договору; третій – високий, до нього відносяться разові угоди, відсутність інформації про контрагента, негативна ділова репутація партнера, критичний фінансовий стан, наявність в історії партнера

⁹¹ Галушко В. П., Гвідо Ван Хулсбрук, Ковтун О. А., Рудий М. М. та ін. Основи аграрної економіки : підруч. Київ : Вища освіта, 2003. 399 с.

судових розглядів, штрафів із приводу невиконання умов договору.

Таким чином, пропонована методика оптимізації розміру трансакційних витрат при оформленні й укладанні договорів дозволяє виявити невизначеність і недосконалість контрактних відносин на підставі ряду факторів, кожний з яких дає можливість позначити виникаючі в ході формування й укладання договорів проблеми, що приводять до значного росту трансакційних витрат. Проблеми й форми трансакційних витрат дозволяють визначити особливості їхнього впливу на формування договорів і передбачити шляхи їхньої оптимізації.

Темпи економічного росту багатьох підприємств залишаються низькими, ефективність і продуктивність не росте, низкою залишається рентабельність. Зміни зовнішнього середовища змушують підприємства працювати в режимі реального часу, тобто підбудовуватися, пристосовуватися до цих змін. Ми вважаємо, що бар'єри входу на аграрний ринок – це сукупність економічних, організаційних, адміністративних, правових, політичних, соціально – культурних інститутів, дії яких ускладнюють прибуткову діяльність, перешкоджають виходу на ринок господарюючих суб'єктів [92].

Частина організацій, що формують інфраструктуру АПК, виконує свої функції не повною мірою. Така ситуація приводить до росту трансакційних витрат, пов'язаних з подоланням бар'єрів, що ще більше збільшується в умовах кризових явищ. Дослідження дозволило визначити механізм подолання бар'єрів на аграрному ринку, при розробці якого використаний проблемно – орієнтований підхід.

Механізм регулювання в сфері дії бар'єрів на аграрному ринку – це можливості маневру обсягами виробництва й каналами продажів, вибір раціональних «продуктових ланцюжків», навчання кадрів, введення до складу посадових інструкцій функцій пошуку інформації, планування рівня трансакційних витрат, ведення реєстру обліку трансакційних витрат, установлення оптимального режиму оподаткування, одержання дотацій і субсидій сільськогосподарськими організаціями, підвищення керованості поведінки суб'єктів господарювання, створення державної служби ринкової інформації, поширення загальнодоступної економічної інформації, захист інформації, електронний документообіг, створення інформаційно-консультаційного центра області й ін.

Основні завдання системи ринкової інформації складаються в створенні конкурентоздатного ринку аграрної продукції. Однак існують проблеми, суть яких полягає в недосконалості ціноутворення, податкової політики, слаборозвиненій інфраструктурі агропромислового комплексу, руйнуванні зв'язків між виробниками й споживачами,

⁹² Ільчук М. М., Іщенко Т. Д., Збарський В. К., Лайко П. О. та ін. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу : навч. посіб. ; за ред. М. М. Ільчука. Київ : Вища освіта, 2002. 398 с.

недостатньому рівні державної підтримки, дефіциті необхідної інформації про ринок. Для проникнення на ринок і заняття на ньому певної ніші потрібна інформація про попит, пропозицію товарів, про рівні цін на них.

У регіоні функціонують організації, які в сукупності утворюють інформаційну інфраструктуру АПК. Дослідження дозволило визначити роль інститутів інфраструктури в процесі інформаційного обслуговування. Установлено, що інформаційні організації не об'єднані в єдину систему, функціонують відокремлено один від одного, кожна працює в рамках своєї власної програми. У цьому ланцюзі немає єдиного координатора дій. Сільськогосподарські товаровиробники, що бідують в інформації, не можуть одержати неї в повному обсязі, оскільки в основній своїй масі існуючі організації надають відомості по обмеженому колу питань.

Сільськогосподарська продукція просувається від виробника до кінцевого споживача по «продуктовому ланцюжку». Аналіз показує, що вибір раціональної «продуктового ланцюжка» можливий тільки при наявності достовірної й оперативної ринкової інформації, що буде сприяти прийняттю обґрунтованих управлінських рішень [93].

Оперативна й достовірна інформація про ціни вкрай необхідна як покупцям, так і продавцям. Щоб допомогти тим й іншим, на базі інформаційно-консультаційного центра АПК варто створити систему ринкової інформації. На сайті в Інтернеті потрібно публікувати ринкові огляди, які включають перелік основних видів сільськогосподарської продукції й ціни за минулий тиждень (декаду), їхній розкид по містах і районах області. Створити мережу спостережень. Первинна інформація збирається безпосередньо у фермерів, у сільськогосподарських організаціях, на переробних підприємствах, у магазинах, на міських і сільських ринках, у посередників. Потім вихідні дані аналізують статистику й фахівці з вивчення ринку. Інформація має конфіденційний характер, тому всі матеріали публікуються в усередненому виді – по району (області).

Система ринкової інформації дозволяє здійснювати моніторинг цін. Так, моніторинг цін зернової продукції дає можливість виявити закономірність: ціни, по яких зерно третього й четвертого класів здається на елеватори, залежать від місяця його реалізації. Пік росту цін доводиться на літні місяці, тобто коли нове зерно ще не прибрано, а запаси старого виснажені. Спад цін доводиться на період збору врожаю, тобто на осінні місяці. Така ж ситуація відзначається й по інших видах продукції.

Методом самоорганізації постачальників і споживачів проблему виключення «паразитуючих» ланок на ринку продовольства не вирішити.

⁹³ Палий В. Ф., Палий М. В. Управленческий учет – новое прочтение внутрихозяйственного расчета. Бухгалтерский учет. 2000. № 17. С. 58–62.

Потрібна цілеспрямована робота з формування ринкової інфраструктури в регіоні, регулюванню ринкового середовища. Одним зі шляхів рішення цих проблем є формування інформаційної інфраструктури в масштабах регіонального АПК.

Для підприємств АПК, що мають різноманітний асортименти й обсяг виробленої продукції, найчастіше характерна недосконалість організаційної й управлінської структури. Це приводить до того, що підприємства закупають сировину й реалізують продукцію без вивчення ринку, вишукування вигідної ціни, тобто відсутній маркетингово-логістичний підхід. Через погану організацію управління процесом закупівель і реалізації продукції функції, виконувані деякими відділами, не тільки дублюються, але найчастіше суперечать один одному, що приводить до збільшення трансакційних витрат.

Пропонується створення єдиної маркетингово-логістичної системи, шляхом об'єднання відповідних відділів сільгосппідприємств, що дозволить вирішувати наступні завдання: усунення дублювання функцій, скорочення часу на обробку документів, запобігання втрати інформації при транспортуванні даних й, як наслідок, мінімізація трансакційних витрат. Однак слід зазначити, що створення маркетингово-логістичної служби можливо в таких учасників ринку, як великі інтегровані структури й холдинги, агропромислові формування, що включають виробництво й переробку. На підприємствах, що не мають у своєму складі автономних підрозділів і виробництв, а також на самостійних підприємствах малих форм створення такої служби неефективно, тому що приведе до збільшення штатного складу працівників і значному збільшенню трансакційних витрат. У зв'язку із цим нами розроблена блок-схема взаємозв'язку підрозділів підприємства в системі трансакційних витрат з маркетингово-логістичним відділом

Таким чином, подолання між структурних протиріч у рамках взаємодії центрів відповідальності можна здійснити шляхом включення маркетингу в логістику в якості органічної складової частини, як наслідок об'єднання відділів закупівель, продажів, маркетингу, логістики. Створення маркетингово-логістичної системи обґрунтовано ростом вимог до підрозділів організацій, що займаються збутом продукції й матеріально-технічним постачанням. Це породжує необхідність ведення грамотної збутової політики з метою вдосконалення системи управління підприємства в цілому, що дозволяє йому краще адаптуватися до ринкових умов.

Створення служби ринкової інформації дозволить виявити загальні й приватні проблеми, зв'язані зі збором, аналізом і використанням ринкової інформації. Суть їх полягає в тому, що розташовані на території області організації, що розташовують інформацією про ринок, працюють не узгоджено та неефективно. Переважна частина зібраних відомостей

залишається невикористаної [94].

Потрібен проект системи ринкової інформації в регіоні й організаційній структурі системи основних державних служб, що здійснюють збір інформації про ринок аграрної продукції. У проекті потрібно виділити два великих блоки установ.

Перший – ланки, пов'язані з діяльністю Управління агропродовольчого розвитку. У другий блок установ входять організації системи Держкомстату. У схемі передбачена функціональна взаємодія структур по зборі, аналізу й поширенню ринкової інформації. Штат служби – 3 чоловік, потрібна ще мережа репортерів по районних пунктах, робота яких може передбачатися як сумісництво. Передбачається, що репортери служби районного рівня працюють у місцевих органах управління сільського господарства. Таким чином, запропонований проект дозволяє сформувати інформаційну інфраструктуру, способи інформаційного забезпечення учасників ринкового процесу необхідними відомостями. На регіональному рівні він дає можливість налагодити взаємодію споживачів, виробників, державних структур, митних органів, інформаційно-аналітичних систем у мережі Інтернет, інфраструктурних підрозділів, що базуються на різноманітних формах власності.

Ресурси на утримання служби можуть бути знайдені шляхом перерозподілу функцій працівників системи управління сільським господарством, органів статистики, митних органів й інших служб. Передбачається взаємна передача відомостей про аграрний ринок на рівні обласних і районних ланок шляхом створення системи електронного документообігу. У цей час їхня діяльність недостатньо скоординована. Дослідження дозволяють вирішити завдання, пов'язану з визначенням ефективності функціонування служби ринкової інформації в регіоні.

Маркетингові служби організацій, у яких створені пункти збору ринкової інформації, одержують оперативну й достовірну інформацію про ситуації на регіональному аграрному ринку, на основі якої приймаються рішення із приводу обсягів, строків, каналів продажів і цін реалізації продукції.

Реалізація пропозицій по створенню системи ринкової інформації в регіоні й оцінка окремих заходів дозволяють судити про наявність позитивного соціально-економічного ефекту. Суб'єкти ринкових відносин одержують можливість розробляти оптимальні плани поставки аграрної продукції на ринок залежно від сформованої кон'юнктури, визначати строки реалізації й установлювати ціни на продукцію, знижуючи тим самим трансакційні витрати.

⁹⁴ Панженская И. Г. Методика учета трансакционных издержек. Вестник Адыгейского государственного университета. 2006. № 4. URL : http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2006.4/371/panzhenskaya2006_4.pdf (дата звернення: 19.09.2019 р.).

Проведені на основі наявної ринкової інформації заходу дозволили обстеженої нами групі підприємств одержати додатковий прибуток 7,4–10,7 % загального обсягу продажів. Цей приріст забезпечений шляхом перерозподілу необґрунтовано високих доходів посередників, які раніше одержували додатковий виторг за рахунок асиметрії ринкової інформації. Для визначення ефекту від пропонованих заходів нами на основі проведених досліджень визначений рівень трансакційних витрат на аграрному ринку регіону в розмірі від 20 до 30 % залежно від обсягів виробництва. Отримані в результаті проведеного експерименту результати дозволяють запропонувати методологічні підходи до визначення ефективності створення й функціонування створюваних інформаційних систем на ринку аграрної продукції. При визначенні критеріїв, по яких оцінюється ефективність, можна виділити кілька показників. Насамперед, діяльність на аграрному ринку пов'язана з можливістю покупки на одному ринку продукції за низькою ціною й продажу на іншому по більше високої, так називаним «арбитражированием». Це розглядається як сприятлива можливість для одержання прибутку. Однак при асиметрії інформації виникає ситуація, коли частина учасників ринку має інформацію, який не розташовують інші. таке положення існувало раніше, коли не збиралася, не аналізувалася й не поширювалася інформація про ринок. Як продавець, так і покупець не мали можливості зробити обґрунтований вибір де, коли, за якою ціною купити або продати товар. У таких умовах спостерігається великий розрив у величині цін по видах аграрної продукції на ринках регіону [95].

«Арбитражирование» як спосіб регулювання ринку виконує свою роль при наявності інформації.

«Арбитражирование» не викликає хаотичного руху цін і змушує їх рухатися в напрямку рівноваги. Отже, важливим й основним видом ефекту інформаційних систем є створення умов для збалансування ринку й забезпечення можливості для його суб'єктів робити вибір із приводу купівлі-продажу товарів.

Іншим поважним виглядом ефекту діяльності служби ринкової інформації є створення умов для збалансування цін на сільськогосподарську продукцію, продукцію й послуги інших галузей, тобто з'являється інструмент впливу на механізм паритету цін. Цей вплив здійснюється за рахунок створення передумов для здійснення економічних виборів, які роблять суб'єкти ринку. Крім того, моніторинг цін на різні види продукції по каналах продажів дозволяє, накопичуючи інформацію, виявляти закономірності в динаміку з метою прогнозування.

⁹⁵ Черненко К. В. Управління процесами оптимізації трансакційних витрат в агропродовольчій сфері : дис. канд. екон. наук : 08.00.03. Херсон, 2014. 218 с.

2.6. Тенденції і перспективи розвитку підприємництва в Україні

*Устік Т. В., канд. екон. наук, доцент
Сумський національний аграрний університет
Махмудов Е. Х., Ланишфа Є. В.
Полтавська державна аграрна академія*

Розвиток підприємництва у сучасних складних соціально-економічних умовах нашої держави значно впливає на стабілізацію та відновлення національної економіки. Від рівня ефективності діяльності вітчизняних підприємств залежить можливість економічного зростання держави, рівень зайнятості та якості життя населення [96].

Ефективність і результативність реалізації Стратегії та виконання плану заходів з її реалізації залежить від ефективної координації зусиль відповідних ключових сторін. На сьогодні інституційне середовище малого і середнього підприємництва в Україні складається з:

1) Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики, має право законодавчої ініціативи, в тому числі щодо розвитку малого і середнього підприємництва;

2) Мінекономрозвитку, яке відповідно до пункту 1 Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію політики у сфері підприємництва. На сьогодні з державного бюджету на підтримку та розвиток малого і середнього підприємництва виділяється недостатній обсяг фінансових ресурсів, тому необхідно вдосконалити підходи до формування та реалізації політики, зокрема шляхом підвищення інституційної спроможності;

3) Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України як постійно діючого консультативно-дорадчого органу, що, зокрема, готує пропозиції щодо створення правових, економічних та організаційних умов для подальшого розвитку підприємницької діяльності;

4) інших центральних органів виконавчої влади, які в межах повноважень прямо чи опосередковано впливають на розвиток малого і середнього підприємництва, зокрема: Мінфіну, МОН, Мінсоцполітики, Мінрегіону, Мін'юсту, МЗС, Міненерговугілля, Мінінфраструктури, МПП, Мінмолодьспорту, Мінагрополітики, МТОТ, Державного комітету статистики України, Державного агентства з питань електронного урядування, ДРС;

⁹⁶ Іваницька С. Б., Ушакова Ю. С. Стан і тенденції розвитку підприємництва в Україні в сучасних умовах. Економіка та управління підприємствами. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/27_2019_ukr/26.pdf.

5) місцевих органів виконавчої влади, що забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку, в тому числі (у разі прийняття відповідного рішення) програм розвитку малого і середнього підприємництва, що фінансуються за рахунок коштів відповідних бюджетів або інших не заборонених законодавством джерел;

6) органів місцевого самоврядування, що затверджують програми соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, які фінансуються за рахунок місцевих бюджетів або інших не заборонених законодавством джерел, та контролюють їх виконання;

7) Ради бізнес-омбудсмена як постійно діючого консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України, що сприяє прозорості діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання, які належать до сфери їх управління, запобіганню корупційним діям та/або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва;

8) інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, що включає об'єднання суб'єктів господарювання, наукові установи, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи, що створені при центральних органах виконавчої влади та місцевих держадміністраціях, Торгово-промислової палати України, 25 регіональних торгово-промислових палат, громадські об'єднання підприємців та роботодавців та інші. Визначити точну кількість об'єктів інфраструктури не є можливим, оскільки критерії віднесення до організацій, що провадять діяльність, спрямовану на розвиток і підтримку малого і середнього підприємництва, не визначені. Водночас, за попередніми даними, станом на 1 січня 2017 р. в Україні функціонували 310 бізнес-центрів, 2 660 інформаційно-консультативних установ, 55 бізнес-інкубаторів, 161 фонд підтримки підприємництва, 17 індустріальних парків;

9) рамкового законодавства, зокрема:

– Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», що є підґрунтям для розвитку малого і середнього підприємництва, визначає принципи та напрями політики щодо малого і середнього підприємництва;

– Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 641. Програма не розроблена і буде замінена Стратегією та планом заходів з її реалізації;

– Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, затвердженої Законом України від 21 грудня 2000 р. № 2157-III. Кошти з державного бюджету починаючи з 2014 р. на фінансування заходів Програми не виділялися;

– Рекомендацій парламентських слухань, схвалених постановою Верховної Ради України від 13 квітня 2016 р. № 1090-VIII, що містять пріоритетні напрями та заходи щодо реалізації державної політики, спрямованої на стимулювання підприємницької ініціативи для забезпечення економічного зростання України;

10) інших нормативно-правових актів у сфері підприємництва.

За результатами ґрунтовного аналізу стану та тенденцій розвитку малого і середнього підприємництва, в тому числі зовнішнього та внутрішнього середовища малого і середнього підприємництва, існують такі проблеми у сфері малого і середнього підприємництва:

– відсутність налагодженої та ефективної координації дій заінтересованих сторін (центральных та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань підприємців, міжнародних організацій та проектів міжнародної технічної допомоги, що діють на території України);

– неузгодженість державної політики у сфері розвитку підприємництва;

– нестабільне та непередбачуване регуляторне середовище, в якому функціонують суб'єкти малого і середнього підприємництва;

– відсутність взаємодії між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо розв'язання поточних проблем малого і середнього підприємництва;

– недостатня інституційна спроможність реалізації державної політики у сфері розвитку підприємництва;

– низький рівень прямих іноземних інвестицій та обмежений обсяг інвестування в експортоорієнтовані підприємства;

– обмежене бюджетне фінансування внаслідок економічної рецесії 2014–2015 рр. (обмежена державна підтримка певних сфер державної політики, зокрема розвитку малого і середнього підприємництва);

– обмеженість доступу суб'єктів малого і середнього підприємництва до ресурсів (фінансових, майнових, природних тощо);

– значна частка неформального сектору економіки, що, за оцінками Європейського інвестиційного банку, становить близько 20 % кількості зайнятого населення;

– невідповідність існуючої інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва як потребам малого і середнього підприємництва, так і кількості та якості надання послуг, на регіональному рівні.

Водночас необхідно враховувати такі особливості:

1) децентралізація влади дає ширші можливості органам місцевого самоврядування, що, зокрема, повинно сприяти розвитку підприємництва;

2) Україна займає низьку позицію щодо якості інституцій у порівнянні з іншими країнами, причиною чого є недоліки законодавства у сфері захисту права власності, низька незалежність судової системи та неефективність витрачанням бюджетних коштів;

3) Угода, поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі та відкриття нових ринків надають значні можливості, зокрема експортні;

4) незважаючи на високий рівень освіченості громадян, Україна має найнижчу продуктивність праці в Європі та Центральній Азії;

5) високий рівень монополізації економіки.

У більшості країн світу основним бар'єром для розвитку підприємництва є обмежений доступ до фінансування. Однак кредитування малого і середнього підприємництва в Україні на сьогодні є недостатнім, більшість підприємств задовольняють потреби у фінансуванні капітальних інвестицій за рахунок власних коштів (у 2016 р., за даними Державного комітету статистики, 69,4 %). Таким чином, існує нагальна потреба в активізації фінансування малого і середнього підприємництва комерційними банками, розширенні переліку кредитних послуг (гарантійні схеми, лізинг, факторинг, експорт, страхування тощо) і задоволенні потреб малого і середнього підприємництва [97].

За попередніми підсумками, у 2018 р. фінансовий результат до оподаткування великих та середніх підприємств становив 353,0 млрд грн прибутку (у 2017 р. – 285,6 млрд грн). Прибуток становив 580,0 млрд грн, або 104,1 % порівняно з 2017 р., збитків допущено на суму 227,0 млрд грн (або 83,6 %). Частка збиткових підприємств у 2018 р. становила 22,9 % (у 2017 р. – 23,5 %) [98].

Досвід країн світу свідчить, що ефективність функціонування економіки залежить від оптимального розвитку малого, середнього та великого бізнесу. Водночас малий та середній бізнес – основа соціально-економічного розвитку. До прикладу, в країнах ЄС МСБ складає близько 90 % від загального числа підприємств. Приблизна кількість підприємств МСБ – біля 20 млн. Число зайнятого населення там становить близько 70 %. Політика підтримки малого бізнесу здійснюється через діяльність держав і спеціальні програми під егідою ЄС [99].

⁹⁷ Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. URL : <https://www.businesslaw.org.ua/strategia-rozvytku-pidpryemnytva/>

⁹⁸ Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹⁹ Як підтримати малий бізнес в Україні. URL : <https://eba.com.ua/yak-pidtrymaty-malyj-biznes-v-ukrayini/>

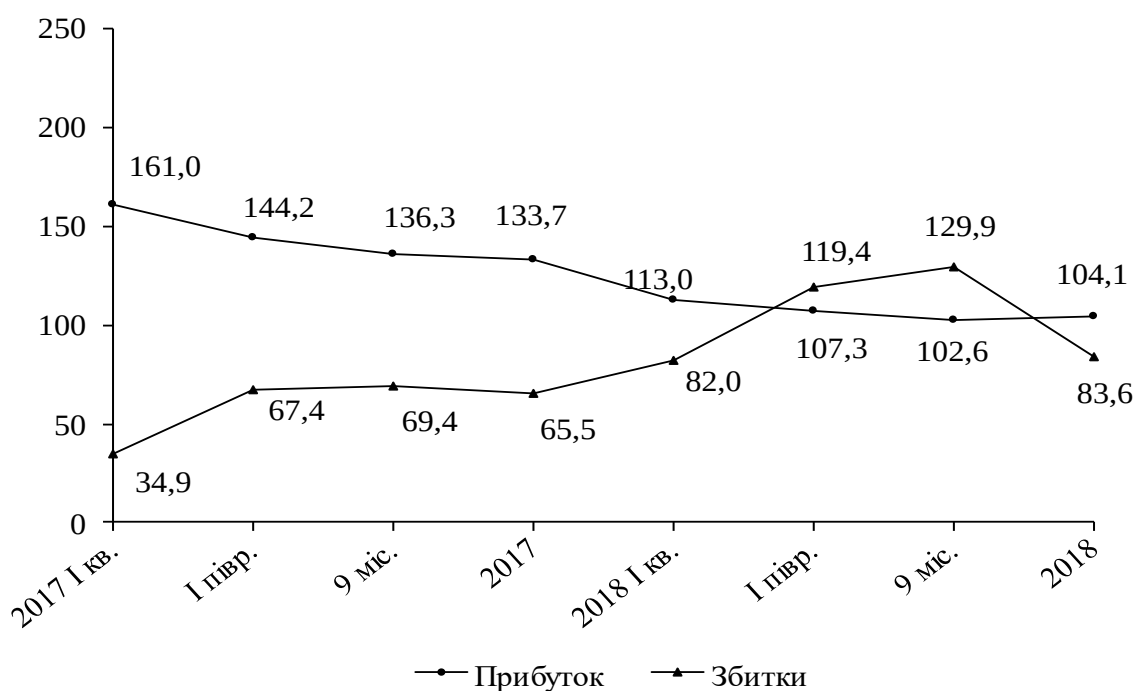

Рис. 1. Темпи зростання (зниження) прибутку та збитків
(у % до відповідного періоду попереднього року)

1. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010–2017 рр.

Роки	Усього		У тому числі					
			великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства	
	чистий прибуток (збиток), млн грн	підприємства, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств	чистий прибуток (збиток), млн грн	підприємства, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств	чистий прибуток (збиток), млн грн	підприємства, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств	чистий прибуток (збиток), млн грн	підприємства, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств
2010	13906,1	57,3	2825,0	65,0	30742,5	61,6	-19661,4	57,0
2011	67797,9	63,5	59146,9	68,1	19244,6	64,1	-10593,6	63,5
2012	35067,3	63,0	15203,6	68,7	34612,0	64,3	-14748,3	63,0
2013	-22839,7	65,0	8148,9	67,7	-1567,7	63,7	-29420,9	65,0
2014	-59006,9	65,5	-20454,2	49,4	-206223,2	61,4	-179297,5	65,7
2015	-373516,0	73,3	-152552,4	56,2	-102769,2	70,6	-118194,4	73,5
2016	29705,0	73,0	46850,0	65,8	15061,8	75,5	-32206,8	72,8
2017	168752,8	72,4	119619,7	72,8	70105,0	76,1	-20971,9	72,3

Найбільший відсоток підприємств, які одержали прибуток (відносно загальної кількості підприємств) – середні підприємства (у 2017 р. – 76,6 %, що є найбільшим значенням даного показника протягом досліджуваних років, і лише 23,4 % середніх підприємств цього ж року одержали збиток), а найменший – великі (у 2014 р. було зафіксовано, що серед великих підприємств лише 51,8 % суб'єктів одержали прибуток, а аж 48,2 % – одержали збиток). У 2014 та 2015 рр. сальдо фінансового результату діяльності великих підприємств було від'ємним (-189934,1 млн грн та -145403,9 млн грн відповідно). Це було спричинено тим, що протягом цього періоду відсоток великих підприємств, що одержали прибуток, та відсоток тих, діяльність яких була збитковою (відносно загальної кількості підприємств) були практично рівними (у 2014 р. це 51,8 % та 48,2 %, а у 2015 р. – 55,7 % та 44,3 % відповідно), та фінансовий результат діяльності останніх був більшим, ніж фінансовий результат тих підприємств, що одержали прибуток.

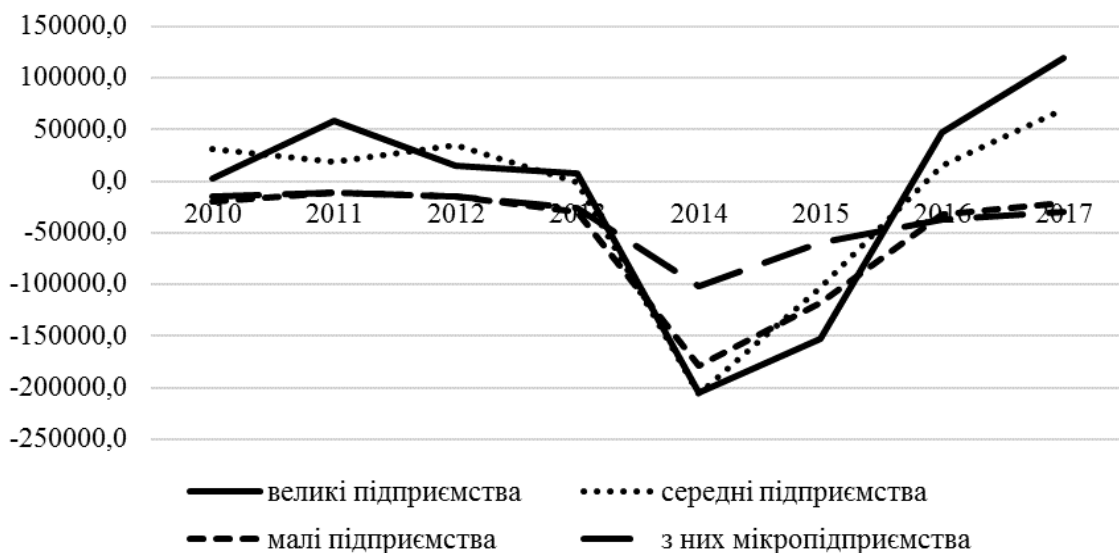

Рис. 2. Динаміка економічної діяльності за розмірами підприємств за 2010–2017 рр.

Джерело: дані [98].

За даними Державної служби статистики України, населення країни найбільше зайняте у малому і середньому підприємництві. Така ж ситуація притаманна й аграрній сфері країни, де станом на 2017 р. функціонувало 45 558 суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм, що, слід зауважити, на 18,4 % менше порівняно з 2013 р. Переважаючою організаційно-правовою формою господарювання на селі є фермерські господарства, частка яких у 2017 р. у загальній структурі становить 74,9 %.

Переробна промисловість, тимчасове розміщування й організація харчування вперше з 2011 р. отримала прибуток.

2. Розподіл галузей які в 2017 р. отримали чистий прибуток або збиток

<i>Галузі підприємства, яких одержали чистий прибуток</i>	<i>Галузі підприємства, які одержали збиток</i>
Сільське, лісове та рибне господарство Промисловість Добувна промисловість і розроблення кар'єрів Переробна промисловість Будівництво Тимчасове розміщування й організація харчування Інформація та телекомунікації Фінансова та страхова діяльність Професійна, наукова та технічна діяльність Освіта	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря Водопостачання; каналізація, поводження з відходами Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність Операції з нерухомим майном Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок

Світовий досвід засвідчує, що одним із ключових стратегічних факторів стабільного розвитку економіки країни й досягнення належного рівня та якості життя населення є формування сучасного цивілізованого підприємництва. Але у результаті проведеного аналізу статистичних даних щодо стану та тенденцій розвитку вітчизняного підприємництва протягом останніх років, можна побачити, що воно перебуває не на належному рівні й характеризується невисоким рівнем ефективності. Така ситуація зумовлює гостру потребу сектору підприємництва в ефективній державній підтримці, що має бути спрямована насамперед на формування позитивного правового та економічного клімату. Основними завданнями держави у процесі стимулювання розвитку вітчизняного підприємництва мають бути такі: спрощення процедури започаткування бізнесу та створення сприятливих умов для ефективного та успішного розвитку підприємництва у майбутньому; формування адекватної податково-правової бази для розвитку підприємництва без бюрократичних бар'єрів. У процесі поступового відновлення і подальшого розвитку сектору підприємництва важливо стимулювати й формувати інфраструктуру підтримки середнього та малого підприємництва, розвиток якого є основою економіки у більшості розвинених країн світу.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Вплив цінової та збутової політики на конкурентоспроможність підприємства в контексті законодавства ЄС

*Калюжна Ю. П., канд. екон. наук, доцент,
Даниленко В. І., канд. екон. наук, доцент,
Боровик Т. В., канд. екон. наук, доцент,
Писаренко С. В., канд. с.-г. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

В умовах сучасного стану ринку досить важливою є правильно організована збутова та цінова діяльність, оскільки їх рівень є важливим показником для конкурентоспроможності підприємства та його прибутковості. Саме проблема, пов'язана з формуванням ефективної системи виробничо-збутової діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємства в контексті ЄС є об'єктом багатьох досліджень учених у галузях економіки, маркетингу та підприємництва.

Збутова і цінова політика – найважливіші елементи маркетингу, які впливають на конкурентоспроможність підприємства, і саме від них залежить досягнення комерційного успіху підприємства [100].

Сучасний стан ринкового середовища характеризується постійною зміною зовнішніх факторів, мінливою спроможністю купівельного попиту, наявністю великої кількості підприємств різних форм власності. Отже, щоб вижити, підприємствам необхідно реагувати на всі зміни, що відбуваються в їх конкурентному середовищі з метою збереження своїх позицій на ринку і забезпечення конкурентних переваг. Тобто, підприємству потрібно правильно зробити оцінку ситуації на ринку, з тим, щоб вибрати ефективні засоби конкуренції, які б відповідали нинішнім ринковим умовам ЄС.

Однією з неодмінних умов конкурентоспроможності для підприємств є їх поінформованість про зовнішній та внутрішній ринок, наявних конкурентів, нововведення, що дозволить їм мати повне уявлення про зовнішнє середовище та тенденції його розвитку.

У сучасних умовах зростання конкурентоспроможність підприємства залежить, з одного боку, від управлінських рішень на рівні самих підприємств, з іншого – від державної та регіональної політики у сфері створення відповідного економіко-правового середовища й

¹⁰⁰ Балабанова Л. В., Холод В. В., Балабанова І. В. Маркетинг підприємства : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 612 с.

державної підтримки зусиль суб'єктів господарювання щодо підвищення їх конкурентоспроможності.

Отже, багато науковців зазначає, що: «зміна в пріоритетах виходу аграрних виробників України на світові ринки, формування та зміна конкурентного середовища зумовили актуальність маркетингової діяльності в агропромисловому комплексі, як комплексу заходів щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства згідно з вимогами сьогодення...».

Основним торговельним партнером України залишається Європейський Союз (39,2 %). Тому, сьогодні найбільшу увагу слід звернути на економічні питання організації аграрного виробництва, враховуючи обов'язково при цьому світову кон'юнктуру та аналіз зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції. Однак, проблемою українського агроекспорту є мала поінформованість виробників про ті можливості, які відкрилися останнім часом на ринках світу. Все залежить від бажання компаній розвивати свій експортний потенціал, логістику, технології, шукати більш ефективніші методи маркетингової комунікації [101].

Європейський Союз – найбільший єдиний ринок в світі, який складається з 28 країн та охоплює населення, чисельність якого в 11 разів перевищує чисельність населення України. Це понад 500 мільйонів споживачів, середній дохід яких складає 39 тис. дол. США. Для того, щоб Україна могла легко та ефективно продавати свої товари на цьому ринку, відповідні регламенти, стандарти вимоги щодо безпечності продукції мають бути гармонізовані відповідно до вимог ЄС.

Більшість країн Європи практично повністю задовольняють власні потреби з виробництва продукції сільського господарства, окремі з них зацікавлені в експорті продукції рослинництва (Іспанія, Італія, Румунія, Болгарія, Україна) та тваринництва (Велика Британія, Норвегія, Фінляндія) в інші країни [102].

Спільна сільськогосподарська політика, ССП (Common Agricultural Policy) – одна з найважливіших і найвитратніших сфер діяльності ЄС (понад 40 % бюджету ЄС). Це можна пояснити наявністю великої кількості різноманітних субсидій, що стимулюють розвиток даної галузі [103].

Важливість та актуальність посилення конкурентоспроможності українських підприємств на європейському ринку пояснюється підвищенням цін на сільськогосподарську продукцію внаслідок загострення світової продовольчої кризи та збільшенням виробництва й використання біологічного палива, що обумовлює збільшення

¹⁰¹ Даниленко В. І., Калюжна Ю. П., Кошова Л. М. Рекламна діяльність аграрних підприємств у контексті міжнародних економічних відносин. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Сер. Економічні науки*. 2017. № 2. С. 67–74.

¹⁰² Корнієнко В. О. Україна в Європі і світі : електрон. навч. посіб. URL : <https://multimedia.posibnyky.vntu.edu.ua/mm/Ukraine-EU/txt/05.html>.

¹⁰³ Сільськогосподарська промисловість в країнах європейського союзу. URL : <https://yuzme.pp.ua>.

потенційного попиту на вітчизняну продукцію.

Зростанням попиту в європейських країнах на органічну продукцію, причому ціни на таку продукцію вищі на 20–50 %, а для їх вирощування в країнах ЄС використовується лише 3,5 % загальних сільськогосподарських площ, лише 20% виробленої в Україні аграрної продукції споживається в межах держави, а решту 80 % можна експортувати, експорт сільськогосподарської продукції становить 21 % усього експорту України до країн ЄС, причому країни ЄС є найбільшим імпортером сільськогосподарської продукції у світі [104].

Значна кількість національних товарів і послуг успішно реалізуються на міжнародних ринках при достатньому рівні їх міжнародної конкурентоспроможності. Тому, для збільшення обсягу продажу продукції та більш ефективного використання виробничих потужностей підприємствам необхідно шукати нові ринки.

В Україні офіційно зареєстровано 4,1 млн особистих селянських господарств, частка виробництва сільськогосподарської продукції яких складає 45,0 %. Фермерське господарство обробляє в середньому 131,7 га, більше 80,0 % мають по 500 га землі.

В Україні працює 47697 сільськогосподарських підприємств, з яких 70,0 % – фермерські господарства: загалом вони обробляють 22,3 % сільськогосподарських земель.

У 2016 р. Україна забезпечила себе молоком та молочними продуктами на 103,6 %. Ринок вже почав адаптуватися до нових умов та змінює свою структуру. Пріоритетні позиції в молочному експорті України займає масло вершкове – 70,0 %. У 2017 р. експорт збільшився в 2,8 рази.

Отже, за даними Інфографічного довідника «Агробізнес України 2017/18» зазначено, що у 2018 р. виробництво молока склало 10,4 млн т. При цьому, на експорт було відправлено: масло вершкове – 30 тис. т; сироватка молочна – 32 тис. т; молоко згущене та сухе – 47 тис. т; сири – 9 тис. т; молоко та вершки – 14 тис. т [105].

Основними покупцями молочної продукції є: Китай, Туреччина, Марокко, Нідерланди, Казахстан, Молдова та Єгипет.

Так, експорт сироватки в натурі виріс на 38,4 % та у грошовому еквіваленті на 92,2 %. Основним покупцем залишається Китай. Основними покупцями сирів є Казахстан – 48 %, Молдова – 23,9 %, Єгипет – 11 %. А ось експорт масла підвищився аж на 152 %, тобто відбулося зростання в три рази: Туреччина закупила на 18,2 млн, Марокко – на 16,6 млн та Нідерланди – 10 млн дол. США.

Для експорту молочної продукції в країни ЄС українським виробникам потрібно буде виконати певні вимоги [106]:

¹⁰⁴ Масляєва О. О. Конкурентоспроможність молокопереробних підприємств у контексті євроінтеграційних процесів. *Агросвіт*. 2016. № 4. С. 59–64.

¹⁰⁵ Агробізнес України : Інфографічний довідник 2017/18. URL : <https://latifundist.com>.

¹⁰⁶ Законодавство ЄС. URL : <https://eur-lex.europa.eu>.

1. Використовувати еталонні методи хімічного, фізичного та мікробіологічного аналізу та сенсорної оцінки молока та молочних продуктів. Аналіз має проводитись акредитованими лабораторіями.

2. Виробляти 7 видів частково зневодненого, згущеного молока в залежності від вмісту жиру та домішок сахарози, та 4 види зневодненого, сухого, в залежності від вмісту жиру. (Пастоподібні жири – це продукти, які залишаються твердими при температурі 20 °C та придатні для використання як спреди, з вмістом жиру щонайменше 10 %, але менше 90 % за вагою, і придатні для споживання людиною).

3. Усі продукти мають бути відповідно промарковані. Ці дані повинні вказуватися поруч з торговою назвою.

4. Міжнародна система аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР – Hazard Analysis and Critical Control Points) інтегрована в законодавство ЄС, її впровадження затверджено в Україні Законом «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Впроваджується в Україні поетапно протягом трьох років, починаючи з вересня 2017 р. і є обов'язковою.

5. Відходи тваринництва мають знешкоджуватися, а їх потенційний вплив на навколишнє середовище має бути оцінений в оцінці впливу на довкілля (ОВД). Ставлення громад суміжних територій, які можуть зазнати негативного впливу, обов'язково брати до уваги! Якщо господар планує створити нове виробництво або розширити потужності – треба врахувати вимоги Закону «Про оцінку впливу на довкілля».

6. Виробництво має працювати над просуванням та збільшенням доданої вартості свого продукту: виробник може пройти будь-яку необов'язкову сертифікацію продукту, яку вимагає покупець.

7. Продукція має відповідати стандартам та фітосанітарним нормам згідно закону «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

На останок, авторизовані підприємства готують партію молочних продуктів для експорту. Доводять її однорідність та безпечність, отримують міжнародний ветеринарний сертифікат. Митні підрозділи фіскальної служби видають сертифікати з перевезення товару, з якими українські товари мають переваги на ринку ЄС.

За останні три роки поставки у ЄС м'яса птиці підвищилась до 108,5 тис. т в рік. Вітчизняний експорт птиці з 2015 р. збільшилась у двічі і склав у 2018 р. майже 330 тис. т. Україна вже третій рік поспіль займає сьоме місце у світі по цьому показнику, про що зазначають дані Міністерства сільського господарства США [107].

Яйця – один із найбільш перспективних продуктів світового продовольчого ринку і найдоступніше джерело харчового білку. Їх виробництво може бути ефективно організоване як в умовах великих

¹⁰⁷ Наши кури полетіли. URL : <https://biz.nv.ua>.

агропромислових корпорацій, так і невеликими фермерськими господарствами. Прогнозується, що птахівництво до 2035 р. стане галуззю найшвидшого розвитку. Споживання м'яса птиці загалом у світі зросте на 64 %, яєць – на 50 %. Лідером з виробництва яєць є Китай, він займає частку – 36 %, великі виробники також – США, Індія, Японія та Мексика.

Згідно вимог країн ЄС виробники яєць та м'яса птиці, інкубаційні станції, збирачі та пакувальники мають дотримуватися вимог категоризації, вести реєстри та ретельно зберігати інформацію.

Слід маркувати яйця кодом виробника на місці виробництва, а також інкубаційні яйця, м'ясо птиці.

Для отримання дозволу на експорт треба пройти повний комплекс заходів на визначення відповідності санітарним та фітосанітарним нормам. Офіційний дозвіл надає Держпродспоживслужба після проведення повної перевірки на відповідність вимогам ЄС. Наразі на європейський ринок допущена продукція птахівництва з України відповідно до рішення Європейської Комісії від 31.01.2013 р. Україна має право експорту до ЄС продуктів із м'яса птиці з підприємств із закритим циклом виробництва. Живу птицю та генетичний матеріал Україна не може експортувати до ЄС.

Слідом за птицею, свинина та яловичина є найбільш привабливими м'ясними продуктами для експорту. Але слід врахувати національні особливості країн-імпортерів, особливо коли в останні роки Україна переорієнтується на нові ринки. Наприклад, імпорт свинини в Китай зростає щорічно на 17 % за останні 20 років, китайці споживають більше половини світових запасів свинини. Водночас у країнах MENA, з населенням 365 млн осіб, більше споживають яловичини. Специфіка цих країн – обов'язковість отримання сертифікату Halal. Ці ринки є перспективними для України на той час, поки Україна не отримає дозвіл на продаж продукції тваринництва на ринках ЄС, зокрема, продуктів із яловичини й свинини.

У 2018 р. виробництво м'яса у забійній вазі склало 2,3 млн т на експорт в інші країни надійшло: свинини – 4,9 тис. т; яловичина і телятина – 12,3 тис. т.

За останній час закупили найбільше вітчизняної м'ясної продукції: Єгипет 17,1 %, Нідерланди – 14,3 %, Ірак – 8,8 %, Білорусь – 8,4 %, Азербайджан – 7,6 % (рис. 1). Залишаються постійними великими імпортерами Гонконг, Німеччина, Грузія, Казахстан [108].

Експорт продукції агропромислового комплексу складає 42,5 % від загального експорту країни. При чому право експорту до країн ЄС мають всього 109 українських виробників харчових продуктів.

Виконання угоди про асоціацію забезпечує українським

¹⁰⁸ Україна наростила аграрний експорт у ЄС на 25 %. URL : <https://latifundist.com>.

споживачам безпечний та якісний продукт харчування, а українським аграріям – доступ на величезний ринок ЄС.

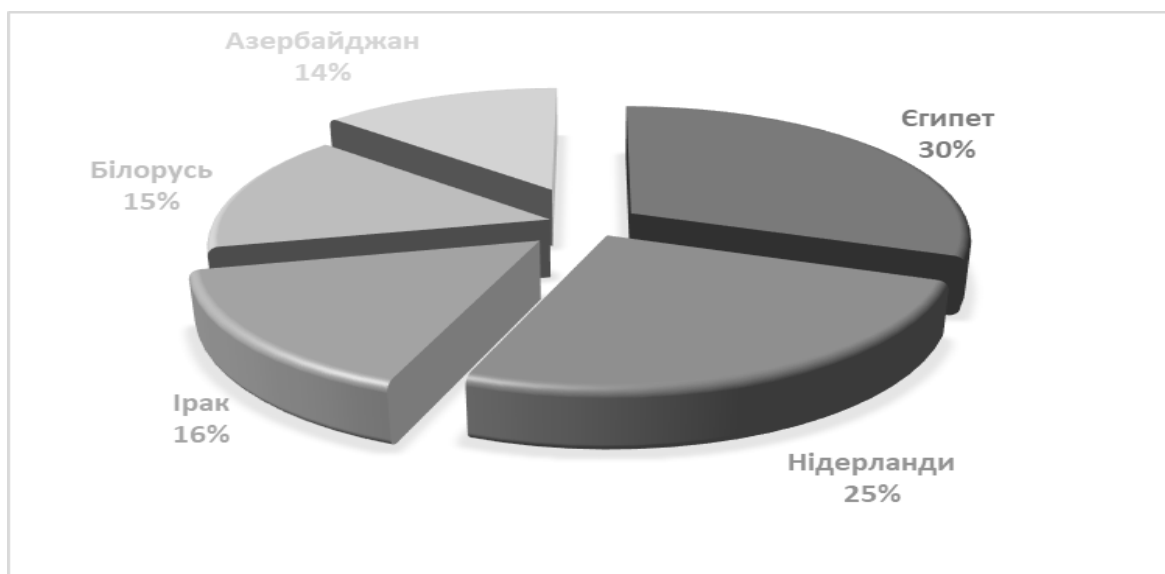

Рис. 1. Основні споживачі м'ясної продукції вітчизняних підприємств України, 2018 р.

Джерело: дані [108].

Проаналізуємо п'ятірку – країн ЄС основних споживачів продукції українських підприємств (рис. 2) та топ-10 у структурі експорту та імпорту країна ЄС (табл. 1).

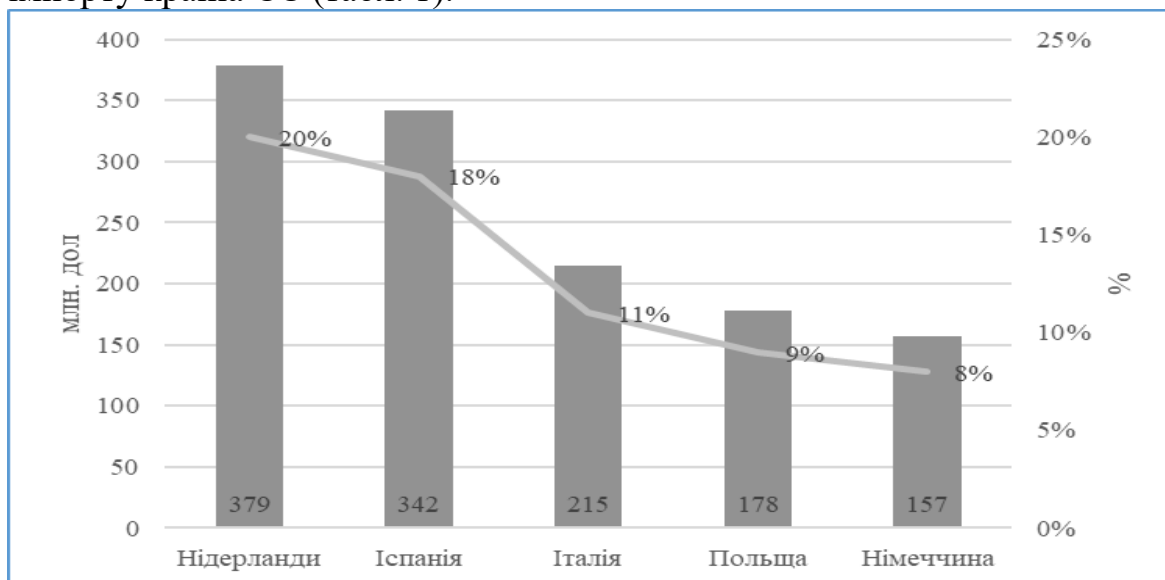

Рис. 2. ТОП 5 країн в які експортує Україна

Джерело: дані [108].

На кінець 2018 р. виручка від експорту аграрної продукції досягла 16,807 млрд дол. або 38,86 % від загального обсягу країни.

При виробництві та реалізації на експорт продукції агропромислового комплексу використовуються основні такі положення [106]:

1. ТОП-10 продуктів агропродовольчого експорту та імпорту, 2018 р.

№	з України до країн ЄС	млн дол	з країн ЄС до України	млн дол
1	Олія соняшникова	4113	Риба морожена	352
2	Кукурудза	3506	Тютюнова сировина	263
3	Пшениця	3004	Насіння соняшнику	258
4	Насіння ріпаку	1011	Харчові продукти	233
5	Макуха	922	Спирт етиловий неденатурований	231
6	Соєві боби	831	Цитрусові	216
7	Ячмінь	682	Продукти, що використовуються для годівлі тварин	196
8	М'ясо птиці	507	Олія пальмова	158
9	Цигарки	341	Банани	144
10	Цукор	217	Кукурудза	143

Джерело: дані [109].

По-перше, кожному виробнику потрібно зрозуміти, якими саме законами йому потрібно керуватися. При цьому, це залежить від того, який тип виробництва, який розмір господарства, яка форма господарювання, яку продукцію вирощує чи переробляє.

По-друге, є обов'язковою для певних видів продукції Міжнародна система аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках яка інтегрована в законодавство ЄС, її впровадження затверджено в Україна Законом «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

По-третє, проводиться у відповідності до стандартів та норм, прийнятих для кожного виду продукції.

По-четверте, має визначатися в стандартах регламентах щодо кожного виду продукції.

По-п'яте, захист довкілля та відновлення природних ресурсів.

Отже, першочерговим завданням підприємств є створення ефективного управління збутовою та ціновою діяльністю. Вона повинна включати вирішення завдань, пов'язаних з економічним оцінюванням діяльності, проведенням системних досліджень кон'юнктури ринку, плануванням і формуванням аналітичного й інформаційного забезпечення.

¹⁰⁹ Основні показники зовнішньої торгівлі України. URL : <https://ucab.ua>.

3.2. Адміністративно-правові аспекти здійснення державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності

*Кальян О. С., канд. екон. наук, доцент,
Козаченко Ю. А., канд. юрид. наук
Полтавська державна аграрна академія*

Конституція України гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом, та заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини закріплені Господарським кодексом України як визначальні принципи господарювання.

Контроль та нагляд з боку держави за діяльністю господарюючих суб'єктів, за дотриманням ними норм і приписів законодавства, правил та стандартів, якістю виробленої продукції та наданих послуг є важливим напрямом реалізації завдань та функцій держави. Адже, відповідно до статті 42 Конституції України, держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [110].

Державний контроль (нагляд) є засобом забезпечення законності у відносинах між суб'єктами господарювання та державою, фізичними чи юридичними особами та використовується для перевірки відповідності господарської діяльності нормам права, у межах яких вони мають діяти. Сутність державного контролю полягає «у спостереженні та перевірці розвитку суспільної системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямів, а також у попередженні та виправленні можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають такому розвитку» [111, с. 351].

Правові аспекти здійснення державного контролю й нагляду у сфері господарської діяльності стали предметом досліджень у наукових працях провідних вітчизняних учених В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяка, О. П. Віхрова, В. М. Гаращука, С. В. Ківалова, О. М. Куракіна, І. М. Козьякова, В. К. Колпакова, І. М. Корасташова, Д. В. Лученка, С. Г. Стеценка та інших.

Основною метою здійснення контролю з боку держави за господарською діяльністю є захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та

¹¹⁰ Конституція України від 28 червн. 1996 р. Відом. Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 / ВР України.

¹¹¹ Адміністративне право. Академічний курс : підруч. : У двох томах : Том 1. Загальна частина ; ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : ТОВ Вид-во «Юридична думка», 2004. 584 с.

забезпечення безпеки держави. Ефективність контрольно-наглядової діяльності у будь-якій сфері суспільного життя, у тому числі господарській сфері, безпосередньо залежить від досконалості законодавства, що встановлює засади, підстави й порядок здійснення контролю, та дієвості механізму його реалізації. Вищезазначене обумовлює актуальність тематики дослідження.

У науці адміністративного права існують різні точки зору щодо співвідношення понять «контроль» та «нагляд». Частина науковців ототожнюють дані поняття [112]; частина – навпаки визначають по-різному, зокрема Ю. П. Битяк наголошує, що на відміну від нагляду контроль виявляється у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів, наданні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних об'єктів [113]. Поширеною є точка зору, відповідно до якої нагляд є різновидом контролю. Так, О. П. Віхров зазначає, що контроль є більш широким поняттям, ніж нагляд, оскільки допускає перевірку фактичного стану й законності, й доцільності, а також передбачає можливість втручання в оперативно-господарську діяльність підконтрольного суб'єкта [114]. В. Б. Авер'янов характеризує нагляд як окремий вид (форму) контролю, застосування якої в разі виявлення порушень супроводжується заходами впливу державно-владного характеру [115].

В Україні рамковим законом, який встановлює загальні принципи і правила проведення державного нагляду й контролю у сфері господарської діяльності та регулює порядок проведення заходів державного нагляду й контролю, є Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05 квітня 2007 р. № 877-V (далі – Закон № 877-V) [116]. Цей нормативний акт розглядає поняття контролю й нагляду в сфері господарської діяльності як синоніми, і в межах тематики дослідження автори підтримують точку зору законодавця. Згідно статті 1 Закону № 877-V, державний нагляд (контроль) – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо

¹¹² Чиркин В. Е. Контрольная власть. *Государство и право*. 1997. № 4. С. 10–18.

¹¹³ Адміністративне право України : підруч. ; Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. С. 260.

¹¹⁴ Віхров О. П. Організаційно-господарські зобов'язання з контролю (нагляду) за господарською діяльністю. *Вісник ІЕПД НАН України*. 2011. № 1. С. 77.

¹¹⁵ Авер'янова В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. Київ : Факт, 2003. С. 346

¹¹⁶ Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квіт. 2007 р. № 877-V. *Відом. Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.

виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища.

Напрями державного контролю у сфері господарської діяльності являють собою окремі види однорідних відносин у сфері господарської діяльності, у яких уповноважені органи державного контролю здійснюють спостереження за дотриманням суб'єктами господарювання норм права [117]. Відповідно до статті 19 Господарського кодексу України, держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах: збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин (за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності); фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин (за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни); цін і ціноутворення (з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги); монополізму та конкуренції (з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства); земельних відносин (за використанням і охороною земель); водних відносин і лісового господарства (за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів); виробництва і праці (за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю); за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності; споживання (за якістю і безпечністю продукції та послуг); зовнішньоекономічної діяльності (з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки) [118].

Дія Закону № 877-V поширюється на всіх суб'єктів господарювання та на всі державні органи, які здійснюють контроль у сфері господарської діяльності, та покликаний забезпечити контролюючим органам можливість працювати ефективно та результативно в рамках існуючої правової бази. Виняток становлять сфери господарювання, які визначені статтею 2 Закону № 877-V. Так, норми даного закону не поширюються на відносини, що виникають під час здійснення заходів валютного контролю, митного контролю на кордоні, державного експортного контролю, контролю за дотриманням бюджетного законодавства, банківського нагляду, державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції,

¹¹⁷ Орехова І. С. Державний контроль господарської діяльності: адміністративно-правові засади : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2009. С. 16.

¹¹⁸ Господарський кодекс України від 16 січня. 2003 р. № 436-IV. Відом. Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

державного нагляду (контролю) в галузі телебачення і радіомовлення. У цих сферах контрольна діяльність регламентується профільним законодавством.

Система органів державного контролю у сфері господарської діяльності включає державні органи, для яких контроль є основною діяльністю, і здійснюється у відповідній сфері чи стосується певної функції, конкретних питань [111, с. 353]. Функцію державного контролю реалізують уповноважені державні органи, яких доцільно об'єднати у дві великі групи: 1) органи, для яких більшість їх функцій є контрольно-наглядовими; 2) органи, для яких контрольно-наглядові функції не є основними функціями їхньої діяльності [119, с. 350–351].

До першої групи доцільно віднести такі органи виконавчої влади (їх територіальні відділи): Державну аудиторську службу України, діяльність якої спрямована на забезпечення формування і реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю [120]; Державну податкову службу України, яка здійснює контроль за дотриманням вимог податкового законодавства [121]; Антимонопольний комітет України, до завдань якого належить державного контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції [122]; Державну регуляторну службу України, яка реалізує політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності [123].

До другої групи належать практично всі суб'єкти публічного адміністрування економіки на центральному та місцевому рівнях. Зокрема, Державна служба України з надзвичайних ситуацій організовує і здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів з питань техногенної та пожежної безпеки, цивільного захисту суб'єктами господарювання [124]; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів організовує, здійснює у межах повноважень, державний нагляд (контроль) щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, дотримання вимог санітарного

¹¹⁹ Адміністративне право України. Повний курс : підруч. / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

¹²⁰ Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України від 3 лют. 2016 р. № 43 : постанова Кабінету Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2016. № 12. Ст. 506.

¹²¹ Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України від 6 берез. 2019 р. № 227 : Постанова Кабінету Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2019. № 26. Ст. 900.

¹²² Про Антимонопольний комітет України від 26 лист. 1993 р. № 3659-ХІІ : Закон України. *Відом. Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.

¹²³ Деякі питання Державної регуляторної служби України від 24 груд. 2014 р. № 724 : Постанова Кабінету Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 68.

¹²⁴ Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій від 16 груд. 2015 р. № 1052 : Постанова Кабінету Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 102. Ст. 3514.

законодавства, здоров'я та благополуччя тварин тощо [125]; Державна служба України з питань праці здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про працю юридичними особами, у тому числі їх структурними та відокремленими підрозділами, які не є юридичними особами, та фізичними особами, які використовують найману працю [126].

Стаття 19 Господарського кодексу України встановлює, що органи державної влади і посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус та загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються законами [127]. Дана норма відповідає конституційному принципу: органи державної влади, місцевого самоврядування діють у межах повноважень, і засобами, передбаченими Конституцією України та законами України. Однак, для багатьох контролюючих органів закони встановлюють засади правового статусу, а підстави та спосіб здійснення контрольної-наглядової діяльності регламентується на рівні підзаконних актів.

Принципово важливою засадою здійснення державного контролю у сфері господарської діяльності є те, що частота здійснення державного контролю у сфері господарської діяльності є персоніфікованою та залежить від ступеня її ризику, тобто імовірності виникнення внаслідок діяльності суб'єкта господарювання негативних наслідків для здоров'я людей та безпеки навколишнього середовища. Так, з метою оптимального розподілу та використання ресурсів органів державного контролю та запобігання порушенню вимог законодавства, згідно положень Закону № 877-V, орган державного контролю визначає критерії віднесення суб'єктів господарювання до однієї із трьох груп ризику з огляду на його ступінь: високий, середній чи незначний.

Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного контролю, розробляються органом державного контролю з урахуванням вимог методик Кабінету Міністрів України [128] та затверджуються ним. На сьогодні Урядом України затверджено ряд критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у різних сферах господарської діяльності, зокрема у сферах: техногенної та пожежної безпеки; торгівлі

¹²⁵ Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів від 2 верес. 2015 р. № 667 : Постанова Кабінету Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 73. Ст. 2402.

¹²⁶ Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці від 11 лют. 2015 р. № 96 : Постанова Кабінету Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2015. № 21. Ст. 584.

¹²⁷ Господарський кодекс України від 16 січн. 2003 р. № 436-IV. *Відом. Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

¹²⁸ Про затвердження методик розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), а також уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 342. *Офіційний вісник України*. 2018. № 40. Ст. 1407.

та послуг; охорони навколишнього природного середовища; щодо господарської діяльності автомобільного, залізничного, міського електричного, морського і річкового транспорту; законодавчо регульованої метрології; професійної діяльності на ринку цінних паперів; виробництва особливо небезпечних хімічних речовин; ветеринарної практики; загальнообов'язкового державного пенсійного страхування тощо.

На переконання авторів статті, система перевірки господарюючих суб'єктів, яка заснована на аналізі ризиків, пов'язаних з їх господарською діяльністю, безумовно має переваги над системою перевірок, яка не залежить від специфіки діяльності суб'єкта господарювання та передбачає постійний контроль, збір й аналізування не завжди виправдано великої кількості інформації. Деретулювання у сфері господарської діяльності, зокрема шляхом обмеження кількості перевірок і права контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, є невід'ємною складовою європейської інтеграції та має забезпечити оптимальний баланс загальнодержавних і приватних інтересів у господарській сфері, сприятиме розвитку економіки країни в цілому.

Заходи державного контролю – це планові та позапланові заходи, які здійснюються шляхом проведення перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та інших дій, спрямованих на збирання, обробку й аналіз інформації.

Планові заходи здійснюються відповідно до річних планів, що затверджуються органом державного контролю не пізніше 1 грудня року, що передує плановому. Залежно від ступеня ризику органом державного контролю визначається періодичність проведення планових заходів державного контролю: 1) не частіше одного разу на два роки для суб'єктів господарювання, діяльність яких віднесена до високого ступеня ризику; 2) не частіше одного разу на три роки для суб'єктів господарювання, діяльність яких віднесена до середнього ступеня ризику; 3) не частіше одного разу на п'ять років для суб'єктів господарювання, діяльність яких віднесена до незначного ступеня ризику [129].

Підставами для здійснення позапланових контрольно-наглядових заходів у сфері господарської діяльності є: 1) подання суб'єктом господарювання письмової заяви до відповідного органу державного контролю про здійснення заходу державного контролю за його бажанням; 2) виявлення та підтвердження недостовірності даних, заявлених суб'єктом господарювання у документі обов'язкової звітності; 3) перевірка виконання суб'єктом господарювання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо усунення

¹²⁹ Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності від 05 квіт. 2007 р. № 877-V : Закон України. Відом. Верховної Ради України. 2007. № 29. Ст. 389.

порушень вимог законодавства, виданих за результатами проведення попереднього заходу органом державного контролю; 4) звернення фізичної особи про порушення, що спричинило шкоду її правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю, навколишньому природному середовищу чи безпеці держави; 5) неподання суб'єктом господарювання документів обов'язкової звітності за два звітні періоди підряд без поважних причин або без надання письмових пояснень про причини, що перешкоджали поданню таких документів; 6) доручення Прем'єр-міністра України про перевірку суб'єктів господарювання у відповідній сфері у зв'язку з виявленими системними порушеннями або настанням події, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави; 7) настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання [129]. Перелік підстав для проведення позапланових заходів є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Крім того, під час проведення позапланового заходу з'ясовуються лише ті питання, необхідність перевірки яких стала підставою для здійснення цього заходу, з обов'язковим зазначенням цих питань у посвідченні (направленні) на проведення заходу державного контролю.

Серед ознак державного контролю у сфері господарської діяльності доцільно виокремити наступні: 1) об'єкт контролю – дотримання законодавства у сфері господарювання (виключно публічних обов'язків суб'єктів господарювання); 2) суб'єктами відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням контролю, є органи контрольно-наглядової діяльності (їх посадові особи) та підконтрольні суб'єкти (суб'єкти господарювання); 3) включає низку послідовних дій та охоплює стадії: підготовчу, центральну (аналітичну) та підсумкову; 4) здійснюється у визначеній законодавством процесуальній формі планово або позапланово; 5) система контролю суб'єктів господарювання базується на аналізі ризиків, пов'язаних з їх господарською діяльністю; 6) за наслідками здійснення органи контрольно-наглядової діяльності можуть видавати обов'язкові до виконання приписи (інші розпорядчі документи), застосовувати заходи адміністративного примусу або звертатись до адміністративного суду з вимогою повного або часткового зупинення виробництва (виготовлення), реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг підконтрольного суб'єкта.

На недопущення незаконного втручання та перешкоджання господарській діяльності з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю спрямована система гарантій захисту прав підконтрольних суб'єктів. Важливою гарантією є принцип презумпції правомірності діяльності суб'єкта господарювання:

у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акту, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне множинне трактування прав та обов'язків суб'єкта господарювання або повноважень органу державного контролю та їх посадових осіб, що дозволяє приймати рішення як на користь суб'єкта господарювання, так і на користь органу державного контролю, то рішення повинно прийматися на користь суб'єкта господарювання [129].

За порушення встановленого законом порядку здійснення заходів державного контролю у сфері господарської діяльності посадові особи органів державного контролю несуть адміністративну відповідальність за статтею 166-21 Кодексу України про адміністративні правопорушення [130]. Крім адміністративної відповідальності за здійснення неправомірних дій посадовими особами органів державного контролю, передбачено також їх дисциплінарну відповідальність.

Значення державного контролю, як основного способу забезпечення дисципліни і законності у різних сферах суспільного життя, у тому числі у сфері господарської діяльності, важко переоцінити. Державний контроль (нагляд) у сфері господарської діяльності має превентивне значення й спрямований на попередження порушень законодавства; допомагає своєчасно виявити у діяльності суб'єкта господарювання порушення й оперативно вжити необхідні заходи для їх усунення; надає реальну оцінку результатам діяльності підконтрольного суб'єкта та є основою визначення напрямів її для удосконалення.

Ефективність державного контролю (нагляду) у господарській сфері має забезпечуватися належною організацією роботи уповноважених суб'єктів контрольно-наглядової діяльності, досконалим правовим регулюванням засобів адміністративно-правового впливу, які б дозволили реалізувати призначення державного контролю в умовах політики дерегуляції підприємництва та сприяли росту ринкової економіки.

¹³⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 груд. 1984 р. № 8073-Х : Закон України. Відом. Верховної Ради УРСР. 1984. № 51.

3.3. Реєстраційні процедури як інструмент управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання

*Липій Є. А., канд. юрид. наук,
Нестеренко Н. М. канд. юрид. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

Підприємницька діяльність є необхідною умовою суспільного розвитку, в процесі її здійснення створюється матеріальна основа життя суспільства. В той же час здійснення підприємницької діяльності може бути пов'язано із створенням загроз публічним інтересам. Відтак держава, з одного боку, має підтримувати розвиток підприємництва, створювати належні умови для його здійснення, а з іншого – забезпечувати дотримання при цьому відповідного правового режиму, за якого ця діяльність не завдає шкоди інтересам інших суб'єктів правовідносин. Одним із засобів такого забезпечення є дозвоільні процедури, покликані створювати умови для підтримки правомірної і безпечної підприємницької діяльності. Найбільш яскраво дозвоільний характер виражений у реєстраційній процедурі. Перш ніж аналізувати механізми її здійснення варто звернути увагу на сутнісні характеристики цієї процедури.

За своєю природою вона є різновидом юридичних процедур, які визначаються як «особливий нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності, що забезпечує реалізацію норм матеріального права і заснованих на них матеріальних правовідносин, які охороняються від порушення правовими санкціями» [131]. Безпосереднє їх здійснення покладається на суб'єктів публічного управління, якими є органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування в межах делегованих повноважень. Саме вони безпосередньо вирішують питання загального управління, керують сферами і галузями, управляють державними підприємствами, об'єднаннями, установами, організаціями, чинять управлінський вплив на недержавні об'єкти [132].

Органи місцевого самоврядування не входять до системи органів державної влади, але держава в законодавчому порядку закріплює за ними певне коло питань місцевого значення та передбачає обов'язковість їх вирішення органами місцевого самоврядування, наділяючи їх при цьому необхідними юридично-владними повноваженнями, в тому числі окремими повноваженнями органів виконавчої влади, і залишає за собою право контролювати їх виконання,

¹³¹ Байтин М. И., Яковенко О. В. Теоретические вопросы правовой процедуры. *Журнал российского права*. 2000. № 8. С. 97.

¹³² Яблонська А. С. Реєстрація суб'єктів господарювання в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 2. С. 114–120.

тобто держава вбачає в таких органах не лише громадську структуру як елемент громадянського суспільства, а й відносно відокремлену частину механізму держави [133].

Однією з важливих управлінських функцій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є легалізація підприємницької діяльності суб'єктів господарювання. Серед них чільне місце посідає державна реєстрація як обов'язкова умова легалізації цієї діяльності.

Відповідно до ч. 14 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [134] суб'єктами державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності визнаються: виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріуси, акредитовані суб'єкти – у разі державної реєстрації юридичних осіб (крім випадків, передбачених абзацами другим – четвертим цього пункту) та фізичних осіб – підприємців. Виконавчі органи сільських, селищних та міських рад (крім міст обласного та/або республіканського Автономної Республіки Крим значення) набувають повноважень з державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» у разі прийняття відповідною радою такого рішення та інші органи виконавчої влади.

Отже, однією з основних ознак суб'єкта господарювання є легальність його існування у такій якості, що передбачає необхідність проходження спеціальної процедури легалізації. Вона включає в себе два умовних етапи – власне державну реєстрацію, зі здійсненням якої закон пов'язує набуття юридичною особою правосуб'єктності, а фізичною особою – підприємницької правосуб'єктності, та другий етап, що передбачає взяття новоствореного суб'єкта на облік у окремих органах державної влади (передусім у органах Державної фіскальної служби та Пенсійного фонду України).

Державна реєстрація підприємств вперше була запроваджена в 20-і роки 20-го ст., у період НЕПу і здійснювалась органами Міністерства фінансів, що пов'язувалось із багатоукладністю економіки, новою економічною політикою та необхідністю забезпечення фіскальної функції держави. З ліквідацією усіх форм власності, крім державної та колгоспно-кооперативної, зникненням приватних підприємств державна реєстрація втратила своє значення. У п'ятдесяті роки реєстрація підприємств була формально скасована, хоча фактично це сталося набагато раніше [132, с. 114].

¹³³ Квасніцька О. О. Правове регулювання державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності : дис. канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2006. 199 с.

¹³⁴ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України ; за заг. ред. В. К. Мамутова. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 688 с.

В юридичній літературі державна реєстрація в основному, пов'язується зі створенням юридичних осіб-суб'єктів підприємництва і досліджується роль реєстрації в процесі їх створення. Особливо це типово для наукового дослідження створення підприємств [135, с. 19].

Разом з тим є й інша позиція, що відокремлює державну реєстрацію суб'єкта підприємництва від його створення. Так, на думку В. І. Маркова, у Господарському кодексі України [136] необхідно чітко визначити, що суб'єкт підприємницької діяльності є створеним з моменту ухвалення його установчих документів або прийняття рішення про створення у випадках, коли установчі документи не є обов'язковими. Натомість з моменту державної реєстрації він набуває передбаченої законом правосуб'єктності (статус юридичної особи, легалізація діяльності тощо). Це дозволить розмежувати момент створення суб'єкта підприємницької діяльності та момент його державної реєстрації, акцентувати увагу правозастосовців на тому, що за реєстрацією звертається вже створений та існуючий суб'єкт саме для надбання статусу суб'єкта підприємницької діяльності [137, с.14].

Як слушно зазначається у літературі, державна реєстрація суб'єкта господарювання – складна процедура, з нею пов'язані спеціальні процедури державної реєстрації змін і доповнень в установчі документи тощо [138, с.103].

Згідно зі ч. 1 ст. 4 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», сфера його дії поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності і підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців. Це означає єдність процедури державної реєстрації на всій території України [135, с. 79].

Аналіз дозвільних процедур, необхідних для державного підтвердження законності входження суб'єкта в господарський оборот, дозволяє зробити висновок, що легалізація суб'єктів господарської діяльності включає від 1 до 10 і більше складових:

- державну реєстрацію;
- ліцензування видів господарської (підприємницької) діяльності;
- дозвіл (висновок) органів санітарного, пожежного і екологічного контролю, органів охорони праці та інших органів на початок експлуатації торговельно-промислових об'єктів;
- квотування і ліцензування господарської діяльності у ЗЕД;
- реєстрацію (поставлення на облік) в податкових, митних органах, органах соціального і пенсійного страхування;

¹³⁵ Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 264 с.

¹³⁶ Юшкевич О. Г. Провадження в справах про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 214 с.

¹³⁷ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31. Ст. 263.

¹³⁸ Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

- дозвіл органів Антимонопольного комітету на концентрацію і узгоджені дії, що обмежують конкуренцію, тощо.

Перелік етапів легалізації не є вичерпним і залежить від виду і сфери господарської діяльності. Їх склад залежить від суспільних вимог до безпеки, якості та інших характеристик господарської діяльності. Зокрема у сфері морських перевезень додатково встановлюється порядок реєстрації морських суден, у сфері автоперевезень – реєстрація і періодичний технічний огляд автотранспортних засобів і т. ін. [139, с. 80].

Державна реєстрація має основним призначенням, по перше, здійснення обліку суб'єктів господарської діяльності; по-друге, збір даних про правове, майнове та організаційне становище суб'єктів господарювання; по-третє, контроль за законністю виникнення, зміни та припинення правового статусу суб'єкта господарювання.

Отже, легалізація є невід'ємним етапом при започаткуванні будь-якої господарської діяльності, тому необхідно детальніше зупинитися на деяких правових аспектах, що регламентують цей, подекуди складний, процес. Відносини, які виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, регулюються Конституцією України [140], Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», іншими нормативно-правовими актами (Цивільний кодекс України [141], Господарський кодекс України, спеціальні закони, що встановлюють особливості правового становища окремих організаційно-правових форм господарювання, як-то закони України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [142], «Про акціонерні товариства» [143], «Про кооперацію» [144] тощо).

Головним нормативним джерелом регулювання зазначених відносин є Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», у якому визначено порядок та особливості державної реєстрації суб'єктів господарювання. Варто звернути увагу на те, що порядок державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців регулюються різними розділами Закону, хоча він є досить подібним (для фізичних осіб – простіший).

Підприємство може бути створене шляхом його реорганізації внаслідок виділення зі складу діючого підприємства чи організації одного або кількох самостійних структурних підрозділів, за рішенням трудового колективу і за згодою уповноваженого органу або власника.

¹³⁹ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹⁴⁰ Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

¹⁴¹ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 13. Ст. 69.

¹⁴² Про акціонерні товариства : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50–51. Ст. 384.

¹⁴³ Про кооперацію : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 35.

¹⁴⁴ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підруч. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. 584 с.

Створення підприємств шляхом виділення здійснюється зі збереженням за новими підприємствами взаємозобов'язань і укладених договорів з іншими підприємствами.

Підприємство може створюватися також внаслідок примусового поділу іншого підприємства відповідно до антимонопольного законодавства України. Примусовий поділ підприємства здійснюється згідно з розпорядженням Антимонопольного комітету України та його територіальних управлінь. Розпорядження про поділ підприємства-монополіста є обов'язковим для власника або уповноваженого ним органу. Таке розпорядження визначає термін створення нових підприємств, який не може бути меншим ніж 6 місяців.

Реєстраційна процедура, як і будь-яка адміністративна процедура, включає певні стадії, тобто відносно відокремлені їх частини, які послідовно змінюють одна одну. Стадією визнається сукупність відносно самостійних, послідовних й узгоджених дій, спрямованих на розв'язання конкретного поточного завдання. Основними стадіями адміністративних процедур є: 1) порушення адміністративної справи, 2) розгляд справи по суті та прийняття рішення; 3) оскарження рішення по справі та її перегляд; 4) виконання рішення [145, с. 412–413]. Перераховані стадії властиві також і процедурі державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Про порушення справи і початок реєстраційної процедури свідчить подання відповідних документів суб'єкту реєстрації. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» для державної реєстрації створення юридичної особи (у тому числі в результаті виділу, злиття, перетворення, поділу), подається низка документів, основним з яких є заява. У заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи, утвореної в результаті поділу, виділу, додатково зазначаються відомості про відокремлені підрозділи в частині їх належності до юридичної особи- правонаступника. У заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи приватного права може зазначатися, що вона діє на підставі модельного статуту.

До заяви про державну реєстрацію додається ще заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість, та/або заява про включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій за формами, затвердженими відповідно до законодавства, – за бажанням заявника.

Серед інших документів Закон називає примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) рішення засновників, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідного державного органу, про

¹⁴⁵ Про фермерське господарство : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 363.

створення юридичної особи; установчий документ юридичної особи – у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа; документ про сплату адміністративного збору – у передбачених випадках; документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру тощо), – у разі створення юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа. Низка додаткових документів вимагається у разі створення юридичної особи в результаті виділу, злиття, перетворення, поділу.

Окремо визначено перелік документів, які подаються в певних особливих випадках, зокрема для державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, у тому числі змін до установчих документів юридичної особи, для державної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, для державної реєстрації створення відокремленого підрозділу юридичної особи тощо, а також різних варіантів припинення юридичної особи.

Фізична особа, яка має намір стати підприємцем, для проведення державної реєстрації відповідно до ст. 18 Закону повинна подати державному реєстратору за місцем проживання такі документи (причому, цей перелік є закритим, вимагати додаткові документи для проведення реєстраційних дій забороняється): заяву про державну реєстрацію; заяву про обрання спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційну заяву про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної податкової і митної політики, – за бажанням заявника; нотаріально засвідчену письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування – для фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності; договір (декларацію) про створення сімейного фермерського господарства – у разі державної реєстрації фізичної особи, яка самостійно або з членами сім'ї створює сімейне фермерське господарство відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» [145].

Статті 14 і 15 Закону визначають порядок подання документів для державної реєстрації та вимоги до їх оформлення. Вони можуть подаватися у паперовій або електронній формі. У паперовій формі документи подаються особисто заявником або поштовим відправленням. Якщо документи подаються особисто, заявник пред'являє документ, що відповідно до закону посвідчує особу. У разі подання документів

представником додатково подається примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) документа, що підтверджує його повноваження (крім випадку, коли відомості про повноваження цього представника містяться в Єдиному державному реєстрі).

Установлений Законом про державну реєстрацію заявочний порядок державної реєстрації застосовується не до всіх видів юридичних осіб. Це, обумовлено, по-перше, специфікою діяльності і правового статусу окремих видів юридичних осіб, по-друге, необхідністю додаткового державного контролю в деяких сферах діяльності поряд з використанням інституту ліцензування та інших способів державного регулювання [133, с. 80].

Як раніше зазначалось, державна реєстрація юридичних осіб здійснюється відповідними органами, систему яких утворюють Міністерство юстиції України та інші суб'єкти державної реєстрації. Безпосередньо діяльність щодо державної реєстрації здійснює державний реєстратор, яким відповідно до ст. 6 Закону може бути громадянин України, що має вищу освіту, відповідає кваліфікаційним вимогам, визначеним Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації (крім нотаріусів), та нотаріус.

Державний реєстратор виконує низку конкретних дій, необхідних для проведення державної реєстрації: приймає документи; перевіряє документи на наявність підстав для зупинення розгляду документів; перевіряє документи на наявність підстав для відмови у державній реєстрації; проводить реєстраційну дію (у тому числі з урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови у державній реєстрації шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру; веде Єдиний державний реєстр; веде реєстраційні справи; надає в установленому порядку інформацію органу державної виконавчої служби або приватному виконавцю; здійснює інші повноваження.

Порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, який знаменує стадію вирішення справи по суті, визначено ст. 25 Закону і включає заповнення форми заяви про державну реєстрацію – у разі подання документів особисто заявником (за бажанням заявника); прийом документів за описом – у разі подання документів у паперовій формі; виготовлення копій документів в електронній формі – у разі подання документів у паперовій формі; внесення копій документів в електронній формі до Єдиного державного реєстру; перевірку документів на наявність підстав для зупинення розгляду документів; перевірку документів на наявність підстав для відмови в державній реєстрації; проведення реєстраційної дії (у тому числі з урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови в державній реєстрації

шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру; формування та оприлюднення на порталі електронних сервісів виписки, результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації та установчих документів; видачу за бажанням заявника виписки з Єдиного державного реєстру у паперовій формі за результатами проведеної реєстраційної дії (у разі подання заяви про державну реєстрацію у паперовій формі). Розгляд документів, поданих для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, крім вихідних та святкових днів.

У разі подання заявником документів з порушенням встановлених вимог їх розгляд може бути зупинено на 15 календарних днів з дати зупинення. Після усунення підстав для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку цей розгляд поновлюється. Крім того, у ряді випадків у державній реєстрації юридичної особи чи та фізичної особи-підприємця може бути відмовлено. Перелік підстав для відмови у державній реєстрації встановлено у ст. 28 Закону.

Гарантією забезпечення прав громадян на легалізацію підприємництва є врегулювання у Законі стадії оскарження рішення по справі та її перегляду. Закон визначає підстави, порядок та наслідки оскарження рішень, дій або бездіяльності державного реєстратора чи суб'єкта державної реєстрації. Передбачено альтернативний порядок оскарження зазначених рішень, дій або бездіяльності – до Міністерства юстиції України та його територіальних органів або до суду.

Таким чином, аналіз чинного законодавства України у сфері здійснення реєстраційних процедур як інструмента управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання свідчить, що в наш час це законодавство є достатньо ґрунтовним, воно на належному рівні гарантує реалізацію громадянами конституційного права на підприємницьку діяльність, встановлюючи чіткий і досить простий порядок реєстрації юридичної особи чи та фізичної особи-підприємця.

3.4. Формування правової компетентності майбутніх підприємців

*Осташова В. О., канд. юрид. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

Перша стаття Основного Закону проголошує, що Україна є незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Втілення у практичну площину цієї норми є завданням не лише юристів-практиків, а й усіх без виключення громадян країни. Кожна особа в межах своїх громадянських та професійних компетентностей має утверджувати зазначене положення. Оскільки заклади вищої освіти

знаходяться у безпосередній підпорядкованості у Міністерства освіти і науки України як органу виконавчої влади, покликаного реалізовувати функції держави, мета розбудови правової держави є органічно вплетеною у діяльність вишів.

Роль держави у формуванні правової компетентності базується за затверджених стандартах вищої освіти. Так наказом МОН України № 1243 від 13.11.2018 р. було затверджено стандарт вищої освіти за спеціальністю 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність першого (бакалаврського) рівня. Необхідність формування правничої складової безпосередньо окреслено наступними компетентностями: 1) загальна – «здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні»; 2) «здатність здійснювати діяльність з дотриманням вимог нормативно-правових документів у сфері підприємницької, торговельної та біржової діяльності». Як програмні результати навчання Стандартом визначено необхідність зміцнення України як демократичної, соціальної і правової держави; знати нормативно-правове забезпечення діяльності підприємницьких, торговельних та біржових структур і застосовувати його на практиці. При формуванні освітньо-професійних програм, користуючись автономією, заклади вищої освіти самостійно формують перелік компетентностей та відповідних результатів, у тому числі правових, виходячи з власного бачення. Але головне, на нашу думку, чому мають навчити майбутнього підприємця у виші, – це «організовувати пошук, самостійний відбір, якісну обробку інформації з різних джерел». Такий програмний результат навчання відповідає формуванню як загальних, так і фахових компетенцій, в тому числі правової. Останнє також гармоніює із станом розвитку суспільства, що динамічно змінюється та вимагає від фахівців не тільки знань предметної сфери, а й здатності опановувати новації впродовж професійної діяльності.

І. Є. Галушак під правовою компетентністю розуміє сукупність здібностей та особистісно-вольових настанов, які визначають здатність та прагнення співвіднести свою соціальну поведінку з правовими нормами [146]. За І. Огороднійчуком правова компетентність – це знання соціальних норм і правил поведінки людей, що встановлюються і санкціонуються державою [147]. Останнє визначення, на нашу думку, не відображає таких важливих аспектів як активна правова поведінка

¹⁴⁶ Галушак І. Є. Формування правової компетентності майбутніх економістів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2016. № 6 (113). С. 41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpuirupr_2016_6_9 (дата звернення: 02.09.2019).

¹⁴⁷ Огороднійчук І. Сутність і структура поняття «правова компетентність» майбутніх інженерів. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 17. С. 118. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk_2014_17_24 (дата звернення: 02.09.2019).

суб'єкта та здатність застосовувати вміння у практичних ситуаціях. Найбільш повним на думку автора є визначення С. В. Гуріна, відповідно до якого правовою компетентністю є єдність правових знань, що відображають правову дійсність; ставлення особи до правових явищ і на основі цього її правова поведінка; вона проявляється через позитивну, таку, що відповідає законам суспільства, установку стосовно себе та інших, навколишнього світу, яка приносить успіх та задоволення від досягнутих результатів [148]. Наголошуючи на необхідності приділення особливої уваги формуванню правової компетентності студентів Г. В. Камишнікова зазначає, що вона проявляється у спроможності особистості ефективно виконувати свої професійні обов'язки в правовому полі [149].

Серед науковців не склалося єдиної думки щодо структури правової компетентності. Д. М. Ключкова виокремлює наступні її складові: ціннісно-орієнтаційна, усвідомлення необхідності правомірної поведінки, формування власних настанов та ціннісних орієнтацій; регулятивно-поведінкова складова (позитивні правові настанови, здатність зважено приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, звертатися у разі потреби за кваліфікованою юридичною допомогою); комунікативний компонент (готовність до конструктивної правової взаємодії, ведення переговорного діалогу, аргументацію й презентацію власного погляду, досягнення домовленостей) [150]. В. В. Олійник виділяє наступні складові правової компетентності: а) правову освіченість як сукупність знань з проблем права; б) правову спрямованість як сукупність ставлень до права як соціальної, державної та особистісної цінності й зумовлює потребу постійно отримувати, розширювати арсенал засобів визначення та вирішення правових проблем; в) правову готовність як наявність умінь з вирішення конкретних правових питань [151].

Ми притримуємося думки, що до компонентів правової компетентності слід віднести когнітивну, практично-поведінкову та ціннісно-мотиваційну складову. Під когнітивним компонентом розуміємо знання норм чинного законодавства щодо підприємницької діяльності, правових аспектів управлінської діяльності (мета, завдання суб'єкта підприємницької діяльності, порядок його створення,

¹⁴⁸ Гурин С. В. Формирование правовой компетентности будущего учителя в учебно-воспитательном процессе вуза : автореф. дис. на здобуття ступня канд. пед. наук : 13.00.01. Мурманск, 2004. С. 8. URL : <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-pravovoi-kompetentnosti-budushchego-uchitelya-v-uchebno-vospitatelnom-protseesse> (дата звернення: 02.09.2019).

¹⁴⁹ Камишнікова Г. В. До питання формування правової компетентності студентів у вищій школі. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2015. № 51. С. 170. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trkov_2015_51_44 (дата звернення: 02.09.2019).

¹⁵⁰ Ключкова Д. М. Основні критерії формування правової компетентності майбутнього вчителя. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2009. № 23 (186). Ч. 3. С. 207–212.

¹⁵¹ Олійник В. В. Формування правової компетентності керівників навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2008. С. 10.

функціонування та ліквідації, правові засади здійснення фінансово-господарської діяльності тощо); розуміння відмінностей організаційно-правових форм господарювання та форм власності.

Практично-поведінковий компонент передбачає набуття здатності застосовувати правові знання у професійній діяльності для ефективного функціонування суб'єкта господарювання (вміння складати нормативно-правові акти локального характеру (статут, колективний договір), договори та документи-регламенти; орієнтуватися у питаннях взаємодії з системою органів державної влади, які безпосередньо пов'язані із підприємницькою діяльністю, тощо).

У сучасному інформаційному суспільстві все більшого значення набувають новітні форми здобуття правових знань, їх ефективне використання через віртуальний простір за допомогою різноманітних пристроїв, мобільних додатків, комп'ютерних систем.

Зрозуміло, що здобуті у вищій правові знання та уміння застосовувати норми права не можуть гарантувати успішне застосування правової компетентності протягом усього професійного життя. Норми права, як і форми пошуку інформації, доволі швидко втрачають актуальність. Тому основне завдання закладу вищої освіти при формуванні когнітивного компоненту правової компетентності майбутнього підприємця – навчити орієнтуватися у середовищі, що швидко змінюється, спираючись на базові цінності – верховенство права, свободу підприємницької діяльності, недоторканість приватної власності тощо. Тому провідне місце у системі елементів правової компетентності посідає ціннісно-мотиваційний компонент. На наш погляд, саме ця складова є головною та першочерговою для формування у студентства. На відміну від двох попередніх, вона є сталою, незмінною, проте найскладнішою для втілення. Правова компетентність може вважатися сформованою лише тоді, коли стане основою ціннісних установок, коли студент переконується у необхідності правової поведінки не лише для розвитку підприємства, на якому він буде працювати, а й задля зміцнення правової, демократичної, соціальної держави України.

Досягнення поставлених результатів та формування необхідних компетентностей відбувається через вивчення дисциплін загальної та професійної підготовки. Домінуюча частина елементів правової компетентності формується при вивченні дисциплін правового циклу. Як правило до них відносять «Правознавство», «Трудове право», «Підприємницьке право», «Договірне право» тощо. І. Б. Кравчина, аргументуючи необхідність вивчення студентами неюридичних спеціальностей правової науки, пропонує запровадження вступного навчального курсу «Теорія права», що ґрунтується на зростанні ролі та значенні школи природного права, історичному і зарубіжному досвіді

[152]. Безперечно, основу правничої компетентності має складати теоретичний базис. Проте навряд такі ідеї можна зреалізувати у навчальному процесі, який обмежений у кредитах, та у першу чергу має містити дисципліни професійного спрямування. Теорія ж права є професійною дисципліною для юристів, а для неправників, зокрема для майбутніх підприємців, на переконання автора, достатнім буде вивчення окремої теми.

У нашому дослідженні ми послуговувалися також науковими здобутками колег, які аналізували стан сформованості компетентностей у майбутніх підприємців. С. В. Стеблюк оцінювала рівень організаційних та комунікативних схильностей здобувачів вищої освіти за рівнем молодшого спеціаліста, бакалавра та магістра на основі відповідей на тест-опитувальник 723 респондентів. Узагальнюючи результати зазначимо, що найчисельнішою виявилася група здобувачів з середнім рівнем комунікативних та організаційних схильностей. Друге місце за кількістю студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста займає низький рівень схильностей, за рівнем бакалавра – рівень нижче середнього, магістра – високий рівень. Автор дослідження пояснює, що вищий рівень сформованості комунікативної та організаційної складової професійної компетентності у магістрів зумовлений ступеневою освітою [153]. Отже, виходячи з органічної єдності складових інтегральної компетентності майбутніх підприємців можемо припустити, що наш аналіз сформованості правової компетентності буде аналогічним вище описаним результатам.

Цікавим є аналіз стану сформованості правової компетентності майбутніх менеджерів, проведений С. В. Совгірою та О. А. Поліщук. Результати їх дослідження засвідчили середній та низький рівень знань теоретичних основ правової направленості професійної діяльності майбутніх менеджерів, інтуїтивний пошук способів вирішення професійних практикоорієнтованих правових завдань [154].

Для здійснення аналізу сформованості правової компетентності здобувачів вищої освіти за спеціальністю 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність нами було обрано три групи респондентів по 10 осіб: 1) студенти другого курсу, які вивчили навчальну дисципліну «Правознавство»; 2) студенти четвертого курсу, які у відповідності до навчальних планів освітньо-професійної програми «Підприємництво»

¹⁵² Кравчина І. Б. Особенности формирования правовой компетентности студентов неюридических специальностей. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. 2018. Т. 24. С. 213–220. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VzKhgu_2018_24_23 (дата звернення: 02.09.2019).

¹⁵³ Стеблюк С. В. Рівень сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності: комунікативно-діяльнісний компонент. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 1 (9). С. 110–113. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdupp_2019_1_31 (дата звернення: 02.09.2019).

¹⁵⁴ Совгіра С. В., Поліщук О. А. Стан сформованості правової компетентності у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності аграрної сфери. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 155. С. 223. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_155_51 (дата звернення: 02.09.2019).

вивчили такі дисципліни як «Правознавство», «Підприємницьке право» та «Трудове право»; 3) студенти магістратури другого року навчання, які після опанування дисциплін правового циклу на першому (бакалаврському) рівні вивчали «Договірне право». Слід зазначити, що правова компетентність респондентів формувалася не лише при вивченні вказаних предметів, а й завдяки іншим дисциплінам загальної і професійної підготовки, при взаємодії з органами студентського самоврядування, участі в позанавчальних заходах.

Студентам було запропоновано завдання, що включали питання на правові знання у сфері підприємництва, вміння їх застосовувати у практичних ситуаціях та на виявлення системи цінностей, якими керуються майбутні підприємці. Результати проведеного дослідження узагальнено та унаочнено на рис.

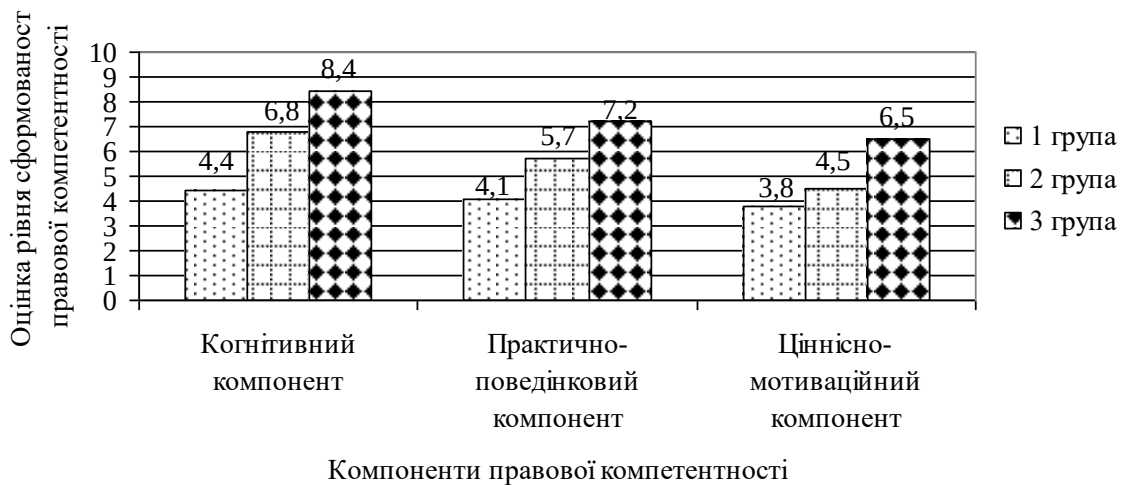

Рис. Оцінки сформованості компонентів правової компетентності здобувачів вищої освіти за спеціальністю 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність, 2019 р.

Джерело: авторські розрахунки.

Отже, проведене дослідження засвідчило, що перша група респондентів, до якої входили студенти другого курсу, мають найнижчі показники сформованості усіх компонентів правової компетентності (оцінка когнітивного компоненту – 4,4; практично-поведінкового – 4,1; ціннісно-мотиваційного – 3,8), що має об'єктивні причини. Зазначені респонденти ще не вивчали ані правових дисциплін спеціального професійного спрямування, ані інших предметів професійного циклу, на яких формується правова компетентність. Участь у діяльності органів студентського самоврядування, досвід набутий у роботі круглих столів, семінарів, тренінгів професійного росту та виконання більшої частини індивідуального плану за обраною освітньо-професійною програмою, у тому числі по вивченню дисциплін «Підприємницьке право» та «Трудове право» дали змогу другій групі респондентів (студентам четвертого курсу) показати дещо кращі показники (оцінка когнітивного компоненту

– 6,8; практично-поведінкового – 5,7; ціннісно-мотиваційного – 4,5). Найкращі результати виявлено у відповідях респондентів третьої групи (магістрантів) (оцінка когнітивного компоненту – 8,4; практично-поведінкового – 7,2; ціннісно-мотиваційного – 6,5). Окрім суто навчальної складової, на нашу думку, зазначений рівень обумовлений впливом досвіду роботи і застосування правової компетентності у практичній діяльності більшості учасників третьої групи.

В цілому сформульована нами вище гіпотеза щодо рівня сформованості правової компетентності залежно від рівня освіти підтвердилася. Результати нашого дослідження співзвучні із даними, оприлюдненими іншими науковцями.

Провівши теоретичний та практичний аналіз формування правової компетентності майбутніх підприємців, підсумуємо. Найголовніші проблеми, що постають перед вишем при вирішенні зазначеної задачі, це переорієнтація із закладу, який дає готові знання до інституції, що вчить їх застосовувати та безперервно опановувати нові, орієнтуючись при цьому не лише на особисті матеріальні цілі, а й на цінності загальнолюдського характеру – утвердження правової, соціальної, демократичної держави, розвиток громадянського суспільства, розуміння та позиціонування себе як активного його члена. Навчити мислити соціально відповідально – ось надзавдання сучасної освітньої установи.

3.5. Переоцінка основних засобів: облікові аспекти та вплив на показники фінансової звітності підприємства

*Прийдак Т. Б., канд. екон. наук,
Мокієнко Т. В., канд. екон. наук, доцент,
Нездойминого О. Є., канд. екон. наук
Полтавська державна аграрна академія*

Необоротні активи відіграють важливу роль у господарській діяльності підприємств. Їх наявності уможливорює процес виробництва продукції, надання послуг і виконання робіт. Щоб сформувати повну та достовірну інформацію щодо фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, характеристику його ресурсів, провести майнову оцінку статей звіту про фінансовий стан, слід мати чіткі дані про вартість активів підприємства, значну частину яких, зазвичай, становлять об'єкти основних засобів. Саме тому процес проведення переоцінки надзвичайно важливий, але трудомісткий і складний водночас. Причиною цього є складність методології відображення результатів переоцінки в бухгалтерському обліку [155].

¹⁵⁵ Таран А. А., Циган Р. М. Залежність фінансових показників від проведення переоцінки основних засобів на підприємстві. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Сер. Економічні науки. 2013. Вип. 2. С. 317–323.

Економічне значення переоцінки основних засобів полягає у відображенні їх балансової вартості згідно зі справедливою вартістю.

Метою дослідження є розгляд сутності поняття «переоцінка» як у науковій літературі, так і в нормативно-правових актах, а також висвітлення методики її обліку та відображення інформації у фінансовій звітності підприємства.

Вагомий внесок у розробку теоретичних основ та методологічних підходів до проблеми переоцінки основних засобів зробили провідні вітчизняні вчені-економісти, зокрема Ф. Ф. Бутинець, С. Ф. Голов, Ю. М. Грибовська, Н. М. Малюга, М. Ф. Огійчук, В. Я. Плаксінко, В. В. Сопко, Л. К. Сук, Н. М. Ткаченко.

Тлумачення поняття «переоцінка» різними науковцями та у нормативно-правових актах розглянуто на рис. 1.

На думку О. І. Степаненко, одним із способів підвищення інноваційної привабливості підприємства є переоцінка основних засобів. Автор зазначає, що ця процедура дає змогу визначити реальну вартість об'єктів з урахуванням сучасного стану ринку та сприяє підвищенню загальної рентабельності господарюючого суб'єкта [156].

В. В. Гавриленко досліджує питання переоцінки необоротних активів з точки зору їх впливу на власний капітал, оскільки ця операція відображається на всіх результатах діяльності підприємства [157].

Т. П. Шепель відмічає, що в умовах високої інфляції переоцінка основних фондів аграрних і промислових підприємств дозволяє: об'єктивно оцінювати реальну вартість виробничих фондів; більш точно визначати величину амортизаційних відрахувань, достатню для простого відтворення основних фондів; більш правильно й точно визначати витрати на виробництво і реалізацію продукції; ефективно встановлювати продажні ціни на реалізовані підприємством основні фонди, а також плату в разі здачі їх в оренду. Проведення переоцінки основних засобів, у першу чергу, відбивається на показниках балансу [158].

Переоцінка об'єкта основних засобів згідно з П(С)БО 7 п. 16 може здійснюватися, якщо залишкова вартість цього об'єкта суттєво відрізняється від його справедливої вартості на дату балансу [159]. Тобто підприємство має можливість прийняти рішення про проведення переоцінки основних засобів і доведення їх вартості до справедливої вартості цього об'єкта: з урахуванням ступеня його зносу, модернізації, дообладнання тощо [160].

¹⁵⁶ Степаненко О. І. Документування операцій у процесі експлуатації основних засобів підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24, Ч. 3. С. 86–94.

¹⁵⁷ Гавриленко В. В. Влияние на собственный капитал результатов переоценки необоротных активов. *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2005. Вип. 7. Ч. 1. С. 305–310.

¹⁵⁸ Шепель Т. П. Методичні підходи до оцінки основних засобів: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Економіка та держава*. 2018. № 7. С. 52–55.

¹⁵⁹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27 квіт. 2000 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁶⁰ Прийдак Т. Б., Мокієнко Т. В. Особливості переоцінки основних засобів. *Сучасні тренди та перспективи логістики, маркетингу, збутової діяльності плодоовочівництва в епоху цифрових технологій* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Херсон, 20–21 верес. 2019 р. Херсон, 2019. С. 241–244.

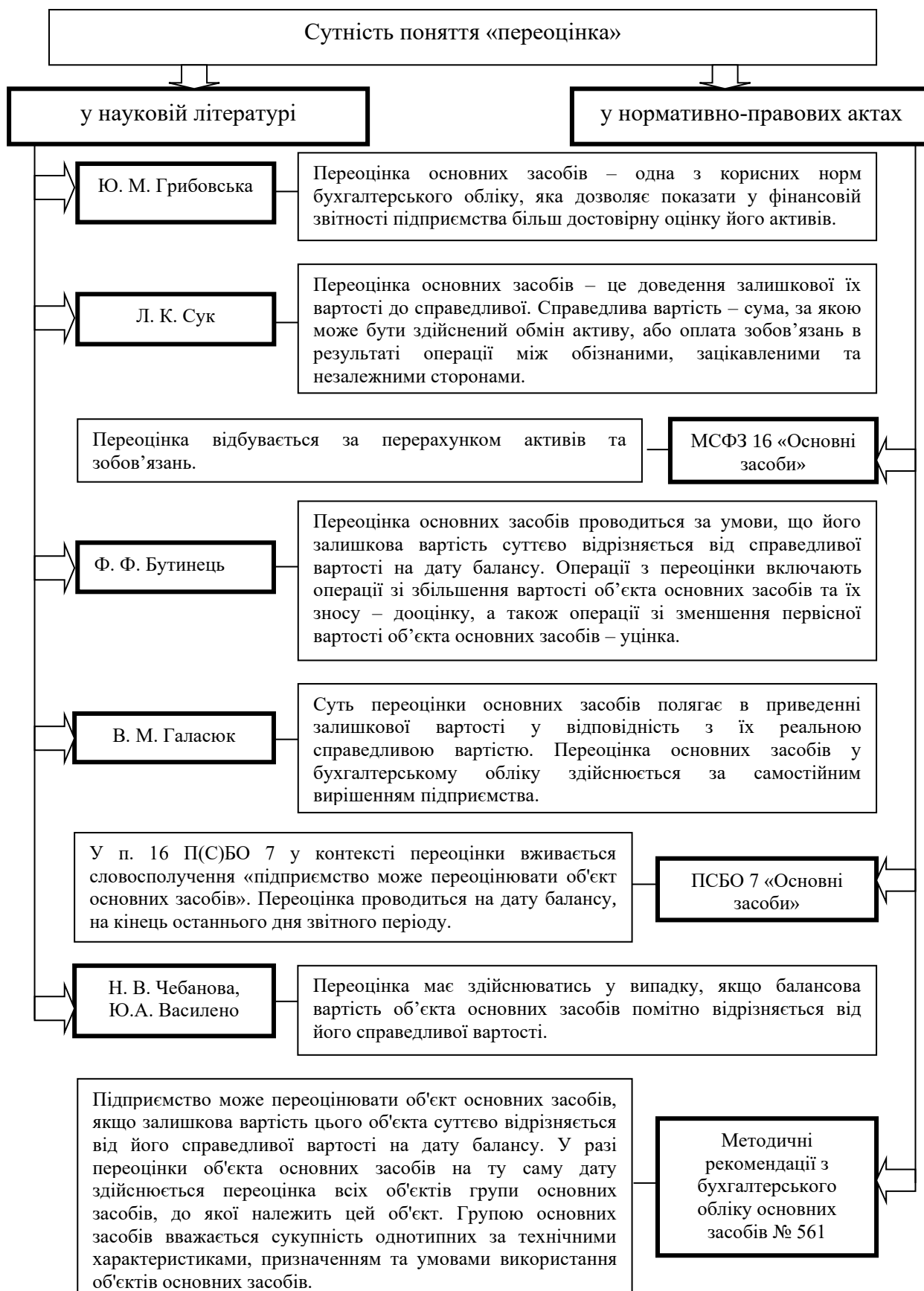

Рис. 1. Трактуювання сутності поняття «переоцінка»

Отже, на нашу думку, переоцінка основних засобів – це облікова операція, за допомогою якої залишкову вартість об'єктів необоротного активу узгоджують з його справедливою вартістю, що дозволяє показати у фінансовій звітності суб'єкта господарювання достовірну оцінку активів.

Мета переоцінки необоротного активу – привести залишкову вартість об'єктів основних засобів у відповідність з їх вартістю на ринку, що забезпечить відображення достовірних даних про фінансовий стан підприємства в його фінансовій звітності [161].

Облік переоцінки основних засобів у зарубіжних країнах також має певні особливості (рис. 2).

В той же час слід відзначити, що згідно з п. 16 П(С)БО 7 переоцінці підлягають усі об'єкти основних засобів, особливості встановлено для малоцінних необоротних матеріальних активів і бібліотечних фондів. При цьому можуть переоцінюватися:

- основні засоби, які визначені п. 5.1 П(С)БО 7 і обліковують на рахунку 10 «Основні засоби», включаючи земельні ділянки. Виняток становить інвестиційна нерухомість, облік якої ведуть на субрахунку 100, вона не підлягає переоцінці, передбаченій п. 16–21 П(С)БО 7 «Основні засоби» [162], при будь-яких способах її обліку – як за первісною (п. 18 П(С)БО 32 «Інвестиційна нерухомість»), так і за справедливою вартістю (п. 19–2 П(С)БО 32) [163];

- інші необоротні матеріальні активи, які перелічені в п. 5.2 П(С)БО 7 і відображаються на рахунку 11 «Інші необоротні матеріальні активи».

Згідно з п. 16 П(С)БО 7 МНМА та бібліотечні фонди підлягають переоцінці, якщо для них встановлено прямолінійний або виробничий метод амортизації, вони переоцінюються за правилами, передбаченими для основних засобів у п. 16–21 П(С)БО 7 [164].

Відзначимо, що у П(С)БО 7 «Основні засоби» є винятки, а саме не підлягають переоцінці малоцінні необоротні активи та бібліотечні фонди, якщо амортизація їх нараховується в першому місяці використання 50 % його вартості, а решта 50 % – у місяці їх вилучення (або списання) внаслідок невідповідності критеріям визнання активу, або в першому місяці використання об'єкта нараховуються 100 % його вартості [165].

¹⁶¹ Грибовська Ю. М. Переоцінка основних засобів: бухгалтерський облік та відображення у фінансовій звітності. Наукові та прикладні аспекти удосконалення бухгалтерського обліку, економічного контролю та системи оподаткування : колективна монографія ; за заг. ред. В. Я. Плаксієнка. Полтава, 2018. С. 88–97.

¹⁶² Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27 квіт. 2000 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁶³ Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 32 «Інвестиційна нерухомість», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 779 від 02 лип. 2007 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁶⁴ Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27 квіт. 2000 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁶⁵ Долішня Т. І., Медвідь І. Б. Міжнародний досвід обліку основних засобів: порівняльний аспект. Причорноморські економічні студії. 2018. Випуск 28–2. С. 126–129.

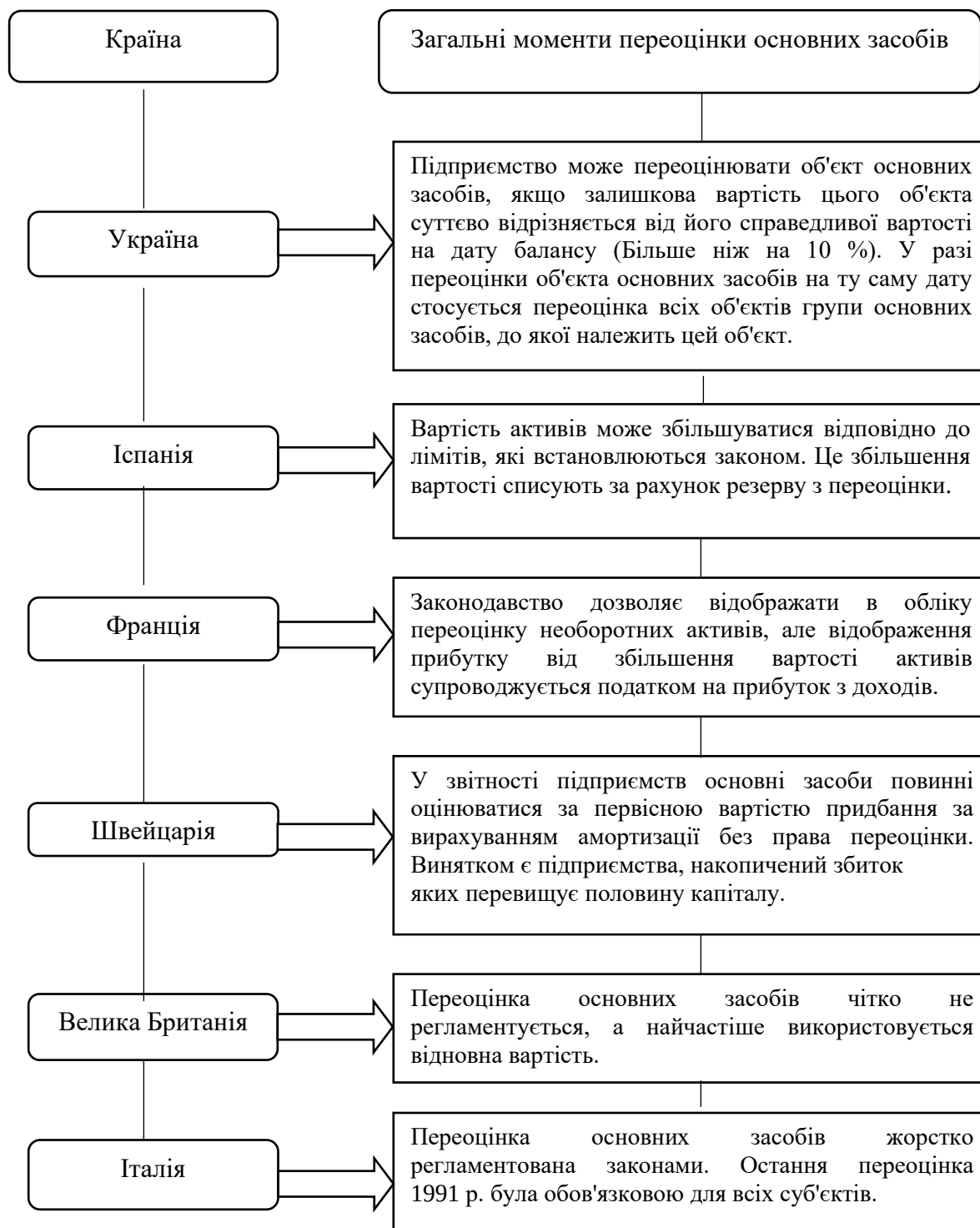

Рис. 2. Особливості переоцінки основних засобів в Україні та зарубіжних країнах

Джерело: дані [166].

Підприємство може переоцінювати об'єкт основних засобів, якщо залишкова вартість цього об'єкта суттєво відрізняється від його справедливої вартості на дату балансу. Відповідно до положень П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств», справедлива вартість – сума, за якою

¹⁶⁶ Добрава Я. Р., Збириновська Ю. С., Шкірко О. І. Проблеми обліку основних засобів і амортизації в Україні та закордоном. *International Scientific Journal «Internauka»*. 2017. № 15 (2). С. 74–79. URL : <http://www.inter-nauka.com>.

можна продати актив або сплатити зобов'язання за звичайних умов на певну дату [167].

О. В. Бондар пропонував проводити періодично переоцінку основних засобів, та оцінювати їх за справедливою (ринковою) вартістю [168].

В цілому, як зазначає С. Ю. Горбань, фактично переоцінена вартість – це та ж сама справедлива вартість об'єкта основних засобів, оскільки проведення переоцінки передбачає досягнення такої вартості об'єкта, за якою його можна продати або обміняти на інші активи у сучасних умовах господарювання [169].

На думку В. Ф. Палія, справедлива вартість являє собою відновлювану вартість при переоцінці активів чи витрат.

Розглянемо трактування поняття «справедлива вартість» згідно законодавства (табл. 1).

1. Трактування поняття «справедлива вартість» відповідно до законодавства

Джерело	Визначення
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»	Справедлива вартість – сума, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами.
МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості»	Справедлива вартість – це ціна, яка була б отримана за продаж активу або сплачена за передачу зобов'язання у звичайній операції на основному (або найсприятливішому) ринку на дату оцінки за поточних ринкових умов (тобто вихідна ціна) незалежно від того, чи спостерігається така ціна безпосередньо, чи оцінена за допомогою іншого методу оцінювання.
Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств»	Справедлива вартість – сума, за якою можна продати актив або оплатити зобов'язання за звичайних умов на певну дату.

Справедливу вартість об'єкта основних засобів для встановлення необхідності переоцінки підприємство може визначити самостійно за правилами, наведеними в додатку до П(С)БО 19 для різних груп основних засобів. Однак остаточна величина справедливої (переоціненої) при відображенні результатів переоцінки в обліку формується на підставі акта оцінки об'єктів основних засобів, зробленої

¹⁶⁷ Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затверджене наказом Міністерства України № 163 від 07 лип. 1999 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁶⁸ Бондар О. В. Проблеми оцінки та переоцінки основних засобів на сучасному етапі реформування бухгалтерського обліку. *Динаміка наукових досліджень-2003. Економіка. Бухгалтерський облік* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ-Київ-Кривий Ріг, 20–27 жовтня 2003 р. Дніпропетровськ-Київ-Кривий Ріг, 2003. С. 4–6.

¹⁶⁹ Горбань С. Ю. Оцінка основних засобів за справедливою вартістю: вимога сьогодення. *Економічна і суспільство*. 2018. Вип. 15. С. 820–824.

незалежним оцінювачем [170].

Визначення індексу переоцінки за кожним об'єктом основних засобів із переоцінюваної групи згідно з п. 17 П(С)БО 7 за формулою:

Індекс переоцінки = Справедлива вартість об'єкта основних засобів : Залишкова вартість об'єкта основних засобів.

Отриманий індекс переоцінки може бути:

> 1 – справедлива вартість більша від залишкової, проводиться дооцінка;

< 1 – залишкова вартість більша від справедливої, проводиться уцінка.

Міністерство фінансів визначило критерій суттєвості в розмірі:

- або не більше 10 % відхилення залишкової вартості об'єкта від його справедливої вартості (п. 34 Методичних рекомендацій № 561, пп. 2.20.1 Методичних рекомендацій № 635) [171];

- або 1 % чистого прибутку (збитку) підприємства (п. 34 Методичних рекомендацій № 561) [172].

Дане визначення стосується лише відсутності інформації, але не враховує її достовірність. Отже, категорія суттєвості в системі національної бухгалтерської стандартизації поки не знайшла достатньо докладного опрацювання.

На погляд С. М. Кафки, переоцінену вартість основних засобів недоцільно відображати на рахунках бухгалтерського обліку, але необхідно наводити в фінансовій звітності. Це треба передбачити в обліковій політиці. В обліковій політиці необхідно встановити умови, методи, техніку і організацію проведення переоцінки основних засобів. У свою чергу, в статті 32 Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» зазначено, що частота переоцінок залежить від коливань справедливої вартості переоцінюваних об'єктів основних засобів. У випадку, якщо справедлива вартість переоціненого активу суттєво відрізняється від його балансової вартості, слід проводити подальшу переоцінку.

Деякі об'єкти основних засобів можуть зазнавати значних і постійних коливань справедливої вартості, потребуючи щорічної переоцінки. Такі часті переоцінки не потрібні для об'єктів основних засобів з незначними коливаннями справедливої ринкової вартості. У такому разі достатньо оцінювати їх кожні три або п'ять років [173].

Переоцінка проводиться за рішенням підприємства, закріпленням відповідним наказом керівника, у якому, зокрема, необхідно зазначити дату проведення переоцінки та групу основних засобів, яка переоцінюватиметься.

¹⁷⁰ Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 163 від 07 лип. 1999 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁷¹ Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства, затверджені наказом Міністерства фінансів України № 635 від 27 черв. 2013 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁷² Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів, затверджені наказом Міністерства фінансів України № 561 від 30 вер. 2003 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁷³ Кафка С. М. Облікова політика щодо основних засобів. *Теоретичні проблеми економіки та управління*. 2017. № 2 (16) 59–70.

СТОВ «Авангард» (підприємство, організація)		Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ		347250		ЗАТВЕРДЖУЮ: (посада, ініціали та прізвище) (підпис) « ____ » _____ 20 ____ р	
АКТ ПЕРЕОЦІНКИ ОБ'ЄКТА ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ		Номер документа			3		
		Дата складання			27 вересня 2018 р.		
		Найменування об'єкта			Верстат для обробки деревини		
		Інвентарний номер			234598		
		Заводський номер			В 3695487		
		Місце знаходження(експлуатації)			Цех основного виробництва		
		Матеріально відповідальна особа			Комірник Кизим Л. О.		
Розрахунок переоцінки об'єкта основних засобів							
Первісна вартість, грн	Накопичений знос, грн		Залишкова вартість, грн		Справедлива вартість, грн	Індекс переоцінки (гр. 4 : гр. 3)	
1	2		3		4	5	
159 750,00	80 300,00		79 450,00		115 850,00	1,458	
Переоцінена первісна вартість, грн.	Результат переоцінки первісної вартості, грн.		Переоцінений накопичений знос, грн.		Результат переоцінки накопиченого зносу, грн.		
	дооцінка	уцінка			дооцінка	уцінка	
6	7	8	9		10	11	
232 915,50	73 165,50		117 077,40		36 777,40		
Голова комісії _____ (посада) (підпис) (ініціали та прізвище) Члени комісії: _____ (посада) (підпис) (ініціали та прізвище) _____ (посада) (підпис) (ініціали та прізвище) _____ (посада) (підпис) (ініціали та прізвище) _____ (посада) (підпис) (ініціали та прізвище)							
Результат переоцінки об'єкта основних засобів							
Результат переоцінки	За дебетом рахунку		За кредитом рахунку		Сума, грн		
первісної вартості	104		411		73 165,50		
накопиченого зносу	411		131		36 777,40		
Особа, яка відобразила господарську операцію в бухгалтерському обліку _____ (підпис) (посада, ініціали та прізвище) « ____ » _____ 20 ____ р.							
Головний бухгалтер _____ (підпис) (ініціали та прізвище)							

Рис. 3. Запропонована форма Акта переоцінки об'єкта основних засобів

Джерело: дані [174].

Група основних засобів для цілей переоцінки – це сукупність однотипних за технічними характеристиками, призначенням та умовами використання об'єктів [175].

¹⁷⁴ Степаненко О. І. Документування операцій у процесі експлуатації основних засобів підприємства Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 24, Ч. 3. С. 86–94.

¹⁷⁵ Грибовська Ю. М. Переоцінка основних засобів: бухгалтерський облік та відображення у фінансовій

Якщо залишкова вартість об'єкта основних засобів переоцінюється, на ту ж дату повинні бути переоцінені всі об'єкти основних засобів тієї групи, до якої він належить.

Залучення незалежного оцінювача для переоцінки основних засобів у бухгалтерському обліку є обов'язковим, перелік таких осіб наведено в ст. 5 Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» № 2658-III [176]. Якщо ж підприємство здійснить переоцінку основних засобів самостійно, таку переоцінку буде визнано недійсною. До того ж у такому випадку може мати місце заниження об'єкта оподаткування, зокрема, з податку на прибуток чи єдиного податку (а якщо переоцінені основні засоби продавалися – ще й ПДВ), що під час проведення перевірки тягне за собою нарахування штрафу згідно Податкового кодексу України та пені.

Документом, який підтверджує розмір справедливої (переоціненої) вартості об'єкта, є Звіт про оцінку (Акт оцінки) майна. Оскільки переоцінка повинна проводитися на дату балансу, то виходить, що дата, зазначена у Звіті про оцінку, повинна збігатися з датою балансу [177].

Акт переоцінки основних засобів застосовується для визначення суми дооцінки та уцінки об'єктів основних засобів відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у державному секторі.

Інформація про основні засоби вноситься до акту із зазначенням назви об'єкта, інвентарного (номенклатурного) номера, первісної (переоціненої) та справедливої вартості, суми зносу, індексу переоцінки, суми переоціненої вартості та зносу після проведення переоцінки, суми зміни у вартості об'єкта та його зносу, ліквідаційної вартості. За відсутності даних у відповідних графах проставляється прочерк.

Акт складається в одному примірнику комісією, призначеною розпорядженням (наказом) керівника суб'єкта державного сектору, та затверджується керівником суб'єкта державного сектору.

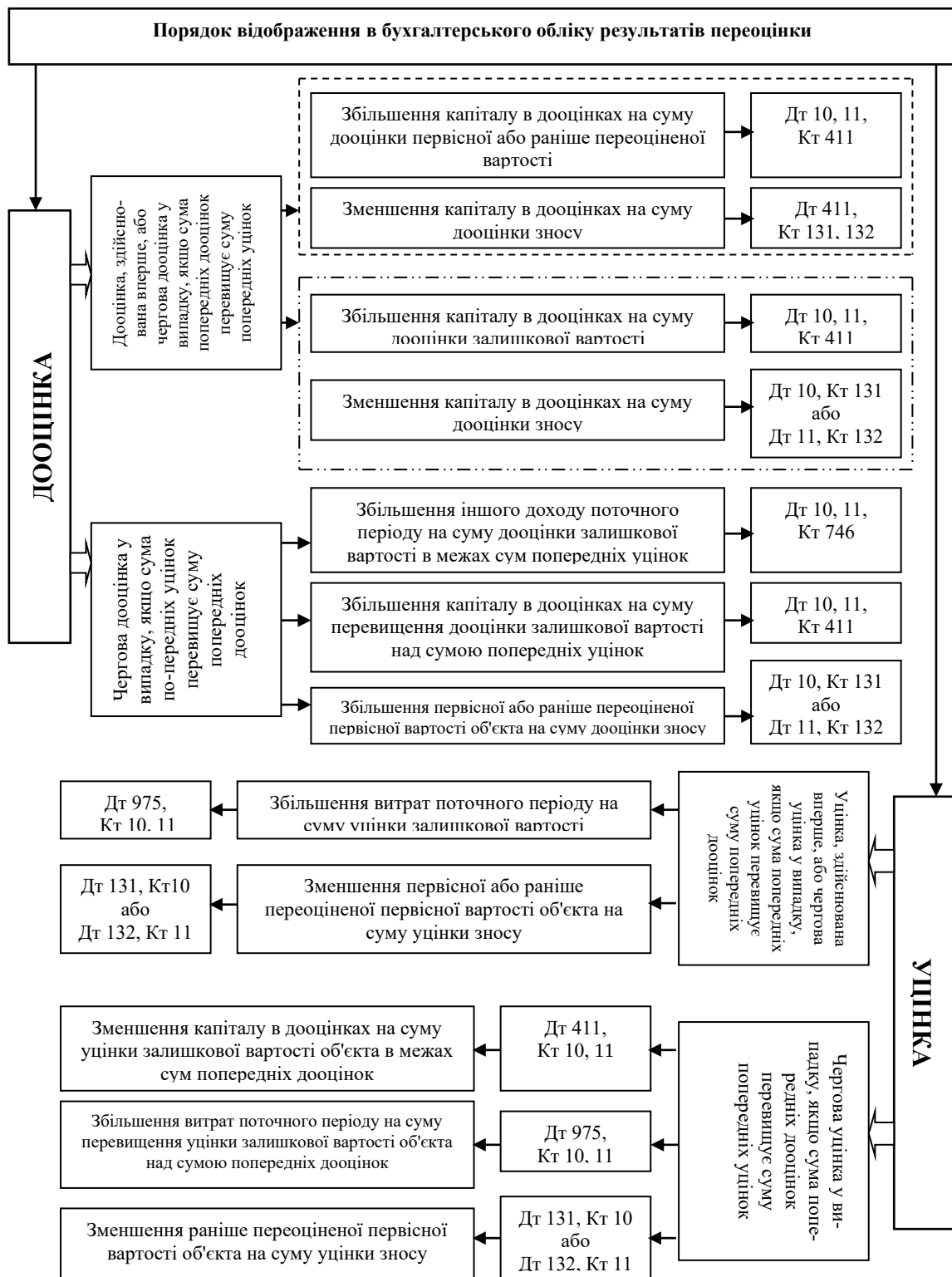
Процес відображення в бухгалтерському обліку переоцінки основних засобів відбувається з використанням таких основних рахунків бухгалтерського обліку:

Рахунок 10 «Основні засоби» призначено для обліку й узагальнення інформації про наявність та рух власних або отриманих на умовах фінансової оренди об'єктів і орендованих цілісних майнових комплексів, які віднесені до складу основних засобів, а також об'єктів інвестиційної нерухомості.

звітності. Наукові та прикладні аспекти удосконалення бухгалтерського обліку, економічного контролю та системи оподаткування : колективна монографія / за заг. ред. В. Я. Плаксієнка. Полтава, 2018. С. 88–97.

¹⁷⁶ Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні № 2658-III від 12 лип. 2001 р. : Закон України. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

¹⁷⁷ Зубар Г. В. Переоцінка основних засобів: чи обов'язково потрібно робити і як саме. *Бухгалтер & закон*. 2018. № 216-27. URL: <http://bz.ligazakon.ua/ua/magazine/900432>.

- - - варіант 1 (згідно з Методичними рекомендаціями № 561); _ . . _ варіант 2 (альтернативний)

Рис. 4. Відображення в бухгалтерському обліку дооцінок та уцінок

Рахунок 13 «Знос (амортизація) необоротних активів» призначений для узагальнення інформації про нараховану амортизацію та індексацію зносу (накопиченої амортизації) необоротних матеріальних і нематеріальних активів, що підлягають амортизації.

Субрахунок 411 «Дооцінка (уцінка) основних засобів» рахунку 41

«Капітал у дооцінках» призначено для обліку і узагальнення інформації про дооцінки (уцінки) необоротних активів [178].

Розглянемо порядок відображення результатів переоцінки необоротних активів на рахунках бухгалтерського обліку (рис. 4).

Як зазначають Н. В. Кудлаєва, В. Д. Попова, якщо переоцінка основних засобів проводиться періодично та при цьому враховуються умови відтворення, то відтворювальна вартість дає реальну картину вартості основних засобів і передбачає реальну оцінку на момент складання фінансової звітності. Результати проведеної переоцінки відображають у фінансовій звітності (рис. 5).

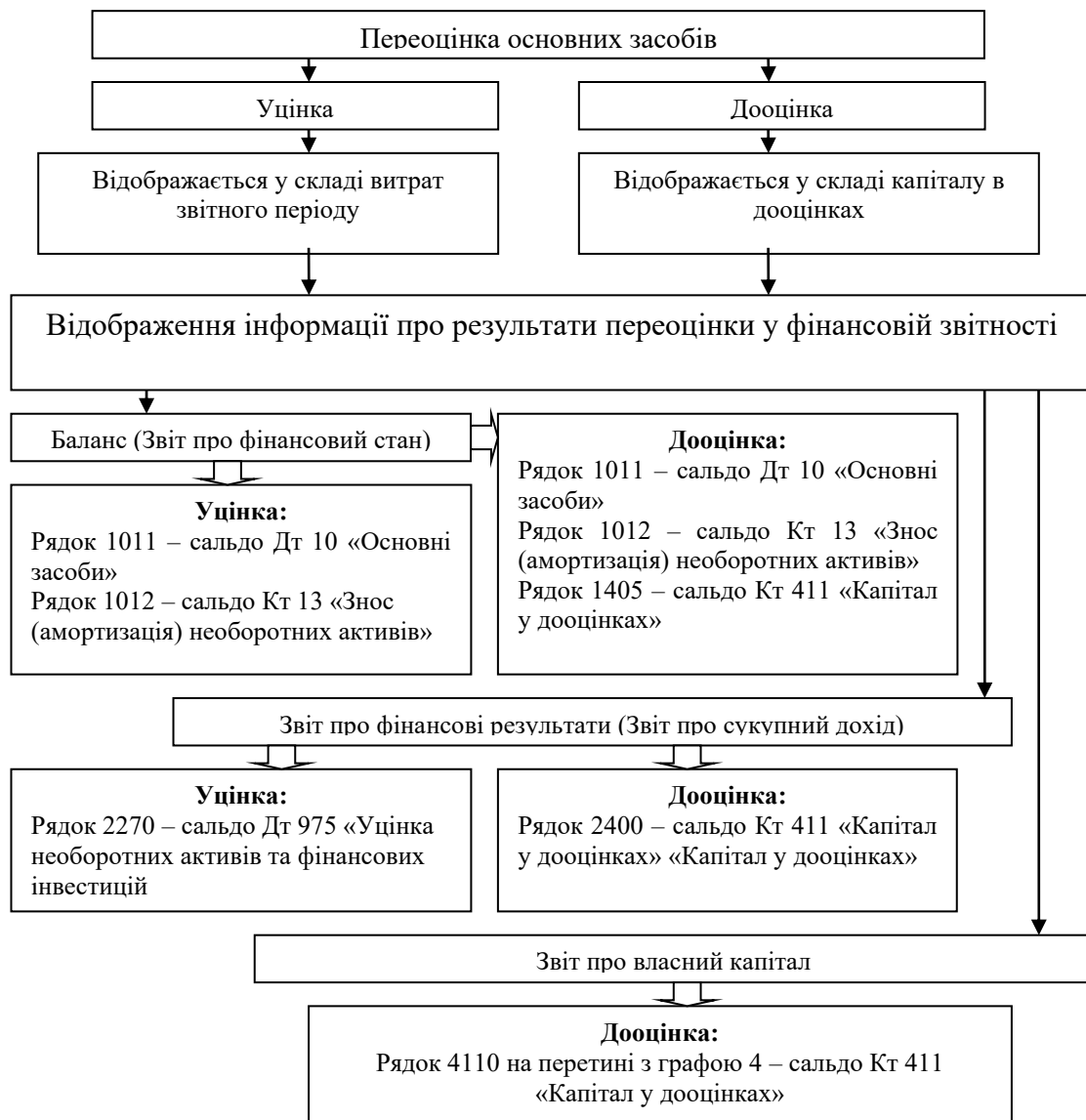

Рис. 5. Відображення результатів переоцінки у фінансовій звітності

Результати переоцінки основних засобів відображають у фінансовій звітності, дооцінку – в балансі, звіті про фінансові результати та звіті про

¹⁷⁸ Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 від 30 лист. 1999 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.

власний капітал; уцінку – в балансі й звіті про фінансові результати.

Отже, проведення переоцінки необоротних активів є багаторівневим процесом, який вимагає повного фіксування й документування інформації на всіх етапах здійснення – від обґрунтованості прийняття рішень до визначення кінцевих результатів. Результати дослідження показують, що для документування оформлення проведення переоцінки основних засобів складають первинний документ «Акт переоцінки об'єкта основних засобів». В цілому важливо відзначити, що правильність бухгалтерського обліку процесу переоцінки впливає на формування показників фінансової звітності підприємства.

РОЗДІЛ 4

СУЧАСНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

4.1. Корпоративна культура як інструмент ефективного управління персоналом готельної індустрії

*Архіпова С. П., д-р пед. наук, професор,
Навчально-науковий інститут педагогічної освіти, соціальної роботи і
мистецтва Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
Польова Л. В., канд. пед. наук
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»*

Сучасний світ, що динамічно розвивається, диктує потребу підвищити ефективність діяльності працівників, оптимізації для якісного управління. Це особливо важливо для готельної індустрії, що взаємопов'язана з споживачами, працівниками, клієнтами. Для того, щоб управляти процесом, вже недостатньо керувати поведінкою людей. Щоб досягти ефективної роботи потрібно створити єдину систему стандартів, норм і правил, керуючись тим, що люди думають і відчують. А особливо зосередитися на досягненні поставлених задач закладу готельної індустрії.

Керівники сфери обслуговування все більше схиляться до висновку, що корпоративна культура в колективі, їхні цінності та ідеали є дуже важливим інструментом, який дає можливість всіх працівників націлити на спільну працю. Саме персонал представляє свій заклад і за його допомогою весь процес рухається в одному напрямку як одне ціле. Працівники будь-якого закладу приймуть правильне рішення у важливий момент керуючись цінностями і стандартами свого закладу але при умові якщо в даному закладі є розвинена корпоративна культура.

Корпоративна культура – нова галузь знань, яка відноситься до управлінських наук. Існує багато термінів, які трактують корпоративну культуру, наприклад як: «організаційна культура», «фірмова культура», «культура підприємництва», «культура організації». Зазвичай корпоративну культуру трактують як звичку, що увійшла у колектив і є їхньою традицією, яку більшою чи меншою мірою поділяють всі працівники закладу і яку повинні застосовувати хоча б частково новачки. І як зазначила Д. Л. Бікташева, що корпоративна культура виділилася з відносно нової галузі знань – організаційної поведінки, яка вивчає загальні підходи, принципи, закони та закономірності в наступних напрямках: особистість в організації; групову поведінку в

організації; поведінка керівника в організації; адаптація організації до внутрішнього і зовнішнього середовища, підвищення організаційної ефективності в діяльності організації [179].

Однак О. С. Виханский зазначає, що корпоративна культура може бути визначена як система матеріальних і духовних цінностей, проявів, що взаємодіють між собою, притаманних даній корпорації, відображають її індивідуальність і сприйняття себе та інших у соціальній та речовинній середовищі, що виявляється в поведінці, взаємодії, сприйнятті себе і навколишнього середовища [180].

Таким чином, важливою проблемою є розвиток теоретичних підходів дослідження корпоративної культури в готельній індустрії, які являються об'єктом дослідження корпоративної культури та її вплив на поведінку персоналу.

Серед великої кількості робіт дослідження корпоративної культури в закладах присвячено в працях М. Армстронга, Ф. Харріса, Ч. Хенді, Е. Шейна, Г. Хофстеде, Дж. Моргана, К. Шольца, К. Голда та ін.

Вагомий внесок у дослідження процесів стимулювання і мотивації персоналу спостерігаємо у дослідженнях Е. Мейо, Д. Мак-Грегора, Л. А. Бурганова, А. К. Гастева, Ю. Д. Красовського, В. А. Ядова.

Процес становлення корпоративної культури в індустрії гостинності досліджують Є. В. Агамірова, Л. Є. Басовський, Н. І. Кабушкін, А. А. Коршунов,

Г. А. Папірян та ін. Ті чи інші аспекти культури організації досліджуються в роботах В. А. Співака, О. С. Віханського, А. І. Наумова, Е. А. Капітонова, С. В. Щербини, С. В. Маловичко та ін.

Однак представлені дослідження недостатньо розглядають вплив корпоративної культури на результативність в готельній індустрії.

За думкою зарубіжних та вітчизняних науковців, що саме в людських діях знаходиться резерв управління стосунками в закладі. А головним стержнем управління людськими відносинами є корпоративна культура, яка пропонує усім членам фірми модель поведінки, цінності, філософію закладу, цілі, норми, які відображаються в їхній повсякденній діяльності і є головною при ухваленні будь-яких рішень.

Як відомо, для того, щоб бути конкурентноспроможним в ринкових умовах готельної індустрії важливо мати відмінні риси, що створює фундамент для побудови очікувань перед споживачами, і отримати свій індивідуальний образ може дозволити корпоративна культура.

Готельна індустрія за останні роки модернізувалась і має такі показники, що може задовольнити найвимогливішого клієнта. У зв'язку з цим до недавнього часу керівництво ставило на перший план управління виробництвом. Однак сучасні зміни вимагають вирішувати

¹⁷⁹ Бікташева Д. Л. Менеджмент в туризм. Москва : «Альфа-М», «Инфра-М». 2007. 272 с.

¹⁸⁰ Виханский О. С. Менеджмент. Москва: «Економіст». 2006. 672 с.

нові завдання, більш прогресивно підходити до організації праці у конкурентоспроможному становищі готельної індустрії, оскільки саме від неї залежить створення ефективного бізнесу. Від стану корпоративної культури в закладі залежить дохід і процвітання закладу.

Формування базових цінностей і принципів – це певна процедура. Потрібно залучити до їх розробки всіх ключових співробітників. Це не може йти від однієї людини, навіть якщо він власник закладу. Принципи залежать від позиціонування в суспільстві і від того, яким чином заклад бачить свій внесок в його розвиток.

Корпоративна культура в українській готельній індустрії перебуває на стадії розвитку і бажає бути кращою. На сьогоднішній день спостерігається розроблення кожним закладом індивідуального стилю, який полягає в оформленні інтер'єру даного закладу, передбачається особливий підхід до підбору кадрів. Все це створює перше враження про даний заклад.

За дослідженням Т. В. Момотова оцінка сучасного стану корпоративної культури показала, що 55 % керівників готельної індустрії вважають, що корпоративна культура повинна існувати на підприємстві, 35 % – сприймають її за необхідність але не використовують для її розвитку ні ресурсів, ні часу. А 10 % вважають існування корпоративної культури на підприємстві не потрібною. Однак 40 % керівників на зразок закордонного досвіду намагаються створити корпоративну культуру на своєму підприємстві [181].

У класичному розумінні корпоративна культура розглядається як інструмент стратегічного розвитку компанії через стимулювання інновацій та управління змінами [182].

Хоча всім відомо, що корпоративна культура існує в будь-якому закладі з моменту його виникнення. Вона також проявляється в роботі і поведінці персоналу. Створюючи професійний досвід, працівники формують своє ставлення до: мети закладу, планів на майбутнє, мотивації персоналу, виробництва, якості роботи.

Основні постулати корпоративної культури закладено в принципах закладу. Відповідно, коли вони прийняті, вони повинні бути розділені всіма. Той, хто їх розділяє, залишається працювати далі, інші, на жаль, не можуть працювати в цьому закладі.

Науковці виокремлюють три рівні корпоративної культури:

- зовнішні прояви (поверхневий рівень);
- цінності й вірування (смісловий рівень);
- базові концепції та відносини (глибинний рівень).

До поверхневого рівня належать видимі й відчутні елементи

¹⁸¹ Момот Т. В. Вартісно-орієнтоване корпоративне управління: від теорії до практичного впровадження : монографія. Харків : ХНАМГ, 2006. 380 с.

¹⁸² Корнієнко В. І. Команда: формування, управління, ефективність : навч. посібник. Перм : Зах.-Урал. ін-т екон. і права. Київ, 2006. 272 с.

культури: манера поведінки, мова та мовлення, правила, фірмові й товарні знаки, фірмовий одяг, інтер'єр приміщень, архітектура будівель.

Смисловий рівень культури формує цінності й вірування корпорації, роз'яснює мету її існування.

На глибинному рівні цінності сприймаються автоматично, підсвідомо і вважаються істинними, незамінними, такими, що не потребують узаконення [183].

Водночас аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить, що формування корпоративної культури в готельній індустрії лише набирає обертів. У дослідженнях таких фахівців як Б. Гаєвський, І. Лопушинський, Н. Нижник, О. Оболенський акцентується увага на організаційній, управлінській, професійній, правовій, моральній, етичній культурі фахівців сфери обслуговування.

Саме тому під корпоративною культурою розуміють [183]:

- 1) систему цінностей і переконань, що поділяються всіма працівниками готельно-ресторанної індустрії, зумовлюючи їхню поведінку та характер професійної діяльності;

- 2) дієвий інструмент підвищення ефективності роботи фахівця готельно-ресторанної індустрії, основою якого є вироблена стійка система професійних знань, оцінок, моральних норм і цінностей, прийнятий кодекс поведінки та звичаї.

Якщо є корпоративна культура уже існує в закладі, то викорінювати принципи чи будь-які цінності не варто. Коли принципи прийняті і основна частина діє відповідно до них, то далі все відбувається автоматично. Інша частина співробітників або приймають ці принципи або, побачивши, що вони їм по якихось параметрах не підходять, шукають інший заклад.

Отже корпоративна культура в готельній індустрії характеризується:

- 1) працівники готельної індустрії повинні розуміти те, що від їхніх дій буде залежати результативність діяльності закладу і визначатись стратегія його розвитку. Перед персонал стоїть завдання лише за декілька хвилин встановити контакт з клієнтом і справити одночасно позитивне враження. Особливої уваги заслуговують туристи з інших країн, адже у них складеться враження не тільки про даний заклад, а від країни загалом;

- 2) будь-який працівник повинний сумлінно ставитись до своїх обов'язків, виконувати свою роботу, що призводить до особистого продукту спільної діяльності з даним закладом. Кожен працівник повинний бути фахівцем своєї справи і мати спеціальну підготовку;

- 3) кожен працівник повинен знаходити і використовувати

¹⁸³ Поліщук Н. С. Науково-теоретичні засади формування корпоративної культури державних службовців. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 3 (22). С.408–415.

найбільш оптимальні способи діяльності;

4) від виконання обов'язків працівників залежить взаємоповага колег та керівництва. А також підвищується взаємоповага і дружні відносини між працівниками в колективі;

5) працівники повинні насамперед вміти створювати відчуття гостинності. Вони повинні зробити обличчя закладу, як обличчя супермоделі, – бездоганне. Працівники повинні бути найкращі, які повинні бути стриманими і терпеливими і бути готовими до виконання усіх вимог клієнтів;

6) керівництво повинні мислити масштабно, усвідомлюючи про важливість персоналу, від дій якого формується думка про заклад. А будь який працівник повинен розуміти, що забезпечення високої якості обслуговування клієнтів на даний час є успіхом серед конкурентів. Адже сьогодні споживачі вимагають найкращого обслуговування, а ті заклади, які справляються з цим завданням найкраще займають лідируючі позиції.

7) керівництво не повинно забувати, що гарну перспективу закладу роблять гості, тому весь світ має обертатись навколо них.

Однак в українській готельній індустрії у стані встановлення корпоративної культури існує проблема, така як вітчизняний імідж. По суті готельєри створюють не тільки ринок, а й себе. У нас немає мабуть жодного готельєра у другому поколінні. Зазвичай ними ставали люди, які досягали успіху в якомусь іншому бізнесі. Тому всі вчилися. І вчилися у реальному світі, на практиці. Незважаючи на бажання створити добре організований заклад вітчизняним закладам бракує досвіду. А також існує проблема в таких працівниках, які вміють на професійному рівні обслуговувати клієнта. Існує думка, що найкращим фахівцем готельної індустрії міг би бути артист. Однак, той факт, що зараз приходить інвестор, будуючи заклади на 50+номерів з усією інфраструктурою, говорить про те, що Україна має потенціал і виходить на якісно інший рівень.

З вище викладеного можна зробити висновок, що корпоративна культура відіграє важливе значення для розвитку і існування готельної індустрії. Тому усі дії керівників природні, щоб використовувати корпоративну культуру як фактор підвищення конкурентоспроможності закладів. Інакше кажучи, корпоративна культура може виступати інструментом управління поведінкою персоналу. Адже саме персонал своїми діями може дати те, що не може дати ніхто інший. Корпоративна культура безпосередньо впливає на показники задоволеності співробітників. А задоволені співробітники – це усміхнені і радісні люди, які із задоволенням спілкуються з клієнтами. Взаємодія з клієнтом безпосередньо впливає на фінансові показники закладу.

Корпоративній культурі на вітчизняному ринку, в реаліях сьогодення, щоб досягнути міжнародного рівня потрібно:

- постійно мислити масштабно;
- підвищувати результати діяльності;
- керівник повинні бути лідерами у своїх закладах. Вони повинні створювати і застосовувати внутрішню культуру свого закладу;
- заклад повинен завжди орієнтуватись на гостя і весь світ повинен обератись навколо нього;
- мета закладу: довести гостя до стану ейфорії. Потрібно дати все, що хоче клієнт в даний момент;
- адаптувати стандартний продукт/сервіс під індивідуальні потреби клієнтів;
- потрібно завжди застосовувати до гостя персоніфікований підхід. Клієнт завжди хоче: якість продукту, комфорт взаємодії, терміни виконання, а також клієнтоорієнтованість;
- персонал повинен завжди пам'ятати, що клієнт купує не ліжко, не смачний сніданок і навіть не комфорт. Клієнт купує турботу про себе і позитивні емоції;
- заклад повинен моніторити і передбачати потреби клієнта та знаходити потрібні шляхи удосконалення для того, щоб наблизитись до європейського зразка не тільки технічним забезпеченням, а й вмінням управляти персоналом.

Виникає запитання, а чому не можна взагалі без культури? Тут все просто. Якщо немає культури – немає закладу, колективу, спільної роботи. Кожну дію потрібно узгоджувати і довго обдумувати, як саме вчинити. Якщо провести аналогію колективу з людиною, його поведінкою і психікою, то корпоративна культура виконує роль звичок і підсвідомості у окремої людини. Саме цю «автоматичність» в діях закладу і створює корпоративна культура.

Що для нас важливо – будь-яка дія, яка безпосередньо впливає з культури закладу, відбувається швидко, ефективно (без витрати зайвого часу на наради і узгодження) і практично не викликає негативних наслідків всередині закладу. Адже рішення здається простим і зрозумілим всім, хто поділяє цю культуру.

Ми можемо зробити висновок про те, що покращуючи корпоративну культуру у закладі ми можемо підвищити рівень діяльності й інноваційного підходу персоналу готельної індустрії, застосовуючи цінності і традиції закладу, що відповідають потребам суспільства, не забуваючи про інноваційні впровадження. В даний період розвиток корпоративної культури фахівців готельної індустрії вимагає нових детальних досліджень, що існують на усіх рівнях. Адже корпоративна культура – це основа ефективної роботи команди.

Таким чином, корпоративна культура – є важливим інструментом усіх керівників, за допомогою якого вони можуть впливати на результативність діяльності персоналу. Заміна зовнішнього і

внутрішнього середовища корпоративної культури здатна забезпечити економічну стійкість, інноваційну сприйнятливість, конкурентну перевагу на ринку та здатність до швидкого розвитку.

4.2. Перспективи використання рослинної сировини та купажованих жирів в технології м'ясопродуктів

*Будник Н. В., канд. техн. наук, доцент,
Кайнаш А. П., канд. техн. наук, доцент,
Бобошко С. О., Сахарова О. І.
Полтавська державна аграрна академія*

Однією з нагальних проблем сьогодення є підвищення якості життя населення зокрема, якості харчування. Важливим в цьому напрямку є забезпечення харчової цінності та технологічної стабільності м'ясної продукції.

Для того, щоб вижити і зберегти свою націю, японці поставили за мету розробити технології і забезпечити своїх громадян продуктами, які сприяють зміцненню імунітету людини проти дії негативних факторів навколишнього середовища. Поліпшення структури харчування і здоров'я населення є і основною концепцією державної політики України. При цьому враховується, що продукти харчування повинні задовольняти не лише фізіологічні потреби організму, а й мати профілактичне спрямування для конкретних видів захворювань.

Слід зазначити, що сучасні тенденції розвитку харчової промисловості направлені на розширення асортименту м'ясних продуктів з використанням різних білковмісних добавок рослинного і тваринного походження, а також жирозамінників.

Враховуючи, що на сучасному етапі в світі існує проблема дефіциту повноцінного білка, значна увага повинна приділятися створенню нових продуктів з підвищеним вмістом білкових речовин. Це викликає необхідність проведення наукових та прикладних досліджень, спрямованих на пошук шляхів реалізації функціонально-технологічних властивостей рецептурних компонентів, зокрема, білкових речовин продуктів переробки злаків. Такий підхід дозволить отримати нові м'ясні продукти із стабільними технологічними і структурно-механічними показниками. Однією з ключових проблем м'ясопродуктів є не збалансованість жирової складової, адже в їх складі міститься значний відсоток тваринних жирів з переважаючою кількістю насичених жирних кислот, особливо пальмітинової.

Вирішити вище окреслену проблему можна шляхом розроблення нових рецептур м'ясопродуктів збагачених рослинним білком

(пророслими зародками пшениці) та використанням купажів рослинно-тваринних жирів.

Підтвердженням актуальності і доцільності обраного напрямку досліджень є розробки вітчизняних та закордонних вчених. Тенденція використання зародків пшениці в технології м'ясних продуктів обумовлена наявністю в них найважливіших есенціальних харчових речовин: рослинних білків, повноцінних по складу незамінних амінокислот; нерозчинних харчових волокон; вітамінів групи В, РР і Е; ліпідів багатих поліненасиченими жирними кислотами, фосфоліпідів, токоферолів; мінеральних речовин [184, 185].

Розробкою науково-практичних засад щодо використання зародків пшениці у виробництві харчових продуктів займалися зарубіжні і вітчизняні науковці: А. В. Шаран, О. І. Шаповаленко, Т. Є. Шарахматова, Т. А. Лисогор, R. Becker, R. Bressani, A. Correa та ін. Аналіз науково-технічної і патентної літератури свідчить про актуальність створення принципово нових м'ясопродуктів з використання пшеничних зародків. Саме тому, за напрям досліджень було обрано вивчення можливості використання рослинних білковмісних наповнювачів, зокрема пророслих зародків пшениці у технології виробництва м'ясних паштетів. При розробці рецептур м'ясних паштетів вагоме значення має і використання купажованих олій.

Основним показником біологічної і відповідно харчової цінності жирів є вміст жирних кислот. Природні жири не відповідають вимогам, що висуваються до біологічно повноцінного жиру, збалансованого за жирнокислотним складом.

Науково доведено, що на частку есенціальних жирних кислот повинно припадати 4...6 % енергетичної цінності харчового раціону здорової людини і співвідношення поліненасичених жирних кислот (ПЖК) родин ω -6 та ω -3 складати не більше 10:1, а у випадках порушення ліпідного обміну – 5:1 та навіть 3:1.

Аналіз результатів фактичного харчування населення свідчить про те, що реально ці ПЖК надходять до організму людини у співвідношенні від 10:1 до 30:1.

Аналітичними дослідженнями не виявлено достатньо інформації щодо системного удосконалення якісних показників тваринних жирів за рахунок введення до їх складу рослинних олій. Не знайдено даних, які узагальнюють закономірності уповільнення процесів окиснення тваринних жирів і продукції з їх використанням при додаванні до них рослинних олій у різних кількостях. Тому можливим варіантом розв'язання проблеми покращення фізіологічних властивостей тваринних

¹⁸⁴ Мартинчик А. В., Маев І. В., Янушевич О. О. Общая нутрициология : учеб. пособ. Москва : МЕДпрессинформ, 2005. 392 с.

¹⁸⁵ Шарахматова Т. Є., Лисогор Т. А. Кисломолочний напій з додаванням пророслих злаків. *Інноваційні технології, проблеми якості і безпеки сировини та готової продукції у м'ясній та молочній промисловості* : зб. наукових праць. Київ : НУХТ, 2007. С. 24–25.

жирів у складі м'ясопродуктів є купажування їх з рослинними оліями. Оскільки рослинні олії це джерело природних антиоксидантів, створюються передумови для розробки технології купажованих тваринно-рослинних жирів оптимізованого жирнокислотного складу з тривалим терміном зберігання. Купажовані жирові продукти створюються задля збагачення раціону людини поліненасиченими жирними кислотами, вони містять значно меншу кількість ненасичених жирних кислот (НЖК), транс-ізомерів жирних кислот та холестеролу.

Вагомий вклад в цей напрямок досліджень внесли І. Г. Радзівська та Л. В. Пешук [186, 187].

Метою досліджень, результати яких висвітлені в статті, було обґрунтування і оптимізація рецептури, дослідження органолептичних та фізико-хімічних характеристик м'ясних паштетів підвищеної біологічної цінності. Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні задачі: вивчення можливості використання пророслих зародків пшениці та купажованих жирів в технології м'ясних паштетів підвищеної біологічної цінності; обґрунтування оптимальної кількості внесення вище зазначених добавок; вивчення органолептичних, фізико-хімічних показників паштетів.

В якості об'єктів дослідження були обрані паштети, вироблені за традиційною рецептурою, згідно технологічної інструкції. В якості білкового наповнювача використовували зародки пшениці фірми «Вітазар» та купажі кукурудзяної та оливкової олій.

При проектуванні рецептури м'ясопродуктів необхідно враховувати якісні і кількісні співвідношення компонентів, характер взаємодії та структурну сумісність основних компонентів, що забезпечить максимальне наближення вмісту нутрієнтів харчових продуктів до детермінованих еталонів. Моделювання і оцінку різних співвідношень рецептурних компонентів дослідних зразків здійснювали за допомогою комп'ютерної програми. Ця програма дозволяє вводити і зберігати в базі даних інформацію про продукт, оптимізувати склад отриманої рецептури, згідно з набором вимог, які висуває користувач. Дозволяє визначити кількість сировинних компонентів (із заданого їх переліку), що забезпечуватимуть встановлений набір поживних речовин у готовому продукті.

Проектування багатокомпонентних м'ясних продуктів здійснювалось у декілька етапів [188]. На першому етапі досліджень було визначено хімічний склад основної сировини, яка використовувалась при виробництві паштетів.

¹⁸⁶ Пешук Л. В., Радзівська І. Г. Використання купажованого жиру в технології нових маргаринів. *Нові рішення в сучасних технологіях*. 2008. № 43. С. 46–51.

¹⁸⁷ Пешук Л. В., Радзівська І. Г. Дослідження впливу рослинних олій на стабільність свинячого жиру. *Науковий вісник Львівської національної академії ветеринарної медицини імені С. З. Гжицького*. 2007. № 2 (33), т. 9, ч. 2. С. 180–183.

¹⁸⁸ Кіщенко В. А., Левчук І. В., Радзівська І. Г., Пелехова Л. С. Дослідження впливу фізичних факторів на вміст токоферолів у рослинних оліях. *Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій*. 2008. Вип. 34, т. 2. С. 76–81.

Встановлено, що в зародках міститься практично у три рази більше білка порівняно з манною крупою, у 6 разів більше жиру, який представлений есенціальними жирними кислотами рослинного походження, більше харчових волокон і мінеральних речовин.

Так як зародки мають вміст вологи лише 5 % ми не могли їх внести до складу паштетів у сухому вигляді тому підбирався оптимальний гідромодуль за функціональними властивостями. Встановлено, що оптимальним є гідромодуль 1:1.

На другому етапі проводилось комп'ютерне моделювання рецептури паштетів, що дало можливість теоретично обґрунтувати та обрати раціональне співвідношення інгредієнтів.

Слід відмітити, що одночасно вибрані рецептурні компоненти повинні забезпечувати максимальну сумісність, володіти притаманними функціонально-технологічними властивостями, що дозволить у процесі переробки сировини отримувати стабільні м'ясні системи. В розроблених рецептурах здійснювали повну заміну манної крупи, яка передбачена традиційною рецептурою на зародки пшениці, вершкове масло повністю і частину напівжирної свинини замінено на купажовані жири, виключено взагалі яєчний меланж і збільшено кількість моркви. Дослідження були направлені на вивчення доцільності використання зазначених добавок. Аналіз проводили по двом напрямам: з точки зору впливу вмісту рецептурних компонентів на біологічну і харчову цінність та технологічні властивості паштетів.

Були проведені дослідження органолептичних та фізико-хімічних показників паштетів. Рецептури паштетів наведені в табл. 1.

1. Рецептури паштетів

Назва сировини	Кількість сировини, %			
	Контроль	Рецептура 1	Рецептура 2	Рецептура 3
Яловичина бланшована	20	20	20	20
Свинина напівжирна бланшована	30	25	25	25
Печінка яловича бланшована	15	15	15	15
Молоко сухе	3	3	3	3
Масло вершкове	6	3	3	3
Олія кукурудзяна	-	5	6	4
Олія оливкова	-	5	4	6
Меланж	5	-	-	-
Крупа манна	10	-	-	-
Зародки пшениці	-	10	10	10
Морква	8	11	11	11
Цибуля ріпчаста	3	3	3	3
Спеції, г/100 кг				
Сіль	2500	2500	2500	2500
Цукор	200	200	200	200
Перець духмянний	15	15	15	15

Джерело: авторська розробка.

За органолептичною оцінкою встановлено, що пащтет виготовлений за рецептурою 2 отримав найвищу бальну оцінку, його порівняння з контролем наведено на рис. 1. Аналіз рисунку показує, що контроль лише за смаком максимально наближається до дослідного зразка, а за всіма іншими показниками значно поступається йому. Дані органолептичних досліджень узгоджуються і з результатами фізико-хімічних досліджень (табл. 2). З таблиці видно, що у зразку № 2 на 1,89 % міститься більше білка, на 2,7 % менше жиру, у 3,7 рази більше вуглеводів порівняно з контролем. Не поступається цей зразок і зразкам № 1 і 3. Даний зразок має найбільший вихід 115,5 %, водночас рН характерне для м'ясних пащтетів. Не дивлячись на збільшення вмісту білка і вуглеводів енергетична цінність пащтету, виготовленого за рецептурою 2 залишилась найменшою порівняно з іншими зразками.

Рис. 1. Профілограма органолептичних показників
Джерело: авторська розробка.

2. Фізико-хімічні показники пащтетів

Показники	Контроль	Дослідні зразки		
		Рецептура 1	Рецептура 2	Рецептура 3
Вміст води, %	67,54±1,09	65,90±1,13	64,40±1,15	64,90±1,17
Вміст білка, %	12,68±0,34	13,30±0,33	14,57±0,26	14,15±0,35
Вміст жиру, %	16,1±0,25	15,68±0,38	14,85±0,30	15,30±0,22
Вміст вуглеводів, %	0,18±0,01	0,32±0,01	0,68±0,01	0,45±0,01
в тому числі клітковина, %	0,10±0,01	0,29±0,01	0,48±0,01	0,37±0,01
Вміст золи, %	3,5±0,02	4,8±0,04	5,5±0,05	5,2±0,03
Вихід, %	114	114,5	115,5	115,2
рН	6,10±0,15	6,20±0,15	6,32±0,15	6,25±0,15
Енергетична цінність, кДж	821,56	818,26	813,84	820,18

Джерело: авторська розробка.

На останньому етапі досліджень перевіряли чи узгоджуються ці показники з функціонально – технологічними показниками.

Результати визначення функціонально-технологічних характеристик наведено в табл. 3.

3. Функціонально-технологічні властивості паштетів

Назва показника	Контроль	Досліджувані зразки		
		Рецептура 1	Рецептура 2	Рецептура 3
Вміст вологи, %	67,54	65,90	64,40	64,90
Величина рН, од.	6,10	6,20	6,32	6,25
Вологоутримуюча здатність, % до маси сировини	56,92	58,80	64,25	62,62
Вологоутримуюча здатність, % до загальної вологи	78,44	82,92	86,25	84,25

Джерело: авторська розробка.

Результати досліджень функціональних властивостей узгоджуються з вище наведеними показниками. Вологозв'язуюча здатність як до загальної вологи так і до маси сировини в дослідних зразках на 10..12 % більше, що пояснюється наявністю в цих зразках харчових волокон здатних поглинати вологу. За рахунок збільшення вологопоглинаючої здатності збільшується і вихід готового продукту на 1,2..1,5 %. При цьому значення рН практично не змінюється можна навіть констатувати, що воно знаходиться в межах похибки.

Таким чином, на підставі вище зазначеного можна зробити висновок про те, що результати проведених досліджень підтверджують можливість створення повноцінних м'ясних паштетів на основі м'ясної сировини з раціональним використанням пшеничних зародків та купажованих жирів. У подальших дослідженнях планується дослідити реологічні показники дослідних зразків.

4.3. Вибір методичного підходу і методу оцінки вартості сільськогосподарського бізнесу для інвестування

*Махмудов Х. З., д-р екон. наук, професор,
Сівіцька Ю. О., Махмудова І. В.
Полтавська державна аграрна академія*

Вартість сільськогосподарського бізнесу, визначена у процесі незалежної експертної оцінки, має велику вагу при вирішенні питання щодо необхідності інвестування в конкретне підприємство. Особливо актуальним сьогодні є залучення інвестицій у сільськогосподарську галузь як найбільш

продуктивну і перспективну в Україні.

Через обмежену кількість фінансових ресурсів будь-якої компанії процес оцінки вартості цілісного майнового комплексу, визначення його реальної вартості відіграє особливо важливу роль. Оцінка вартості бізнесу має бути проведена таким чином, щоб підвищити його вартість та привабливість для інвестора.

Вартість бізнесу – це вартість діючого підприємства або вартість 100 % корпоративних прав у діловому підприємстві. Оцінка майна, майнових прав – це процес визначення їх вартості на дату оцінки за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами [189].

Оцінка означає розподіл вартості об'єкту – об'єкту оцінки – відповідним суб'єктом оцінки (оціночною компанією), у більшості випадків у грошовій формі.

Об'єктом оцінки називають «бізнес» або «компанію». Прототипи – це «компанія в цілому», а також «визначені частини компанії». Термін «визначені частини компанії» використовується для опису складних підрозділів компанії (наприклад, окремих об'єктів, підрозділів), рідше також «акцій в компанії», наприклад, у формі пакета акцій або акцій товариства з обмеженою відповідальністю, які можна охарактеризувати як подібні до цілого бізнесу. Таким чином, термін «визначена» не обмежується просторовим розмежуванням частини бізнесу, а також застосовується для того, щоб виділити абстрактну частку в цілому бізнесі.

Термін «в цілому» означає, що об'єкт оцінки є унікальним конгломератом матеріальних і нематеріальних активів (виробничі фактори). Успішна підприємницька діяльність призводить до того, що ціле є більш цінним, ніж сума його частин, що призводить до збільшення вартості (позитивні ефекти синергії, економія масштабу). Ці переваги комбінації втрачаються, якщо ціле розділене на окремі частини [190].

Відповідно до міжнародних стандартів, розрізняється підрахунок вартості бізнесу, ЦМК та пов'язаних з ним прав, хоча всі ці питання знаходяться у взаємозв'язку. За теорією, з якою згодна більшість вітчизняних дослідників, більш складна система не є простою сумою складових елементів, що входять до неї, оскільки має місце ефект синергії. Тому бізнес – не сума елементів (таких як окремі підприємства, майнові комплекси, майнові права або фірми, які входять у одну й ту саму сферу певного бізнесу), а інший цілісний носій, який має свої властивості. Щоб оцінити бізнес, його не можна розглядати як

¹⁸⁹ Новікова О. С., Канюка Н. М. Методологічні особливості оцінки вартості підприємств за сучасного стану ринкового середовища. *Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки*. 2014. № 5, т. 2. С. 231–233. URL : http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/4044/1/Vchnu_ekon_2014_5%282%29__54.pdf.

¹⁹⁰ Manfred Jürgen Matschke, Gerrit Brösel, Xenia Matschke. Fundamentals of Functional Business Valuation. *Journal of business valuation and economic loss analysis*. 2010. Vol. 5. P. 1–39. URL : https://www.dbthueringen.de/servlets/MCRFileNodeServlet/dbt_derivate_00030158/ilm1-2014210014.pdf.

зафіксоване балансом майно, бізнес – це діючий об'єкт оцінки, який має численні зв'язки з оточенням [191].

Для всіх спеціалістів, які пов'язані з корпоративними фінансами, знання механізмів оцінки вартості компаній є вкрай необхідним. Це стосується не тільки важливості оцінки вартості компанії при злиттях та поглинаннях, а й розуміння того, що процес оцінки вартості компанії та її підрозділів допомагає визначити джерела створення та зменшення економічної вартості компанії.

Взагалі кажучи, вартість компанії може бути різною для декількох покупців, а також відрізнятися на думку покупця і продавця. Цінність не слід плутати з ціною, яка є сумою, з якою погоджуються продавець і покупець при продажу. Ця різниця у вартості конкретної компанії може бути обумовлена багатьма причинами.

Оцінка вартості бізнесу може використовуватися для широкого кола цілей (рис. 1):

1. У операціях з купівлі-продажу компанії:
 - для покупця: оцінка дасть йому найвищу ціну, яку він може бути змушений заплатити.
 - для продавця: оцінка буде показувати йому найнижчу ціну, за якою він повинен бути готовий до продажу.
2. Оцінки компаній, акції яких котируються на фондових біржах:
 - оцінка використовується для порівняння вартості акції на фондовому ринку, і для того, щоб визначити, продавати, купувати або притримати акції;
 - оцінка декількох компаній використовується, щоб вирішити на яких цінних паперах слід сконцентруватися: які компанії здаються недооцінені ринком;
 - оцінка декількох компаній також використовується для проведення порівнянь між компаніями.
3. Публічна оферта (пропозиція продажу акцій):
 - оцінка використовується для обґрунтування ціни, за якою акції пропонуються громадськості.
4. Спадщина і заповіти:
 - оцінка використовується для порівняння вартості акцій з цінами інших активів.
5. Ідентифікація факторів створення вартості:
 - оцінка компанії або бізнес-одиниці є фундаментальною для визначення та розшарування основних факторів створення вартості.

¹⁹¹ Коваль І. Ф. Оцінка вартості компаній: методичні підходи та застосування. *Молодий вчений*. 2017. № 4 (44). С. 665–668. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4/155.pdf>.

6. Стратегічні рішення щодо продовження існування компанії:

- оцінка компанії або бізнес-одиниці є попереднім кроком у прийнятті рішення про продовження бізнесу, продажу, злиття, поглинання, розширення діяльності або придбання інших компаній.

7. Стратегічне планування:

- оцінка компанії та різних підрозділів є фундаментальною для вирішення того, які продукти / бізнес-напрямки / країни / клієнтів... підтримувати, розширювати, а від яких відмовлятися.

- оцінка вартості надає засоби для вимірювання впливу можливої політики та стратегії компанії на створення та зменшення вартості бізнесу [192].

ОСНОВНІ ЦІЛІ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ БІЗНЕСУ:

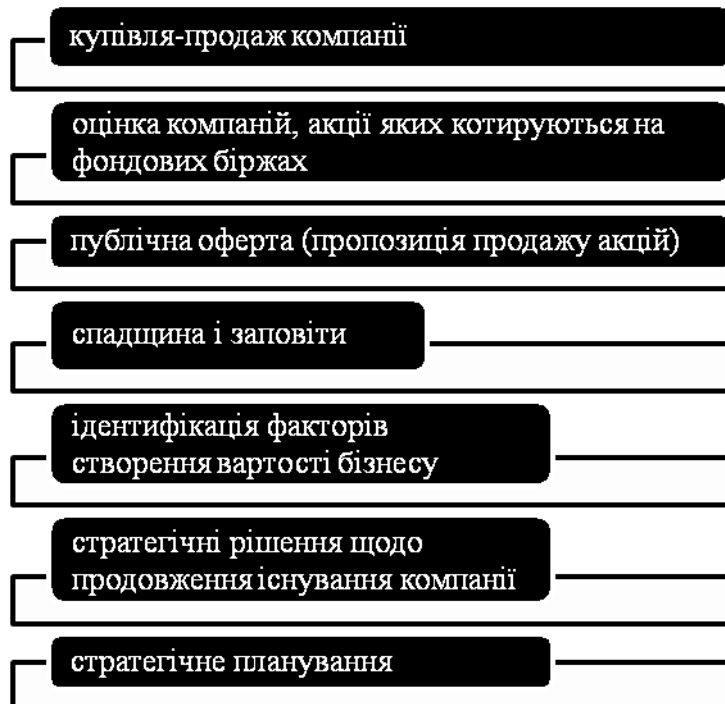

Рис. 1. Основні цілі оцінки вартості бізнесу

Джерело: розроблено автором на основі [192].

Збільшення вартості бізнесу – один з найважливіших критеріїв сучасного ефективного управління. Всі автори однозначні в одному, і ми приєднуємося до їхньої думки: вартість є безальтернативним критерієм управління підприємством, і посилення конкуренції з одночасним розвитком глобальних фондових ринків будуть тільки посилювати процеси впровадження вартісно-орієнтованого управління на підприємствах [193].

Оцінка вартості бізнесу – це один з основних етапів стратегічного планування компанії. На основі оцінки вартості компанії керівництво

¹⁹² Fernandez P. Company Valuation Methods: The Most Common Errors in Valuations. *Working Paper*. 2007. № 449. P. 1–33. URL : <https://notendur.hi.is/ajonsson/kennsla2006/Valuation.pdf>.

¹⁹³ Новікова О. С., Канюка Н. М. Методологічні особливості оцінки вартості підприємств за сучасного стану ринкового середовища. *Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки*. 2014. № 5, т. 2. С. 231–233. URL : http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/4044/1/Vchnu_ekon_2014_5%282%29__54.pdf.

визначає зміст і послідовність виконання найважливіших подій, приймає рішення з складних проблем компанії. Якщо бізнес переоцінений, він не буде продаватися. Якщо підприємство недооцінене, продавець не отримає повну віддачу від інвестицій. У більшості випадків продається належним чином оцінений бізнес, та обидві сторони залишаються задоволеними. Справедлива ціна бізнесу є результатом роботи незалежного професійного оцінювача.

Виробничий цикл сільськогосподарського підприємства та управління аграрним бізнесом істотно відрізняються від інших галузей. Це зумовлює наявність особливостей оцінки вартості даного виду бізнесу. Отже, виникає необхідність удосконалення методології оцінки сільськогосподарського майна.

Аграрне майно – це предмети матеріального світу галузі сільського, лісового та водного господарства, які перебувають у власності суб'єктів права (фізична особа, юридична особа, держава, територіальна громада, український народ). До аграрної майна відносять окрему річ, сукупність речей, майнові права і обов'язки, гроші і цінні папери, а також майнові права на них (рис. 2 [194]).

Рис. 2. Сільськогосподарське майно як об'єкт оцінки

Джерело: розроблено автором на основі [194].

У складі аграрного майна виділяють три напрями нерухомості: сільськогосподарську нерухомість, лісогосподарську нерухомість, водогосподарську нерухомість. Виходячи з цього сільськогосподарське

¹⁹⁴ Гаража О. П. Стандартизація оцінки майна у світі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 10. С. 36–42. URL : <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/17-2016/10.pdf>.

майно – це річ або сукупність речей сільськогосподарської діяльності, а також права та обов’язки. Сільськогосподарське майно може набувати матеріальної, нематеріальної форми, форми цілісного майнового комплексу і бізнесу. Матеріальна форма: сільськогосподарська нерухомість та сільськогосподарське рухоме майно. Сільськогосподарська нерухомість – земельна ділянка сільськогосподарського призначення без поліпшень або з поліпшеннями. Сільськогосподарське рухоме майно – матеріальні об’єкти сільськогосподарської діяльності, які можуть бути переміщені без шкоди. У сільськогосподарську діяльність включаються: тваринництво, лісівництво, рослинництво, землеробство, водне господарство (зокрема, риборозведення). До біологічних активів відносять живу рослину або тварину. О. І. Драпіковський, І. Б. Іванова вказують на те, що результативність будь-якої оцінки залежить, насамперед, від правильної ідентифікації об’єкта [195].

У зв’язку з інтеграцією національної економіки у світове господарство практика оціночної діяльності в Україні потребує стандартизації та методологічного забезпечення експертної оцінки відповідно до міжнародних вимог. Міжнародні стандарти оцінки, забезпечуючи єдину систему вимірювання економічних благ, визначають основні засади та методологічні підходи оцінки, в тому числі різних специфічних об’єктів. Стандарти МСО (Міжнародні стандарти оцінки) мають рекомендаційний характер, до того ж їх кількість постійно зменшується. Такі тенденції зумовлені розвиненістю та набутим досвідом оціночної діяльності в країнах світу. Усвідомлення того, що робота оцінювача не має здійснюватися за чітко встановленим шаблоном, позначилося на зменшенні кількості міжнародних стандартів оцінки. В Україні інститут оцінки започатковано порівняно нещодавно, тому якісне підвищення професійного рівня практичної діяльності в цій сфері потребує удосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення з урахуванням специфіки різних об’єктів та її цілей [195].

Процедури оцінки вартості сільськогосподарського майна в Україні регулюються наступними законодавчими актами:

- Закон України «Про оцінку земель» від 11.12.2003 р. №1378-IV;
- Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» (Постанова Кабінету міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440);
- Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна» (Постанова Кабінету міністрів України від 28.10.2004 р. № 1442);
- Національний стандарт № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів» (Постанова Кабінету міністрів України від 29.11.2006 р. № 1655);

¹⁹⁵ Могилова М. М. Основні засоби сільськогосподарських підприємств: стан, оцінка, відтворення : монографія. Київ : Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2016. 404 с.

- Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» (Постанова Кабінету міністрів України від 03.10.2007 р. № 1185);

- Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок (Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531);

- Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затверджений Міністерством аграрної політики та продовольства України від 23.05.2017 р. № 262.

Аналізуючи даний перелік нормативно-правових актів зазначаємо відсутність Національного стандарту з оцінки сільськогосподарського майна в Україні.

Слід зазначити, що оскільки в Україні діє мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, тобто вони не є об'єктом товарно-грошових відносин, то немає необхідності оцінювати їх ринкову вартість. Однак, обраний курс України на європейську інтеграцію зумовлює необхідність запровадження нових стандартів оцінки земель в умовах формування та запровадження вільного ринку земель [196].

Перспективи розвитку фондового ринку в Україні та виходу українських аграріїв на міжнародні фондові біржі зумовлюють необхідність удосконалення методології оцінки вартості сільськогосподарських підприємств, які є особливим товаром [195].

Ми можемо використати кілька різних методів для оцінки будь-якого майна або бізнесу: перша група – методи в основі яких бухгалтерська інформація, друга – методи інвестиційного аналізу, третя – економетричні. Окремо існують методи, що використовують інформацію бірж та фондового ринку. Методи, що засновані на бухгалтерській інформації, базуються на визначенні різниці активів і пасивів. Але, нам треба усвідомлювати, що балансова вартість майна не є його ринковою вартістю. Методи інвестиційного аналізу ймовірніше за все є найбільш коректними для визначення ринкової вартості коли вирішується питання про інвестування [197].

Найбільш часто використовуваним в оцінці вартості підприємства у наш час є доходний підхід, який дає чіткі уявлення про процес і результати оцінки вартості підприємства. Перевагою такого підходу є більш чітка можливість визначення ефективності використання акціонерного та залученого капіталу. Разом із тим виникає складність прогнозування грошових потоків з врахуванням ризиків та темпів росту грошового потоку на майбутнє. Доходний підхід до оцінки вартості

¹⁹⁶ Касперевич Л. В. Особливості оцінки сільськогосподарських земель в умовах ринкових відносин. *Агросвіт*. 2018. № 19. С. 3–10. URL : <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2725&i=0>. Doi: 10.32702/2306-6792.2018.19.3.

¹⁹⁷ Vidal García R, Sales C., Lopez L. Company valuation methods: applying dynamic analogical-stock market valuation models to agrarian co-operatives. *Spanish Journal of Agricultural Research*. 2004. Vol. 2, no. 1. P. 17–25. URL : <http://revistas.inia.es/index.php/sjar/article/view/56>. Doi: <http://dx.doi.org/10.5424/sjar/2004021-56>.

підприємства є більш удосконаленим у порівнянні із іншими, оскільки, відображає дохід акціонерів, майбутніх інвесторів та умови генерування грошових потоків на майбутнє. Такий підхід доцільно застосовувати при дослідженні можливостей подальшого інвестування підприємства наявними акціонерами та інвесторами [198].

Доходний підхід ґрунтується на методах оцінки вартості бізнесу (підприємства), які визначають потік майбутніх доходів об'єкта оцінки. До основних методів доходного підходу відносять метод капіталізації доходу та метод дисконтування грошового потоку. В основі методу капіталізації доходу лежить процес капіталізації майбутньому прибутку або капіталізації майбутнього нормалізованого грошового потоку. Даний метод широко використовується при оцінці вартості тих підприємств, майбутній дохід яких можна вважати постійним. У випадку зміни майбутніх доходів протягом прогнозного періоду, доцільніше для оцінки бізнесу використовувати метод дисконтування грошових потоків. Метод дисконтування грошових потоків заснований на припущенні, що можливі інвестори не здатні заплатити за пропонований бізнес вартість, що перевищує поточну вартість майбутніх доходів від цього бізнесу, а власник не продасть свій бізнес за ціною, яка нижче поточної вартості прогнозованих майбутніх доходів. У результаті взаємодії сторони прийдуть до угоди про ринкову ціну, що відповідає поточній вартості майбутніх доходів [199].

Визначення вартості дохідним методом є інструментом управління нею, оскільки охоплює елементи прогнозу виручки та витрат з урахуванням змін зовнішнього середовища й відповідних стратегічних і тактичних рішень, які може приймати менеджмент [200].

При застосуванні доходного методичного підходу оцінювач стикається з декількома специфічними моментами: складність прогнозування грошових потоків через нестабільність прибутків, проблема вибору часового періоду для прогнозування, складність обґрунтування та розрахунку ставки дисконтування. Через дані проблеми точність оцінки сільськогосподарського бізнесу доходним методом може бути невисокою.

Основне завдання в тому, щоб виявити найточніший спосіб розрахунку специфічного ризику компанії, який потрібен, щоб визначити

¹⁹⁸ Петрів І. Особливості оцінки вартості підприємств на основі методу дисконтування грошових потоків. *Економічний дискурс*. 2017. № 2. С. 137–144. URL : <http://188.190.33.56:7980/jspui/bitstream/123456789/1863/1/ED-17-2-136-144.pdf>.

¹⁹⁹ Пілявко Т. Прогнозування грошових потоків у оцінці вартості підприємства. XLVII Науково-технічна конференція факультету менеджменту та інформаційної безпеки, 2018. С. 1–3. URL : <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2018/paper/viewPaper/5361>.

²⁰⁰ Островська Г. Оцінювання вартості підприємства як основа ефективного управління. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 1 (30). С. 107–115. URL : http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/1102/2/GEB_2011_v30_No1-G_Ostrovskaya-Evaluation_of_enterprise_value_as__107.pdf.

вартість власного капіталу або мінімальну рентабельність [201].

Згідно Національного стандарту № 3 оцінка цілісного майнового комплексу може проводитися з застосуванням майнового, дохідного та порівняльного методичних підходів.

Можливо застосовувати порівняльний методичний підхід для оцінки сільськогосподарських підприємств, якщо на ринку наявні об'єкти порівняння (аналоги). Але коли ми оцінюємо акціонерне товариство, то стикаємось з проблемою відсутності ринку акцій аграрних підприємств в Україні. Також закриті відомості щодо укладених цивільно-правових угод з продажу сільськогосподарського бізнесу.

Затратний підхід майже не застосовується з метою оцінки для інвестування, адже вартість отримана в результаті розрахунків не враховуватиме майбутніх доходів, які цікавлять інвестора.

Вибір коректного методичного підходу та методу для розрахунку вартості сільськогосподарського бізнесу обґрунтовується у табл. 1.

1. Вибір методичного підходу та методу для розрахунку вартості сільськогосподарського бізнесу

Методичний підхід	Обґрунтування можливості/неможливості використання методичного підходу	Можливість використання
Порівняльний	Ринкова вартість підприємства, розрахована на дату оцінки, не враховує майбутніх грошових надходжень та перспектив розвитку бізнесу в майбутньому	-
Витратний	Загальна вартість наявних активів є вартістю заміщення (відтворення) майна підприємства	-
Дохідний	Враховує майбутні грошові потоки, майбутній очікуваний дохід, прогнозує ефективність інвестицій в даний бізнес	+
Метод капіталізації доходів	Використовується для визначення вартості підприємства із стабільними грошовими надходженнями	-
Метод дисконтування грошових потоків	Застосовується у випадку оцінки вартості бізнесу з нестабільними грошовими потоками, не постійними протягом обраного періоду прогнозування	+

Джерело: розроблено автором.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що найбільш коректним для визначення вартості сільськогосподарського бізнесу для інвестування є застосування дохідного методичного підходу, методу дисконтування грошових потоків.

Отже, оцінка вартості аграрного бізнесу відіграє важливу роль у

²⁰¹ Alfonso A. Rojo-Ramírez. Privately Held Company Valuation and Cost of Capital. *Journal of Business Valuation and Economic Loss Analysis*. 2014. Vol. 9, no. 1. P. 6. URL : <https://www.degruyter.com/view/j/jbvela.2014.9.issue-1/jbvela-2013-0017/jbvela-2013-0017.xml>. Doi: <https://doi.org/10.1515/jbvela-2013-0017>.

стратегічному плануванні діяльності компанії та прийнятті рішення про інвестування. Проведена оцінка вартості бізнесу повинна підвищувати його вартість та інвестиційну привабливість. Неможливо об'єктивно оцінити вартість бізнесу, якщо розглядати його не як діючу та пов'язану з оточенням систему, а як майно на балансі компанії.

Результат незалежної експертної оцінки сільськогосподарського бізнесу, проведеної декількома оцінювачами, може бути різним, зважаючи на різноманіття існуючих методичних підходів та методів.

Виробничий цикл сільськогосподарського підприємства та управління аграрним бізнесом істотно відрізняються від інших галузей. Це зумовлює наявність особливостей оцінки вартості даного виду бізнесу. Отже, виникає необхідність удосконалення методології оцінки сільськогосподарського майна. Сільськогосподарське майно може існувати у матеріальній, нематеріальній формі та як цілісний майновий комплекс.

Доходний методичний підхід та метод дисконтування грошових потоків враховують специфіку сільськогосподарського бізнесу, можливу непостійність грошових потоків. Тому є найбільш прийнятними у разі визначення вартості сільськогосподарського підприємства як цілісного майнового комплексу. Подальші дослідження мають бути спрямовані на удосконалення методології оцінки сільськогосподарського бізнесу, пошук нових та удосконалення існуючих методів оцінки.

4.4. Управління розвитком підприємництва у митній сфері

*Мороз С. Е., канд. пед. наук,
Калашник О. В., канд. техн. наук, доцент,
Лисак Д. Г.
Полтавська державна аграрна академія*

В умовах глобалізації та лібералізації міжнародної торгівлі проблема управління розвитком підприємництва у митній сфері набула особливого значення, оскільки суттєво зросли обсяги зовнішньоекономічних товарних потоків, які потребують митного обслуговування.

Митні послуги найчастіше розглядають, як послуги особливого характеру, пов'язані із захистом економічної безпеки держави та забезпеченням інтересів національної економіки [202]. На думку Т. Рудої, митна послуга у широкому контексті – це суспільно-економічне благо у формі митної діяльності: митного регулювання і контролю. У більш вузькому значенні, митні послуги – це дії або послідовність дій, що

²⁰² Дианова В. Ю., Макрусев В. В. Маркетинг таможенных услуг. Москва : РИО РТА, 2005. 292 с.

реалізуються спеціальними митними інструментами з метою підвищення корисності сфери зовнішньоекономічної діяльності для держави і учасників зовнішньоторгової діяльності [203].

Досліджуючи специфіку даної галузі, науковці характеризують митні послуги, як:

- специфічний вид діяльності, спрямований на сприяння у реалізації зовнішньоекономічних операцій, здійснюваної комерційними організаціями митної сфери [204, с. 5];

- сукупність дій, що підлягають здійсненню митними органами та особами, які здійснюють діяльність у галузі митної справи, з метою забезпечення переміщення товарів і транспортних засобів через митні кордони держав, при просуванні товарів від продавця до покупця відповідно до вимог цих держав [205, с. 9];

- послуги суспільству, що здійснюються на замовлення, і відповідний контроль з боку держави [206, с. 78].

Як показує аналіз літературних джерел, у контексті державного будівництва митний потенціал безпосередньо орієнтований на ринок державних послуг, у сфері зовнішньоекономічної діяльності – на ринок приватних послуг: у широкому плані – на послуги бізнес-спільноті, у вузькому – кожному конкретному учаснику зовнішньоекономічної діяльності.

У сучасних умовах сфера митних послуг України включає в себе систему фіскальних (митних) органів, які надають державні послуги з митного оформлення товарів, та митних посередників (митних брокерів, перевізників тощо), які надають послуги з оформлення митних документів, перевезення та зберігання вантажів на комерційній основі.

Науковці, розвиваючи тему підприємництва у сфері митного посередництва з точки зору формування взаємовигідного співробітництва між митницею та учасниками зовнішньоекономічної діяльності, зазначають, що митні послуги – результат дій та заходів у сфері митної справи, спрямованих на задоволення потреб держави та учасників зовнішньоекономічної діяльності, що гарантують реалізацію принципів законності, стабільності та контрольованості митних послуг, їх орієнтацію на довготривалу перспективу, формування партнерських відносин учасників зовнішньоекономічної діяльності та державних структур у сфері митного регулювання [207].

²⁰³ Руда Т. В. Сутність та значення митного маркетингу в сучасних умовах господарювання. *Митна безпека*. 2012. № 1. С. 25–30.

²⁰⁴ Ермилов И. С. Повышение качества таможенных услуг : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : 08.00.05. Саратов, 2011. 22 с.

²⁰⁵ Петруня В. Ю. Економічна глобалізація: вплив на бізнес та суб'єктів надання митних послуг в контексті маркетингового управління. *Вісник Академії митної служби України*. 2011. № 1. С. 71–78.

²⁰⁶ Шорохова Я. В. Трансформация института таможенного брокера в рыночной регулируемой экономике : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : 08.00.05. Москва, 2006. 27 с.

²⁰⁷ Элова Г. В. Тенденции развития системы таможенных услуг и организационно-экономические факторы её совершенствования : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : 08.00.05. Ростов-на-Дону, 2008. 30 с.

За останні роки митна служба України перетворилася на багатофункціональну, технічно оснащену структуру, яка є одним з основних механізмів захисту економічних інтересів нашої країни. Сучасні митні органи ефективно конкурують у сфері державних послуг, вирішують проблеми забезпечення безпеки і сприяння торгівлі митними методами і засобами на рівні міжнародних стандартів.

Митні брокери, будучи сполучною ланкою у класичній схемі міжнародної торгівлі, надають послуги і митним органам (допомагають якісно виконувати фіскальні функції), і підприємцям – учасникам зовнішньоекономічної діяльності (економія часу під час митного оформлення товарів, коштів на підготовку декларанта, придбання програмного забезпечення тощо). Саме у результаті злагодженої роботи митних брокерів і митниць прискорюється оборот товарів, що переміщуються через митний кордон, підвищується ефективність експортно-імпортних операцій.

Ефективність митних послуг, на думку науковців [208], визначається споживчою корисністю, яка полягає для їх споживачів у спрощенні митних процедур та зниженні витрат на їх реалізацію. Доцільно зазначити, що митні послуги носять системний характер, оскільки вони безпосередньо впливають на сферу зовнішньоекономічної діяльності, у результаті чого виникає ефект системного характеру як для країни, так і для учасників зовнішньої діяльності.

Споживча корисність митних послуг безпосередньо пов'язана з функціонуванням митних органів, ефективним регулюванням і якісним контролем сфери зовнішньоекономічної діяльності (йдеться про користь для держави) і професійними діями митних посередників, які спрямовані на мінімізацію витрат учасників зовнішньоекономічної діяльності у митному секторі (користь для учасника зовнішньоекономічної діяльності).

З огляду на вищезначене, існування митної сфери діяльності без підприємців – митних брокерів немислиме, отже в Україні повинен розвиватися інститут митного брокерства. Для цього у закладах вищої освіти повинна здійснюватися професійна підготовка підприємців, здатних займатися митно-брокерською діяльністю.

Під впливом змін в економіці і суспільстві набув нових відтінків і процес навчання фахівців торговельної сфери. Відкриття у вищій школі спеціальності «Підприємництво, торгівля і біржова діяльність» свідчить про актуальність забезпечення кваліфікованими фахівцями торговельної галузі. Слід зазначити, що розв'язанню проблем професійної підготовки підприємців присвячено чимало педагогічних досліджень, однак, проблеми розвитку підприємництва у сфері надання приватних митних послуг залишаються поза увагою, що, на наш погляд, гальмує розбудову

²⁰⁸ Квеляшвілі І. М. Якість надання митних послуг як складова іміджу держави у світовому просторі. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4. С. 164–170.

вітчизняної митної інфраструктури європейської якості.

Вирішенню проблеми підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності з надання приватних митних послуг певною мірою сприятиме поглиблений аналіз функціонування та перспектив розвитку навколомитної сфери.

Як свідчить практика попередніх років, розвиток ринкової економіки і зростаюча конкурентоспроможність вітчизняної продукції дозволяє все більшій кількості підприємств підкорювати міжнародні ринки. За даними Державної служби статистика, експорт продукції аграрного сектора протягом 2012–2018 рр. зайняв лідируючі позиції у товарному експорті України, склавши у 2018 р. 32,6 % від його загального обсягу (у порівнянні з 25,9 % – у 2012 р.) [209].

Внаслідок більш швидкого зростання обсягів експорту порівняно з імпортом, позитивне зовнішньоторговельне сальдо торгівлі сільськогосподарською продукцією зросло з 10,4 млрд дол. США у 2012 р. до 13,6 млрд дол. США в 2018 р. або в 1,3 рази.

Важливо також відзначити, що зовнішньоторговельний оборот сільськогосподарської продукції України у 2018 р. склав 23,6 млрд дол. США або 19,7 % всього зовнішньоторговельного обороту України, збільшившись порівняно з 2012 р. на 3,24 % (рис. 1).

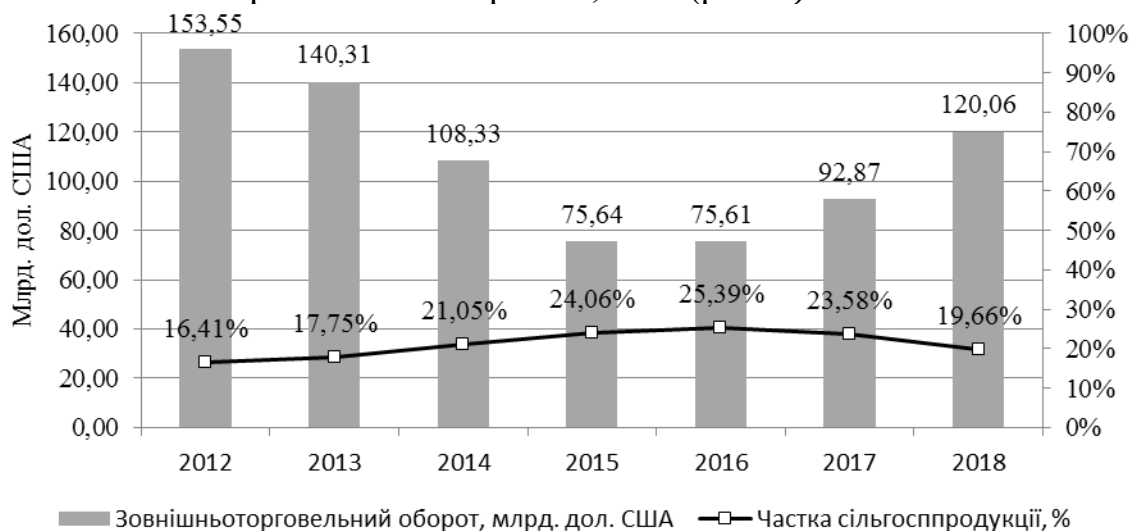

Рис. 1. Частка сільгосппродукції у зовнішньоторговельному обороті України

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [210].

На рис. 2 чітко видно, що з початку 2000 р. вартість експорту української аграрної продукції зросла у десять разів з 1,8 млрд дол. США у 2001 р. до 18,6 млрд дол. США – у 2018 р. При цьому його частка у структурі експорту товарів підвищилася втричі з 11,8 % до 39,3 %. Зауважимо також, що загальні обсяги експорту товарів з України

²⁰⁹ Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL : <http://www.minagro.gov.ua> (дата звернення: 22.10.2019).

²¹⁰ Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.10.2019).

за вказаний період зросли лише у 2,9 рази: з 163 млрд дол. США до 473 млрд дол. США.

На думку експертів, європейські орієнтири відкривають нові можливості аграрному сектору України для відродження і розвитку сільського господарства, створюють додаткові переваги сільськогосподарському комплексу в умовах глобалізації економіки.

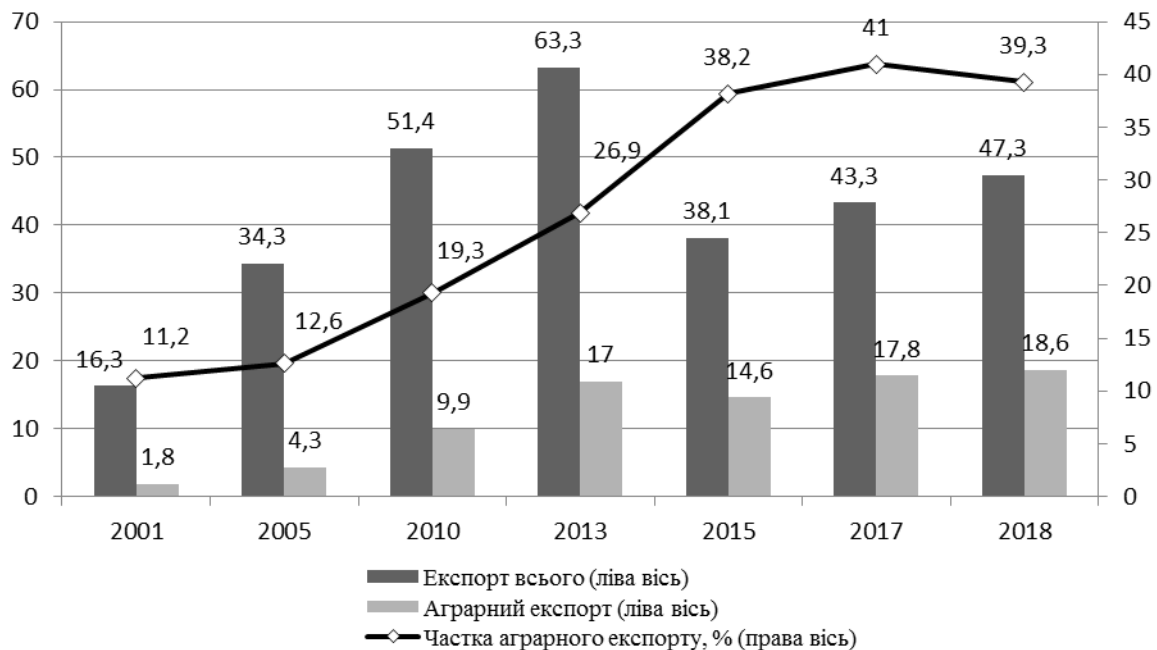

Рис. 2. Динаміка обсягів національного експорту України

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [210].

Науковий інтерес до проблеми розвитку підприємництва у митній сфері зумовлений також тим, що під час реалізації свого права на переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності не мають альтернативи здійсненню їх митного оформлення [211, с. 1].

Компанії, які вже вийшли на світову арену, і які тільки планують здійснювати зовнішньоекономічні операції, потребують консультацій досвідчених фахівців з питань зовнішньоекономічної діяльності та митної справи – митних брокерів/агентів з митного оформлення. З метою виявлення переліку об'єктів та/або предметів діяльності (праці), з якими пов'язана діяльність цих фахівців, ми проаналізували Класифікатор професій ДК 003:2010 [212] і установили, що професію «Агент з митного оформлення вантажів та товарів» (код 3422) віднесено до класифікаційного угруповання: 3 – фахівці; 34 – інші фахівці; 342 – агенти з комерційного обслуговування та торговельні брокери; 3422 – агенти з клірингу (обмінних товарних операцій) та експедиції.

²¹¹ Старкова О. А. Управление качеством таможенных услуг : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : 08.00.05. Саратов, 2007. 24 с.

²¹² Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010 : за станом на 1 вересня 2012 р. [Чинний від 2010 –11–01]. Держ установа наук.-досл. ін-т соціал.-труд. відносин М-ва праці та соціал. політики України; Ін-т укр. мови НАН України; Держкомстат України. Київ : Соцінформ, 2012. 745 с.

Своєю чергою, аналіз Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників [213], показав, що діяльність агента з митного оформлення вантажів пов'язана із митно-брокерською діяльністю, а стандартом вищої освіти України для першого (бакалаврського) рівня галузі знань 07 «Управління та адміністрування», спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» [214] однією із спеціальних професійних компетенцій майбутніх фахівців визначено СК-9 «Здатність до організації зовнішньоекономічної діяльності підприємницьких, торговельних і біржових структур».

В умовах розвитку ринкових відносин вплив на зовнішньоекономічну діяльність такого фактору, як якість надання митних послуг, набуває визначального значення, оскільки, як зазначалося вище, проходження митних формальностей – це не право, а обов'язок учасника зовнішньоекономічної діяльності. Оскільки всі товари, що переміщуються через митний кордон України, потребують митного оформлення, яке не можливо здійснити без участі спеціалістів, що мають спеціальні фахові знання у галузі митної справи, доцільним є введення у освітні програми підготовки майбутніх аграріїв дисциплін митного спрямування.

Аналіз досліджуваної проблеми показав, що іноземним учасникам зовнішньоекономічної діяльності поняття «митний брокер» знайоме вже більше ста років. Для України професійна діяльність з на ринку митних послуг – явище порівняно нове. Вітчизняний інститут підприємництва у митній сфері у період свого становлення формувався на основі тієї нормативно-правової бази, яка залишилася у спадок від радянських часів, коли питання про регулювання посередницької діяльності у митній сфері державою не ставилося і практично не вирішувалося [215, с. 3], отже і цілеспрямована професійна підготовка фахівців для ринку митних послуг не здійснювалася.

Незважаючи на те, що сьогодні ВНЗ випускають велику кількість спеціалістів сфери міжнародної торгівлі: комерсантів, маркетологів, менеджерів, економістів та ін., які володіють певними знаннями про логістику міжнародних товаропотоків, компетентних фахівців, обізнаних у питаннях митної справи, на ринку приватних митних послуг не вистачає. Ми пов'язуємо це неузгодженістю потреб ринку праці з можливостями системи освіти, розбалансованістю інтересів роботодавців, студентів та ВНЗ, і, як наслідок, невідповідністю змісту освіти запитам ринку. Ця проблема характерна і для професійної підготовки майбутніх аграріїв.

²¹³ Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. URL : <http://www.jobs.ua/ukr/dkhp/> (дата звернення: 22.10.2019).

²¹⁴ Стандарт вищої освіти України рівень вищої освіти: Перший (бакалаврський) рівень Галузь знань: 07 «Управління та адміністрування» Спеціальність: 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.11.2018 р. № 1243. Київ, 2018.

²¹⁵ Світлак І. І. Організаційно-правові засади провадження посередницької діяльності митного брокера та митного перевізника в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2006. 25 с.

Оскільки підприємництво у митній сфері є невід'ємною та важливою умовою розвитку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, необхідно встановити чіткі кваліфікаційні вимоги до результатів навчання майбутніх фахівців з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності.

Сучасний випускник аграрного ЗВО повинен не тільки володіти глибокими економічними знаннями, орієнтуватися у податковому законодавстві, інших правових нормах, бути уважним і відповідальним, але й, спираючись на отримані знання з митної справи, підтримувати клієнта-суб'єкта ЗЕД стратегічно, допомагати йому формувати тактику взаємодії з партнерами, у т. ч. і митними органами, а також планувати зовнішньоекономічну діяльність у цілому.

4.5. Управління центрами витрат як інструмент ефективної підприємницької діяльності

*Олійник А. С., канд. екон. наук,
Терещенко І. О., канд. екон. наук,
Дмитренко О. Ю., Пушміна О. В.
Полтавська державна аграрна академія*

Ефективне управління підприємствами може відбуватись лише за умови отримання інформації, яка необхідна для аналізу стану, прийняття рішень та контролю за виконанням. Відсутність інформації примушує керівників підприємств спиратися на інтуїцію, збільшуючи ризик прийняття неправильного рішення.

Системність та якість інформації для прийняття управлінських рішень передусім залежатиме від системи обліку витрат. Але сучасні системи обліку і контролю спрямовані переважно на зовнішніх користувачів інформації, і не містять такої системи управління, яка б враховувала потреби всіх суб'єктів господарювання [216].

Підґрунтям функціонування системи управління витратами виступає інформація як про виробничу діяльність, так і про зовнішні зміни, а результатом є раціональність системи управління витратами, що формує та забезпечує ефективність функціонування всього підприємства. Центри витрат відносно апарату управління виступають об'єктом управління, а з іншого боку, відносно витрат є суб'єктом управління, які реалізують функції системи управління витратами, які в свою чергу реалізуються через певні методи та інструменти.

Система управління витратами охоплює апарат управління

²¹⁶ Ясінська А. І. Сутність управління витратами на вітчизняних підприємствах. Вісник Національного університету Львівська політехніка. 2007. № 14 (594). С. 357–360.

фінансовою діяльністю (суб'єкт управління), витрати на виробництво, центри витрат (об'єкт управління), а також організацію, планування, аналіз, облік, контроль, координацію витрат, мотивацію до оптимізації витрат (функції управління) (рис. 1).

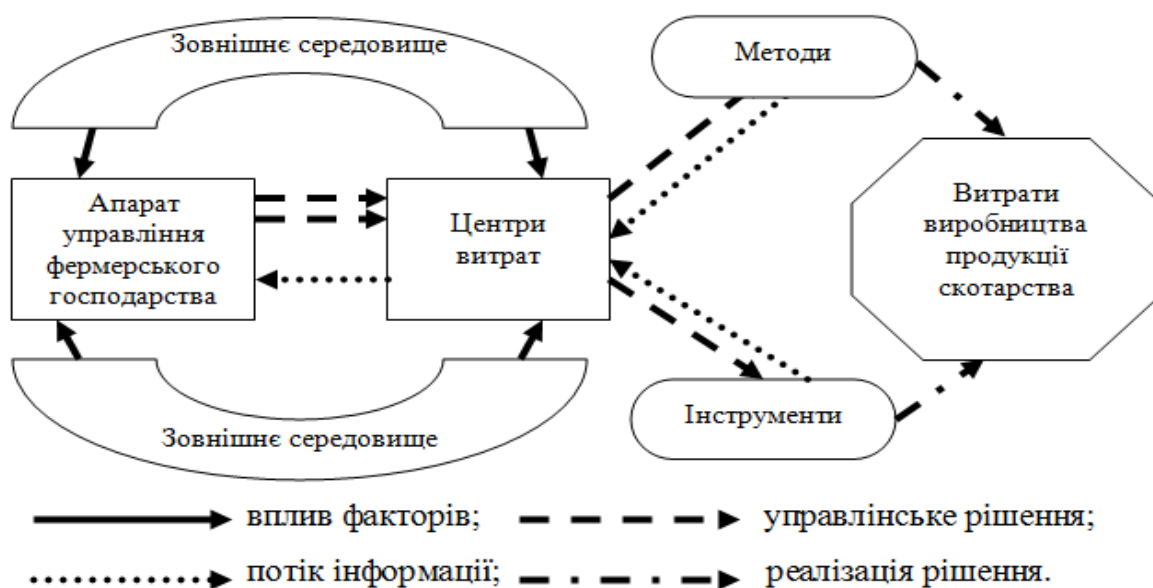

Рис. 1. Модель системи управління витратами

Джерело: власна розробка.

Зниження рівня витрат є важливим завданням, але не основною метою управління витратами підприємства. Процес тільки зниження рівня витрат може супроводжуватися зниженням якості виготовленої продукції та сервісного обслуговування покупців, відмовою від виробництва і реалізації видів продукції, які користуються попитом, але не потребують здійснення значних витрат. Головною метою управління витратами аграрних підприємств є підвищення ефективності та конкурентоспроможності його діяльності [217].

У нинішніх умовах формування ринкових відносин відбувається безперервний пошук найбільш ефективних і раціональних методів та форм управління витратами. У системі управління витратами вагоме місце займає вибір методу розроблення калькуляції завдяки якому суб'єкт господарювання розподіляє витрати, аналізує їх результативність та визначає цінову політику.

Функціонування підприємств залежить від змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі зумовлюючи цим перепони у процесі управлінні витратами. Більшість підприємств об'єднує між собою ряд певних проблем (табл. 1).

Здійснена структуризація аргументовано підтверджує факт низького рівня управління витратами у підприємствах. Тому для поліпшення ситуації, зокрема збільшення ефективності підприємницької

²¹⁷ Турило А. М., Кравчук Ю. Б., Турило А. А. Управління витратами підприємства : навч. посібн. Київ : Центр навч. літ-ри, 2006. 120 с.

діяльності та гармонізації виробничих відносин необхідно удосконалити механізм управління витратами, у тому числі їх формування та розподіл, що забезпечить високу результативність господарської діяльності, значний динамізм управління, орієнтацію на стратегічні цілі.

1. Структуризація проблематики управління витратами

Вид проблеми	Результат
Управлінська	відсутність аналізу існуючої організаційної структури як об'єкта формування витрат з метою оптимізації, низький кваліфікаційний рівень працівників.
Економічна	через зміни вартості відбуваються неточності при розрахунках вартості ресурсів, відсутність аналізу впливу непрямих витрат на фінансові результати.
Технологічна	значна частка застарілого та зношеного обладнання, висока капіталомісткість активної частини основних фондів, неповне використання виробничих потужностей.
Облікова	використання підприємствами застарілих методів калькулювання повної собівартості, відсутність взаємозв'язку таких функцій як планування, аналіз, облік.

Джерело: узагальнено автором.

Для вирішення проблем відносно управління витратами доцільності набувають центри витрат. Управління якими здійснюється з урахуванням технологічних та організаційних особливостей підприємства.

Центром витрат виступають окремі робочі місця, виробничі операції, які мають подібну характеристику, виробничу потужність.

При формуванні центру витрат доцільно враховувати [218]:

1. Кожен створений центр витрат, на чолі з керівником, повинен бути окремою сферою діяльності. Він створюється відповідно до деталізованої схеми організації підприємства та переліком посадових обов'язків працівників. При необхідності доцільно вносити коригування у посадові обов'язки.

2. Центр витрат повинен об'єднувати максимально схожі робочі агрегати, що зумовлюють витрати однорідного характеру. Це дозволяє визначити сукупність факторів, що здійснюють вплив на величину витрат даного центру витрат і вибір бази розподілу витрат.

3. Всі витрати повинні списуватися на центри витрат. Витрати у процесі їх обліку поділяються на регульовані та нерегульовані. За умови, коли керівник центру фінансової відповідальності впливає на витрати, то вони є регульованими, якщо витрати не підлягають контролю, то вони нерегульовані [219].

Формування центрів витрат сприяє:

— раціоналізації структури витрат;

²¹⁸ Великий Ю. М., Прохорова В. В., Сабліна Н. В. Управління витратами підприємства. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2009. 192 с.

²¹⁹ Учет затрат по центрам ответственности. URL : <http://be5.biz/ekonomika/bknp/23.htm> (дата звернення: 09.09.2019 р.).

- формування звіту центру витрат;
- зменшення відхилень фактичних витрат від нормативних;
- скорочення відповідальності за понесені витрати конкретних посадових осіб та структурних підрозділів.

Ефективність роботи центрів витрат полягатиме від змісту звіту, який буде охоплювати всі контрольовані витрати, групування показників звітності у міру сходження за ранговою ознакою (від нижчого до вищого рівня управління), включення даних, які дадуть змогу реалізувати управлінський принцип за відхиленнями.

Доцільність визначення центру витрат починаючи з нижчого рівня, окремого виконавця, обґрунтовується тим, що кожен виконавець відповідальний за ті витрати, величина яких залежить від нього.

Після створення центрів витрат першого рівня встановлюються центри витрат інших рівнів (другого, третього і т.д.). Тоді центри витрат послідовних рівнів можуть нести відповідальність як за витрати свого рівня, так і за витрати попередніх рівнів.

Відповідно кожного центру витрат відповідальність встановлюється тільки по контрольованим витратам. Однак часто виникає проблема відносно частково контрольованих витрат.

По всім центрам витрат складається кошторис витрат, який охоплює ті витрати, які контролюються виконавцем або іншою відповідальною особою за витрати.

Вагомого значення набуває облік фактичних витрат по всім центрах для організації контролю витрат. Для цього на кожен центр витрат, як правило, відкривають окремий аналітичний розрахунок з обліку витрат на виробництво, кожному центру присвоюють певний номер (шифр витрат) [220].

Прямі витрати розраховуються відповідно центрів витрат на підставі первинних документів, у яких зазначаються шифри витрат. Непрямі характеризуються безпосередньо даним центром витрат чи розподіляються з інших центрів.

Всі аспекти у системі управління витратами розглядаються у центрі витрат за напрямками:

- планування витрат;
- облік та план-факт контроль витрат;
- коригування процесу формування витрат.

У свою чергу планування витрат передбачає розробку класифікації витрат, визначення меж витрат ресурсів (посилаючись на запланований обсяг виробництва та потребу підтримки оптимального режиму роботи обладнання, обчислення вартості витрат відносно запланованих витрат ресурсів та вказаних цін на них, пошук шляхів можливої економії

²²⁰ Захаров В. А. Управління витратами підприємства за допомогою центру витрат. *Молодий вчений*. 2015. № 5 (20), ч. 1. С. 149–152.

ресурсів, створення програми ресурсозбереження, розробка плану-кошторису витратного планування.

Планування витрат відбувається з метою коригування їх для зменшення. Основні шляхи зниження витрат для покращення результативності підприємств наведені у табл. 2.

2. Шляхи зниження витрат

Стаття витрат	Шляхи зниження
Сировина, матеріали	пошук постачальників, які враховують вартість доставки у суму сировини і матеріалів; пошук постачальників, які забезпечують безкоштовний гарантійний ремонт; закупівля з заводу; складання попередніх кошторисів для чіткості розрахунків даної статті витрат.
Експлуатація обладнання	використання зворотного лізингу; своєчасне техобслуговування; зменшення технологічних простоїв; мінімізація витрат під час перерв, відпочинку; продаж чи оренда невикористаного обладнання.
Електроенергія	використання енергозберігаючих ламп; використання датчиків споживання енергії.
Персонал	контроль оплати праці за простої; зменшення виплат матеріальної допомоги, премій з чистого прибутку; зниження зарплатних податків за рахунок аутсорсингу.
Витрати на збут	зменшення витрат на транспортування за рахунок логістичних компаній; встановлення оптимальних тарифних ставок; автоматизація збуту сільськогосподарської продукції; близьке розташування складських приміщень.
Адміністративні	скорочення представницьких витрат; оптимізація рекламних витрат; зменшення витрат на Інтернет і телефонію шляхом витрат.
Загально-виробничі	продаж продукції зі строками зберігання за зниженими цінами зменшення витрат на проміжне зберігання.

Джерело: узагальнено автором.

Наступним етапом при планування витрат є розробка нормативів та норм витрачання ресурсів, виходячи із запланованих завдань з питань виробництва сільськогосподарської продукції та потреби нормального функціонування технічного обладнання. При цьому акцент має робитися на прив'язку нормативу чи норми, а саме чи нормуються витрати ресурсу на одиницю продукції, на одиницю часу використання ресурсу, одиницю умовну технологічного обладнання [221].

Обчислення вартості витрат у плановому періоді стає реальним, коли на базі плану випуску продукції, нормативів і норм витрат ресурсів

²²¹ Цмоць О. І. Аналіз і вибір методів стратегічного управління машинобудівним підприємством у режимі реального часу. *Збірник науково-технічних праць НУ «Львівська політехніка»*. 2010. Вип. 20.3. 280 с.

отримуються дані про необхідні ресурси. Тому використовуючи довідник існуючих цін на ресурси є змога визначити вартісну оцінку планових витрат.

Однак, не завжди отримана вартісна оцінка витрат відображає потонні можливості аграрного підприємства у довгостроковому плані розвитку. Тому є доцільність розробки програми ресурсозбереження. Принципом ресурсоекономії є зменшення втрат у процесі технологічної операції або збільшення ефективності використання ресурсу.

При плануванні витрат є необхідність складання кошторисів:

- на основі існуючих завдань з виробництва сільськогосподарської продукції та прийнятих нормативів і норм;
- коригування першого кошторису з врахуванням ресурсозбереження.

Враховуючи ефект економії по реалізації проекту ресурсозбереження доцільно стимулювати авторів програми. Запланувавши витрати, слід налагодити їх фактний контроль – облік та план. Оперативний облік витрат передбачає однорідне відображення у відділкових облікових формах із зазначеним терміном готовності інформації. За структурою облікова форма повинна сходитися з плановою. Тобто, облікова форма має забезпечувати пряме порівняння фактично досягнутих та планових показників. На цьому і ґрунтується елемент системи управління витратами – план-фактний контроль.

План-фактний контроль здійснюється у розрізах:

- натуральних показників;
- вартісних показників.

Отже, система оперативного обліку витрат повинна відображати результат відхилення фактичного від планового.

Корегований вплив на формування витрат передбачає цілі, які знаходяться під наглядом особи, яка несе відповідальність за управління витратами:

- відповідність між фактичними витратами ресурсів відповідно планово-нормативним витратам;
- співставлення графіку і обсягів витрачання ресурсів відповідно зміні виробничих і фінансових потужностей;
- економія за рахунок скорочення витрат ресурсів відносно нормативним витратам без зменшення корисного ефекту витрат.

Діагностика проблем формування і контролю витрат у підприємстві зводиться до визначення недостатньої оперативності обліку, відсутності критеріїв ефективності виробничої діяльності у системі управління витратами, функціонування незначної системи мотивації.

На думку В. А. Захарова «...недостатність оперативного обліку полягає у тому, що на більшості підприємств повні дані про фактичні витрати у цехах можуть бути отримані у бухгалтерії через місяць після

звітнього. Ці дані на момент їх отримання будуть застарілими. Вони не дозволяють оперативно аналізувати виробничі процеси у цехах і, відповідно, приймати рішення з виникнення проблем» [220].

Удосконалення системи управління витратами має на меті постійний пошук резервів економії ресурсів, облік, аналіз, планування витрат за їх видами, їх нормування, мотивація ресурсозбереження та зменшення витрат для підвищення ефективності виробничо-фінансової діяльності підприємств.

Для управління центрами витрат виникає необхідність у випереджаючій функції, оскільки, більшість витрат є безповоротними, тому рішення про оптимізацію треба приймати ще до їх виникнення або під час формування. Випереджаюча функція управління витратами утворює деякі наслідки для такої стратегії. Адже потреба у прийнятті оперативних управлінських рішень на різних етапах операційного циклу зумовлює зростання рівня децентралізації управління, делегування окремих управлінських повноважень керівникам центрів відповідальності. Зосередження усіх управлінських рішень на найвищому рівні апарату управління призводить до уповільнення процесу формування та переміщення потоку інформації, що у свою чергу зменшує ефективність прийнятих управлінських рішень.

Перевагами застосування автоматизованого формування, збору та обробки інформації є:

- отримання оперативної, повної та достовірної інформації про виробничу діяльність усіх центрів витрат;
- формування звітної документації по центрах витрат та підприємства в цілому;
- створення загального інформаційного поля на всіх стадіях руху інформації, що збільшує ефективність грошового потоку та контролю у системі управління;
- скорочення витрат часу та економія ресурсів на ведення оперативного обліку витрат;
- оперативний облік технологічних операцій та процесів у комплексній інформаційній системі.

Отже, підприємницька діяльність буде повністю ефективною при створенні комплексної системи управління витратами. Для цього слід взяти до уваги вплив внутрішніх та зовнішніх факторів, врахувати специфіку існуючої системи управління та проаналізувати організаційну структуру підприємства. Незалежно від специфіки функціонування підприємства порядок створення системи управління витратами має охоплювати низку етапів спрямованих на створення ефективних центрів відповідальності, формування результативних центрів витрат, забезпечення ефективної системи управління. У нинішніх умовах ефективність управління витратами також ґрунтується на застосуванні засобів автоматизації, формуванні

обґрунтованого потоку інформації для прийняття управлінських рішень апаратом управління суб'єкта господарювання.

Таким чином, ефективне управління центрами витрат дозволить:

- використання нових управлінських рішень для зниження витрат;
- зменшення витрат на транспортування;
- зниження витрат планово-економічного відділу;
- контролювати витрати починаючи з місця їх виникнення;
- за рахунок стандартизації скорочення трудомісткості робіт пов'язаних з контролем витрат;
- оптимізація розрахункових витрат;
- зменшення статті постійних витрат;
- скорочення собівартості продукції у підприємстві.

4.6. Теоретико-методологічні засади соціально-психологічного аналізу управління підприємствами агропромислового комплексу

*Подлесна Г. В., канд. психол. наук, доцент,
Ільченко А. М., канд. пед. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

Враховуючи сучасні тенденції розвитку та удосконалення аграрної політики України, реформування аграрного сектору, агропромислові комплекси, які забезпечують суспільство продовольством і сировиною для промислового виробництва і охоплюють виробництво сільськогосподарської продукції, її заготівлю і переробку, за своєю логікою та принципами мають відповідати курсу на ринкову економіку. Практичне розв'язання завдань, поставлених перед аграрною галуззю, процесами державотворення, кардинальними змінами у суспільно-політичному та економічному житті суспільства, вимагає належної підготовленості керівників, здатних ефективно здійснювати управління підприємствами агропромислового комплексу у складних умовах сьогодення.

Управління в системі агропромислового комплексу доцільно здійснювати на організаційно-правових засадах та соціально-психологічних аспектах гуманістичної парадигми. Керівник підприємства усе більшою мірою стає менеджером, усвідомлена взаємодія якого з іншими учасниками, має забезпечити їхню активну та скоординовану участь у досягненні цілей підприємства агропромислового комплексу. Це, у свою чергу, вимагає від керівника сформованості належного рівня професійних компетентностей, комунікативної підготовленості та індивідуального стилю управління.

У науковій літературі представлена достатня кількість досліджень, спрямованих на визначення сутності процесу управління, розкриття його основних функцій (Б. Андрушків, Г. Артюр, В. Афанасьєв, Ф. Генев,

Л. Кайдалова, П. Керженцев, М. Мескон, Г. Попов, Г. Слезінгер, Е. Суїменко, ін.). Інтенсивно досліджуються психологічні аспекти взаємодії керівника з підлеглими (В. Бойко, Ф. Журавльов, В. Ковальов, А. Свенцицький, ін.), приділяється значна увага обґрунтуванню моделі та визначенню показників ефективної управлінської діяльності (Н. Бахарєва, Ю. Ємельянов, Р. Кричевський, ін.), аналізу соціально-психологічних засад управлінської діяльності керівників підприємств (Л. Карамушка, Н. Коломінський, Р. Шакуров, ін.) тощо.

Аналіз наукової літератури показав, що у більш широкому розумінні, управління трактують як функцію організованих систем різної природи, спрямовану на збереження певної структури останніх та отримання заданого результату. Так, на думку Г. Андрєєвої, управління – це явище об'єктивного світу, яке притаманне високоорганізованим динамічним системам і полягає у здійсненні цілеспрямованого впливу керуючої системи на керовану за допомогою спеціальної сигнально-інформаційної програми [222].

За об'єктом прикладання зусиль управління розрізняють: технічне (управління науково-технічними процесами, фізичними тілами, системами машин тощо), біологічне (управління процесами, які протікають у живій природі і пов'язані з життєдіяльністю організмів) та соціальне (управління процесами в суспільстві). Стосовно останнього, то В. Афанасьєв, приміром, описує його як внутрішньо притаманну властивість суспільства на будь-якій стадії його розвитку і вважає, що «управління є сукупністю певних дій (операцій), які здійснюються людиною, суб'єктом управління щодо об'єкта з метою його перетворення та забезпечення його руху до заданої мети» [223]. За рівнями виділяють такі види соціального управління: на рівні організації; регіону; соціальної сфери; суспільства (держави) в цілому. Під управлінням на рівні організації розуміють «соціальне утворення, яке має спеціально створену структуру і діяльність якого підпорядкована певній меті» [224].

Частина управління, яка характеризується впливом суб'єкта управління на людей, багатьма авторами визначається як керівництво, або менеджмент [225]. Іншими словами, між поняттями «управління» та «керівництво» існує своєрідний взаємозв'язок: з одного боку, управління містить у собі керівництво як суб'єктивний компонент, з іншого – воно само є змістом керівництва, оскільки соціальне управління здійснюється людьми щодо інших людей. Ряд авторів вказують, що поняття «менеджер» свідчить про певний рівень професіоналізму в управлінні, тобто, менеджером є професійний управлінець, керівник [225].

До специфічних соціальних організацій відносять і підприємства

²²² Андреева Г. М. Социальная психология. Москва : Аспект Пресс, 2008.

²²³ Афанасьев В. Г. Человек: общество, управление, информация : опыт системного подхода. Москва : URSS, 2013. 202 с.

²²⁴ Крутько В. Н. Введение в менеджмент кризисных ситуаций. Киев : МЗУУП, 1994. 49 с.

²²⁵ Дафт Р. Л. Менеджмент. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 832 с.

агропромислового комплексу. Серед найважливіших характеристик останніх називають: 1) підприємства агропромислового комплексу повинні бути відкритими системами, які мають враховувати постійні зміни, що відбуваються у соціальному середовищі; 2) такі підприємства мають швидко адаптуватися до нових підходів у суспільному розвитку та трансформувати їх в новий зміст управління, нові інформаційні технології, нові стратегії взаємодії між учасниками управлінського процесу, нові психологічні характеристики учасників такої взаємодії; 3) для адаптації до соціальних змін підприємства агропромислового комплексу мають характеризуватися стратегічним мисленням та баченням майбутнього, сильною корпоративною культурою, командним принципом роботи та вільним обміном інформації; 4) враховуючи специфіку діяльності підприємства агропромислового комплексу повинні функціонувати на засадах гуманістичного менеджменту [226].

Відповідно під управлінням підприємства агропромислового комплексу у найбільш загальному вигляді розуміють спеціальний вид діяльності, який забезпечує досягнення цілей діяльності цих підприємств. Зміст управління визначається як процес (сукупність взаємопов'язаних безперервних дій), що має забезпечити успіх функціонування певної організації. Виділені сукупності дій (їх по-іншому називають управлінськими функціями) також є окремими процесами. Саме вони й складають сутність процесу управління.

Науковці визначають вихідні функції управління. Відомий теоретик і практик менеджменту А. Файоль виділяє п'ять функцій: планування, організація, розпорядження, координація, контроль. Інші автори визначають такі функції управління: планування, керівництво, організацію, координацію, контроль, прийняття рішень, підбір персоналу, розв'язання фінансових питань, об'єднання людей, мотивацію, оцінку, комунікацію, представництво, ведення переговорів, укладання договорів тощо [227]. М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоурі наголошують на чотирьох первинних функціях управління: плануванні, організації, мотивації і контролі. Під мотивацією науковці розуміють «процес спонукання себе та інших до діяльності щодо досягнення особистих цілей або цілей організації» [228].

Первинні функції, на думку авторів, об'єднуються між собою двома процесами, притаманними кожній з них: комунікацією (обмін інформацією) та прийняттям рішень (вибір альтернатив при здійсненні управлінських функцій). При цьому керівництво (лідерство) розуміється як самостійна діяльність, такий вплив на окремих працівників та групи. працівників, щоб вони працювали у напрямі досягнення цілей діяльності організації.

²²⁶ Платонов С. В., Третьяк В. И., Черкасов В. В. Искусство управленческой деятельности. Киев : Либра, 1996. 416 с.

²²⁷ Fayol H. General and industrial management. London : Pitman, 1949.

²²⁸ Мескон М., Альберт М., Хедоурі Ф. Основы менеджмента ; 3-е изд., испр. и доп.; пер. с англ. Москва : ООО И.Д. Вильямс, 2008. 672 с.

Для розуміння сутності управління підприємствами в агропромисловому секторі корисним є виявлення типових для соціальних систем функцій управління на основі об'єднання їх у певні смислові блоки, а саме: планування (вироблення і прийняття управлінських рішень), організацію та контроль як завершення управлінського циклу, що забезпечує зворотний зв'язок. Між названими функціями, як правило, розміщують організацію як практичну реалізацію вироблених рішень. Це те спільне, що притаманно більшості підходів до визначення функцій управління [229].

Відповідно до відомої класифікації Є. Климова управління відноситься до типу соціономічних професій (типу «людина – людина»). Причому специфіка управління полягає, насамперед, в тому, що тут метою і результатом (як прямим, так і опосередкованим) управлінської праці є людина, особистість [230]. Тому, у керівництві підприємством важливого значення набуває врахування психологічного рівня управління, що полягає у врахуванні процесів, які необхідні для планування, організації та контролю діяльності, а саме: прийняття управлінського рішення, спілкування, керівництво (як здійснення впливу на людей), мотивація [230].

Об'єктами впливу керівника при управлінні підприємством (які, водночас, є і суб'єктами) виступають окремі люди, групи людей, колективи з їхніми різноманітними психофізіологічними, психологічними, соціально-психологічними характеристиками. Відповідно, метою для керівника підприємства агропромислового комплексу є створення сприятливих умов для трудової діяльності працівників, трудового колективу, обслуговуючого персоналу. Для реалізації визначеної мети, у сучасного керівника підприємства мають бути сформовані професійно-значущі уміння та навички, компетентності, комунікабельність, виразна поведінка, правила розв'язання практичних і теоретичних завдань тощо.

Управлінська діяльність нерозривно пов'язана з комунікацією. Міжособистісна взаємодія в колективі, як і взагалі в будь-якому об'єднанні, породжує дуже важливий феномен – соціально-психологічний клімат колективу. Значущість соціально-психологічного клімату розглядається з точки зору його впливу як на ефективність управлінської діяльності керівника, так і на взаємостосунки кожного з працівників підприємства.

Більшість авторів визначають важливу роль соціально-психологічного клімату в житті підприємства, управління ним, в життєдіяльності кожної особистості. Так, Б. Паригін стверджує, що соціально-психологічний клімат є «одним з вирішальних чинників

²²⁹ Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

²³⁰ Климов Е. А. Введение в психологию труда : учеб. ; 3-е изд-е. Москва : МГУ: «Академия», 2004.

ефективної діяльності людини в усіх сферах життя суспільства», розглядає його в аспекті реалізації функції зворотного зв'язку. На думку автора, значущість соціально-психологічного клімату визначається також тим, що від нього залежить міра, яку вносить кожний індивід у діяльність, характер її спрямованості, ефективність [231].

Соціально-психологічний клімат – це частина соціально-психологічного простору підприємства, психологічне поле, на якому розгортається діяльність кожного учасника процесу праці, «плацдарм життєдіяльності особистості». Врахування соціально-психологічного клімату керівником колективу, здійснення активних дій щодо створення сприятливого соціально-психологічного клімату є життєво важливим напрямом діяльності менеджера-керівника, адже це необхідно не тільки з точки зору оптимізації управлінської праці, а й з точки зору надання позитивного впливу на персонал.

Таким чином, соціально-психологічний клімат – це домінуючий у конкретному колективі відносно стійкий настрій, який формується на основі психічного відображення умов життя і діяльності в міжособистісній взаємодії.

Соціально-психологічний клімат найчастіше порушується в таких ситуаціях: коли виникають безпринципні угруповання на базі родинності, взаємного бачення недоліків, лібералізму тощо; під час особистих конфліктів, коли дрібні розбіжності перетворюються у принципові та заважають вирішенню загальних завдань колективу; за несправедливої системи заохочень та покарань; унаслідок слабкого авторитету керівника.

Найважливіші чинники, від яких залежить соціально-психологічний клімат – це стиль та методи керівництва, авторитет керівника.

Аналізуючи соціально-психологічний клімат у колективі автори виокремлюють певні аспекти, що впливають на ефективність управлінського процесу, а саме індивідуальний стиль управління, або стиль керівництва. Визначаючи чинники, що впливають на створення емоційного та виробничого настрою на підприємстві, на мікроклімат у них, на попередження, виникнення та розв'язання конфліктів та досягнення оптимальної результативності праці на підприємстві, вчені дійшли висновку про значну роль стилю керівництва, особистості керівника в оптимізації професійної взаємодії.

Стиль керівництва – це спосіб, за допомогою якого здійснюється функція керівництва особами, які виконують роботу у певній групі; сукупність прийомів та методів, що застосовуються керівником в організації діяльності колективу і впливу на його окремих членів [232].

²³¹ Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. Санкт-Петербург : ИГУП, 1999. 592 с.

²³² Генев Ф. Психология управления : Основные пробл. ; пер. с болг. ; общ. ред. Б. Ф. Ломова, В. Ф. Венды. Москва : Прогресс, 1982. 422 с.

На думку Л. Кайдалової, стиль керівництва – це стійка сукупність особистісних, психологічних характеристик керівника, за допомогою яких реалізується той чи інший метод керівництва [233]. Отже, стиль керівництва – це система способів діяльності, яка постійно повторюється, має внутрішню гармонію і цілісність та забезпечує ефективне здійснення функцій управління в даних конкретних умовах [234].

У теорії та практиці діяльності керівника виділяють різні типи стилів управління за ознакою переважання одноосібних чи групових способів впливу на організацію виробничого процесу:

1. Авторитарне управління (директивне, імперативне) – коли керівник сам визначає групові цілі, приймає рішення, діє на підлеглих, в основному, наказом, розпорядженням, які не підлягають обговоренню.

У свою чергу авторитарне управління поділяють на: а) патріархальне: підлеглі повинні слухатися керівника, а він вважає їх такими, які не мають можливості самостійного прийняття рішень; б) автократичне: більш притаманне інституціям (державі, підприємству), ніж окремим особам, коли керівництво здійснюється апаратом через підлеглі інстанції, які побічно проводять рішення автократа (самодержця), залишаючись підлеглими йому; в) бюрократичне, в якому домінує деперсоналізація (людина – носій регламентованих функцій), керівники всіх рівнів займають своє місце в структурі інстанцій і мають право на виконання даних їм повноважень; г) харизматичне, коли за лідером визнаються видатні, неповторні якості, а тому він може побажати будь-якої жертви від підлеглих і не зобов'язаний про них турбуватися.

2. Демократичне управління (кооперативне, колективне), коли керівник мобілізує групу на колективну розробку рішень, їх реалізацію, організовує систематичний обмін інформацією, думками, на підлеглих діє переконаннями, порадами, аргументами.

3. Ліберальне (пасивне) управління характеризується низьким рівнем вимог до підлеглих, головними засобами впливу є прохання, інформація.

4. Анархічне управління – це фактична відмова від активного впливу на підлеглих, уникання в прийнятті рішень, невтручання і потурання підлеглим [235].

Визначаючи індивідуальні властивості стилю керівництва В. С. Лозниця виокремлює такі основні індивідуальні стилі керівництва:

1. «Невтручання», що характеризується низьким рівнем турботи про виробництво і людей, коли керівник не керує, а багато працює сам, домагається мінімальних результатів, які достатні лише для того, щоб зберегти свою посаду в даній організації.

²³³ Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування : навч. посіб. Харків : НФаУ, 2011. 132 с.

²³⁴ Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и коллектив. Москва : Просвещение, 1990. 208 с.

²³⁵ Лозниця В. С. Психологія менеджменту. Теорія і практика : навч. посіб. Київ : ЕксОб, 2001. 512 с.

2. «Тепла компанія», що характеризується високим рівнем турботи про людей, прагненням до встановлення дружніх стосунків, приємної атмосфери і зручного темпу праці. При цьому керівника не дуже цікавить, чи будуть досягнуті конкретні й стабільні результати професійної діяльності.

3. «Завдання», що характеризується підвищеною увагою керівника на виробництві, коли людському чиннику не приділяється увага, або приділяється недостатньо.

4. «Золота середина», що характеризується прагненням керівника поєднати інтереси працівників з виконанням роботи. Керівник не вимагає занадто багато від працівників, але і не займається потуранням.

5. «Команда», що характеризується прагненням керівника поєднати в своїй діяльності як інтереси підприємства, так і потреб працівників. Цей стиль сприяє досягненню мети підприємства, формує взаємовідносини довіри і поваги між суб'єктами підприємства [235].

Вибір індивідуального стилю керівництва колективом є одним із найважливіших завдань для менеджера. В сучасних умовах менеджери все більше практикують комбінування авторитарного і кооперативного (демократичного) стилів керівництва, причому останній повинен переважати.

Підсумовуючи вище сказане зазначимо, що управління є функцією організованих систем різної природи, спрямованою на збереження певної структури останніх та отримання заданого результату. Відповідно управління підприємствами агропромислового комплексу є спеціальним видом діяльності, який забезпечує досягнення цілей діяльності цих підприємств.

Основними функціями управління виступають: планування (вироблення та прийняття управлінських рішень), організація та контроль. Необхідними умовами здійснення цих функцій, що завжди супроводжують їх і, водночас, «надбудовуються» над ними, посідаючи вищий рівень у ієрархії управлінських процесів, є прийняття керівником управлінського рішення, спілкування, керівництво (як здійснення впливу на людей) та мотивація.

Менеджмент в агропромисловому секторі – це усвідомлена взаємодія керівника з іншими людьми (підлеглими, партнерами, своїми керівниками), спрямована на забезпечення їхньої активної та скоординованої участі в досягненні поставленої мети. Це таке управління, у процесі і результаті якого, у людей формуються (або актуалізуються) психічні стани, якості, властивості, що стають психологічним підґрунтям для їх ефективної діяльності.

Цілеспрямований аналіз індивідуального стилю управління менеджерів підприємств можна ефективно здійснювати у контексті формування їх професійної компетентності, при врахуванні психології

дорослих, зокрема тієї обставини, що таке навчання має забезпечувати не стільки функціональний, скільки концептуальний розвиток, який знаходить своє вираження у розширенні та поглибленні їх уявлень про оточуючу дійсність, у формуванні цінностей, смислових утворень та ідеалів, у збагаченні власної концепції життя та освоєнні технологій її практичної реалізації.

4.7. Організаційна культура як фактор формування ефективної діяльності підприємницьких структур

*Сазонова Т. О., канд. екон. наук, доцент,
Шульженко І. В., канд. екон. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

Організаційна культура (ОК) – це норми та цінності, які формує керівник (власник бізнесу) і які поділяються абсолютною більшістю членів організації або підприємства. ОК – це зовнішні прояви цінностей, місії організації, які реалізуються через організаційну поведінку. ОК, з одного боку сприяє адаптації організації до зовнішнього середовища, а з іншого – формує передумови для ефективного функціонування всіх елементів внутрішнього, визначає єдиний вектор поведінки керуючою та керованої підсистем.

ОК є системою, яка складається з взаємопов'язаних елементів (рис. 1).

Рис. 1. Елементи організаційної культури

Джерело: складено на основі [236].

Відповідно кожен елемент має свій зміст (табл. 1).

Цінність організаційної культури для менеджменту полягає в тому, що при застосуванні правильного підходу до її формування, керівництво може розраховувати на бажану (для нього) поведінку персоналу.

1. Зміст елементів організаційної культури

Елемент	Зміст
Поведінкові стереотипи	Сленг, який використовують члени організації; традиції і звичаї, ритуали
Групові норми	Зразки і стандарти, які регламентують поведінку членів організації
Проголошувані цінності	Загальновідомі і декларовані в організації цінності і принципи, яких дотримується і які реалізує організація
Філософія організації	Загальні ідеологічні і навіть, можливо, політичні принципи, які визначають дії організації щодо службовців, клієнтів, посередників
Правила гри	Правила поведінки при роботі в організації; традиції і обмеження, які слід засвоїти новачку для того, щоб стати повноцінним членом організації; «Заведений порядок».
Організаційний клімат	Почуття, яке визначається фізичним складом групи і характерною манерою взаємодії членів організації один з одним, клієнтами або іншими сторонніми особами
Існуючий практичний досвід	Методи і технічні прийоми, використовувані членами групи для досягнення певних цілей; здатність здійснювати певні дії, що передається з покоління в покоління і не вимагає обов'язкової письмової фіксації

Джерело: складено на основі [236].

Формуючи таку модель поведінки (шляхом поширення відповідних цінностей, установок, норм тощо), менеджери можуть зіткнутися з проблемою відсутності очікуваного ефекту. Причина – в організації завжди складається «стихийна» ОК, яка формується особливостями діяльності, індивідуальними ознаками персоналу (важливо враховувати організаційну поведінку неформальних лідерів), минулим досвідом, звичкою. Таким чином, навіть прогресивно удосконалена, змінена ОК може зустріти супротив з боку керованої системи. Відбувається це частково тому, що штучно впроваджувані організаційні норми і цінності вступають в конфлікт з реально існуючими і тому активно відкидаються більшістю членів організації.

З огляду на зазначене, для підприємницьких структур пропонуємо формувати та удосконалювати ОК, застосовуючи процесний підхід (рис. 2).

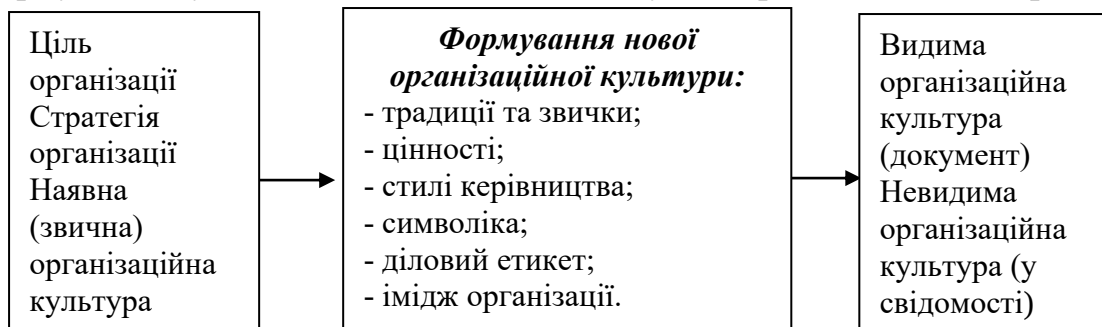

Рис. 2. Процесний підхід до формування (удосконалення) ОК

Джерело: власна розробка.

Фактично, ОК підприємницьких структур має допомагати вирішити два основних завдання: 1) сприяти як мінімум – виживанню, як максимум – ефективному функціонуванню організації у конкретному соціально-економічному середовищі; 2) забезпечувати внутрішню інтеграцію для досягнення поставлених керівництвом цілей.

ОК має включати в себе ділову культуру, яка в контексті функціонування підприємницьких структур, відображає межі в системі «конкурентна поведінка – етична поведінка», визначає норми поведінки в бізнесі та спрямовує мотивацію персоналу на перманентний пошук шляхів отримання та нарощування прибутку.

Обираючи той чи інший тип ОК керівник керується власними знаннями, досвідом, поглядами, але який би шлях він не обрав, головне, на наш погляд, враховувати той факт, що сильна ОК має: формувати для персоналу чіткі орієнтири їх діяльності; створювати передумови для ефективної комунікації; сприяти прийняттю ефективних рішень; знижувати витрати на контроль; підвищувати лояльність персоналу; мотивувати персонал; забезпечувати стабільне функціонування організації.

Обираючи певний тип ОК, керівник застосовує ситуативне управління. Тому рецепту, щодо правильності обрання того чи іншого типу ОК не існує. Разом з тим, для підприємницьких структур найбільш універсальною, на наш погляд, є підприємницька культура. Адже, підприємницька культура застосовується організаціями [складено на основі [237, 238, 239, 240]:

1) які орієнтовані на постійне підвищення власної конкурентоздатності;

2) які спрямовують власні зусилля на постійне залучення інвестицій, тобто нарощування власної інвестиційної привабливості;

3) які формують менталітет співробітників як економічно активної складової підприємницької структури, здатними не лише продукувати та отримувати прибуток, але й брати на себе велику відповідальність та ризик;

4) які гарантують розвиток власному персоналу, заохочують виявлення креативності та інноваційності у виробничій та управлінській діяльності;

5) які формують внутрішньоорганізаційні відносини на основі виявлення ініціатив як збоку керуючої, так і збоку керованої підсистем;

6) які залучають персонал до управління, надають їм можливість приймати управлінські рішення в межах власних повноважень;

7) які широко використовують метод делегування повноважень, що сприяє не лише залученню персоналу до управління, але й сприяє задоволенню мотиваційних потреб в приналежності, у визнанні та повазі

²³⁷ Креденцер О. В. Підприємницький тип організаційної культури. *Актуальні проблеми психології*. 2013. С. 11–15.

²³⁸ Ансофф И. Стратегическое управление. Москва : Прогресс, 1989. 519 с.

²³⁹ Стеклова О. Е. Организационная культура : учеб. пособ. Ульяновск : УлГТУ, 2007. 127 с.

²⁴⁰ Cole D.W. Professional suicide – Or organizational murder. Cleveland : Organizational development institute of Ohio, 1989.

та самовираженні;

8) які розвивають та заохочують неформальне лідерство;

9) які більшою мірою орієнтовані не на колектив, а є індивідуально-центрованими: багатство організації – індивідуальний працівник, з високим рівнем прагнення до досягнень (неминуче пов'язані з отриманням прибутків), конкурентоздатний, креативний, ініціативний, відповідальний та здатний до ризику. Формуючи подібне ставлення до кожного окремого працівника – у підсумку отримуємо персонал, який самотивований, адже, створюються зовнішні умови для його розвитку та забезпечення задоволення його потреб.

Враховуючи вище зазначене та в цілому специфіку функціонування підприємницьких структур в сучасному бізнес-середовищі, на наш погляд, їх ОК має включати наступні складові: принципи діяльності організації; інформацію про співробітників; систему інновацій в управлінні, діяльності, відносинах; систему норм та традицій, етика підприємця; ставлення до помилок; систему мотивації, заохочення персоналу; систему соціальної відповідальності бізнесу; підтримку ініціатив; прозорість організаційних процесів, довірчі відносини в колективі; корпоративні заходи.

Так, серед принципів діяльності організації, метою якої є отримання прибутку в довгостроковій перспективі, доцільно виокремити наступні: економічної свободи; наявності конкурентоздатності; гнучкості, швидкої адаптації до змін ринкового середовища; збільшення ефективності виробництва; зниження економічного ризику; орієнтації на споживача; оптимальності (прийняття оптимальних комерційних управлінських рішень); дотримання норм вітчизняного (і не тільки вітчизняного) законодавства; використання сучасних технологій.

Щодо інформації про співробітників, то індивідуально-центроване управління передбачає приділення достатньої уваги кожному працівникові, його відзначення, виокремлення. Наголос робиться на найсильніші сторони та найбільші досягнення працівника. Щоб сформована інформація була адекватна реальності та постійно поновлювалася, необхідно даному аспекту приділити увагу ще на першому етапі – залучення персоналу. Для цього доцільно визначитися заздалегідь з набором компетенцій, якими має володіти працівник (і надалі розвивати їх). До основних компетенцій, що сприяють ефективній підприємницькій діяльності, на наш погляд, доцільно віднести: здатність генерувати нові ідеї (креативність); вміння виявляти, ставити, вирішувати проблеми та приймати обґрунтовані рішення; здатність до адаптації та дії в новій ситуації, бути критичним та самокритичним; здатність до ефективної зовнішньої та внутрішньої комунікації; здатність розробляти та реалізовувати стратегію розвитку підприємницьких структур; здатність проводити дослідження з

використанням теоретичних та прикладних досягнень в сфері підприємництва; здатність до ефективного управління діяльністю суб'єктів господарювання в сфері підприємництва; здатність до вирішення проблемних питань і нестандартних ситуацій у професійній діяльності за умов невизначеності та ризиків; здатність до ініціювання та реалізації інноваційних проектів в підприємницькій діяльності.

Система інновацій в управлінні, діяльності, відносинах передбачає як зміну існуючої практики, так і створення нової практики принципово іншої, відповідно до безперервного розвитку управлінських та виробничих технологій.

Система норм та традицій, етика підприємця має бути не лише проголошена в усній формі, але й закріплена офіційно у вигляді Етичного кодексу організації. Даний Кодекс має включати розділи з корпоративної етики (норми відносин з державою, споживачами, постачальниками, персоналом); професійної етики (особливості поведінки, ставлення, взаємовідносин людей, що зумовлюються професійною діяльністю); ділової етики (правила поведінки в сфері комерційних операцій, взаємовідносин з іншими підприємцями, найманими працівниками, суспільством). Крім того, Етичний кодекс має висвітлювати питання іміджу. За умови втілення в собі вище зазначеного, Етичний кодекс зможе на постійній основі позитивно впливати на формування системи ефективної діяльності підприємницької структури. Адже, він «відіграє» одночасно три важливі ролі: 1) управлінську; 2) репутаційну, іміджеву; 3) формування та розвитку організаційної культури.

Ставлення до помилок – формування у кожного з учасників підприємницької діяльності чіткого переконання: «Не помиляється лише той, хто нічого не робить!». Правила, які допоможуть переформатувати власне ставлення до помилок (починаючи від власника і закінчуючи найменш кваліфікованим найманим працівником): 1) не боятися помилок; 2) змінити ставлення до помилок; 3) завчасно обмірковувати власну реакцію на помилку; 4) навчитися сприймати позитивно кожну невдачу (знаходити позитивні моменти, наприклад – досвід); 6) намагатися отримати вигоду від помилки (наприклад підвищити власний професійний рівень, отримати консультацію тощо).

Система мотивації, заохочення персоналу має ґрунтуватися на індивідуалізованій системі оплати праці «за заслуги», яка базується на результатах діяльності та особистому внеску в загальну ефективність організації окремого працівника. Система має бути прозорою, зрозумілою для всіх, оціночні критерії – досяжними і відображати загальний напрямок стратегії розвитку організації. Система мотивації має враховувати реальні потреби працівники, бути максимально адресною. Такою системою є система KPI (Key Performance Indicator).

Система соціальної відповідальності бізнесу має охоплювати зовнішню соціальну відповідальність: спонсорство та благодійність; сприяння охороні навколишнього середовища; взаємодія з суспільством та місцевими органами влади; готовність допомогти в кризових ситуаціях (аварії, стихійні лиха тощо); відповідальність перед споживачем (виробництво якісних товарів, послуг) та внутрішню: безпечність умов праці; стабільна оплата праці, яка, до того ж, є соціально значимою; розвиток персоналу; мотиваційний, окрім базового, соціальний пакет; готовність допомогти працівникам в критичних обставинах їх життя тощо.

Підтримка ініціатив співробітників вимагає забезпечення керівництвом наступних умов: 1) стандартизація алгоритму нововведень; 2) стимулююча оплата праці; 3) усвідомлення безпечності наслідків висловлення ініціативи для працівника; 4) індивідуалізація функцій в поєднанні з командною роботою; 5) сприяння усвідомленню співробітником власної значимості, місця та ролі в організації та внеску в її ефективність; 6) наявність знань та повноважень для реалізації ініціатив; 7) усвідомлення кожним працівником цілей, які мають досягти спільними зусиллями всі члени організації.

Для забезпечення вище наведених умов, керівництво має: залучати, мотивувати та переконувати персонал; надихати та підбадьорювати підлеглих; допомагати у реалізації ініціатив; навчати, розвивати персонал.

Прозорість організаційних процесів, довірчі відносини в колективі – передбачає можливість відповідальних за прийняття рішень співробітників, моніторити, контролювати та керувати процесом, з метою забезпечення його продуктивності та успішного завершення. У співробітників, які приймають рішення, є можливість порівняти фактичні показники з плановими (нормативними) та виявити розбіжності, для усунення яких в подальшому розробляється план дій. В свою чергу вимоги до процесу та очікування зацікавлених осіб є основним критерієм оцінки. Вводячи в курс справ своїх підлеглих, керівництвом домагається розуміння працівниками того, як працює організація, за рахунок чого та визначає роль, обов'язки та взаємозв'язки кожного.

ОК передбачає регулярне проведення ряду корпоративних заходів, які мають закріплювати її положення, підвищувати лояльність та відданість персоналу (корпоративна програма з навчання іноземній мові; корпоративні свята; спільні екскурсії; медичне страхування, оплата медичних послуг; забезпечення трансферу персоналу; корпоративний спорт; дитячі свята тощо).

Підсумовуючи, зазначимо, що організаційна культура є невід'ємною частиною життєдіяльності організації. Вона формується і змінюється залежно від бачення, бажання, досвіду власника бізнесу. Але сильна ОК, в першу чергу, має відповідати місії організації, відображати

глибинний зміст її існування; ОК розробляють для людей (персоналу) і їхніми ж зусиллями (точніше – зусиллями фахівців, які також є персоналом); ОК має бути культурою взаємодовіри та поваги, забезпечувати ефективний взаємний зв'язок; ОК має відображати стиль лідерства – лише тоді вона буде гармонійною, а не штучно придуманою. Ідеального типу організаційної культури не існує, але загальні правила побудови сильної ОК є теоретико-методологічно обґрунтованими та практично випробуваними.

4.8. Технологічні аспекти підвищення ефективності садівництва в Україні

Хмельницька Є. В., канд. техн. наук, доцент

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Україна передусім відома як країна зі сприятливими природно-кліматичними умовами для інтенсивного розвитку плодівництва. Низький рівень споживання яблук населенням в Україні є результатом дії двох чинників: недостатніх масштабів садівництва та низької ефективності цієї галузі.

Ефективність галузі плодівництва значною мірою залежить від того, наскільки акуратно, швидко та безпечно зібрана продукція буде доставлена до місць зберігання чи реалізації – цей етап доведення продукції до споживача є досить відповідальним і складним, оскільки він об'єднує дуже різних суб'єктів взаємовідносин у єдиному ланцюгу досить динамічного системного процесу [241].

При цьому виникнення певних ризиків в одній із ланок цього ланцюга адекватно передається всім наступним. Оцінюючи ці ризики на всіх фазах зазначеного етапу процесу доставки плодів від виробника до споживача, можна дійти висновку, що найбільшої уваги в цьому аспекті вимагає дослідження фази безпосереднього транспортування продукції, основним завданням якого об'єктивно повинно бути перевезення продуктів з максимальним збереженням якості, вчасно і, за можливості, без втрат, бо в іншому разі різко знижується рівень товарності продукції внаслідок зменшення відсотка її продажу [242, 243].

В Україні більша частина свіжої продукції транспортується автомобільним транспортом, а річковий, морський, залізничний і повітряний залучаються до цього процесу значно менше. Об'єктивно перевагою автомобільного транспорту є вищий рівень його мобільності,

²⁴¹ *Самойленко О.* Зберігання яблук: як наситити ринок вітчизняними плодами в зимово-весняний період. *Пропозиція*. 2012. № 8. С. 54–56.

²⁴² *Каделя Л.* На експорт до Китаю. *Садівництво по-українськи*. 2016. № 6. С. 26–28.

²⁴³ *Каделя Л.* Яблуня у Південному Тиролі. *Садівництво по-українськи*. 2016. № 6. С. 34–36.

маневреності в просторі й часі, що дає змогу здійснювати доставку продукції «від дверей до дверей». Частка виробників плодів, що мають власний транспорт для перевезення своєї продукції, у нас становить близько 20 %, але більша частина цих транспортних засобів не обладнана холодильними установками [244].

Використання ж найманого транспорту має свої недоліки: якість транспортування продукції за такого варіанта значною мірою залежить від сумлінності й відповідальності водія, який у процесі перевезення має всі практично неконтрольовані можливості з метою економії пального вимикати холодильний агрегат або не контролювати температурний режим, що в кінцевому підсумку знижує якість фруктів, які транспортуються. До того ж більшість так званих перевізників фруктів використовують рефрижератори, куплені у країнах Європи, тобто такі, що своє відслужили, оскільки там після 10 років експлуатації їх списують. Тому в Україні середній вік автомобілів, що використовуються становить 18 років, і вони вже давно відпрацювали свій ресурс [245].

Виходячи із ситуації, виробникам плодів під час наймання транспорту для перевезення продукції в охолоджених умовах пониженої температури потрібно обов'язково вимагати від власників чи перевізників сертифікат FRC1 (FRC – міжнародний сертифікат відповідності, видається на рефрижератори з посиленою тепло

В Україні немає організацій, що мають право видавати первинний сертифікат.

Можливим є тільки подовження сертифікатів, виданих у Європі, за умови відповідності рефрижератора необхідним вимогам), а також, щоб термін експлуатації транспортного засобу не перевищував 10 років, – це збільшить гарантії щодо збереження якості та товарності продукції під час її транспортування, особливо на значні відстані.

Не менш важливою для збереження якості плодів під час їх транспортування є тара, у якій здійснюється їх перевезення. Від правильного вибору виду тари залежать ефективність навантажувально-розвантажувальних робіт та обсяг втрат якості продукції. Значно покращує зв'язки виробників із великими торговими мережами спосіб перевезення у піддонах – на сьогодні це вже стає вимогою з боку супермаркетів.

Не менш важливим етапом у транспортуванні є також фаза підготовки до цього процесу. Необхідність її здійснення для виробника залежить від умов договору щодо поставки продукції – якщо право власності на продукцію переходить до покупця одразу після її навантаження у транспортний засіб, виробник не має жодних стимулів до проведення

²⁴⁴ Стрелюк І. Логістична мудрість. *Плантатор*. 2012. № 6. С. 9–14.

²⁴⁵ Каделя Л. Яблука з Баштанки. *The Ukrainian Farmer*. 2012. № 10. С. 54–56.

підготовчих операцій, які, звичайно, сприяють кращому перевезенню плодів під час транспортування за рахунок зменшення їх втрат.

У кінцевому підсумку, за результатами оцінки всіх основних ризиків та ключових чинників успіху, що впливають на вибір стратегії плодоовочевої галузі, серед усіх ланок єдиного процесу доведення вирощених плодів від виробника до споживача і створення при цьому доданої вартості, транспортування є тією ланкою, на яку може здійснювати вплив сам виробник, якщо він зацікавлений у зростанні прибутковості свого бізнесу за рахунок підвищення якості кінцевої продукції [246]. Правильний вибір технології вирощування саджанців є запорукою формування бажаного за якістю урожаю дорослих дерев.

Це у свою чергу сприяє кращій його реалізації: «важливо не те, що виросло в саду, а те, що і за якою ціною вдалося продати» [245].

Загальною рисою закладення яблуневих і грушевих садів в Україні є використання при цьому карликових клонованих підщеп. Ефективність такої технології висока, оскільки карликові сади починають плодоносити вже на 2–3-й рік після закладання, даючи вже по 30–50 т/га врожаю. Тому такі сади загалом є набагато вигідніші, ніж сади сильнорослі на насінневих підщепах. Однак недоліком «карликової» технології є необхідність зміцнення стійкості саду через низьку якірну здатність карликових насаджень, використовуючи при цьому досить високовартісні шпалери та індивідуальні опори для дерев з тим, щоб забезпечити можливість необхідного періодичного зрошення та удобрення ґрунту під ними. Економічна ефективність садів такого типу знижується пропорційно до підвищення ціни шпалер, яка разом із встановленням уже доходить до 10–20 тис. грн/га. Оптимальним виходом із ситуації є поєднання переваг сильнорослих та карликових насаджень та елімінування їх недоліків за допомогою використання для закладення саду саджанців із вставкою – інтеркалярієм [247], коли на сіянець спочатку прищеплюють вставку карликової клонової підщепи або слаборослого сорту і вже потім – необхідний сорт, що дозволяє ослабити силу росту дерева, одночасно прискоривши його вступ у плодоношення, що є умовою для закладання суперінтенсивних садів з коротким циклом експлуатації.

Аналогічну технологію можна застосовувати і в садах кісточкових порід. У разі застосування такої технології ефективність садівництва підвищується і за рахунок того, що вона дає змогу обходитись без розмноження підщеп дорогими живцями. і вирощувати саджанці на сіянцях із вставкою слаборослих сортів і підщеп.

Оскільки зимові сорти яблук потрібно закладати на зберігання відповідно до їх сорту, це краще робити великими партіями, з тим щоб

²⁴⁶ Бураков І. Смак як пріоритет. *Плантатор*. 2012. № 6. С. 15–17.

²⁴⁷ Бураков В. О. Трикомпонентні саджанці. *The Ukrainian Farmer*. 2012. № 4. С. 66–68.

можна було в зимовий період сформувати і крупні оптові партії плодів для реалізації, що, відповідно, потребує й відповідних площ під тими чи іншим сортами, але дасть змогу значно підвищити ефективність галузі. При цьому терміни досягання для власне зимових сортів мають менше значення, ніж для сортів літніх – плоди зимових сортів все одно реалізуються в основному з холодильників. Літні ж сорти доцільно підбирати таким чином, щоб їх можна було збирати і продавати в міру їх досягання. Крім того, «зменшення кількості сортів спрощує і дотримання технології, бо ж для кожного сорту потрібно знати окремі її нюанси» [245]. В обох випадках наявність достатньої кількості плодів одного сорту є економічно вигідною, оскільки дозволяє формувати привабливі для посередників оптові партії.

З метою підвищення рівня економічної зацікавленості працівників саду у результатах своєї праці доцільно на постійно закріплювати окремі ділянки саду за групами працівників, які б забезпечували на цих ділянках виконання комплексу робіт від закладення та щорічної обрізки насаджень до збирання урожаю. Причому урожай плодів для безпосереднього споживання як найбільш економічно вигідну його частину виправдано здійснювати вручну, так, як це роблять у розвинутих країнах, використовуючи досить примітивне, на перший погляд, обладнання європейського типу: контейнери для яблук на низьких візках, що рухаються, причеплені до трактора, у які працівники висипають яблука із спеціальних плодових сумок із зсипними рукавами.

Інтенсивні сади вимагають, щоб трактор був вужчий від звичайного, що поки що в Україні є досить серйозною проблемою внаслідок дефіциту спеціальної техніки.

Аналогічно вручну, не дивлячись на масштаби саду, доцільно здійснювати обрізку насаджень та проріджування зав'язі з метою формування бажаних розмірів плодів та їх густоти на деревах – «перевантаження дерева плодами спричинює періодичність у плодоношенні» [245]. Звичайно, можна обійтись і без проріджування, але тоді урожай буде складатись із дрібних плодів, а різниця у ціні реалізації буде близько 7 разів. До того ж дрібні яблука використовуються здебільшого на переробку на сік, а не на безпосереднє споживання у свіжому вигляді.

При цьому за відносно дуже крупних масштабів садівництва економічно ефективним є використання хімічних чи біологічних проріджувачів урожаю, але в Україні вони практично відсутні (принаймні – не зареєстровані). Економічного обґрунтування потребують і заходи щодо хімічного захисту насаджень від шкідників – щоб уникнути надмірного поширення отруйних речовин у навколишньому середовищі під час проведення відповідних заходів, а також максимально знизити витрати на вирощування урожаю завдяки

економії коштів та матеріалів, хімічні обробки насаджень доцільно проводити лише в разі виникнення безпосередньої відчутної загрози настання втрат урожаю чи хоча б погіршення якості плодів та з метою попередження масового розмноження шкідників. В останньому випадку необхідно визначити «критичний рівень чисельності популяції або економічний поріг шкідливості – таку чисельність того чи іншого шкідника, за якої можливі збитки, що перевищують витрати на проведення заходів захисту» [248]. Тобто можна говорити про те, що економічна доцільність здійснення боротьби зі шкідниками в саду визначається рівнем її окупності вартістю збереженого внаслідок неї урожаю плодів.

Рівень ефективності садівництва значною мірою залежить від якості зібраного врожаю. І тим прикрішими можуть бути наслідки несподіваного градобію, що останнім часом не є рідкістю навіть в умовах західних областей України. За кілька хвилин град може звести нанівець величезні зусилля і роботу цілого року. При цьому рівень пошкодження плодів градом залежить від багатьох чинників: крупні градини за незначної їх кількості завдають менших втрат, ніж менші градини у великій кількості внаслідок більшої щільності останніх, що спричинює вищу частоту ударів по плодах і може завдати 100 %-ї шкоди врожаю. Здебільшого, навіть за повного пошкодження плодів градом урожай вдається зберегти. Але він стає некондиційним і не може конкурувати з продукцією інших господарств: все вирощене доведеться відправити на переробку [249]. А це, звичайно, знижує рівень ефективності галузі та рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку.

До найбільш ефективних засобів захисту саду від граду та запобігання втратам від цього природного явища, що мають пасивний характер, можна віднести такий, як підбір спеціальної території для розміщення саду, що можна зробити, скориставшись результатами спостереження найближчого метеопосту за останні 5 років. Такий метод є практично безкоштовний, однак незручний у користуванні – зазвичай проблемою є зміна території з менш привабливої в сенсі плодівництва на більш привабливу. Активним і економічно та технологічно ефективним засобом протистояння граду, що має виражений активний характер, є використання градобійної артилерії та ракетниць. Дрібні кристали йодистого срібла, що містяться в артилерійських зарядах, розпилені у загрозливих хмарах, кристалізують навколо себе лід, утворюючи дуже дрібні градинки, які по дорозі до землі тануть і долітають уже у вигляді звичайного дощу.

Незважаючи на високу ефективність цього способу, подібна практика в Україні на сьогодні фактично повністю згорнута внаслідок

²⁴⁸ Власова О. Прийоми боротьби. *The Ukrainian Farmer*. 2012. № 3. С. 72–73.

²⁴⁹ Потанин Д. Сад під дахом. *The Ukrainian Farmer*. 2012. № 4. С. 73–74.

відсутності належного фінансування з боку держави, а для окремого підприємства такий спосіб є розкішшю, оскільки його застосування передбачає наявність відповідної артилерійської гармати, снарядів та радіолокаційної станції, яка працює на виявлення хмар у стратосфері під час їх утворення.

Більш примітивним і затратним, але водночас більш простим і надійним способом активного характеру є застосування протиградової сітки. Такий спосіб може собі дозволити і одне окреме господарство, при цьому воно залишається самостійним та незалежним у прийнятті рішень щодо боротьби з градом. Додатковим плюсом у застосуванні цього способу є також запобігання нищенню садів птахами. Це особливо стосується черешневих садів, а також садів яблуні, груші та на півдні – персика у посушливий літній період. Значного поширення такий спосіб набув у країнах Європи, особливо в Австрії, де до 80 % садів уже накривають протиградовою сіткою [249]. Застосування такого способу боротьби з наслідками граду супроводжується в країнах Європи тим, що страхові компанії вже не страхують сад від цього лиха, оскільки пошкодження саду градом вже вважається елементарним порушенням технології вирощування плодових дерев. Така ситуація дещо компенсується зростанням рівня привабливості садів для інвесторів, оскільки рівень гарантованості отримання якісного врожаю є явно вищим у разі застосування протиградової сітки. Крім того, застосування сітки дає змогу певною мірою покращувати під нею мікроклімат, оскільки воно захищає насадження й від сонячних опіків, позаяк разом із нею можна використати і певний накривний матеріал, який до того ж непогано захищає сад від перепадів температури, незначних приморозків та несприятливого вітру.

Якщо сад буде забезпечений градобійною сіткою, італійськими опорами, системами натягування, дротом, саджанцями при їх кількості на 1 га 3500–4000 шт., то затрати на 1 га становитимуть в межах 35–40 тисяч євро. Вартість щорічного догляду – приблизно 5–6 тис. євро. Тобто при реалізації яблук за ціною 40 євроцентів за кілограм сад окупить себе і почне приносити прибуток, починаючи з п'ятого року. Надалі при врожайності, наприклад, 70 т/га можна отримувати 22–23 тис. євро прибутку [250].

Накриття насаджень поверх сітки плівкою запобігає погіршенню якості урожаю черешні, сливи, аличі тощо в період їх збирання у разі дощової погоди. А сітка, виготовлена з оптичних волокон, ефективно відлякує від насаджень шкідливих комах – ос, білокрилок, трипсів, мінуючих та плодових мушок, що відчутно позитивно позначається на собівартості продукції внаслідок зменшення до мінімуму потреби у засобах захисту плодових насаджень.

²⁵⁰ Тимофєєв І. Високотехнологічне садівництво. *Агроном*. 2016. № 1 (51). С. 56–59.

На сьогодні на території України багаторічним насадженням значної шкоди завдають понад 300 видів шкідливих комах, кліщів, гризунів і близько 100 збудників грибних, бактеріальних і вірусних хвороб. Необхідно враховувати те, що сад є особливим угрупованням рослин та шкідливих організмів, де виробництво продукції на одній і тій же площі триває не один десяток років, що потребує особливого підходу як до технології вирощування плодової продукції, так і стратегії захисту цих насаджень від шкідливих об'єктів. Важлива роль в захисті багаторічних насаджень від шкідників, хвороб і бур'янів належить хімічному методу, який є частиною інтегрованого захисту рослин. В разі відсутності чи несвоєчасного проведення захисних заходів втрати врожаю сягають 25–35 %.

Серед причин низької ефективності хімічних засобів захисту рослин від основних шкідливих видів у промислових насадженнях плодових культур є тривале застосування одних і тих же препаратів, прояв резистентності до деяких груп хімічних сполук, «моральне старіння пестицидів», порушення технології їх застосування. Тому компанії-виробники змушені шукати нові системи і методи захисту промислових насаджень яблуні від шкідників і збудників хвороб з врахуванням біологічних особливостей їх розвитку та механізму дії проти них сучасних інсектицидів, акарицидів і фунгіцидів.

Отже садівництво має величезний потенціал розвитку в Україні, оскільки ми володіємо багатими й унікальними ґрунтами, маємо сприятливі природні умови для вирощування плодових і ягідних культур. Ситуація з технічним та технологічним оснащенням садівництва залишається складною. Оскільки левову частку виробництва здійснюють господарства населення, які не мають стимулів і коштів для модернізації виробництва, загальна забезпеченість галузі системами зрошення, фруктосховищами та обладнанням для сортування і пакування цього виду продукції характеризується застарілістю та недостатністю. Надзвичайно слабким є рівень розвитку післязбиральної доробки та передпродажної підготовки плодів.

Таким чином, реальними шляхами підвищення ефективності садівництва на сьогодні в Україні є підвищення впливу виробника на транспортну ланку, удосконалення технології формування саджанців, інтенсифікація процесу вирощування дерев та плодів, підвищення рівня економічної зацікавленості працівників саду у результатах своєї праці, оптимізація підбору сортів та розмірів площ під ними, економічне обґрунтування необхідності здійснення заходів щодо хімічного захисту насаджень від шкідників, підвищення ефективності боротьби з градом.

4.9. Ризики в суспільстві (соціально-філософський аспект)

*Шейко С. В., канд. філос. наук, доцент,
Колодій О. С., канд. пед. наук,
Кальян С. Є., д-р політ. наук, професор
Полтавська державна аграрна академія*

Ризики завжди характеризують життя людини та суспільства, вони становлять об'єктивну реальність, відповідають усім сферам практичної діяльності. На початку ХХІ ст. різноманіття та інтенсивність ризиків нарастають швидкими темпами. Ризик стає невід'ємною характеристикою нинішньої соціальної практики. Осмислення суті поняття «ризик» досліджувалося протягом історії людства, зокрема у працях Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, Г. Гегеля. Німецький філософ Г. Гегель розглядає ризик як діалектичне розгортання всієї сукупності моментів дійсності в процесі пізнання, доводить необхідний його характер. У сучасних дослідженнях важливе місце займає поняття «соціального ризику» як невід'ємної частини суспільного розвитку, що потребує глибокого соціально-філософського аналізу.

На початку ХХІ ст. різноманіття та інтенсивність ризиків нарастають досить швидкими темпами. Вчені всього світу стали доводити необхідність ризику як невід'ємної риси сучасного суспільства, здатного привести до руйнівних наслідків і врешті – загибелі. Сьогодні суспільство породжує різноманітні види ризиків, що сприяють його нестабільності та призводять до саморуйнування. Ризик стає невід'ємною характеристикою нинішньої соціальної практики. Сучасне суспільство імпліцитно включає в собі можливість ризику, є носієм постійного існуючого з високою мірою ризику.

Ризики постійно супроводжують життя людини та суспільства, вони становлять об'єктивну даність, відповідають усім сферам практичної діяльності людини. Актуальність їх глибокого аналізу пов'язана із сучасною глобальною проблематикою. У теперішньому світі відбувається наростання хаосу, невизначеності, загострення кризових явищ в економіці, політичному, соціальному та духовному житті суспільства, викликаних гострою конкуренцією, обмеженням і невідтворюваністю природних ресурсів, масовим запровадженням високоризикових інновацій, нерівномірністю розвитку та відсутністю стабілізаційних основ соціуму.

До соціальних ризиків можна віднести такі явища та процеси соціальної сфери суспільства, що несуть у собі небезпеку соціальної дестабілізації, є досить складними за своєю структурою із можливими соціетальними наслідками, що ускладнюють об'єктивне прогнозування сталого розвитку. Соціальні ризики визначають відповідний рівень

соціально-економічної напруги як на локальному рівні, так і на рівні всього світового співтовариства. Суспільний ризик становить певну небезпеку, що виникає в межах соціальної сфери суспільства, та має деструктивні наслідки, що позначаються на життєдіяльності окремих індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому. Суспільний ризик є специфічним способом організації соціальних зав'язків, взаємодій і відносин людей в умовах невизначеності, прояву хаосу. При цьому фізичні та духовні сили людини здобувають не прогнозовано визначений характер, а переважно випадковий, ймовірний, непередбачуваний.

Поняття «ризик» походить від пізньолатинської – обгинати виступ, що не спостерігається. На рівні суспільної практики ризик означає міру можливої, очікуваної поразки внаслідок тієї чи іншої дії, або певної лінії поведінки. Ризик розглядається як різновид діяльності, метою якого є подолання непевної ситуації, невизначеного вибору та можливість досягнення непередбачуваного результату, а в іншому відношенні – можливість поразки й відхилення від поставленої мети. В основі соціального ризику знаходиться різновид діяльності, спрямованої на отримання результатів неординарними засобами в умовах непевності та неминучості вільного вибору. Явище непевності в проявах суспільного ризику доводить необхідність суттєвого аналізу гносеологічних аспектів у його визначенні та існуванні [251].

Поняття «ризик» не є абсолютною новацією в наукових дослідженнях ХХІ ст. Ризики в усіх сферах суспільного життя та пізнання існували протягом всієї історії людства та досліджувалися в працях давньогрецьких філософів, зокрема в праці «Держава» Платона та в праці «Політика» Аристотеля. На стадії первісного суспільства найбільш значущими ризиками, яким піддавалися люди, були природні ризики, а також хвороби та висока смертність. У період рабовласницького ладу набули вагомого значення економічні та військові ризики. В епоху Середньовіччя виникає новий тип ризику – духовний. У кінці ХVІІІ–початку ХІХ ст. відбувається процес формування ринкових економічних відносин, становлення та розвиток техногенного ризику, пов'язаного з науково-технічним прогресом, що забезпечувався механізацією виробничих процесів, численними науковими відкриттями на експериментальному та теоретичному рівнях природознавства. Протягом всього ХІХ ст. здійснюється накопичення соціальних та національних ризиків. В середині ХХ ст. відбувається перехід до нового рівня у суспільному розвитку – появи постіндустріального та інформаційного суспільств, котрі вбирають у себе попередні види ризиків і генерують безліч нових. До їх числа можна віднести такі, як тероризм, інформаційний ризик, котрі мають

²⁵¹ Горбатенко В. П. Політологічний енциклопедичний словник. Київ : Генеза, 2004. 736 с.

глобальний характер.

Філософське осмислення категорії «ризик» знаходить своє відображення в працях мислителів XVII–XIX ст., зокрема у творчості Т. Гоббса, Б. Паскаля, І. Канта та Г. Гегеля. Так, англійський філософ Т. Гоббс аналізує стан тогочасного суспільства «абсолютного ризику» та пропонує «суспільний договір» як певний засіб «мінімізації ризику». Математичні теорії французького філософа Б. Паскаля приводять до усвідомлення того, що людина може приймати рішення в ситуації з невизначеним результатом і передбачати майбутнє за допомогою математичного обчислення, що відповідає відповідному рівню розвитку формально математичних методів XVII ст. В своїх міркуваннях німецький соціолог XX ст. О. Ренн у праці «Залучення зацікавлених сторін до управління ризиками» характеризує категорію «ризик як поділ реальної дійсності і можливості» [252].

Діалектичне визначення проблеми ризику знаходимо у філософській творчості класика німецького ідеалізму першої половини XIX ст. Г. Гегеля. Із самого початку потрібно зауважити, що пояснення категорії «ризик» як поділу реальної дійсності та можливості в сучасних дослідженнях має по суті розрізнений метафізичний характер. Звернення до класичної німецької філософії розкриває глибоку діалектику сутності взаємин можливості та дійсності як гносеологічної основи визначення категорії «ризик». У найвідомішій філософській праці «Наука логіки» Г. Гегель розкриває сутність діалектичного пізнання як розгортання всієї сукупності моментів дійсності.

Німецький філософ виступає з абсолютно нечуваними до того часу положеннями, що випадкове необхідно, а сама необхідність визначає себе як випадковість. Випадкове має певний ґрунт, бо воно випадкове, але точно так само і не має підстави, бо воно випадкове, визначена випадковість, скоріше всього, є абсолютна необхідність. Розгортання дійсності за Г. Гегелем відбувається в складних діалектичних процесах взаємин можливості та дійсності. «Царство можливості, є безмежне різноманіття, але різноманітне є протиріччя», – стверджує німецький філософ. Згідно автора «Науки логіки» єдність можливості та дійсності є випадковість, а випадкове це щось дійсне, визначене в той же час лише як можливе. «Реальна дійсність – це перш за все річ із багатьма властивостями, існуючий світ; вона зберігається в різноманітті простого існування» [253, с. 193–194].

Г. Гегель, опираючись на духовно-практичні принципи, доводить, що в процесі діяльності змінюється дійсність, «щось виявляє [себе] через те, що воно виробляє». Перехід від реальної можливості до дійсності це рух, процес, що має моменти постійної зміни можливості,

²⁵² Ortwin R. Stakeholder Involvement in Risk Governance. London : Ark Publications, 2014. 79 p.

²⁵³ Вильгельм Г., Гегель Ф. Наука логики ; в 3-х т. Москва : Мысль, 1971. Т. 2. 248 с.

кожен із них виникає з іншого, в цьому запереченні є не тільки перехід, а злиття з самим собою – конкретний діалектичний синтез. Цей рух формує певні реальні можливості, наявні моменти таким чином, що «кожен із них виникає з іншого, ось чому воно в цьому запереченні і є не перехід, а злиття із самим собою» [252, с. 195]. Реально дійсне має свою визначеність як безпосереднє буття, воно є різноманіття існуючих обставин. Єдність необхідності і випадковості Гегель називає абсолютною дійсністю, всією сукупністю її моментів, в той же час необхідність відносна, оскільки свій вихідний пункт існування вона має лише у випадковому.

Чи можливо що-небудь, або неможливо, залежить повною мірою від різноманіття змісту, тобто від всієї сукупності моментів дійсності, що в своєму розгортанні виявляється як необхідність. Таким чином, діалектичне розгортання всієї сукупності моментів дійсності в процесі пізнання доводить необхідний момент переходу конкретної можливості в дійсність і навпаки, що свідчить про об'єктивний характер існування категорії «ризик», як відображення складного необхідного процесу взаємовідношення можливості і дійсності. Ризик є об'єктивною категорією сучасного наукового пошуку, оскільки вносить моменти невизначеності в практичну діяльність людини, завжди присутній у навколишній реальності, а за формою поняття «ризик» є суб'єктивним як понятійно-ідеальне відображення об'єктивного процесу розвитку.

Подальший розвиток категорії «ризик» ґрунтується на принципах синтетичної та аналітичної діяльності, що характеризує різноманіття об'єктивних сфер його існування. Поняття «суспільного ризику» першим запропонував німецький соціолог ХХ ст. У. Бек у праці «Суспільство ризику: на шляху до другого модерну». Предметом дослідження є соціальні зміни, що становлять фактори ризику в суспільстві в епоху пізнього модерну. У Бек виділяє дві основні концепції: «суспільство ризику» та «рефлексивної модернізації». В першій теорії німецький соціолог доводить, що в процесі розвитку сучасне індустріальне суспільство, якому властивий розподіл матеріальних благ, поступово витісняється «суспільством ризику», характерною ознакою якого є виробництво та споживання ризиків. На думку У. Бека, «суспільство ризику» розпочинає формуватися тоді, коли ризики, властиві індустріальному суспільству, починають виходити з-під контролю соціальних інститутів, що забезпечують безпеку індустріального суспільства. Лейтмотивом його праці «Суспільство ризику» служить теза про те, що створення нових технологій веде до виробництва нових технологічних ризиків [254].

Проблема ризику безпосередньо пов'язана зі стрімкою індустріалізацією та з непередбаченими негативними наслідками

²⁵⁴ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

модернізації. Ризик – це систематична взаємодія суспільства з погрозами і небезпеками, що характеризують сучасний процес модернізації. Ризики є наслідком загрозливої сили модернізації і породжуваних її почуттів непевності та страху. Німецький соціолог доводив, що соціальні ризики являють собою не одноразові акти, а процеси котрі мають відповідні фази поширення і споживання ризику. Фаза споживання ризику – приводить до його накопичення та зростання. Концентрація ризику веде до «ефекту бумеранга», тобто народжується зворотний зв'язок, і споживання ризику стає одночасно його початком і виробництвом. Соціальні ризики характеризуються не можливістю їх формалізації та контролю. Ризики осмислюються людьми на основі відповідних знань. У. Бек поділяє все суспільство на експертів ризику та не експертів. До експертів ризику належать певні посередники між науковими знаннями і громадськістю, наприклад, Засоби масової інформації, освітні та наукові інституції, що впливають на готовність населення сприймати відповідні явища та процеси в якості ризику [254].

Вивчення соціального ризику складає предмет дослідження в працях сучасного німецького соціолога Н. Лумана. У своїй праці «Поняття ризику» Н. Луман досліджує онтологічні підстави ризику. На його думку, поняття «ризик» ставить під питання можливість раціональних форм діяльності людини. Німецький соціолог доводить, що ризик є основною рисою соціальної реальності, в якій існує вільний вибір людської діяльності – вибір із безлічі альтернатив, що складає невизначений характер майбутнього. Таким чином, Н. Луман стверджує, що немає поведінки вільної від ризику. При визначенні поняття «ризик» дослідник повинен оперувати не реальним об'єктом, а протилежними розрізненнями. Для визначення ризику Н. Луман використовує дві протилежності: «ризик і надійність» та «ризик і небезпека». У цих протилежних розрізненнях поняття «ризик» означає занадто складний комплекс обставин, з якими зазвичай доводиться мати справу, щонайменше, в сучасному суспільстві. Відмінність «ризик – надійність» розкриває проблему кількісного вимірювання, а протилежність «ризик – небезпека» підкреслює, що вирішення стосовно об'єктивності ризику має постійне значення. Німецький соціолог стверджує, вільної від ризику поведінки не існує, для зазначених протилежностей «ризик і надійність» та «ризик і небезпека» не існує абсолютного значення [255].

Сучасний англійський соціолог Е. Гідденс вважає, що вторгнення абстрактних систем, таких як інформація, грошові системи, розподіл праці, комунальні послуги, тощо, разом із динамічною природою знання означає, що свідомість ризику проникає в діяльність практично кожної людини. Весь світ майбутніх подій відкритий для перетворення людьми

²⁵⁵ Luhmann N. Die Wissenschaft der Gesellschaft. Verlag : Suhrkamp Auflage, 1990. 732 p.

в тих межах, які встановлюються в результаті оцінки ризику. «Колонізація майбутнього» створює нові форми ризику, найчастіше інституційно-організовані, впливу яких піддається кожна людина. Для таких форм ризику властиво рефлексивне відстеження. Е. Гідденс виділяє «адаптивні реакції суб'єктів» щодо усвідомлення ризику. До них англійський соціолог відносить: прагматичне прийняття ризику, що означає концентрацію на щоденних проблемах для виживання, постійне подолання перешкод, витриманий оптимізм, не зважаючи на будь які небезпеки, наявні в сьогоденні, цинічний песимізм, що передбачає пряму причетність до неприємностей, які викликані небезпеками зі значними наслідками, «радикальне зобов'язанням» – це практична боротьба з існуючими джерелами небезпеки. Е. Гідденс розглядає поняття «ризик» у тісному взаємозв'язку з поняттям «довіра». Він вважає, що соціальна дія, яка завжди ризикована, виникає в результаті прийняття рішення, що стосується певної довіри до соціальної системи. Довіра – це необхідна умова для зниження або ж мінімізації ризику. Таким чином, відсутність довіри може призвести до деструктивних наслідків для соціальної системи [256].

Українське суспільство також має постійні ризики. Відсутність верховенства права в Україні в деякого створює враження, що причиною «безпорядку», певного хаосу в державі є демократична форма правління. Але розвинута демократія передбачає, як стверджував сучасний англійський філософ К. Поппер в праці «Відкрите суспільство та його вороги», суворе дотримання законів, норм права. Україна за останні роки своєї незалежності балансує між демократією й авторитаризмом. Політичний режим, що існує в українській державі, визначають як перехідний, трансформаційний, гібридний. Доки перехід як соціально-економічний процес не завершився, ніхто не зможе точно передбачити, є він переходом до демократії чи до нової форми авторитаризму. Це негативно позначається на консолідації українського суспільства.

Сучасні соціологічні дослідження показують, що зростає кількість людей, які віддають перевагу сильній владі, авторитарному керівництву. Декому здається, що реставрація недемократичних політичних форм правління, дасть змогу навести в суспільстві лад, певну стабільність. Однак, перехід від гібридного політичного режиму до недемократичного не зменшить кількості небезпек, ризикованих ситуацій. На перший погляд здається, що недемократична система більш стабільна та передбачувана, ніж відкрита, демократична. У закритій політичній системі соціальна структура формується за відповідним планом, цілеспрямовано, за відсутністю легітимної боротьби за владу. В ній панує моноцентризм, замовчують та придушують соціально-політичні конфлікти, формується єдина ідентичність, почуття колективізму,

²⁵⁶ Giddens A., *World R. How Globalisation is Reshaping our Lives*. London : 2004. 124 p.

здійснюється контроль за громадянами держави через суспільні громадські організації. Обмежуючи свободу слова, мітингів, демонстрацій, громадських об'єднань, маніпулюючи свідомістю мас, формуються певні стереотипи, соціальні міфи, створюються умови для формування однорідного суспільства, тим самим політична влада обмежує кількість викликів внутрішнього соціального середовища. «Залізна завіса» зменшує відповідну кількість зовнішніх викликів та ризиків. У недемократичному суспільстві соціально-політична стабільність зберігається значною мірою завдяки «закритості». Проте, конфлікти в закритому суспільстві можуть зруйнувати політичну систему, адже їх придушують, а не розв'язують.

Соціальна нерівність як відповідний ризик в Україні заслуговує на особливу увагу. В державі соціальна нерівність в умовах фінансово-економічної кризи та політичної нестабільності посилилася. Впливи соціальної нерівності на розвиток українського суспільства можуть бути двоякими. З одного боку, нерівність у доходах, різний рівень життя є стимулом для економічного розвитку. Ті громадяни, які знаходяться в гіршому становищі, намагаються його покращити, докладають відповідних зусиль, щоб домогтися вищого суспільного статусу. З другого боку, менш успішні соціальні групи можуть обирати для поліпшення свого становища незаконні, нелегітимні засоби. Це призводить до зростання злочинності, корупції, соціального безладу.

Неконтрольоване зростання нерівності посилює владні позиції небагатьох олігархів і перешкоджає активній участі в політиці переважній більшості, тобто суперечить демократії та сприяє розвитку авторитарних тенденцій. При цьому відбувається поляризація суспільства: на одному полюсі концентруються апатія й пасивність, а на другому – намагання монополізувати й закрити для громадян сферу прийняття політичних рішень. Соціальна нерівність в українському суспільстві маргіналізує, виштовхує на узбіччя знедолені верстви, підштовхуючи їх до втечі від політики та нелегітимних форм протесту. Вони стають соціальною базою політичного екстремізму, оскільки не мають можливості захищати свої інтереси в публічній сфері. Соціальна нерівність культивує серед громадян України таку суспільну атмосферу, що сприяє руйнуванню підвалин соціальної справедливості та загального блага, моральних засад суспільної єдності.

Отже, інтеграційні процеси, що супроводжують сучасну глобалізацію, з одного боку, зменшують кількість ризиків, передусім тих, які породжені відсутністю політичного діалогу держав та нездатністю їх знайти спільні міждержавні інтереси. Однак, з іншого боку, інтеграція призводить до збільшення кількості ризиків, пов'язаних із ослабленням державного суверенітету. Специфіка сучасного суспільства полягає в тому, що соціальна реальність змінюється із надзвичайною швидкістю,

змушуючи усіх членів суспільства та суспільство в цілому функціонувати в таких ситуаціях. В цьому випадку невизначеність виступає конструктивною основою, тобто необхідним середовищем появи ризику, тому зростання невизначеності може спричинити за собою ще більший ризик. «Ризик» є об'єктивною категорією сучасного наукового пошуку, оскільки вносить невизначеність у наші дії, присутній у навколишній реальності, тоді як зміст «ризикованої поведінки» є суб'єктивним, ідеальним відображенням наукового процесу пізнання.

РОЗДІЛ 5

ФОРМУВАННЯ АСОРТИМЕНТУ ТОВАРІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

5.1. Бізнес-процес «Управління асортиментом»: теоретичні основи

*Мороз С. Е., канд. пед. наук,
Гордієнко С. Є.
Полтавська державна аграрна академія*

В умовах жорсткої конкуренції на ринку торговельні підприємства прагнуть поліпшити свої бізнес-процеси, однак такі ключові напрямки комерційної діяльності, як планування асортименту, ціноутворення, просування товару, ще далекі від досконалості та потребують подальших досліджень.

Найважливішою складовою діяльності будь-якого торгового підприємства є бізнес-процес «Управління асортиментом». Від правильної асортиментної політики підприємства залежать ключові показники його роботи: зростання потоку покупців, збільшення середнього чека, зменшення кількості неліквідних товарів на складі і на полицях магазину. Актуальність вивчення бізнес-процесів, пов'язаних із формуванням асортименту товарів і методів його аналізу підтверджується численними науковими працями В. Апопії, П. Балабана, І. Бланка, Ю. Дайновського, А. Мазаракі, В. Марцин, Б. Семака та ін. Науковці зазначають, що зростання конкуренції спричинило зміни в асортиментній політиці торговельних підприємств і асортимент у сучасних умовах необхідно розглядати не просто як перелік товарів, а як інструмент задоволення потреб споживачів.

Цілком очевидно, що величезне значення у боротьбі за споживача має якість пропонованої продукції і послуг, а також рівень обслуговування, однак для ефективної діяльності торговельного підприємства, яке функціонує в умовах жорсткої конкуренції, найактуальнішим є правильно і гармонійно сформований асортимент.

Білоруські науковці [257] звертають увагу, що відсутність чіткого бізнес-планування, яке дозволяє виділити торговельне підприємство серед конкурентів завдяки його асортименту, часто стає причиною невдач у комерційній діяльності.

Водночас, ще одним важливим аспектом асортиментної політики, на думку [258], є те, що у сучасному економічному середовищі важливе

²⁵⁷ Сыцко В. Е., Садовский В. В., Целикова А. В. Товарная политика предприятия отрасли : учеб. пособ. Минск, 2007. 239 с.

²⁵⁸ Чорнобай Л. І., Дума О. І. Бізнес-процеси підприємства: загальна характеристика та економічна суть. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2013. № 769. С. 125–131.

не лише налагодження бізнес-процесу, як одного з напрямків роботи підприємства із внутрішнім середовищем, але і приведення його у відповідність до швидкозмінних вимог зовнішнього середовища.

Питання формування асортиментної політики для різних типів магазинів, на думку О. Шимко [259], набуває виключно важливого значення і може стати реальним інструментом підвищення ефективності його комерційної діяльності.

Аналіз показує, що, вітчизняні й закордонні науковці одностайні у тому, що асортиментна політика встановлює зв'язок між вимогами ринку, з одного боку, та намірами і можливостями підприємства – з іншого. Проблемою, на думку експертів, є те, що керівники торговельних підприємств часто використовують старі методи аналізу у процесі формування і підтримки асортименту товарів та послуговуються цими даними у якості прогнозу. Одним з таких «старих» методів дослідники вважають метод усереднення з огляду на те, що визначення кількості товарів, необхідної для замовлення, найчастіше підраховується на підставі усереднення продажів за попередні періоди.

Наукові розвідки доводять, що подібний метод аналізу можна застосовувати не до всіх товарів, оскільки він дозволяє контролювати лише товарні позиції з постійним попитом. Для товарів, схильних до значних коливань продаж, науковці рекомендують застосовувати інші методи вирішення проблем формування та підтримки асортименту [257].

Цікаву точку зору у розв'язанні вищезначених проблем висловлюють О. Ткаченко та В. Дериземля, які рекомендують здійснювати формування асортиментної політики підприємства з урахуванням таких підходів:

- формування асортиментної політики на основі споживчих переваг (з метою збільшення споживчої цінності пропонованого асортименту);
- формування асортиментної політики на основі очікуваних конкурентних переваг (з метою зміцнення конкурентних позицій за рахунок посилення конкурентоспроможності пропонованого асортименту);
- формування асортиментної політики на основі кращого розподілу обмежених ресурсів [260].

Дослідження літературних джерел виявило відповідну закономірність у тому, що на даний час в економічній діяльності комерційних організацій переважає асортиментна політика, метою якої є визначення найбільш пріоритетного асортименту для успішної роботи на певному сегменті ринку та забезпечення економічної ефективності діяльності підприємства у цілому. При цьому асортимент торговельного підприємства формується залежно від його фінансового стану та

²⁵⁹ Шимко О. В. Формування асортиментної політики торговельного підприємства: маркетинговий підхід. *Бізнес Інформ*. 2016. № 11. С. 408–413.

²⁶⁰ Ткаченко О. П., Дериземля В. В. Управління асортиментною політикою торговельних підприємств. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2009. Вип. 1 (2). С. 218–226.

стратегічних цілей.

У якості основних цілей асортиментної політики підприємства можна розглядати залучення нових покупців та оптимізацію фінансових ресурсів підприємства. Для досягнення цих цілей, як правило, вирішуються наступні завдання:

- задоволення запитів споживачів у товарах визначеного асортименту;

- розширення асортименту послуг.

Задоволення запитів споживачів має здійснюватися шляхом визначення потреби у товарах з урахуванням їх фактичного споживання, виявлення закономірностей змін попиту на товари залежно від їх споживчих властивостей, новизни, цінових характеристик, якості тощо.

Одночасно з оцінкою асортименту товарів у торговельному підприємстві повинна розглядатися і асортиментна політика послуг для споживачів. Розширення асортименту послуг, використання нових методів роботи, додаткових послуг для відвідувачів і комерційних партнерів має бути спрямоване на залучення нових споживачів, і, як результат, впливати на збільшення товарообігу підприємства, його доходу, оптимізації фінансових результатів.

Для вирішення вищезазначених завдань повинні бути використані ефективні методи, які досліджені багатьма авторами і описані у сучасних наукових джерелах. Так, на думку Т. Мазепи, в управлінні асортиментом і, особливо, товарними запасами велике значення має інформація про швидкість реалізації окремих товарів [261]. Новою системою аналізу товарної номенклатури, яка інтегрує показники впливу окремих найменувань на товарообіг, тобто АВС-аналізу, швидкості реалізації, еластичності попиту тощо, є структуризація торговельного асортименту за маркетинговим потенціалом [262].

Для підвищення фінансової ефективності процесу формування та підтримання асортименту, потрібно застосовувати систему управління асортиментом, яка б дозволила керівництву торговельного підприємства централізовано контролювати ключову частину асортименту, яка приносить основний дохід та/або впливає на збільшення кількості відвідувачів. А для забезпечення гнучкості і швидкості реакції на зміну уподобань споживачів формування решти асортименту делегувати на рівень категорійних менеджерів [263].

Умовою ефективності систем формування та підтримки асортименту товарів і послуг на торговельному підприємстві є урахування таких умов:

²⁶¹ Мазепа Т. С. Формування асортиментної політики підприємств роздрібною торгівлі : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук. Харків, 2007. 20 с.

²⁶² Виноградова О. В. Реінжиніринг бізнес-процесів торговельних підприємств : моногр. Донецьк, 2006. 183 с.

²⁶³ Шериньова Г. В., Ільєнко Ю. І., Оліфірова Ю. О. Організаційно-економічні аспекти впровадження категорійного менеджменту та його інформаційно-комунікаційна підтримка. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. С. 319–326.

1) формування гнучкого і актуального асортименту з мінімальними фінансовими, трудовими і часовими витратами;

2) скорочення фінансових витрат і зниження ризиків фінансових втрат, пов'язаних з формуванням «неправильного» асортименту (затоварюванням), негативним впливом людського фактора, втратою потенційних клієнтів;

3) керованість асортиментної політики за рахунок «планованого» асортименту;

4) підтримання лояльності клієнтів, за рахунок наявності необхідних їм товарів [257].

Управління асортиментом торговельного підприємства має базуватися на актуальній методології, заснованій на основних підходах маркетингового дослідження, включаючи:

- АВС-аналіз (вплив окремих найменувань товарного асортименту на товарообіг);

- XYZ-аналіз (класифікація асортименту товарів за структурою споживання);

- аналіз асортименту товарів за швидкістю його реалізації;

- варіації попиту (аналіз еластичності попиту окремих найменувань товарного асортименту);

- маркетингові дослідження товарного асортименту за широтою, повнотою (насиченістю), глибиною, структурою і стійкістю;

- аналіз товарного асортименту за маркетинговим потенціалом;

- аналіз асортименту за стадіями життєвого циклу товару [264].

Для визначення найбільш ефективного серед вищезначених методів необхідно враховувати їх особливості і можливості для вирішення конкретних завдань у процесі формування асортименту товарів і послуг.

Так, АВС-аналіз заснований на принципі Парето, який говорить про те, що за 20 % наслідків відповідає 80 % причин [265], або у адаптації до асортиментної політики – 20 % асортиментних позицій приносять 80 % прибутку, дозволяє розділити великий асортимент товарів і послуг на групи, які суттєво і по-різному впливають на загальний результат (обсяг продажів). Не зважаючи на те, що основний принцип Парето має емпіричний характер (конкретна пропорція може виявитися іншою: не 80/20, а, наприклад, 90/10), правило Парето вказує саме на значні відхилення від пропорції 50/50 у різних системах, тому пропорція 80/20 є універсальним терміном для простоти формулювання. Це дозволяє

²⁶⁴ Павлова М. Б. *Сучасні методи оптимізації асортименту товарів на підприємстві. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва* : збірник матеріалів Х ювілейної Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2016. С. 69–70.

²⁶⁵ Абаркін П. С., Красильников С. Р. Використання АВС-аналізу для оптимізації асортименту підприємств роздрібної торгівлі України. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 50. С. 152–160.

зосередитися на тих 20 % асортиментних позицій, які дійсно важливі [266].

Отже, метод АВС-аналізу дозволяє визначити найбільш пріоритетні позиції в асортименті торговельного підприємства, виділити аутсайдерів процесу і показати, яка група товарів і послуг є базовими для асортименту. По суті, АВС-аналіз – це ранжування асортименту за різними параметрами. При цьому диференціювати за таким принципом можна і постачальників, і складські запаси, і покупців, і тривалі періоди продажів, тобто все, що має достатню кількість статистичних даних.

У процесі аналізу асортименту у рамках загального рейтингового списку виділяють три групи об'єктів – А, В і С, які відрізняються своєю значущістю та вкладом в обіг або прибуток торговельного підприємства (залежно від обраного результату): товари А – найважливіші товари, які приносять перші 50 % результату; товари В – «середні» за важливістю, приносять ще 30 % результату; товари С – «проблемні» товари, які приносять лише 20 % результату. Вважається, що таке співвідношення відсотків якраз і обумовлене правилом Парето: виділяються головні 80 % результату (це виглядає, як 50 + 30, але можна використовувати й інші пропорції, наприклад 70 + 10 або 65 + 15) і решта – 20 %.

На практиці для використання даного методу з метою планування асортименту для кожної товарної позиції обчислюється відсоток від продажів у загальному товарообігу. Результат заноситься у таблицю, а потім проводиться сортування за принципом спадання відсотка від обороту. Вертикальним підсумовуванням відсотків від обороту визначається сума, що дорівнює 10 (група А), потім сума, що дорівнює 15 (група В). Як бачимо, АВС-аналіз ґрунтується на принципі дисбалансу, а графік залежності сукупного ефекту від кількості елементів називають кривою Парето (рис. 1).

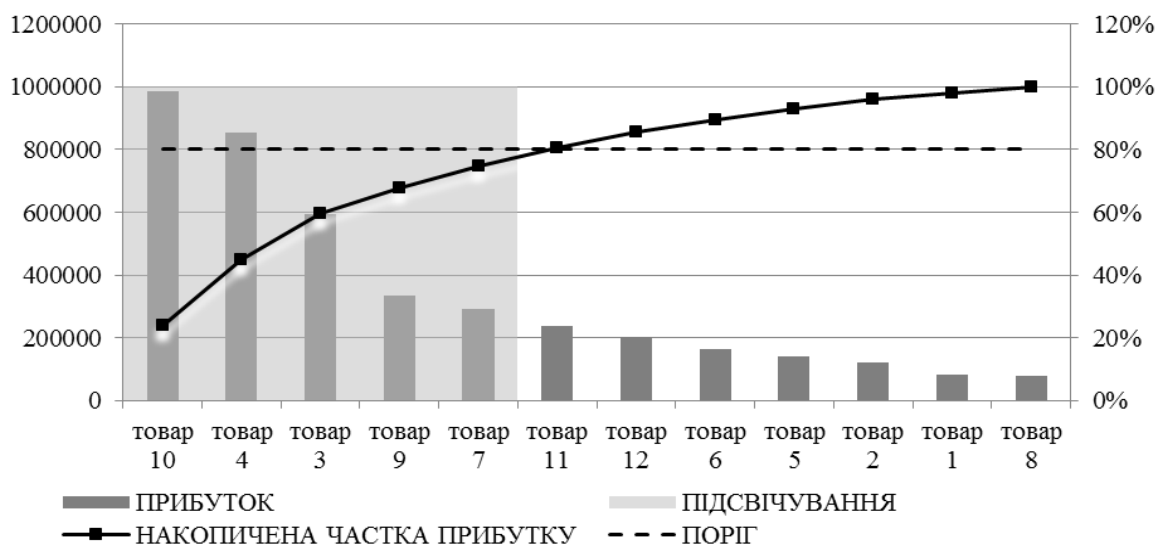

Рис. 1. Діаграма Парето

Джерело: авторська розробка.

²⁶⁶ Снегирева В. Розничный магазин. Управление ассортиментом по товарным категориям : монограф. Санкт-Петербург, 2005. 416 с.

Як бачимо з рис. 1, асортиментні позиції відсортовані залежно від розміру їх вкладу у сукупний ефект, кожен стовпчик гістограми є прибутком по товару в абсолютних одиницях і відкладається по лівій осі. Графік являє собою накопичений відсоток прибутку (тобто частку прибутку нарастаючим підсумком). На умовній межі у 80 % зазвичай для наочності позначають порогову горизонтальну лінію. Всі товари, які розташовані лівіше точки перетину цієї лінії з графіком накопиченого прибутку приносять підприємству 80 % грошей, усі товари розташовані правіше – решту 20 %.

Отже, у практиці роботи роздрібних торговельних підприємств застосування АВС-аналізу необхідне для правильного формування асортименту товарів, які приносять найбільший дохід та формують прибуток й уникнення перенасичення асортименту такими, що мають малу націнку і дають маленький дохід, тобто не є прибутковими. Діаграма Парето – інструмент, який дозволяє виявити і унаочнити проблеми в управлінні асортиментом товарів, встановити основні фактори, які потрібно врахувати під час прийняття управлінських рішень для ефективного вирішення цих проблем.

Більшість сучасних аналітиків дотримуються думки, що застосування АВС-аналізу на підприємствах роздрібної торгівлі допомагає виділити пріоритетні, базові та унікальні категорії товарів, що своєю чергою дозволяє ефективніше використовувати торговельні площі за рахунок раціонального розміщення цих категорій товарів на полицях магазину. Результати АВС-аналізу також доцільно використовувати при складанні асортиментних матриць торговельних підприємств та планів з проведення заходів мерчандайзингу.

Зауважимо, що АВС-аналіз не вимагає великих фінансових і часових витрат. З огляду на яскраво виражену сезонність у продажах деяких товарів, оптимальним вважається проведення щомісячного моніторингу асортименту за допомогою цього методу. Результати аналізу дозволяють:

- оптимізувати закупівельну діяльність підприємства, тобто позиції груп А, В можуть закуповуватися за передоплатою;
- проводити промоційні програми з товарами груп А, В, які у цих групах дають найбільший ефект.

Знання пріоритетних товарних позицій особливо важливе, тому що, знаючи асортимент товарів, які стабільно продаються, можна формувати складські запаси без ризику затоварення магазину і у той же час виключати появу дефіциту. Окрім того, АВС-аналіз дозволяє отримати непрямі статистичні дані щодо споживачів і, якщо протягом тривалого часу спостерігається стійкий попит на конкретні товари, встановити більш тісні професійні контакти із постачальниками таких товарів.

Важливим також є те, що АВС-аналіз допомагає визначити так

званих «аутсайдерів» асортименту – товари, які знаходяться у зоні ризику списання через моральне старіння, або критичний термін придатності. За логікою, «аутсайтери» знаходяться у кінці відсортованого списку, але для більш точного їх визначення ураховуються всі позиції товарів, реалізація яких за аналізований період склала менше 25 % [266].

Зазначимо, що паралельно з АВС-аналізом доцільно проводити XYZ-аналіз, спрямований на структурування споживання товарів за фактором стабільності і можливості його прогнозування.

Результатом XYZ-аналізу є виділення 3 груп товарів:

- товари X – група товарів зі стабільною величиною споживання і високими можливостями прогнозування попиту; реалізація цих товарів має усталений характер; тижнева передбачуваність споживання таких товарів становить понад 95 %;

- товари Y – група товарів із відомими сезонними коливаннями і середніми можливостями прогнозування; попит на них нестабільний (мінливість споживання коливається між 20 % і 50 % щомісяця); тижнева передбачуваність споживання – не менше 70 %;

- товари Z – група товарів з нестабільним попитом і, як наслідок, низькою точністю прогнозування попиту; потреба в них є стохастичною, мінливість споживання сягає більше 50 % щомісяця; тижнева передбачуваність – менше 70 %.

Науковці, обговорюючи роль XYZ-аналізу, відзначають, що його застосування у практичній роботі обмежена через відсутність автоматизованих систем руху товару всередині підприємств. Без спеціальних статистичних програм застосування XYZ-аналізу практично неможливе. Даний метод, на думку експертів, може використовуватися у наукових дослідженнях, а у практиці роботи торговельних підприємств його доцільно проводити на обмеженій кількості найменувань товарного асортименту [267].

Деякі автори вважають, що для проведення повноцінного аналізу асортименту можна поєднувати декілька відомих і універсальних методів, придатних для адаптації до ситуації на конкретному підприємстві. Результати аналізу продуктового портфеля, отримані за допомогою різних методів, порівнюються між собою і на підставі отриманої інформації формуються пропозиції щодо змін асортименту [268].

Ми погоджуємося з тим, що провівши у такий спосіб діагностику свого асортименту, торговельне підприємство може визначити перспективи його розвитку на найближчий період, знайти засоби

²⁶⁷ Дворецький М. Л., Кулаковська І. В. Порівняльний АВС-XYZ аналіз на базі різних факторів із використанням ієрархічних даних. *Проблеми інформаційних технологій*. 2016. № 1. С. 200–209.

²⁶⁸ Троян А. В. Особливості асортиментної політики підприємства у сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка*. 2014. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_1_55.

підвищення його прибутковості, виробити різні стратегії підтримки або відновлення балансу свого продуктового портфеля.

Проведене дослідження не вичерпує окресленої проблеми та потребує подальших розвідок. Актуальним залишається пошук оптимальних рішень у налагодженні бізнес-процесів торговельних підприємств для забезпечення їх конкурентоспроможності.

5.2. Використання маркетингу для просування органічної продукції на споживчі ринки

*Лозинська Т. М., д-р наук з держ. управл., професор,
Вінюкова О. Б.*

Полтавська державна аграрна академія

Сучасний стан розвитку соціально-економічних процесів вимагає підвищення рівня продовольчої безпеки держави, і особливо забезпечення населення високоякісними, безпечними продуктами харчування вітчизняного виробництва. Разом з тим сільськогосподарські товаровиробники у своєму прагненні постійно нарощувати обсяги виробництва використовують інтенсивні технології землеробства на базі хімізації, що призводить до значної деградації ґрунтового покриву, порушення екологічної рівноваги агроєкосистем, забруднення агропродовольчої продукції радіонуклідами, важкими металами, пестицидами тощо [269]. Тому в Україні нарощування обсягів виробництва органічної продукції для задоволення власних потреб при одночасному виході на міжнародні продовольчі ринки є стратегічним завданням.

Ринок органічної продукції в Україні перебуває на початковому етапі розвитку з обмеженою пропозицією та нерозвиненим попитом [270]. Однією з вагомих причин цього, поряд із недосконалим правовим полем, відсутністю протекціонізму з боку держави, а також недостатньою розбудовою необхідної інфраструктури, є низький рівень застосування маркетингу товаровиробниками. Особливо важливим на етапі становлення ринку органічної продукції є питання використання суб'єктами підприємницької діяльності маркетингових інструментів для виявлення цільового споживача органічної продукції, дослідження попиту, потреб та особливостей поведінки, аналізу маркетингового середовища й кон'юнктури ринку, а також розробки ефективної стратегії маркетингу [271].

²⁶⁹ Pilarski S., Grzybowska M., Brzeziński M. Rynek żywności ekologicznej. Seria : Monografie i rozprawy. Łomża: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży, 2003. 199 s.

²⁷⁰ Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2002). URL : www.ifoam.org.

²⁷¹ Шубравська О. В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 36–42.

Проблеми аграрного маркетингу у другій половині ХХ століття стали предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковці, проте більшість наукових розробок мають загальний методологічний характер, в них практично відсутні теоретико-методологічні основи розвитку маркетингу на ринку органічної продукції з урахуванням особливостей методології проведення маркетингових досліджень, менталітету вітчизняного споживача, специфіки реалізації маркетингового комплексу, детермінованого особливостями виробництва й обігу органічної продукції. Такі дослідження вимагають комплексного підходу, теоретичного та методологічного осмислення, обґрунтування і практичного втілення наукових розробок [272].

Вперше маркетинг, орієнтований на екологію, був описаний американськими вченими в середині 70-х років ХХ століття, як діяльність, що може сприяти пошуку засобів правового захисту від існуючих проблем щодо охорони навколишнього середовища [273]. Це фактично був період зародження маркетингу органічної продукції у відповідь на тривожні попереджувальні сигнали про наявні проблеми в довкіллі, що надходили від представників екологічного руху. Другий етап розвитку маркетингу органічної продукції, який безпосередньо пов'язаний з впровадженням концепції сталого розвитку, припадає на кінець 80-х і початок 90-х років. У цей період в основному йдеться про екологічний маркетинг – управлінську діяльність, специфіка якої обумовлювалася зростанням відповідальності за точність прогнозування потреби в органічних продуктах та задоволення потреб споживачів з одночасним врахуванням вимог щодо захисту довкілля [274].

При такій зміні цільової орієнтації зростає значення рішень щодо забезпечення прибутковості ведення господарської діяльності, особливо в період переходу від традиційної технології виробництва до технології органічного землеробства. Розроблення порядку переведення виробництва зернової продукції на технологію органічного землеробства в ДП «ДГ «Забойщик» ДДСДС НААН» Донецької області, розрахованого на п'ять років, дозволило виявити 50 % операційний розрив щодо отримання чистого прибутку. Аналіз, проведений разом з фахівцями підприємства, показав, що виявлений операційний розрив може бути ліквідований за рахунок двох наступних груп заходів:

- 1) підвищення результативності діяльності підприємства шляхом зниження виробничих і маркетингових витрат, розширення асортименту продукції, що випускається тощо;
- 2) більш повного використання можливостей ринку шляхом зміни цінової політики, створення нових каналів збуту, інтенсифікації

²⁷² Рудницька О. В. Формування попиту на органічну продовольчу продукцію в Україні: аналіз і перспективи. *Економіка АПК*. 2005. № 10. С. 116–120.

²⁷³ Rudawska I. Ekologiczna odpowiedzialność przedsiębiorstw. *Marketing i Rynek*. 2008. Nr. 5. S. 7–12.

²⁷⁴ Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Навродський М. М. Модернізація виробництва: системно-екологічний підхід. Київ: СИМВОЛ-Т, 1997. 235 с.

діяльності з просування продуктів тощо [275].

Реалізація обох груп заходів на підприємстві пов'язана з розв'язанням сукупності внутрішніх і зовнішніх проблем, серед яких особливе місце займають питання встановлення місткості ринку органічної продукції, залежної від індивідуального попиту та кількості споживачів. Мінімізація негативних наслідків переходу від традиційної технології до технології органічного землеробства буде залежати від точності встановлення причин виникнення операційного розриву, до яких, за нашими спостереженнями можна віднести ті, які зв'язані безпосередньо з виробництвом і ті, що доцільно віднести до маркетингу (табл. 1).

1. Основні проблеми операційного розриву при впровадженні технології органічного землеробства

Опис проблеми розриву	Бажана ситуація	Причини розриву
Скорочення доходності підприємства при переході на технологію органічного землеробства	Здійснити організаційні заходи, пов'язані зі зміною технології, протягом 1 року	– збільшення витрат на виробництво за рахунок додаткових технологічних операцій; – використання тільки органічних добрив, дефіцит яких викликає підвищення ціни на них; – потреба в залученні фахівців з питання вирощування органічної продукції.
Незадовільний стан вивчення попиту й пропозиції на ринку органічної продукції	Проведення масштабного комплексного дослідження ринку органічної продукції в Україні	– витрати на рекламу, брошури, листівки та інше; – стимулювання попиту в межах цінової політики; – отримання нижчої врожайності.

Джерело: розроблено автором.

Для оцінки перспективності виробництва органічної продукції на підприємстві ДП «ДГ «Забойщик» ДДСДС НААН» використаємо методичний підхід «Balanced Score-card» – BSC, який ґрунтується на виявленні найважливіших факторів успіху по кожному підрозділу підприємства (табл. 2).

Представлена на рисунку система показників є збалансованою з точки зору виявлення впливу ключових факторів на розвиток підприємства. Структура показників, безумовно, може мати інший вид, але при цьому зберігається певна послідовність побудови відповідної системи:

²⁷⁵ Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Кн. 1 ; ред. Є. Милованов та ін. Львів : ЛА-Піраміда, 2008. 204 с.

2. Ключові фактори успіху підприємства ДП «ДГ «Забойщик» ДДСДС НААН»

Фактори успіху	Система показників
Фінансові	– збільшення обсягу продажу; – підвищення продуктивності праці; – збільшення чистого прибутку; – підвищення фінансової незалежності
Ринкові (клієнтурні)	– відсутність реклаमाцій; – зростання обізнаності щодо продукції; – позитивний імідж підприємства; – безперебійність попиту
Інформаційні	– наявність постійного інформаційного обміну між суб'єктами ринку; – використання сучасних методів збору, обробітку, зберігання та передачі інформації
Людські	– навчання, перенавчання і підвищення кваліфікації працівників; – поліпшення умов праці, автоматизація процесів; – зменшення поточності кадрів.

Джерело: розроблено автором.

1. Здійснюється визначення ключових показників результативності та ефективності, виходячи з пріоритетності факторів успіху підприємства або окремих його рівнів управління;

2. Здійснюється визначення нормативних (еталонних, планових) значень показників, які включені до збалансованої системи;

3. Здійснюється впровадження збалансованої системи показників та використання її в управлінні діяльністю підприємства [276].

Можна стверджувати, що органічні продукти – це нова категорія товарів, при виробництві яких не використовуються хімічні добрива, технології генної інженерії, штучні добавки та інші сумнівні методи, безпечність яких для людини і довкілля ще не доведено, тому впровадження технологій органічного виробництва потребує організаційної перебудови підприємств. При цьому необхідно зважати на те, що усі ланки виробництва сертифікуються не менше, ніж раз на рік (що підтверджується спеціальним знаком оклику на упаковці), а це вимагає не лише дотримання певних технологічних вимог, але й відповідного документального оформлення та дотримання інших організаційних процедур, якими має оволодіти персонал.

Основне призначення органічної продукції в непереробленому або переробленому вигляді полягає у задоволенні фізіологічної потреби людини в харчуванні, але разом із цим такі продукти харчування купуються також для задоволення потреб вищого порядку, таких як безпечність для здоров'я людини. Органічна продукція часто

²⁷⁶ Основные рынки сбыта продукции органического сельского хозяйства. URL : http://www.moloko.cc/view_news.php?id=06-03-2007.

сприймається споживачами як безпечніша, тому що не містить консервантів, вироблена без застосування хімічних засобів і генетично модифікованих організмів. Для окремих верств споживачів властивості органічної продукції, способи її отримання, розповсюдження, оформлення тощо пов'язуються також з потребою суспільного визнання, престижністю, навіть модою: на здоровий спосіб життя, раціональне харчування тощо.

Вагомим чинником, який значною мірою формує попит на органічне продовольство, крім змін у системі цінностей, є зростання купівельної спроможності споживачів. Попит на органічну сільськогосподарську продукцію в Україні не матиме високих темпів зростання без забезпечення підвищення рівня життя населення. У процесі формування ринку органічної сільськогосподарської продукції виникає необхідність не тільки дотримуватися технологічних стандартів виробництва, підтримувати рівень якості продукції, але й розробляти комплекс маркетингу з метою впливу на зміну споживчих уподобань та підвищення конкурентоспроможності підприємства. З огляду на необхідність постійного відслідковування ринкових змін обов'язковою функцією маркетингу підприємства стає налагодження системи зворотного зв'язку із споживачем. Метою дослідження попиту споживачів сільськогосподарської продукції органічного походження є вивчення цільових ринків та їх місткості, сегментація споживачів, виявлення можливостей щодо позиціонування органічних продуктів на ринку, виявлення потенційних можливостей для просування продукції за межі локального ринку. Поетапна оцінка попиту, споживачів, товарної кон'юнктури, конкурентів і їх діяльності створює можливості для визначення стратегії і тактики маркетингу органічної продукції, виходу на внутрішній і зовнішній ринки органічної продукції, створення нових конкурентоспроможних органічних продуктів.

Однією з важливих умов розвитку вітчизняного органічного сільського господарства є формування сталих і надійних маркетингових джерел збуту органічної продукції [277]. Основні європейські канали збуту для органічної продукції – це мережа роздрібної торгівлі (70 %); прямі продажі з підприємств і продажі через ринки, які забезпечують приблизно 15 % збуту; продажі через спеціалізовані магазини: булочні, м'ясні лавки, ресторани та інші заклади громадського харчування – до 15 %. Покупці в середньому переплачують за органічні продукти 40–60 % [276].

В умовах економічної кризи європейські споживачі почали надавати перевагу органічним продуктам місцевого виробництва, зокрема, в таких країнах Європи, як Чехія та Угорщина, де попит на органічні продукти в спеціалізованих магазинах та супермаркетах

²⁷⁷ Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого і погляд в майбутнє. Київ : ІАЕ УААН, 2001. Т. 1. 430 с.; Т. 2. 481 с.; Т. 3. 485 с.

знизився приблизно на 5–15 %, стали популярними споживчі концепції «органічна продукція на місцевому ринку», «органічна продукція від місцевого фермера». Як наслідок, мережі звичайних супермаркетів відреагували скороченням свого асортименту органічної продукції²⁷⁸. Таким чином, у європейському просторі, не зважаючи на кризову ситуацію, спеціалізовані магазини органічної продукції продовжують своє успішне функціонування. Супермаркети врахували новітні тенденції щодо споживання органічної продукції місцевого виробництва і запровадили відповідний асортимент органічної продукції. Окремо слід звернути увагу на використання супермаркетами та спеціалізованими магазинами можливостей Інтернету (послуга «замовлення органічної продукції через мережу Інтернет», що дозволило збільшити попит на цю пропозицію на 55–70 % в 2016 р. порівняно з 2015 роком.

Дослідниками встановлено, що при купівлі органічної продукції перевагу спеціалізованим магазинам та супермаркетам віддають споживачі, які більше піддаються факторам емоційного впливу. Для них важливим є приємна атмосфера, ввічливість персоналу, одержання консультацій та порад. За такий сервіс і отримання ширшого асортименту продукції вони згодні платити вищі ціни [279].

Розглянемо перспективи розвитку ринку органічної продукції за рахунок впровадження суб'єктами аграрного виробництва окремих маркетингових стратегій (табл. 3).

3. Вплив маркетингових стратегій на розвиток ринку органічної продукції

Вид стратегії	Характерні ознаки	Розвиток ринку органічної продукції
Стратегія конкуренції	Забезпечення переваг над конкурентами у довгостроковій перспективі	Збільшення обсягів збуту продукції на локальних та регіональних ринках
Стратегія сегментації ринку	Орієнтація на вимоги цільових ринків, поглиблення спеціалізації	Забезпечення переваг над конкурентами за рахунок забезпечення більшої відповідності властивостей продукції вимогам цільових споживачів
Стратегія диференціації	Пропозиція продукції з широким спектром властивостей для різних груп споживачів	Збільшення обсягу продажу і доходу за рахунок широкого асортименту та гнучкої цінової політики
Стратегія інновацій	Створення нових продуктів і освоєння нових ринків на основі використання наукових розробок та технологічних нововведень	Отримання імпульсу для прискореного розвитку галузі, організація виробництва на засадах сталого розвитку

²⁷⁸ Стадник М. С. Врахування ризиків аграрного виробництва у системі економічної безпеки держави. *Науковий вісник*. 2009. № 1. С. 47–51.

²⁷⁹ Atănăsoaie G. Distribution channels on the organic foods market. *Journal of Horticulture, Forestry and Biotechnology*. 2011. Vol. 15 (3). P. 19–25.

Для виробників органічної продукції доцільним є поєднання декількох маркетингових стратегій, оскільки виробники можуть відрізнитися спеціалізацією:

1) підприємства-виробники органічної продукції рослинного походження (свіжі або перероблені фрукти та овочі, рослинні олії, зерно й продукти його переробки) можуть використовувати окремі елементи стратегій конкуренції, інновацій, диференціації;

2) підприємствам-виробникам органічної продукції тваринного походження (молочні, м'ясні товари або їх окремі інгредієнти – молочна сироватка, молочний жир, м'ясні напівфабрикати та ін.) доцільно поєднувати рішення, притаманні стратегіям конкуренції, сегментації ринку, диференціації продукції.

В межах проведеного дослідження на базі Запорізької та Донецької областей було проведено опитування споживачів щодо їх можливості і бажання користуватися продуктами органічного виробництва. Дослідження поведінки існуючих та потенційних споживачів органічної сільськогосподарської продукції за допомогою спеціально розроблених анкет здійснювалося через мережу Інтернет. Перевагами цього способу є легкість поширення анкетної форми серед респондентів, дешевизна такого роду досліджень, можливість для респондента заповнювати анкету в будь-який зручний для нього час без впливу кореспондента. Найбільшу частку серед опитаних за сферою діяльності, кількість яких склала 258 осіб, мали студенти (43 %), що і не дивно з огляду на їх активність у соціальних мережах, та службовці (25 %); 10 % опитаних становили підприємці, що свідчить про високий рівень ділової активності респондентів; також серед опитаних – 13 % пенсіонерів і 9 % домогосподарок.

Переважає більшість опитаних – жінки віком від 18 до 35 років (55 %), серед них прихильниками органічної продукції є 85 % опитуваних. Це пов'язано з прагненням жінок вести здоровий спосіб життя, піклуватися про здоров'я родини. Чоловіки серед опитаних склали значно меншу частку – 35 %, більшість з них віком від 26 років. Обізнаність серед них значно менша, ніж серед жінок аналогічного віку. Високою прихильністю до органічної продукції виділяється сегмент чоловіків старше 35 років.

Отримані відповіді дають підстави для висновків про низький рівень обізнаності споживачів щодо особливостей органічної продукції, її маркування, а тому є необхідність у розробці та реалізації заходів щодо її підвищення.

Цікавим, на наш погляд, є розподіл респондентів щодо споживання різних видів органічної продукції (табл. 4). Як бачимо, у віковій групі 26–35 років та 36–45 років найбільший обсяг споживання припадає на овочі та фрукти, молочна продукція користується попитом у

людей віком 26–35 та 36–45 років, молочна продукція більш популярна у людей віком 18–25 та 26–35 років, так само і дитяче харчування.

4. Формування попиту на продукцію органічного походження, %

Вікова група	Овочі та фрукти	М'ясна продукція	Молочна продукція	Дитяче харчування
18–25 років	18	16	28	42
26–35 років	39	40	32	55
36–45 років	22	24	21	3
46–54 років	16	14	11	-
55 і більше	5	6	8	-
Разом	100	100	100	100

Джерело: розроблено авторами за результати досліджень.

Аналіз первинної маркетингової інформації свідчить, що основними мотивами споживання української органічної продукції є: бажання споживати натуральний продукт (72 %); користь для здоров'я (36 %); естетичний зовнішній вигляд продукції (18 %); інформативність упаковки (18 %); наслідування прикладу знайомих або родичів (9 %); приналежність до прихильників здорового способу життя (27 %) [280].

Отже, можна зробити висновок, що на даному етапі розвитку ринку органічної продукції в Україні попит на неї є невисоким у порівнянні з розвиненими країнами світу. Стимулювати його можна, перш за все, шляхом використання маркетингових інструментів, зокрема реклами та прямих продажів. Доцільно залучати великі торговельні мережі, спеціалізовані магазини та використовувати можливості інтернет-торгівлі.

5.3. Оцінка та аналіз ринку молока в Україні

Махмудова І. В.,

Михайлова О. С., канд. екон. наук, доцент

Полтавська державна аграрна академія

Продовольчий ринок у будь-якій країні віддзеркалює у загальному круговороті: виробництво, розподіл, обмін і споживання. Молоко продуктовий ринок – складова продовольчого, яка об'єднує: сферу виробництва молока в різних формах господарювання; галузі заготівлі сировини, її переробку і виготовлення молокопродуктів; сферу реалізації та споживання. Таким чином, ринок молока і молокопродуктів функціонує як інтегрована підсистема, яка має свої особливості: єдність мети, тісні виробничо-технологічні зв'язки, організаційно-економічні

²⁸⁰ Царенко О. М. Методологічні та практичні проблеми управління екологічною якістю продукції АПК. Економіка АПК. 1998. № 9. С. 51–55.

взаємовідносини, спрямовані на поліпшення соціальних умов проживання нашого народу.

Таким чином, попит відображає поведінку споживача на ринкові ціни, зокрема ціни тих молокопродуктів, в яких він зацікавлений.

Другим взаємопов'язаним елементом, який визначає ціни на ринку, є пропозиція. Пропозиція – це кількість молокопродукції, яку продавці можуть продати за ринковою ціною.

Функціонування ринку молочних продуктів в Україні відбувається в умовах: низького рівня технологічного оснащення молокозаводів, застосування застарілого обладнання; нерозвиненості ринкової інфраструктури; невисокого рівня забезпеченості сировиною та завантаженості потужностей; невисокої якості кінцевої продукції підприємств молочної промисловості; зниження попиту на продукти переробки у зв'язку із низькою купівельною спроможністю населення [281].

В методологічному аспекті за орієнтир виробництва та споживання продовольства в регіоні, як вважає М. М. Олійник, необхідно використовувати показники в натуральному виразі, а саме критична та раціональна межі виробництва [282].

Розвиток молочного скотарства в Україні зумовлений комплексом чинників, серед яких надзвичайно важливим є рівень інтенсивності вирощування ремонтного молодняка та оновлення стада корів як основних засобів виробництва. Від правильного вирішення цих проблем у значній мірі залежать кількісні і якісні показники відтворення стада корів, особливо збільшення їх молочної продуктивності і на цій основі підвищення економічної ефективності МППК в цілому.

Структура виробництва м'яса в Україні виглядає наступним чином: 56 % всього виробленого м'яса – м'ясо птиці, 33 % – свинина і 11 % складає яловичина і телятина. Виробництво в поточному році зросло по всім категоріям, проте найбільше вдалося наростити виробництво м'яса птиці – на 7,5 % порівняно з першою половиною 2018 року. Щодо основних виробників м'яса, варто зазначити, що левову частку яловичини виробляють господарства населення – 64 % всієї виробленої яловичини за першу половину 2019 року. Виробництво свинини розподілилось майже порівну – 51 % виробляється населенням і 49 % підприємствами, в той час як основна частина м'яса птиці виробляється підприємствами – 89 %.

Можна очікувати, що в подальшому частка населення, яка залучена у виробництві яловичини, продовжуватиме скорочуватися, адже збитковість вирощування ВРХ спонукає виробників вирізати поголів'я. В той же час, рівень споживання яловичини в Україні стагнує,

²⁸¹ Бочарова Ю., Сарнацький М., Ладичук К. Бізнес-лідери молочної галузі: історії успіху. URL : <http://conference.spkneu.org/2013/04/biznes-lideri-molochnoyi-galuzi-istori/>

²⁸² Олійник М. М. Методологічні аспекти прогнозування регіональної потреби продукції. *Економіка АПК*. 1998. № 4. С. 21–24.

що одночасно з обмеженими можливостями експорту м'яса ВРХ (закритий ринок ЄС і Китаю) перешкоджає поживленню промислового виробництва. Також, наразі досі існує проблема з розповсюдженням АЧС по Україні, чому сприяє неконтрольований подвірний забій свиней господарствами населення.

Виробництво молока останніми роками невпинно зменшується і у 2018 р. був зафіксовано найнижчий показник за всю історію незалежності України – 10,1 млн т. За січень-червень поточного року вироблено майже 4,8 млн т молока, що на 3,4 % менше ніж за аналогічний період минулого року. Найбільше молока виробляється господарствами населення – 71 % всієї продукції, проте їх частка у виробництві з року в рік скорочується і зростає частка підприємств, що є позитивним зрушенням в контексті якості молока. Адже промислове виробництво зазвичай має достатньо потужностей для охолодження, належного зберігання і транспортування продукції, що забезпечує вищу якість молока (екстра і вищого ґатунку), в той час як населення подібного устаткування не має і виробляє здебільшого молоко першого і другого ґатунку.

Нагадаємо, що з 1 січня 2019 р. змінилися вимоги до якості молока. Так, наразі існує лише три категорії якості молока: екстра, вищий та перший ґатунки. Фактично, переробні підприємства мають приймати молоко лише зазначених вище ґатунків. Проте до 1 січня 2020 р. ще діятимуть вимоги до молока 2-го ґатунку, що фактично дозволяє виробникам здавати дане молоко на переробні підприємства. Після цієї дати буде встановлено дворічний перехідний період, протягом якого молоко 2-го ґатунку буде прийматися, але виключно для технічних цілей (корми для тварин, казеїн тощо).

«В цілому, можна констатувати, що галузь тваринництва трансформується – населення скорочує поголів'я і виробництво, промислові виробники намагаються нарощувати потужності, де це можливо (що видно по галузі птахівництва), розширюються експортні можливості (у 2016 р. відкрили ринок ЄС для української молочної продукції). Подальші тенденції ринку залежать значним чином від економічної ситуації в країні», – підсумувала Д. Гриценко, аналітик УКАБ [283].

Система технічного регулювання промислової продукції в Україні повинна відповідати європейській, що означає необхідність приведення нормативно-правових актів у відповідність з нормами ЄС, прийняття обов'язкових технічних регламентів для обраних категорій продукції і підтримання регуляторної ідентичності шляхом закріплення у національному законодавстві всіх законодавчих змін, що будуть

запроваджені в законодавстві ЄС. На сьогодні Україна вже розпочала процес гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС, основні загальні вимоги до безпеки продукції відповідають стандартам ЄС, а більшість технічних регламентів ідентичні або базуються на відповідних директивах ЄС.

1. Динаміка виробництва молока в Україні за 1990–2019 рр.

Роки	Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів		м'ясо (у забійній масі), тис. т	молоко, тис. т	Виробництво молока з розрахунку на 1 корову, ц
	усього	у т. ч. корови			
1990	25194,8	8527,6	4357,8	24508,3	2874,0
1991	24623,4	8378,2	4029,1	22408,6	2674,6
1992	23727,6	8262,6	3400,9	19113,7	2313,3
1993	22456,8	8057,2	2814,5	18376,5	2280,8
1994	21607,3	8077,7	2677,4	18137,5	2245,4
1995	19624,3	7818,3	2293,7	17274,3	2209,5
1996	17557,3	7531,3	2112,7	15821,2	2100,7
1997	15313,2	6971,9	1874,9	13767,6	1974,7
1998	12758,5	6264,8	1706,4	13752,7	2195,2
1999	11721,6	5840,8	1695,3	13362,2	2287,7
2000	10626,5	5431,0	1662,8	12657,9	2330,7
2001	9423,7	4958,3	1517,4	13444,2	2711,5
2002	9421,1	4918,1	1647,9	14142,4	2875,6
2003	9108,4	4715,6	1724,7	13661,4	2897,1
2004	7712,1	4283,5	1599,6	13709,5	3200,5
2005	6902,9	3926,0	1597,0	13714,4	3493,2
2006	6514,1	3635,1	1723,2	13286,9	3655,2
2007	6175,4	3346,7	1911,7	12262,1	3663,9
2008	5490,9	3095,9	1905,9	11761,3	3799,0
2009	5079,0	2856,3	1917,4	11609,6	4064,6
2010	4826,7	2736,5	2059,0	11248,5	4110,5
2011	4494,4	2631,2	2143,8	11086,0	4213,3
2012	4425,8	2582,2	2209,6	11377,6	4406,2
2013	4645,9	2554,3	2389,4	11488,2	4497,6
2014	4534,0	2508,8	2359,6	11132,8	4437,5
2015	3884,0	2262,7	2322,6	10615,4	4691,5
2016	3750,3	2166,6	2323,6	10381,5	4791,6
2017	3682,3	2108,9	2318,2	10280,5	4874,8
2018	3530,8	2017,8	2354,9	10064,0	4987,6
2019	3332,9	1919,4			

Джерело: дані [284].

Складною є ситуація у сфері безпечності харчової продукції. Необхідно створити внутрішню систему безпечності харчової продукції, гармонізовану із системою, прийнятою в ЄС. Всеохоплююча стратегія імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 228, передбачає запровадження понад 250 стандартів ЄС. На даний час визнано національну процедуру здійснення контролю ЄС, що дало змогу вітчизняним підприємствам експортувати продукцію тваринного походження на зовнішній ринок. Однак більшість ферм та сільськогосподарських підприємств, що здійснюють виробництво та реалізацію харчових продуктів, працюють на внутрішньому ринку, а більшість з них не привели свою діяльність у відповідність з вимогами щодо безпечності харчової продукції. Процедури щодо запровадження нових стандартів згідно з європейськими вимогами можуть створити значні перешкоди для малого і середнього підприємництва, яке провадить свою діяльність на внутрішньому ринку. Водночас законодавство ЄС передбачає, що для малих виробників, які постачають продукцію на внутрішній ринок або виробляють традиційні регіональні страви, можуть бути застосовані менш суворі вимоги щодо безпечності харчової продукції. Необхідно створити умови для отримання суб'єктами малого і середнього підприємництва таких пільг [285].

Збільшення обсягу виробництва молока відбувається під впливом двох чинників – поголів'я корів та їх продуктивності, причому зростання чисельності молочного стада характеризує екстенсивний напрямок розвитку скотарства, а підвищення його продуктивності – інтенсивний, найдоцільніший.

Досягнення оптимального співвідношення у розвитку молочного скотарства і молочної промисловості в значній мірі залежить від такого чинника, як рівень переробки молока. Встановлено, що 35–45 % молока не проходять промислової переробки і доробляється в домашніх умовах, що негативно впливає на ефективність громадського виробництва та гальмує індустріалізацію аграрного сектора.

Важливою пропорцією в є співвідношення між рівнем розвитку молочної промисловості і потребою суспільства, досягнення раціонального співвідношення між галузями цієї сфери (виробництво, зберігання, доведення кінцевої продукції споживачу тощо).

²⁸⁵ Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. URL : <https://www.businesslaw.org.ua/strategia-rozvytku-pidpryemnytva/>

2. Групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин на 1 січня 2019 р.

	Кількість підприємств		Кількість тварин	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. голів	у % до загальної кількості
Велика рогата худоба				
Підприємства – усього	2296	100,0	1138,1	100,0
з них мали, голів				
до 50	633	27,6	12,3	1,1
50–99	210	9,1	15,0	1,3
100–499	741	32,3	202,9	17,8
500–999	394	17,1	274,7	24,1
1000–1499	144	6,3	177,0	15,6
більше 1500	174	7,6	456,2	40,1
Корови				
Підприємства – усього	2130	100,0	467,8	100,0
з них мали, голів				
до 50	752	35,3	11,9	2,5
50–99	244	11,5	17,8	3,8
100–499	877	41,2	206,6	44,2
500–999	188	8,8	123,1	26,3
більше 1000	69	3,2	108,4	23,2

Джерело: дані [285].

Необхідною умовою для поліпшення задоволення потреб населення у молокопродуктах є збільшення кількості та раціональне розміщення підприємств торгівлі і громадського харчування, розвитку інфраструктури ринку, маркетингу тощо.

З метою зростання соціально-економічного рівня проживання нашого народу насамперед необхідно сприяти збільшенню зайнятості працюючих та їх платоспроможності.

Отже, організаційно-економічною основою підвищення ефективності функціонування ринку молока є раціональна пропорційність у розвитку всіх сфер і галузей інтегрованого АПВ, необхідний рівень забезпеченості їх ресурсами виробничого потенціалу.

Виробничий потенціал ринку молока – це сукупність органічно взаємопов'язаних ресурсів, зокрема: земельних, матеріально-технічних, трудових, фінансових та інформаційних, які знаходяться у розпорядженні підприємств та організацій під комплексу і забезпечують виробництво сировини, її переробку, зберігання та постачання кінцевої продукції споживачу.

Подальший розвиток і вдосконалення структури регіонального ринку молока повинен здійснюватися шляхом посилення його виробничо-територіальної єдності, розвитку горизонтальної та

вертикальної інтеграції – у напрямі створення нових агропромислових самоврядних формувань (асоціації, корпорації, професійні та міжпрофесійні об'єднання на районному, міжрайонному рівнях). Організаційно-економічною основою стратегії управління регіональним МППК є організація управління потоками молокопродукції на економічній зацікавленості всіх партнерів інтегрованого виробництва, збуту і споживання. Така зацікавленість може бути реальною лише за умови запровадження двохрівневої системи управління. Це досягається, як свідчать літературні джерела [286, 287], шляхом створення в регіоні інтегрованого агропромислового формування (асоціація, корпорація, професійні та міжпрофесійні об'єднання і т. п.), яке б змогло об'єднати економічні інтереси його партнерів для досягнення основної мети: задоволення попиту споживачів в молокопродуктах шляхом збільшення обсягів виробництва молока; забезпечення його якісної і ефективної переробки, і на цій основі отримання на дольових засадах відповідного прибутку для відтворення ефективного виробництва.

Підвищення ефективності виробництва кінцевої продукції вимагає чіткої взаємодії виробників сировини і переробних підприємств. При цьому найважливіше значення мають економічні умови її реалізації: стан сировинної зони переробного підприємства, рівень спеціалізації та концентрації виробництва в господарствах, ступінь інтеграції товаровиробників та переробної промисловості, рівень узгодження інтересів й відповідальності партнерів за результат виробництва. В умовах переходу до ринкових відносин узгодження інтересів партнерів аграрних відносин повинно досягатись шляхом створення агропромислових інтеграційних формувань за участю виробників молока, м'яса, іншої продукції, переробних підприємств, торгівлі, фінансово-кредитних інститутів. Проте процес створення інтегрованих агропромислових формувань в Україні гальмувався значним відставанням законодавчої бази від потреб АПК. Процес поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її переробкою є закономірним явищем, зумовленим необхідністю організаційної послідовності доведення продукції до товарного вигляду та до споживача.

Об'єднання підприємств певного профілю для організації безперервного й ефективного виробничого процесу, спрямованого на виготовлення кінцевого товарного продукту, є суттю інтеграції аграрних відносин. Роль і значення інтеграції у тому, що поєднання галузей дає змогу подолати розрив, який історично склався між сільськогосподарською і промисловою працею в цілому, підвищити можливість комплексного використання матеріально-технічних засобів,

²⁸⁶ Дудар Т., Голомша Н. Ринок молока та молочних продуктів: становлення і перспективи розвитку. Львів : Українські технології, 2001. 123 с

²⁸⁷ Пархомець М. К. Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України. Тернопіль : Економічна думка, 2001. 328 с.

збільшити асортимент і поліпшити якість виготовлення кінцевої продукції, створити умови для високоефективного використання відходів промислового виробництва у галузях сільського господарства. Інтеграція відкриває нові можливості для поглиблення спеціалізації, запровадження прогресивної ресурсозберігаючої технології і нових методів менеджменту, які охоплюють усі технологічні стадії виробництва, переробки продукції і доведення її до споживача.

5.4. Актуальні аспекти формування асортименту пива

Назаренко В. О., канд. техн. наук, доцент,

Горячова О. О., канд. техн. наук, доцент,

Офіленко Н. О., канд. с.-г. наук, доцент,

Котова З. Я.

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Пиво – освіжаючий, насичений діоксином вуглецю пінистий слабоалкогольний напій, який одержують у результаті збродження охмеленого суслу спеціальними расами пивних дріжджів. Це самий давній слабоалкогольний напій в історії людства. Корисність пива для організму людини обумовлена хімічним складом вихідної сировини. В Україні пивоваріння є одним з інвестиційно-привабливих секторів економіки. Не зважаючи на складну економічну ситуацію в державі, асортимент пива на вітчизняному ринку динамічного розвивається.

Пиво вживає більше половини населення України (60,8 %) [288]. Формування його асортименту, вдосконалення виробництва та застосування нових інгредієнтів є важливими засобами досягнення успіху, які дозволяють підвищувати ступінь задоволення потреб споживачів. Дослідження сучасних тенденцій формування асортименту пива – важлива складова аналізу вітчизняного ринку слабоалкогольних напоїв. Пивна індустрія займає значну нішу в переробній промисловості світу та України. Вона є прибутковою не лише для інвесторів та безпосередніх виробників, а й для держави.

У теперішній час Україна випускає 20 ліцензійних брендів пива та близько 400 його сортів. При цьому більше 90 % слабоалкогольної продукції в нашій країні виробляють великі компанії, які стали лідерами галузі за результатами минулого року: ПрАТ «Карлсберг Україна» (Carlsberg Ukraine), ПрАТ «АБ ІнБев Ефес Україна» (AB InBev Efes),

«Перша приватна browарня «Для людей – як для себе!» Торгово-

²⁸⁸ Український ринок пива: цифри та тенденції. URL : <https://agronews.ua/node/89992> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

виробнича компанія, ТОВ та ПрАТ «Оболонь» [289].

Широка популярність пива обумовлює його значний асортимент, який покликаний задовольнити різноманітні смаки споживачів.

Сучасна класифікація пива відповідно до національного стандарту передбачає його групування за декількома ознаками [290]:

- залежно від кольору – трьох типів: світле, напівтемне та темне;
- за способом оброблення – пастеризоване та непастеризоване;
- залежно від масової частки спирту – безалкогольне та слабоалкогольне;
- залежно від наявності фільтрування – на фільтроване та не фільтроване;
- нефільтроване пиво поділяють на освітлене і неосвітлене;
- за масовою часткою спирту – на безалкогольне і слабоалкогольне.

За європейською традицією основною сировиною для виготовлення пива вважають ячмінь. Проте, світове пивоваріння передбачає виготовлення напою не тільки на основі ячменю, а також інших зернових: пшениці, жита, рису, кукурудзи. Крім того, в деяких видах пива ячмінний солод частково замінюють на іншу сировину (солод або непророщені зерна).

Необхідно зазначити, що продукція сучасних вітчизняних пивоварів не обмежується тими видами пива, які передбачені в стандарті. Каталоги продукції пивоварних підприємств свідчать про значно складніший та цікавіший асортимент [291].

Світове пивне розмаїття класифікується за ієрархічним принципом:

- перший рівень, тип пива (лагери, елі, пиво спонтанного бродіння, гібридне пиво);
- другий рівень, типи діляться на стилі пива;
- третій рівень, в рамках стилів створюються сорти.

Ель – пиво верхового бродіння, зброжене при відносно високій температурі (15–25 °C). Відрізняється підвищеним вмістом спирту і фруктовим присмаком. До елів відносяться такі стилі пива, як bitter, porter, stout, barley wine, trappiste, alt.

Лагер – є продуктом зовсім іншої системи пивоваріння. Лагер характеризується низовим бродінням з наступною повільною ферментацією при низькій температурі протягом декількох місяців. До нього відносяться такі стилі, як bocks, doppelbocks, а також велика кількість pilsner.

Ламбік – пиво, яке вариться методом спонтанного бродіння. Пивні

²⁸⁹ Обзор украинского рынка алкоголя: пиво все еще занимает лидирующие позиции. URL : <https://delo.ua/business/pivo-zanimaet-lidirujuschie-pozicii-na-gynke-alk-350867> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

²⁹⁰ Пиво. Загальні технічні умови: ДСТУ 3888:2015 / [Чинний від 2015-11-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2015. 14 с.

²⁹¹ Карта сайту Уманьпиво. URL : <https://umanpivo.ua/ru/sitemap> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

дріжджі не додають, мікроорганізми потрапляють в сусло з повітря. Для бродіння підходять бочки, в яких раніше зберігалось вино.

Гібридне пиво – пиво, яке складно віднести до одного з двох основних типів, оскільки їх приготування пов'язане з комбінуванням інгредієнтів і технологій, властивих верховому і низовому пиву. Наприклад, існує пиво зброджене верховими дріжджами, але при низькій температурі, характерній для лагерного пива, або навпаки.

Щоб привести різноманітність пивного світу до системи, фахівці розробляють класифікації стилів. Найвідоміша і найпопулярніша з них – міжнародна класифікація BJCP (Beer Judge Certification Program), в її редакції від 2015 р. понад 120 стилів [292].

Стиль визначають за характеристиками пива:

- щільність (екстрактивність початкового сусла)
- міцність (масова частка алкоголю);
- коефіцієнт гіркоти, вимірюється в одиницях IBU;
- інші смакові або ароматичні характеристики;
- колір пива, (світле, темне, червоне, біле. Колір пива визначається за SRM- шкалою);
- сировина, що використовувалась;
- країна або навіть місто виробництва та історичні традиції.

Використовуючи різний солод, його суміші в різних співвідношеннях, комбінації з несоложеними матеріалами, застосовуючи дріжджі верхового чи низового бродіння пивовари створюють різноманітні типи, стилі (види) та сорти пива.

Це далеко не всі види і сорти пива. Пивовари постійно експериментують, створюють нові цікаві рецепти, вдосконалюють оригінальні, щоб в результаті отримати незвичайний смак і відтінок.

Спеціальні (особливі сорти) – як правило, до цієї категорії відносять незвичні за складом сорти пива, а також пиво з різними добавками або близькі до пива напої на основі бродіння.

До інноваційних тенденцій у формуванні асортименту пива на вітчизняному ринку відносяться виробництво спеціальних сортів з інноваціями у смаках, крафтове пиво та напої на основі пива.

Так, пивоварня «Микулинецький Бровар» випускає пиво спеціальне – «Radler-лимон», ТОВ «Напої Плюс» – пиво спеціальне Daiquiri Friday, ПАТ «Полтавапиво» – «Gaiser Kriek Max» та «Gaiser Lemon», ПрАТ «АБ Інбев Ефес Україна» – пиво спеціальне світле зі смаком ананаса та грейпфрута Essa, ПрАТ «Carlsberg Ukraine» – серія спеціального пива «Славутич Ice Mix».

Крафтове пиво вже кілька років поспіль утримує друге місце у світі за популярністю у споживачів алкогольних напоїв. Унікальне пиво стало надзвичайно популярним у США, зараз диктує «пивну моду» в

²⁹² Пивные стили. URL : <https://profibeer.ru/beer/12424> (дата звернення: 10.09.2019 р.).

Європі, а віднедавна – і в Україні [293]. За прогнозами експертів обсяг виробництва в майбутньому зросте майже в шість разів.

Кожне варіння такого пива – унікальне. А отриманий напій – ексклюзивний. Крафт передбачає незліченну кількість варіацій пінного напою. Виготовляється таке пиво переважно на міні-броварнях. Зараз в Україні продається досить багато вітчизняного крафтового пляшкового пива. Виробляють його в Харкові, Києві, Одесі, Запоріжжі, Кривому Розі, Закарпатті, Дніпрі. Цікаве українське крафтове пиво представляють на з'їздах пивоварів в Києві, Запоріжжі, Харкові та ін. Серед колекції українського крафтового пива марки «Ципа», «MakBeer», «Mad Brewlads», «K&F brewery», «Pivna Duma», «Varvar» та ін.

Долучаються до виготовлення крафтового продукту і великі виробники. ПрАТ «Оболонь» зроблений неординарний крок – випуск двох сортів пива «O-craft», які були зварені на замовлення на київській міні-пивоварні «Юнітек». В лютому 2018 р. з'явилися ще три крафтові новинки ТМ «O-craft»: Rye Amber Ale, Rye IPA та American Wheat [294].

В Україні частка крафту в загальному обсязі виробництва у минулому році склала близько 1 %, але кількість крафтових пивоварень та обсяги зростають. Позитивний вплив на розвиток напрямку мав ухвалений в Україні закон, який знижує вартість ліцензії на оптовий продаж пива для міні-пивоварень з 500 тис. грн до 30 тис. грн [295].

Найактуальніший європейський тренд останніх років – вишукані напої на основі пива, безліч яких пропонується у барах та ресторанах. Зокрема, такі напої набули неймовірної популярності у Великобританії. Місцеві сорти лагєру та єлю змішуються з текілою, лимонадом, настоянками. З'явилися навіть нові слова: біртеіль, біртіні, бірітас.

Першою серед вітчизняних виробників нову категорію алкогольних напоїв на пивній основі в кегах випустила ГК «Нові продукти».

Уже у 2016 р. в Україні було представлено біртеіль грейпфрут. Зважаючи на успіх нового продукту, у 2017 р. компанія вивела на український ринок оригінальні крафтові напої на пивній основі у скляних пляшках 0,5 л в яскравому молодіжному дизайні – WHY NOT™. Новинка міцністю 4,8–5 % створена за авторською рецептурою з натуральних інгредієнтів: соків, екстрактів, німецького хмелю, спеціальних пивних дріжджів і високоякісної сировини без додавання штучних аналогів. Уже зараз напій WHY NOT представлений у трьох смаках: raspberry rose (з екстрактами малини та троянди в міксі із соками чорної моркви, лимону і яблука), smoky island (сік грейпфрутовий,

²⁹³ Мировой рынок пивоварения переживает хорошие времена, в основном, благодаря крафтовому пиву. URL : <http://www.e-malt.ru/Search.asp> (дата звернення: 25.10.2019 р.).

²⁹⁴ Український ринок пива: цифри та тенденції. URL : <https://agronews.ua/node/89992> (дата звернення: 25.10.2019 р.).

²⁹⁵ Ринок крафтового пива України (2019 рік). URL : <http://monetary-flow.com/rinok-kraftovogo-piva-v-ukran-2019-rk> (дата звернення: 19.10.2019 р.).

екстракт ялівцю, аромати рожевого грейпфруту і лимону) та *carte blanche* (екстракти лимону, лайму та коріандру в міксі із соками лимону та лайму) [296].

Останнім часом на українському ринку спостерігається бум бірміксів і цілий ряд виробників випустив свої варіації напою на основі пива: компанія «Перша приватна броварня» випустила напій на основі пива Green Monkey Trendy Shandy зі смаком цитрусових и Green Monkey Funky Lemon зі смаком лимона. ПрАТ «Sun InBev Ukraine» представило серію бірміксів «Chill» і «Чернігівське Біле RADLER», ПрАТ «Оболонь» – «Hardmix Citrus», ПрАТ «Carlsberg Ukraine» – серію «Seth & Riley's Garage» з різними смаками, компанія «Роял Фрут» – серію напоїв «Hugo» [297].

До технологій, які можуть суттєво змінити пивоварну галузь в майбутньому, на думку фахівців відносяться впровадження покування, що здатне біологічно розкладатись, та альтернативна енергетика [298].

Для вивчення сприйняття споживачами асортименту пива в роздрібній торговельній мережі м. Полтава було застосовано метод анкетного опитування. Опитування проведено авторами статті (за спеціально розробленою анкетною), опитано 200 покупців мережі магазинів «АТБ-маркет», «Море пива», «Сільпо» в м. Полтава. Опитано споживачів, які на запитання «Чи споживаєте Ви пиво?» дали ствердну відповідь. Головним завданням було з'ясувати оцінку споживачами наявного асортименту та можливі напрями його вдосконалення. В анкетному опитуванні прийняли участь респонденти різних вікових категорій, статі та ін. Основна частина респондентів – люди віком 25–40 років, 72 % респондентів – чоловіки, 67 % опитуваних працюють, що свідчить про їх купівельну спроможність.

За результатами проведеного дослідження, полтавці надають значну перевагу вітчизняній продукції (94 % респондентів). Найбільше опитаних висловились за торгові марки: «Carlsberg» (12 %), «Балтика» (9 %) і «Чернігівське» (8 %). Далі йдуть такі торгові марки як «Полтава», «Перша приватна броварня» – по 6 % та «Уманьпиво», «Corona», «Закарпатське», «Арсенал» – по 5 %. Дещо поступається їм пиво «Оболонь» та «Zibert» – 4 % кожний. З'ясувалась недостатня поінформованість частини респондентів щодо особливостей крафтового пива, пива спеціальних та гібридних сортів, а також напоїв на основі пива. Необхідно зазначити, що більшість полтавських споживачів (64 % з опитаних) вибираючи пиво не звертає особливої уваги на нюанси його виробництва, а керується смаковими властивостями та традиціями споживання. Крім того, суттєве значення має ціна продукції. Але

²⁹⁶ Український ринок пива: цифри та тенденції. URL : <https://agronews.ua/node/89992> (дата звернення: 25.10.2019 р.).

²⁹⁷ Україна – Green-monkey серія бірміксів від ППБ. URL : <https://www.pivnoe-delo.info/2017/05/15/ukraina-green-monkey-seriya-birmiksov-ot-ppb> (дата звернення: 25.10.2019 р.).

²⁹⁸ Мы хотим «поженить» пивоварение и диджитал технологии, но это непросто. URL : <https://delo.ua/special/my-hotim-pozhenit-pivovarenie-s-cifrovymi-tehn-350229> (дата звернення: 25.10.2019 р.).

відсоток тих, які бажають спробувати нових вражень від напою, постійно зростає.

Пиву на розлив (у КЕГах і бочках) віддають перевагу 19 % опитаних. З тих, хто споживає пінний напій фасований, пиво в пластикових пляшках найчастіше купують 59 %, в скляній тарі – 34 %, в металевій банці – 7 %. Під час проведення анкетування підтверджено, що зовнішній вигляд пляшки та оригінальність етикеток відіграють важливу роль у виборі пива споживачами, особливу зацікавленість викликають крафтові етикетки.

Як показали проведені дослідження, сучасні види пива зацікавили 41 % полтавців (рис. 1), зокрема крафтове пиво – 17 % та спеціальні сорти – 11 %. Позитивно сприймають – напої на основі пива 8 % респондентів. Це в переважній більшості молодь.

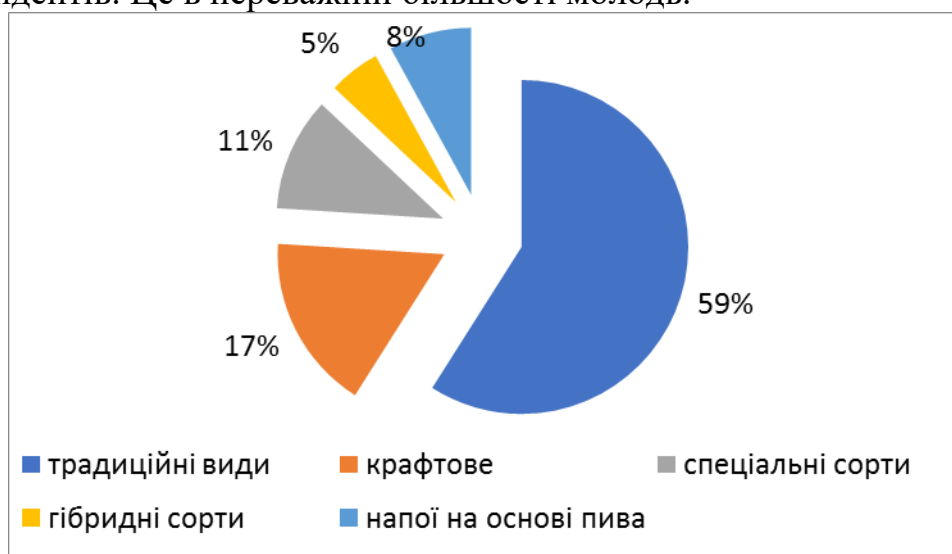

Рис. 1. Споживчі переваги за видами пива

За відтінками смаків спеціальних видів пива переваги споживачів розділились наступним чином (рис. 2): прянощів – 32 % (гвоздичний та коріандру), фруктовий – 14 %, сливовий, цитрусовий, копчення – в інтервалі 9–11 %, менше переваг отримали шоколадний (6 %), вишневий (5 %), банановий – 3 %.

Споживачі з числа опитаних, що зацікавилися напоями на основі пива, висловили свої вподобання стосовно їх складових (рис. 3). Найбільше переваг одержали складові інноваційних напоїв грейпфрут, троянда та різнотрав'я – по 12 %. Бажаними складовими таких напоїв 11 % респондентів вважає тмин, 10 % – коріандр.

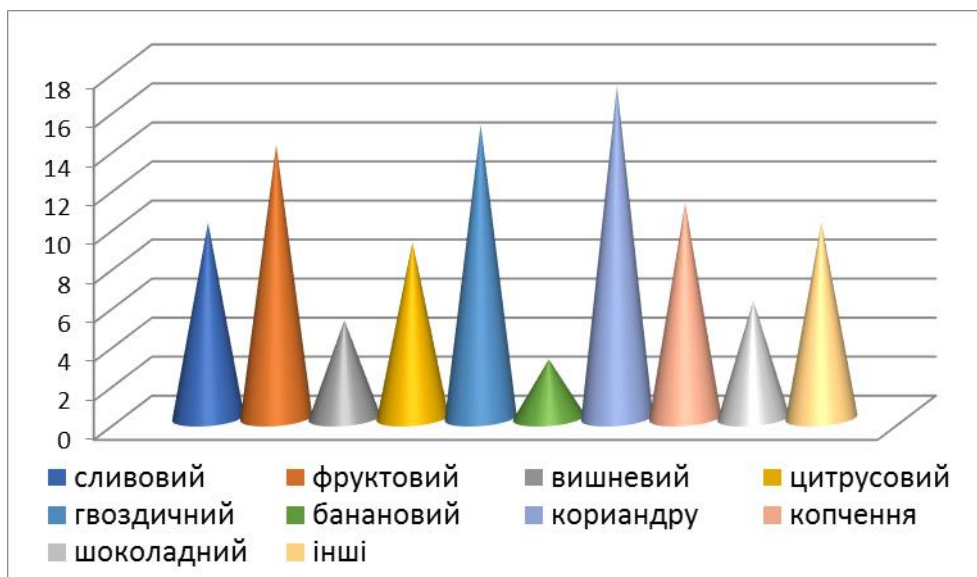

Рис. 2. Споживчі переваги за відтінками смаку спеціальних видів пива

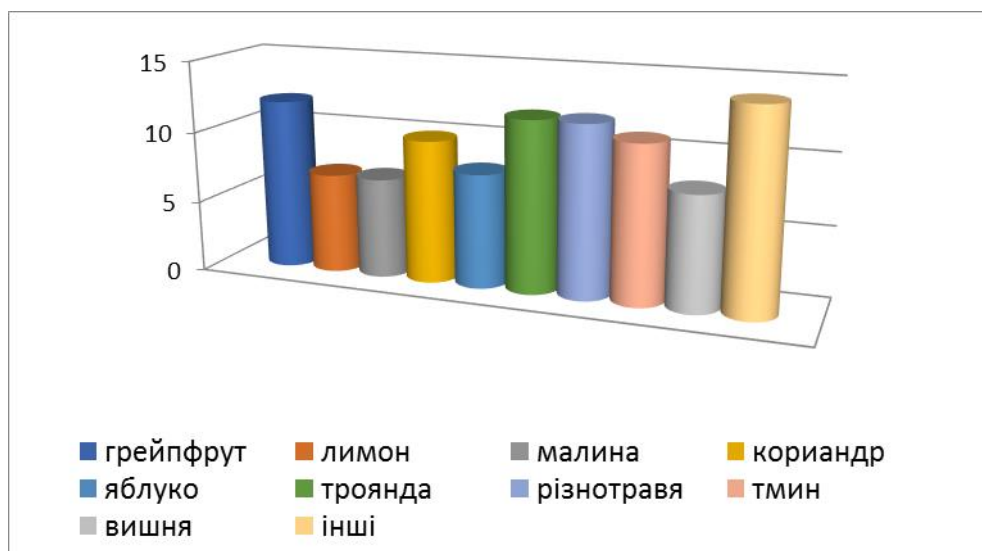

Рис. 3. Споживчі переваги за особливостями складу напоїв на основі пива

Складові малина та вишня отримали по 8 % переваг, а малина та лимон – по 7 %. Інші запропоновані складові значно поступились переліченим. Саме за цими напрямками має проводитись розширення видів пивних напоїв, зокрема, із застосуванням місцевої сировини.

Як показали дослідження, Україна поступово долучається до світового тренду скорочення споживання міцного алкоголю і збільшення споживання слабоалкогольних напоїв. Традиційним видам пива надають перевагу більшість полтавців, тому не втраять актуальності створення нових брендів, тенденції регіональної автентичності і збереження традицій в нових сортах пива. Спостерігається сплеск цікавості споживачів до оригінальних слабоалкогольних напоїв, особливо натурального походження: спеціальних видів пива, крафтового пива та

міксованих напоїв на пивній основі.

Подальші перспективи українського ринку пива залежать від загального рівня добробуту населення і доступності пива, впровадження новітніх ресурсо- та енергозберігаючих технологій на виробництві, які забезпечать зниження собівартості готового продукту. Тенденції розширення асортименту слабоалкогольних напоїв ґрунтуються на інноваціях в смаках, а саме: введення спеціального пива, збільшення обсягів випуску крафтового пива, напоїв на пивній основі та впровадженні нового сучасного пакування.

5.5. Створення медичних перев'язувальних засобів пролонгованої дії

Щуцька Г. В., д-р техн. наук, доцент,

Супрун Н. П., д-р техн. наук, професор

Київський національний університет технологій та дизайну

Розробка нових аплікаційних матеріалів медичного призначення, до яких відносяться ранові покриття і різні перев'язувальні матеріали, є перспективним і важливим напрямком в текстильній промисловості та медицині. Їх виробництво в розвинених країнах в наш час перетворилося в галузь хімії полімерів медичного призначення, що інтенсивно розвивається. Світовий ринок перев'язувальних засобів зростає дуже швидкими темпами. Об'єм продаж на ньому у 2018 р. досяг 21,6 млрд дол. США; згідно аналізу, проведеного відомими оглядачами компанії Fast Market Research. В період до 2021 р. очікується зростання на 6 %. В цілому, ринок перев'язувальних засобів є дуже фрагментованим, з наявністю великої кількості великих і дрібних компаній. До найбільш відомих відносяться 3M Healthcare, B. Braun Melsungen AG, COLOPLAST A/S, ConvaTec, Inc., Derma Science, Inc., Johnson & Johnson, Kinetic Concepts, Inc., Mölnlycke Health Care AB, AG Пауль Хартманн, Smith & Nephew PLC і Systagenix Wound Management Ltd. Smith і Nephew PLC. Крім перерахованих вище компаній, кілька інших мають також сильні позиції в окремих сегментах і регіонах діяльності ринку виробництва і збуту.

Основними факторами зростання світових темпів виробництва перев'язувальних засобів є старіння населення в світі, поширення хронічних захворювань і збільшення витрат на охорону здоров'я, підвищення обізнаності пацієнтів, зростання числа дорожньо-транспортних пригод та випадків ранової інфекції, зростаючий попит на перев'язувальні засоби з боку швидкої медичної допомоги та співробітників санітарної служби, збільшення інвестування в медицину в країнах з економікою, що розвивається. При цьому частка сегменту сучасних, високотехнологічних перев'язувальних засобів (advanced

wound dressings), складає до 77 % загального ринку ранових пов'язок. Тобто, саме технологічні досягнення в перев'язувальних засобах зумовлюють зростання цього ринку.

В Україні зараз існує підвищений попит на сучасні ранові покриття, між тим, як їх асортимент на ринку медичних виробів представлено переважно імпортними товарами, які мають високу ціну. Розроблення сучасних перев'язувальних засобів є перспективним і важливим напрямком, який надасть змогу розширити асортимент вітчизняних товарів на ринку медичних виробів, сприятиме скороченню терміну перебування хворих в медичних закладах, матиме суттєвий вплив на кінцеву вартість лікування пацієнтів і якість їх життя.

Відомо, що кількість людей, які під час проведення бойових дій та у надзвичайних ситуаціях втрачають життя в результаті поранень та ускладнень, ними викликаних, є набагато більшою, ніж тих, хто гине від руйнівних факторів. Своєчасне зупинення кровотечі, обробка відкритих ран антимікробними речовинами, закриття поверхні обпеченої шкіри, зняття болю та набряку, а також інші заходи в екстрених ситуаціях допомагають зберегти життя і мінімізувати інвалідуючі наслідки травм. Першим засобом допомоги в таких ситуаціях на протязі всієї історії людства були і залишаються ранові покриття [299], що обумовлено доступністю і простотою їх застосування в різних умовах.

Ранові покриття представляють собою групу лікарських форм, що відносяться до різних типів і класів, які об'єднані спільною ознакою застосування на ранові і опікові поверхні. Класифікація перев'язувальних засобів за цільовим призначенням звичайно включає:

- 1) пов'язки для надання першої допомоги;
- 2) операційні покриття;
- 3) післяопераційні покриття;
- 5) лікувальні покриття;
- 5) фіксуючі пов'язки;
- 6) компресійні пов'язки;
- 7) марлеві пов'язки.

З давніх часів для захисту ран люди застосовували текстильні матеріали, доповнюючи їх природними загоюючими речовинами. При тому, що зараз існує широкий набір лікарських засобів, до складу яких входять антисептики, знеболюючі та антибактеріальні препарати, пов'язки залишаються одним із основних методів консервативного лікування ран, що обумовлено доступністю і простотою їх застосування в різних умовах. Незважаючи на те, що у лікуванні ран різної етіології медичні пов'язки зберігають пріоритетне значення [300, 301, 302],

²⁹⁹ Bishop W. J. A history of surgical dressings. Chesterfield : Robinson & Sons Ltd, 1959. 90 p.

³⁰⁰ Назаренко Г. И., Сугурова И. Ю., Глянцев С. П. Рана. Повязка. Больной. Руководство для врачей и медсестер. Москва : Медицина, 2002. 472 с.

³⁰¹ Светухин А. М., Амирасланов Ю. А. Гнойная хирургия: современное состояние проблемы. Москва : Медиа Медика, 2003. 194 с.

використання традиційних перев'язувальних засобів в останні роки стає все менш ефективним. Пов'язано це з тим, що дія багатьох з них не відповідає вимогам, які висуваються сучасною медициною. Однією з причин, що знижують ефективність ранових пов'язок, є односпрямованість їх дії в рані – тільки сорбційна, антимікробна, протеолітична і т. д. Цей недолік може бути подоланий шляхом створення ранових покриттів комплексної дії, що мають одночасно декілька властивостей. Тенденцією останніх років у світовій медичній практиці є поширення використання ранових пов'язок з пролонгованою лікувальною та антимікробною дією [303, 304, 305, 306].

Аналіз асортименту сучасних перев'язочних засобів та ранових покриттів показав, що більшість з них є багатошаровими текстильними матеріалами, причому однією з провідних вимог до їх функціональної придатності є високі задані вологотрансферні властивості. Відмінною рисою нового покоління покриттів для ран є забезпечення цільоспрямованого транспорту в осередок ураження ліків визначеної ефективної контрацепції при їх мінімальному накопичуванні у неущкоджених тканинах та органах. При накладанні на рану проходить контрольоване вивільнення лікувальних речовин в необхідній концентрації і забезпечується санація ранової поверхні. Відправною точкою досліджень стала зміна поглядів на оптимальні умови загоєння ран, згідно з якими вологе середовище в рані сприяє протіканню репараційних процесів [302, 307].

Оскільки рани продукують значну кількість ексудату (до 0,35 мл/см² на добу), однією з основних вимог ранових покриттів є їх високі сорбційні характеристики. З огляду на це нами були детально проаналізовані сучасні уявлення про процеси вологопереносу і запропоновані аналітичні моделі розв'язання нелінійних задач дифузії в одно- та багатошарових текстильних матеріалах [308, 309]. Це надає змогу прогнозувати строк функціонування сучасних перев'язочних засобів та динаміку проходження рідини (лікарських засобів), а також надавати рекомендації по складу багатошарових матеріалів з заданими функціями вологопереносу.

³⁰² Хирургия ; пер. с англ., доп. / гл. ред. Ю. М. Лопухин, В. С. Савельев. Москва : ГЭОТАР Медицина, 1997. 1070 с.

³⁰³ Global Wound Care and Medical Device Coatings Market 2019: Industry Size, Growth and Forecast Analysis to 2026.

³⁰⁴ Smart Dressings Based on Nanostructured Fibers Containing Natural Origin Antimicrobial, Anti-Inflammatory, and Regenerative Compounds / Andreu V., Mendoza G., Arruebo M., Irueta S. *Materials (Basel)*. 2015. № 8. P. 5154–5193.

³⁰⁵ Turner T. D., Schmidt R. J., Harding K. G. *Advances in wound management*. London : John Wiley&Sons, 1986. 149 p.

³⁰⁶ Sood A., Granick M., Tomaselli N. Wound Dressings and Comparative Effectiveness Data. *Adv. Wound Care (New Rochelle)*. 2014. № 8. P. 511–529.

³⁰⁷ Теория и практика местного лечения гнойных ран: (Пробл. лекарств. терапии): руководство / Е. П. Безуглая, С. Г. Белов, В. Г. Гуныко и др.; под ред. Б. М. Даценко. Київ : Здоров'я, 1995. 383 с.

³⁰⁸ Шуцька Г. В., Супрун Н. П. Особливості розробки виробів медичного призначення з заданими вологотрансферними властивостями : монографія. Київ : КНУТД, 2018. 250 с.

³⁰⁹ Шуцька Г. В. Розвиток наукових основ створення виробів медичного призначення з заданими вологотрансферними характеристиками : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра техн. наук : 05.02.01. Київ, 2018. 37 с.

Враховуючи те, що відомі експериментальні методи визначення дифузійних властивостей є досить складними і не забезпечують визначення констант мікроструктури текстильних матеріалів, нами запропоновано використання для цієї мети фотограмметричних методів [310]. Методика основана на цифровій візуалізації кольорових зображень змоченої зони, на основі чого можна визначити зміну концентрації рідини по площині матеріалу і встановити базові константи вологопереносу. Гіпотеза про відповідність яскравості змоченої зони концентрації рідини в ній передбачає визначення концентрації u , як відношення поточної яскравості J до максимально можливої $J_{\max}$:

$$u = \frac{J}{J_{\max}}.$$

Для широкого асортименту текстильних матеріалів медичного призначення були одержані комп'ютерні образи зафарбованих зон (рис. 1) для різних моментів часу розповсюдження вологи, які мають вигляд смуг з різною яскравістю, що визначає концентрацію рідини в матеріалі.

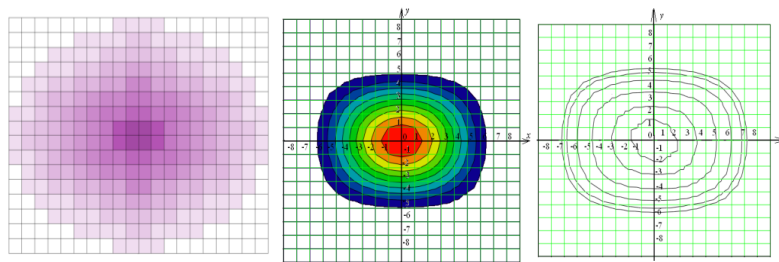

Рис. 1. Розповсюдження рідини в плоскому зразку при нанесенні краплі (а) та градієнтна модель зміни концентрації (б); зміна границі змоченої зони (в)

Джерело: побудовано за [309].

Для лінійних зразків залежність концентрації u від координати x і часу t визначається співвідношенням $u = e^{-a \frac{x}{t}}$, при цьому константа a визначає швидкість проходження рідини в лінійному зразку. Для описання процесу сорбції достатньо наявності двох параметрів; tm – максимальний час накопичення рідини в текстильному матеріалі, параметр, який визначає дифузійні властивості матеріалу, $t0$ – час, що відповідає максимуму на кривій накопичення, параметр, який визначає інтенсивність гальмування процесу проходження рідини у зв'язку з накопиченням певної концентрації в матеріалі. Проведене тривимірне сканування текстильних матеріалів медичного призначення довело їх яскраво виражену дискретну структуру. Для моделювання кінетики руху

³¹⁰ Shchutskaya G. Defining the terms of water distribution in textile by the photometry methods. *EUREKA: Physics and Engineering*. 2016. № 6 (7). P. 37–45.

подібна структура в ідеалізованому вигляді була представлена [308, 311] як система ємкостей для зберігання рідини з елементами, що передають рідину між ними. Дискретна комірка такої структури матиме вигляд, представлений на рис. 2.

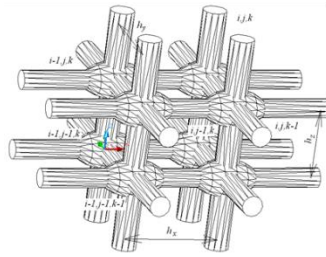

Рис. 2. Елементарна дискретна комірка

До «ємності» – елементу, який накопичує вологу, з трьох боків підходять «елементи живлення», які розподіляють рідину у три боки. Кожний елемент живлення має передаточну функцію, яка визначає різницю між концентрацією рідини на початку і кінці елемента. У загальному випадку ця функція залежить від координати і часу. Було розроблено [308, 309, 311] алгоритм, який дозволяє визначити концентрацію рідини і в «ємностях», і в «елементах живлення».

Сучасні ранові пов'язки уявляють з себе складні композиції і неврахування об'ємних ефектів при їх аналізі може призвести до значних похибок. Аналізувати процеси вологопереносу, що відбуваються в матеріалах з декількома шарами (рис. 3), дозволяють тривимірні дискретні моделі, в яких враховуються реальні анізотропні властивості тривимірного матеріалу.

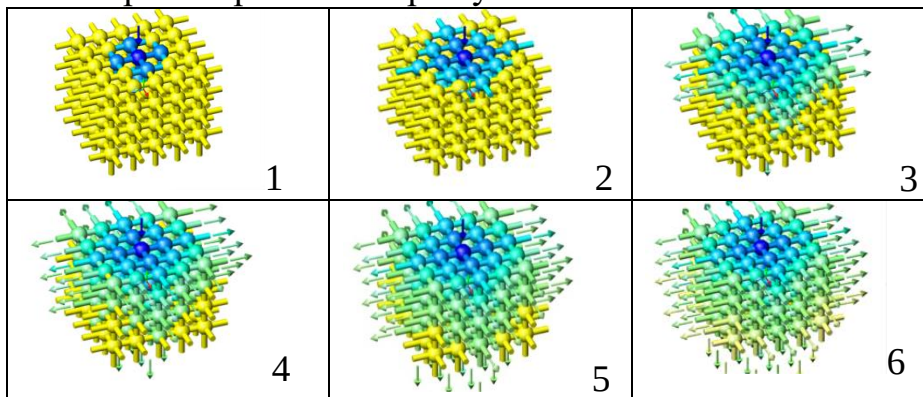

Рис. 3. Етапи розповсюдження рідини за дискретною моделлю

Розроблена дискретна методика моделювання проходження рідини крізь матеріал дозволяє визначати границі змоченої зони матеріалу як на його поверхні, так і в глибині для матеріалів з довільною кількістю шарів і передбачити точні границі змочування з врахуванням анізотропії матеріалу.

З метою визначення поглинальних властивостей багатошарових ранових покриттів були проведені експерименти по встановленню

³¹¹ Щуцька Г. В. Метод прогнозування проникнення рідини крізь пористі матеріали. *Східноєвропейський журнал передових технологій. Сер. Матеріалознавство*. 2015. № 11 (75), т. 3. С. 19–23.

змоченої зони в різних шарах матеріалу [312], в процесі яких показано, що параметри розтікання рідини у верхніх, нижніх і проміжних шарах розрізняються. Границі змочування нижньої поверхні матеріалу «відстають» від верхньої, а починаючи з певної товщини пакету всередині матеріалу накопичується більшість рідини, що змінює загальну форму зони змочування. Дослідження виявило вперше винайдений нами ефект збільшення концентрації рідини всередині матеріалу, названий нами парадокс внутрішньої концентрації (рис. 4). Цей ефект проявляється в тому, що при певних співвідношеннях дискретних параметрів середовища максимальне розповсюдження рідини відбувається не на поверхні матеріалу, а на певній глибині. Поява цього ефекту визначається параметром, що пов'язує геометричні параметри будови матеріалу і дискретні параметри проходження рідини. Це дозволяє визначати границі змоченої зони матеріалу як на його поверхні, так і в глибині для матеріалів з довільною кількістю шарів.

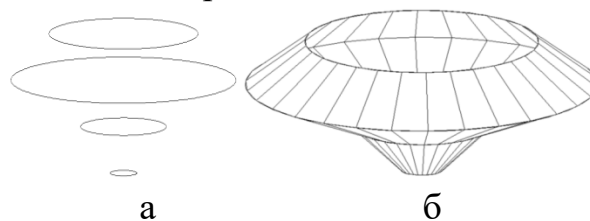

Рис. 4. Змочені зони на різних шарах (а); поверхня змоченої зони з ефектом додаткового змочування (б)

Практична значущість отриманих залежностей складається в тому, що вони надають можливість моделювання проходження метаболічних речовин і лікарських препаратів при довільній геометрії рани, а також прогнозувати стан терапевтичного матеріалу у довільний момент часу. Це дозволяє підбирати матеріали у вигляді пористих структур з заданими діаметрами і відстанями між порами.

Правильне визначення геометричних параметрів ран і, відповідно, параметрів раневого покриття, може значно підвищити ефективність його використання, прискорити одужання, знизивши при цьому вартість лікування. Оперативне визначення геометричних параметрів ран і травм за допомогою стандартних методів вимірювання є досить проблематичним. В останні роки з метою дослідження складних геометричних форм частіше всього використовуються методи тривимірного сканування, які дозволяють на основі недовгочасного вимірювання дослідити складне тіло [313]. Стандартні формати файлів, що зберігаються в процесі 3Дсканування, мають розширення STL, OBJ, PLY и WRL, що можуть прочитатися в довільній програмі тривимірної графіки.

³¹² Щуцька Г. В., Супрун Н. П. Вологоперенос в багатошарових перев'язочних засобах. Вісник КНУТД. Сер. Технічні науки. 2018. № 5 (126). С. 63–71.

³¹³ Petrova A., Ashdown S. P. Three-Dimensional Body Scan Data Analysis Body Size and Shape Dependence of Ease Values for Pants'. *Clothing and Textiles Research Journal*. 2008. Vol. 26, July. P. 227–252.

Слід відзначити, що сучасні високоточні тривимірні сканери досить коштовні і їх використання повинно бути дуже обґрунтовано. В той же час проблема може бути вирішена використанням недорогих кіннект систем, які у сукупності з вільним програмним забезпеченням, таким, як reconstruct.me можуть формувати тривимірні віртуальні об'єкти, з точністю, достатньою для вимірювання тіла людини [314]. Скановане тіло зберігається у вигляді масиву координат системи точок, що у сукупності формують поверхню тіла. Приклад сканування частини тіла людини наведено на рис. 5.

Рис. 5. Тривимірна сканована поверхня руки

При аналізі геометричних параметрів процесу роботи виробів медичного призначення слід відзначити як фактори складної геометрії зони їх дії з декількома джерелами виділення рідини, оскільки реальна рана рідко уявляє з себе точкове джерело, так і порівняно великі товщини даних матеріалів, що у ряді випадків може вимагати використання тривимірних моделей сорбційних процесів в даних матеріалах (рис. 6).

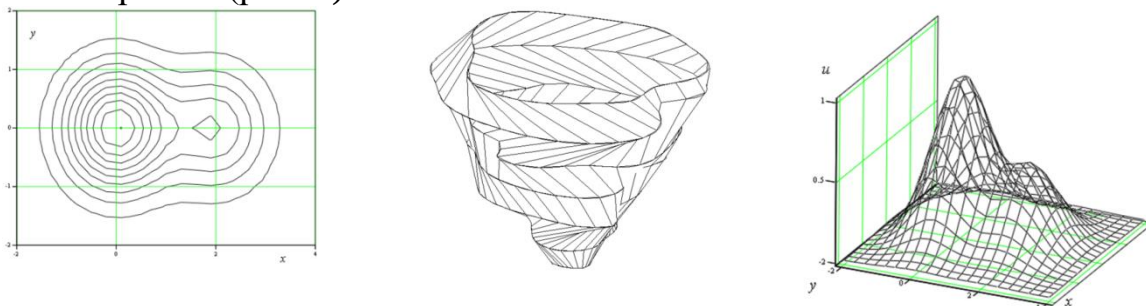

Рис. 6. Розповсюдження рідини в матеріалі від дії двох джерел:
а – кола розповсюдження рідини для двох джерел; б – поверхня змочення з двох джерел; в – концентрація на поверхні для двох джерел

Врахування геометрії рани сумісно з тривимірним моделюванням дає змогу прогнозувати геометрію нанесення медичного засобу. Можна також розрахувати необхідну кількість лікарського засобу і час його руху до рани.

Таким чином, на основі проведених комплексних досліджень

³¹⁴ Мурахівська-Печенежська О. Ю., Рябчиков Н. Л. Удосконалення створення моделей складних об'єктів на підставі трьохвимірного моделювання. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. 2015. № 11. С. 178–184.

розв'язана важлива науково-технічна проблема по побудові методів прогнозування властивостей матеріалів медичного призначення. Одержані залежності проходження рідини крізь багатошарові матеріали медичного призначення можуть використовуватися як для прогнозування властивостей багатошарових матеріалів, так і для підбору характеристик окремих матеріалів для створення матеріалу з заданими властивостями. Маючи набір матеріалів з певними характеристиками, можна знайти співвідношення пар матеріалів, що забезпечують максимальний час функціонування.

Розробка ранових покриттів нового покоління є одним із пріоритетних напрямів наукової та комерційної діяльності фірм-виробників у всіх розвинених країнах. Зважаючи на те, що щорічний світовий приріст виробництва цього асортименту складає 4,5 %, розвиток цього напрямку викликає велику соціально-економічну зацікавленість.

РОЗДІЛ 6

ЯКІСТЬ ТА БЕЗПЕЧНІСТЬ ТОВАРІВ ЯК СКЛADOVA ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

6.1. Вплив екологічних факторів на пшеницю яру тверду

*Бараболя О. В., канд. с.-г. наук, доцент,
Жемела Г. П., д-р с.-г. наук, професор
Полтавська державна аграрна академія*

Пшениця яра у світовому землеробстві є однією з головних продовольчих культур. Особливе місце посідає пшениця тверда яра (*Triticum durum* Desf.), яка має специфічні властивості. З її зерна виготовляють продукти для дитячого та дієтичного харчування, макаронні вироби, високоякісні крупи. Як сировина для макаронної промисловості пшениця тверда яра ціниться за велику крупність і високу склоподібність зерна, які забезпечують великий вихід крупок і напівкрупок, за великий вміст білка і клейковини, що забезпечує хороші технологічні властивості і харчову цінність макаронних виробів. З борошна або крупки пшениці м'якої одержують вироби гіршої якості: вони, як правило, погано зберігають трубчасту форму, характеризуються збільшеною ламкістю, неприємним забарвленням, надмірною розварюваністю. Проте заготівля якісного зерна пшениці твердої ярої ще не задовольняє повністю потреб населення і харчової промисловості. Навіть у сприятливі роки для поліпшення якості вирощеного зерна Україна щороку змушена імпортувати з Казахстану 500 тис. т пшениці ярої. Пов'язано це з тим, що останнім часом частка продовольчої пшениці 3-го та 4-го класів становить не більше 25 %.

За даними національної програми «Зерно України», щорічне виробництво макаронних виробів в Україні має становити біля 290 тис. т. Основна частина цієї продукції виробляється з борошна склоподібного зерна пшениці м'якої. Така продукція хоча відносно й дешевша, проте досить низької якості. Для виробництва якісної продукції макаронної і круп'яної промисловості потрібне зерно пшениці твердої. В зв'язку з цим, згідно пропозицій Міністерства аграрної політики України, із 1...1,2 млн га пшениці ярої, посівна площа твердої повинна становити 400...450 тис. га, зокрема 30 % у південних степових і 70 % у центральних, східних і північно-східних областях.

Вирощування пшениці твердої ярої є економічно виправданим, оскільки в першу чергу виключає необхідність імпорту продовольчого зерна. Саме тому пшениця тверда яра поступово займає належне місце у зерновому господарстві України для стабілізації виробництва

продовольчого зерна і забезпечення сировиною потреб макаронної промисловості.

Головним у збільшенні врожайності і поліпшенні якості зерна є максимальне використання біоенергетичного потенціалу ґрунту, агроекологічних умов і генетичних властивостей сортів. На фізіологічні процеси формування врожаю впливають фактори, що не підлягають регулюванню (сонячна радіація, температура повітря, опади тощо), а також ті, що регулюються (сорт, обробіток ґрунту, норми висіву насіння, строки сівби, добрива, засоби захисту рослин від бур'янів, хвороб, шкідників, регулятори росту, зрошення, збирання врожаю тощо). Найбільша продуктивність і найкраща якість зерна досягаються за оптимального співвідношення цих факторів на всіх етапах росту і розвитку рослин. Враховуючи фактори, які позитивно або негативно впливають на врожайність, можна значною мірою зменшити негативну дію метеорологічних умов і цілеспрямовано використовувати елементи технології вирощування, які може контролювати людина. На кожному етапі свого розвитку рослини потребують відповідних співвідношень умов середовища, і чим ближчі усі співвідношення до оптимальних параметрів, тим вірогідніші передумови великої продуктивності й хорошої якості зерна [315, 316, 317].

Серед природних факторів важливе місце належить температурному і світловому режимам. Вони, перш за все, визначають тривалість вегетаційного періоду, продуктивність і якість зерна. Скорочення періоду інтенсивного росту рослин сприяє більш ранньому формуванню репродуктивних органів і, як правило, зменшенню врожайності. В свою чергу, скорочення вегетаційного періоду, викликане умовами погоди, зменшує накопичення сухої речовини. Повне накопичення сухої речовини відбувається по-різному, залежно від умов: при високій температурі і низькій відносній вологості повітря воно може закінчитись уже на початку воскової стиглості, за вологої погоди в кінці наливу зерна приріст сухої речовини спостерігається практично до повної стиглості, тобто до тих пір, доки зерно зберігає зв'язок з материнською рослиною [318].

Вплив екологічних факторів на життєвий цикл рослин починається з проростання насіння, тобто його польової схожості. Як показали наші дослідження, вона не залежала ні від фону удобрення, ні від норми висіву насіння, ні від попередника, після якого вирощували тверду яру пшеницю. В першу чергу на польову схожість впливає температура та

³¹⁵ Жемела Г. П., Дуда Г. Г. Поліпшення якості зерна польових культур за допомогою використання добрив. Удобрення польових культур при інтенсивних технологіях вирощування. Київ : Урожай, 1990. С. 176–190.

³¹⁶ Агроекологія / В. А. Черников, Р. М. Алексахин, А. В. Голубев [и др.]. Москва : Колос, 2000. 536 с.

³¹⁷ Шевченко О. І. Продуктивність і якість зерна пшениці ярої за різних способів застосування фізіологічно активних речовин. *Наук. праці Полтавської державної аграрної академії*. 2005. Т. 4 (23). С. 280–285.

³¹⁸ Костромитин В. М. Оценка адаптивного потенциала сортов зерновых культур в опытах факториального и экологического сортоизучения. Урожай и адаптивный потенциал экологической системы поля. К., 1991. С. 45–51.

вологість ґрунту на глибині загортання насіння в міжфазний період сівба-сходи.

Залежно від польової схожості та норм висіву насіння формується густота рослин на період сходів, в той же час на неї не впливає фон удобрення і попередники. Зі збільшенням норм висіву насіння густота рослин збільшується. В подальші періоди росту і розвитку рослин різниця між їх кількістю на 1 м² зменшувалась як від норм висіву насіння, так і від фону удобрення. Пояснити це можна виживаністю рослин за період від сходів до збирання врожаю.

Сприятливими умовами для переміщення пластичних речовин з вегетативних органів в зерно можна вважати теплу погоду (16...22 °С), найбільший приріст зерна спостерігається при денній температурі 22...24 °С і тривалості сонячного сяяння 10...12 годин за добу.

Несприятливі умови під час наливання зерна викликають різні його пошкодження, характер яких залежить як від умов середовища, так і фази стиглості зерна. Основною причиною череззерниці або відсутності зерна в колоску є нестача води в ґрунті і висока температура в період формування генеративних органів або безпосередньо в період цвітіння пшениці. Причиною череззерниці може бути також надмірна вологість повітря під час цвітіння. Разом з тим ці явища можуть виникати також за пошкодження зав'язі високими температурами уже після запліднення.

Зовнішні умови впливають на темпи приросту сухої речовини і тривалість його. Погодні умови, зокрема опади перед колосінням і під час нього, можуть збільшити кількість сухої речовини і подовжити період її інтенсивного приросту до воскової стиглості зерна. З іншого боку, нестача води в ґрунті і взагалі посуха може прискорити, а надмірна посуха загальмувати накопичення сухої речовини і зменшити або відповідно подовжити період її приросту. Слабке в'янення рослин пшениці, що вирощується в подальшому за оптимальних умов зволоження, майже не відбивається на динаміці накопичення сухої речовини. Великий водний дефіцит різко зменшує, а потім і повністю припиняє приріст сухої речовини.

Як правило, високі температури повітря супроводжуються зменшенням його відносної вологості. Згубним якраз є поєднання цих двох факторів. Самі по собі високі температури за оптимального забезпечення рослин водою, як правило, не мають суттєвого впливу на врожайність. За низької відносної вологості повітря (10...20 %) і високої температури проти сонця (40...42 °С) можуть проявитися негативні явища: передчасне досягання зерна, незакінчене накопичення запасних речовин, щуплість, зменшення маси 1000 зерен.

Рослини пшениці твердої ярої досить вимогливі до вологості ґрунту.

Проте у різні періоди вегетації потреба рослин у воді неоднакова. Біля 60 % усієї потреби в воді за вегетацію рослини витрачають в період виходу в трубку – початок молочного стану зерна, біля 25 % – від сходів до трубкування і лише 15 % – від молочного стану до воскової стиглості зерна. Витрата води характеризує перш за все наростання вегетативної маси рослин, яка швидко збільшується після виходу в трубку і знову різко скорочується після молочного стану зерна. Максимальна витрата води припадає на період колосіння – початок наливання зерна, співпадаючи [319].

Потреба в воді змінюється залежно від фази розвитку рослин: в період сходів – 5...7 % від загального споживання води за весь період, у фазі кушіння – 15...20 %, у фазах виходу в трубку і колосіння – 50...60 %, за молочного стану зерна – 20...30 %, у воскову стиглість – 3...5 %. Критичним періодом для пшениці є вихід в трубку – колосіння, тобто в період закладання і формування репродуктивних органів. В цей час за нестачі води в ґрунті збільшується кількість колосків без зерен.

Після сходів і кушіння до колосіння пшениця тверда яра систематично вимагає кращого водозабезпечення в зв'язку з інтенсивним ростом листової поверхні. Рослини найчутливіші до нестачі води під час вегетативного розвитку – перед колосінням [320].

Ефективність використання води на формування врожайності характеризується коефіцієнтом водоспоживання, який визначається в тоннах води, витраченої рослинами на 1 т вирощеного зерна. Він суттєво змінюється, особливо збільшується в занадто посушливі роки за значного зменшення врожайності.

Витрати води пшеницею, як правило, визначають транспіраційним коефіцієнтом, який показує кількість води в грамах, спожитої рослиною для утворення одного грама сухої речовини. Він залежить як від погодних умов, так і від технології вирощування. Крім цього, на транспіраційний коефіцієнт впливають сортові властивості, фаза розвитку рослин, ґрунт, умови вирощування. У вологі роки він менший, ніж в посушливі, але якщо пшениця уражена іржею, транспіраційний коефіцієнт значно збільшується; на чорноземних і темно-каштанових ґрунтах на створення одиниці сухої речовини витрачається води менше, ніж на солонцюватих ґрунтах. Добрива зменшують транспіраційний коефіцієнт.

Встановлено, що характер утворення і накопичення різних речовин в рослинах залежить від погодних умов, складу ґрунту, біологічних особливостей сорту і агротехніки [321]. При цьому вважається чітко встановленим, що в умовах помірного клімату в зерні

³¹⁹ Тихонов В. Е., Долгалева М. П. Агроэкологические факторы формирования качества зерна яровой твердой пшеницы в Оренбургском Приуралье. *Зерновое хозяйство*. 2006. № 4. С. 2–5.

³²⁰ Dubetz S. Effects of nitrogen on yield and protein content of Maniton and Pitic wheats grown. *Canad. J. Plant Sc.* 1995. Vol. 52, Issue 6. P. 887–890.

³²¹ Джубатырова С. С. Влияние условий возделывания на урожайность яровой твердой пшеницы. *Зерновое хозяйство*. 2001. № 2 (5). С. 26–27.

утворюється більше вуглеводів, тоді як в районах континентального клімату – більше білка.

Біохімічний склад рослин є кінцевим результатом складної взаємодії в системі «організм – зовнішнє середовище». Процеси накопичення і перетворення органічних речовин в рослинах проходять за певних співвідношень зовнішніх факторів – світла, тепла, води. Повна відсутність або обмежена кількість одного з цих факторів життя рослин може призвести до різкого зміщення або гальмування цих фізіолого-біохімічних процесів в організмі, навіть до повного припинення росту і розвитку рослин.

За тих умов, коли збільшення вологості не сприяє гальмуванню процесів накопичення рухомих форм азоту в ґрунті і не викликає вимивання цих форм, створення оптимального водного режиму для рослин за одночасного поліпшення живлення може збільшувати білковість зерна. Цим пояснюється, наприклад, той факт, що на чистих парах, де вологість ґрунту майже завжди більша, ніж після інших попередників, білковість зерна, як правило, буває більшою. Отже, для пшениці твердої ярої дуже важливим є рівномірне зволоження протягом всього вегетаційного періоду [322].

На життєдіяльність рослин ґрунт також має всесторонній вплив, який визначається запасами в ньому елементів живлення і вмістом гумусу, станом фізичних і біологічних властивостей. Вплив інших факторів зовнішнього середовища, таких як добрива, сорти, агротехнічні заходи, засоби захисту рослин, також тісно пов'язаний з властивостями ґрунту. Особливо сорти пшениці твердої характеризуються підвищеною реакцією на родючість ґрунтів, запаси води в ґрунті тощо. Кращими ґрунтами для них є чорноземні і темно-каштанові. Це пояснюється перш за все тим, що у пшениці твердої ярої малорозвинена коренева система, яка має зменшену здатність засвоювати поживні речовини з ґрунту. Для нормального розвитку їй потрібні достатні запаси води, поживних речовин та чисті від бур'янів поля. Продуктивність пшениці твердої ярої на рівні 40 ц/га формується за наявності в ґрунті 175...185 мг/кг легкогідролізованого азоту, 150...160 мг/кг рухомого фосфору та 180...190 мг/кг обмінного калію [323].

Потреба пшениці в елементах живлення значно змінюється протягом вегетації. Валова потреба посіву на початку вегетації в елементах живлення на одиницю біомаси максимальна і поступово зменшується в наступні фази розвитку. У зв'язку з цим концентрація доступних форм елементів живлення в ґрунті повинна бути високою з самого початку вегетації, особливо це стосується фосфору, до якого пшениця яра в перші дні вегетації чутливіша, ніж до інших елементів.

³²² Яра пшениця: Весняний цикл робіт. *Пропозиція*. 2007. № 2. С. 58–64.

³²³ Blum A. Improving wheat grain filling under stress by stem reserve mobilization. *Euphytica*. 1998. Vol. 100, Issue 1–3. P. 77–83. Doi: 10.1023/A:1018303922482.

Одночасно з цим рослини пшениці ярої в молодому віці найчутливіші до надто високих концентрацій солей в ґрунтовому розчині. В першу чергу це стосується легко розчинних солей азоту.

Вміст доступного мінерального азоту в ґрунті залежить від ступеня його окультуреності, інтенсивності засвоєння азоту рослинами, умов мінералізації органічних сполук азоту в ґрунті, його механічного складу і меншою мірою від запасів гумусу і загального азоту. Внесення азоту для поліпшення в родючості ґрунтів і живлення рослин визначається тим, що переважна частина ґрунтового азоту (70...90 %) входить до складу гумусу, а доступні рослинам солі азотної кислоти і амонію добре розчинні і легко вимиваються з ґрунту або переходять в газоподібні форми і звітрюються. Кількість мінеральних солей азоту в ґрунті, що засвоюється рослинами, знаходиться на рівні 1...3 % його загальних запасів [324].

Виходячи з цього, пшеницю тверду яру доцільно розміщувати на родючих ґрунтах, добре забезпечених поживними елементами. Кращі з них в умовах Лісостепу – це чорноземи типові мало – та середньогумусні, а також темно – сірі лісові ґрунти.

Отже, кліматичні фактори і погодні умови, які суттєво впливають на врожайність та якість зерна, дуже динамічні і знаходяться в складному сполученні. Дуже часто складно визначити, де починається вплив одного і закінчується дія іншого фактора. Проте в однакових ґрунтово-кліматичних умовах цілеспрямованим застосуванням агротехнічних заходів можна суттєво змінювати врожайність і якість зерна.

Таким чином, ґрунтово-кліматичні та метеорологічні умови лівобережної Лісостепової зволоженої підзони, забезпечують вирощування якісного зерна достатнього рівня врожайності пшениці твердої ярої.

6.2. Технічне регулювання мийних засобів в Україні: стан та проблеми

Басова Ю. О., канд. техн. наук, доцент,

Губа Л. М., канд. техн. наук, доцент,

Кобищан Г. Д., канд. техн. наук, доцент

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Стан системи технічного регулювання в Україні є актуальним питанням сьогодення. Вступ України до СОТ та наміри щодо тісної інтеграції з Європейським Союзом, зобов'язують країну адаптувати свою систему технічного регулювання до міжнародних та європейських

³²⁴ Slim D. The new point toward timed nitrogen. *Zer. journal*. 1987. Issue 26. P. 16–18.

підходів. Технічне регулювання є важливим інструментом для забезпечення конкурентоспроможності підприємств, інтеграції у міжнародну торгівлю та захисту прав споживачів [325, 326]. Особливої уваги заслуговує технічне регулювання товарів, що несуть потенційну небезпеку для споживачів та навколишнього середовища, до яких належать і мийні засоби [327].

Мета роботи – розглянути стан технічного регулювання мийних засобів та розробити рекомендації щодо його удосконалення, що зумовлено активізацією зовнішньо-торговельних відносин України із країнами ЄС.

Аналіз загального товарообігу України за 2015–2018 рр. показує стійку тенденцію до зростання (табл. 1).

1. Товарообіг України у 2015–2018 роках, млн дол. США

Рік	Товарообіг	Імпорт	Експорт	Сальдо
2015	74 740	36 570	38 171	1 601
2016	75 234	38 870	36 364	-2 505
2017	92 797	49 537	43 260	-6 277
2018	104 204	56 875	47 329	-9 547

Джерело: дані [328].

Так, за вказаний період загальний товарообіг виріс на 39,4 %, але частка експорту в ньому зменшилась до 45,4 % проти 51,0 % в 2015 р., про що свідчить і збільшення обсягів від’ємного сальдо (рис. 1). При цьому динаміка експорту залишалась позитивною.

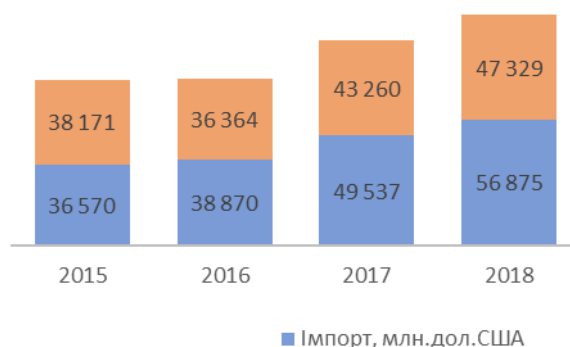

Рис. 1. Динаміка структури загального товарообігу України за 2015–2018 рр., млн дол. США

Джерело: дані [328].

³²⁵ Кожушко Г. М., Басова Ю. О., Губа Л. М. Розвиток системи технічного регулювання – шлях підвищення енергоекономічності та якості світлотехнічної продукції. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. Технічні науки*. 2015. № 1 (73). С. 88–96.

³²⁶ Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості : наукова доповідь / за ред. В. М. Гейця, Т. О. Осташко. Київ, 2016. 184 с.

³²⁷ Басова Ю. О., Губа Ю. О. Стан системи технічного регулювання мийних засобів в Україні. *Сучасне матеріалознавство та товарознавство: теорія, практика, освіта* : матеріали VI-ої Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 14–15 берез. 2017 р.). Полтава : ПУЕТ, 2017. С. 227–230.

³²⁸ Митна статистика зовнішньої торгівлі товарами. URL : http://sfs.gov.ua/mytna_statystyka/richni_pokaznyky/305879.html (дата звернення: 28.08.2019 р.).

Тенденції зовнішньої торгівлі України мийними засобами, у порівнянні із загальним товарообігом, мають свої особливості (табл. 2).

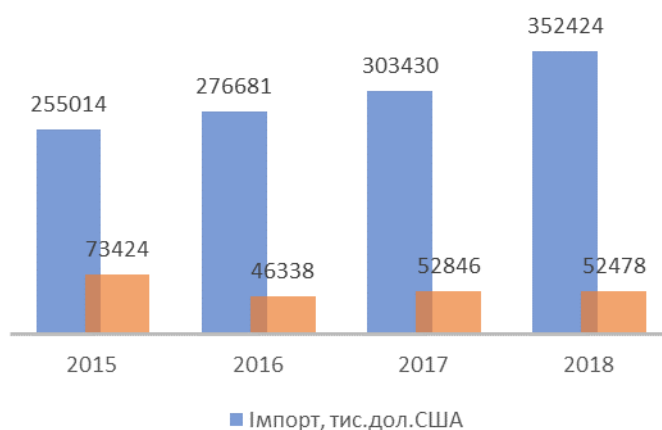
2. Зовнішня торгівля України за товарною позицією 34 «Мило, поверхнево-активні органічні речовини, мийні засоби» за 2015–2018 рр., тис. дол. США

Рік	Імпорт		Експорт		Сальдо
	вартість	частка, %	вартість	частка, %	
2015	255014	0,70	73424	0,19	-181590
2016	276681	0,71	46338	0,13	-230343
2017	303430	0,61	52846	0,12	-250584
2018	352424	0,62	52478	0,11	-299946

Джерело: дані [328].

Так, частка мийних засобів в загальному товарообігу України зменшилась за досліджуваний період на 0,08 %. Зміни в їх імпорті несуттєві, при цьому залишається тенденція до збільшення обсягів (з 255014 тис. дол. США в 2015 р. до 352424 тис. дол. США в 2018 р.).

Тенденції експорту з України мила, поверхнево-активних органічних речовин та мийних засобів є негативними і показують скорочення як в абсолютних показниках, так і в їх частці у загальному експорті товарів з України (з 0,19 % у 2015 р. до 0,11 % у 2018 р.). Структуру сумарного обсягу імпорту та експорту мила, поверхнево-активних органічних речовин та мийних засобів за 4 роки наведено на рис. 2.

2. Структура сумарного обсягу імпорту та експорту мила, поверхнево-активних органічних речовин та мийних засобів за 2015–2018 рр., тис. дол. США

Джерело: дані [328].

Однією із суттєвих причин, що зумовлюють скорочення обсягів експорту з України мийних засобів, слід вказати саме неузгодженість національних нормативних документів, що регулюють якість та безпечність мийних засобів із європейськими.

Імпортуються мийні засоби в Україну переважно з таких країн ЄС,

як Польща, Німеччина, Чехія. А серед країн-експортерів мийних засобів українського виробництва слід назвати Республіку Молдова, а також Білорусь, Казахстан, Азербайджан, тобто країни бывшего СНГ, на території яких діють переважно міждержавні стандарти (ГОСТ), що спрощує обмін товарами (табл. 3).

**3. Динаміка зовнішньої торгівлі України
по товарній позиції 3402 «Поверхнево-активні речовини,
засоби для прання, миття та чищення» із зазначенням основних
країн-контрагентів, тис. дол. США**

Країна-контрагент	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
<i>Імпорт</i>				
Польща	28635	34949	38558	48058
Німеччина	22638	25375	27316	31443
Російська Федерація	15559	14700	-	-
Чехія	-	-	18163	17235
Інші	88928	96915	105374	115486
<i>Експорт</i>				
Російська Федерація	18709	-	-	-
Білорусь	2033	-	2295	2357
Казахстан	1944	-	1826	-
Молдова, Республіка	-	2170	2207	2435
Франція	-	2084	-	-
Велика Британія	-	1933	-	-
Азербайджан	-	-	-	1900
Інші	10738	12169	13841	10292

Джерело: дані [328].

Таким чином, гармонізація нормативних документів, що регламентують якість та безпечність мийних засобів в Україні, із європейськими, дозволить змінити динаміку експорту на позитивну і розширити перелік країн-експортерів із ЄС.

Мийний засіб – будь-яка речовина або препарат, що містить мило та/або інші поверхнево-активні речовини (ПАР), призначені для прання або очищення та використання в побуті і промисловості, у формі рідини, порошку, пасти, бруска, плитки, таблетки тощо [329]. Світова наука класифікує їх як найнебезпечніші для здоров'я людини і навколишнього середовища хімічні речовини зі всіх речовин, із якими споживач контактує у побуті. Наявність у складі мийних засобів ПАР, фосфатів, багатьох інших компонентів суворо контролюється, оскільки при перевищенні дозування організму людини може бути завдано істотної шкоди. ПАР погано видаляються на очисних спорудах, що може призвести до утворення піни, як на поверхні відкритих водойм, так і на поверхні питної води, особливо при недостатньому біологічному

³²⁹ Технічний регламент мийних засобів, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України 20.08.2008 р. № 717 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 р. № 408). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/408-2013-%D0%BF>.

розкладанні ПАР. Фосфати можуть спричиняти розвиток несприятливих змін у водному середовищі. Найнебезпечніша із них – збільшення поживних речовин, які викликають прискорене розростання водоростей і більш високих форм рослин. Це призводить до порушення балансу організмів [330, 331, 332].

В Україні діють такі основні документи, що регулюють якість та безпеку мийних засобів:

- Технічний регламент мийних засобів, затверджений наказом Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 р. № 717 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України 28.08.2013 р. № 632) [329].

- ДСТУ 2972:2010 «Засоби мийні синтетичні порошкоподібні. Загальні технічні вимоги та методи випробування» [333];

- СОУ OEM 08.002.012.065:2016 Засоби мийні та засоби для чищення. Екологічні критерії оцінювання життєвого циклу [332].

Технічний регламент мийних засобів розроблений з урахуванням Регламенту № 648/2004 Європейського Парламенту та Ради ЄС від 31 березня 2004 р. про мийні засоби [329]. Технічним регламентом мийних засобів встановлюються вимоги, що стосуються: рівня біологічного розкладу поверхнево-активних речовин; маркування мийних засобів; інформації, яка надається на запит визначених законодавством органів виконавчої влади; обмеження щодо вмісту фосфатів та інших сполук фосфору в мийних засобах.

ДСТУ 2972:2010 призначений лише для порошкоподібних мийних засобів і є добровільним до застосування. Цей стандарт встановлює вимоги лише до загальних технічних вимог виробництва та методів випробування. Тому значна більшість інших видів мийних засобів та засобів для чищення виробляється відповідно до технічних умов (ТУ), які є власністю виробника і, по суті, конфіденційним документом [333]. З 2016 р. ТУ не потребують державної перевірки та реєстрації.

СОУ OEM 08.002.012.065:2016 встановлює критерії визначення переваг засобів щодо їх потенційних впливів на стан довкілля та здоров'я людини впродовж життєвого циклу та містить принципи застосування екологічних маркувань та декларацій. Стандарт поширюється на порошки, гелі, рідини, пасти, бруски, плитки, таблетки, аерозолі тощо. Вимоги стандарту адаптовані до вимог актів права ЄС, зокрема [332]:

- Регламенту Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1907/2006

³³⁰ Regulation (EC) No 648/2004 of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on detergents.— OJ L 104, 8.4.2004. P. 1–35.

³³¹ Будьмо уважні купуючи мийні засоби. URL : <http://www.consumer-cv.gov.ua/budmo-uvazhni-kupuuyuchi-miyuchi-zasoby/> (дата звернення: 29.08.2019 р.).

³³² Берзіна С., Мукомела А. Оновлений екологічний стандарт на мийні засоби: методи оцінювання та застосування у сфері публічних закупівель. *Надзвичайна ситуація* +. 2018. Жовтень. С. 34–39. URL : https://www.ecolabel.org.ua/images/page/ns-2018_10_miyuchi_zasoby.pdf.

³³³ ДСТУ 2972:2010. Засоби мийні синтетичні порошкоподібні. Загальні технічні вимоги та методи випробувань; введ. 2010-12-27. Київ : Держспоживстандарт України, 2011. 11 с.

від 18 грудня 2006 р. щодо реєстрації, оцінки, дозволу і обмеження хімічних речовин (REACH);

- Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 1272/2008 від 16 грудня 2008 р. про класифікацію, маркування та пакування речовин та сумішей (CLP) [334, 335].

СанПіН 6026 Б-91. «Санитарные правила и нормы по производству и применению товаров бытовой химии», який містив гігієнічні вимоги до товарів побутової хімії, у 2018 р. в Україні був скасований. Проте, Міністерство охорони здоров'я України досі не запропонувало альтернативу цьому документу. Тобто, лише Технічний регламент мийних засобів є документом, підтвердження відповідності якому є обов'язковою вимогою.

Технічний регламент включає наступні розділи: загальну частину; рівень біологічного розкладу поверхнево-активних речовин, які входять до складу мийного засобу; обмеження щодо вмісту фосфатів та інших фосфорних сполук у мийних засобах; маркування мийного засобу; випробування мийних засобів та поверхнево-активних речовин, що входять до їх складу; інформація, яка надається виробниками мийних засобів; процедура оцінки відповідності та додатків (обмеження щодо вмісту фосфатів та інших сполук фосфору в мийних засобах; маркування та інгредієнти мийного засобу: інформація про склад мийного засобу; інформація про дозування мийного засобу; технічний опис інгредієнтів; публікація технічного опису інгредієнтів).

В загальній частині документу уточнено значення таких основних термінів, як «здатність до первинного біологічного розкладу поверхнево-активної речовини»; «здатність до повного біологічного розкладу поверхнево-активної речовини»; «інгредієнт»; «мийний засіб»; «мило тверде»; «очищення»; «поверхнево-активна речовина»; «пральний порошок»; «прання»; «препарат»; «промисловий мийний засіб»; «речовина» [336].

Вимоги Технічного регламенту поширюються на:

- мийні засоби, призначені для прання або очищення та введені в обіг на території України для потреб споживача (користувача);
- мийні засоби, призначені для замочування, полоскання, підкромалювання, апретування, пом'якшування або вибілювання виробів з тканин;
- мийні засоби, призначені для очищення поверхонь, матеріалів,

³³⁴ Засоби мийні та засоби для чищення. URL : <https://www.ecolabel.org.ua/katehorii-tovariv/zasobi-mijni-ta-zasobi-dlya-chishchennya> (дата звернення: 28.08.2019 р.).

³³⁵ Берзіна С., Мукомела А., Перминова С. Що означає «екологічний засіб» і чи існують правила застосування екологічного маркування мийних засобів? URL : <http://ecolog-ua.com/news/shcho-oznachaye-ekologichnyy-zasib-i-chy-isnuyut-pravya-zastosuvannya-ekologichnogo> (дата звернення: 18.09.2019 р.).

³³⁶ Сак О. Затвердження зміни до технічного регламенту мийних засобів. *Стандартизація. Сертифікація. Якість*. 2014. № 1. С. 22–23. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ssia_2014_1_9. (дата звернення: 12.09.2019 р.).

виробів, механізмів, механічних пристроїв, транспортних засобів та допоміжного обладнання, інструментарію, апаратури тощо;

– інші мийні засоби, призначені для використання під час прання та очищення [329, 332].

Вимоги цього Технічного регламенту не поширюються на мило тверде; косметичні засоби; поверхнево-активні речовини, які мають дезінфікуючі властивості та мийні засоби, що містять не більш як 0,2 % ПАВ.

Згідно з пунктом 7 Технічного регламенту, рівень повного біологічного розкладу поверхнево-активних речовин, що входять до складу мийного засобу, повинен становити за 28 днів не менш як 60 % (за двоокисом вуглецю) або 70 % (за загальним органічним вуглецем). У разі, коли рівень повного біологічного розкладу поверхнево-активних речовин, що входять до складу мийного засобу, є менш як 60 % (за двоокисом вуглецю) або 70 % (за загальним органічним вуглецем), для промислових мийних засобів повинна застосовуватися вимога щодо первинного біологічного розкладу поверхнево-активних речовин. Пункт 8 регламентує рівень первинного біологічного розкладу поверхнево-активних речовин, що входять до складу мийного засобу, на рівні не менш ніж 80 відсотків.

Пунктом 10 та Додатком 1 Технічного регламенту встановлено обмеження щодо вмісту фосфатів та інших сполук фосфору в мийних засобах. Так, згідно з Додатком 1, починаючи з 26.12.2014 р. у пральному порошку загальний вміст фосфору не повинен становити чи перевищувати 0,5 грама в рекомендованій кількості та/або дозуванні прального порошку для використання в основному циклі процесу прання у жорсткій воді для стандартного завантаження пральної машини. А з 01.01.2017 р. в мийних засобах для побутових посудомийних машин загальний вміст фосфору не повинен становити чи перевищувати 0,3 грама в стандартній дозі мийного засобу для використання в основному циклі миття для завантаження посудомийної машини столовим набором на 12 персон [329, 337].

Показник визначається залежно від виду засобу.

Питання, які пов'язані з класифікацією небезпеки як складників, так і самих мийних засобів згідно з вимогами міжнародних стандартів (зокрема UN GHS), програм, рекомендацій та європейського права, поки не врегульовані в Україні [338].

У пп. 11, 14 Технічного регламенту передбачено вимоги до маркування мийних засобів. Встановлено, що маркування рідкого мийного засобу не повинне містити графічного зображення продуктів

³³⁷ Янів О. Коментар до нової редакції технічного регламенту мийних засобів. URL : https://protocol.ua/ua/komentar_do_novoi_redaktsii_tekhnichnogo_reglamentu_miynih_zasobiv/ (дата звернення: 28.08.2019 р.).

³³⁸ Берзіна С., Мукомела А., Перминова С. Про небезпеки мийних засобів для довкілля і здоров'я людини: показники і методи оцінювання. URL : <http://ecolog-ua.com/news/pro-nebezpeky-muynih-zasobiv-dlya-dovkilliya-i-zdorovya-lyudynu-pokaznyky-i-metody-ocinyuvannya> (дата звернення: 11.09.2019 р.).

харчування, зокрема фруктів, коли таке зображення може ввести споживача (користувача) в оману стосовно його застосування, крім випадків зображення продуктів харчування разом з речами побуту, що прямо вказують на призначення засобу.

Для проведення оцінки відповідності мийних засобів Технічним регламентом пропонується дві схеми:

- внутрішній контроль виробництва з проведенням випробувань продукції під наглядом – модуль оцінки відповідності A1;
- відповідність на основі перевірки продукції – модуль оцінки відповідності F1.

Вибір – за виробником або його уповноваженим представником. Указані модулі визначені у модулях оцінки відповідності, які використовують для розроблення процедур оцінки відповідності, затверджених постановою КМУ від 13.01.2016 р. № 95.

Найпростішою з них представляється оцінка відповідності партії миючих засобів, де під час робіт буде проведена сертифікація побутової хімії та отримано сертифікат відповідності, який необхідно вказати в декларації про відповідність. Декларування по модулю A1 може виявитися цікавим тим суб'єктам господарювання, які планують реалізацію миючих засобів на постійній основі, проте підготовка документів, що підтверджують відповідність побутової хімії вимогам регламенту, не проста по суті і ускладнюється недосконалістю законодавства в галузі технічного регулювання [329, 339, 340].

За результатами робіт з оцінки відповідності виробник (його представник) повинен сформувати у себе технічний файл (комплект документів), який даватиме змогу оцінити відповідність мийних засобів вимогам регламенту (рис. 3) [338].

Зазначений комплект документації повинен зберігатися виробником або його уповноваженим представником 5 років після виготовлення останньої партії мийного засобу.

Наразі розробляється проект по модернізації цього регламенту, адже стан гармонізації технічних регламентів із регламентами ЄС, що мають найбільший вплив на розвиток хімічної галузі, нині є незадовільний [329, 332]. Зокрема, проблему становить використання для виготовлення мийних засобів в Україні фосфатів, що з січня 2017 р. заборонено у Європейському Союзі. На даний момент, в Україні лише зареєстровано законопроект, який з 01.01.2019 р. забороняв би продавати мийні засоби з часткою фосфору більш ніж 5 % [341, 342].

³³⁹ Перевірка миючих засобів: чого чекати від змін. URL : <https://interbuh.com.ua/ua/documents/onenews/130621> (дата звернення: 12.09.2019 р.).

³⁴⁰ Технічний регламент мийних засобів. декларування відповідності. URL : http://adg-consulting.com/ua/services/poslugi-virobnikam/381/tehn_chniy_reglament_miynih_zasob_v_deklaruvannya_v_dpov_dnost/ (дата звернення: 12.09.2019 р.).

³⁴¹ Проект Постанови про повернення на доопрацювання проекту закону України про державне регулювання у сфері мийних засобів. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64463 (дата звернення: 16.09.2019 р.).

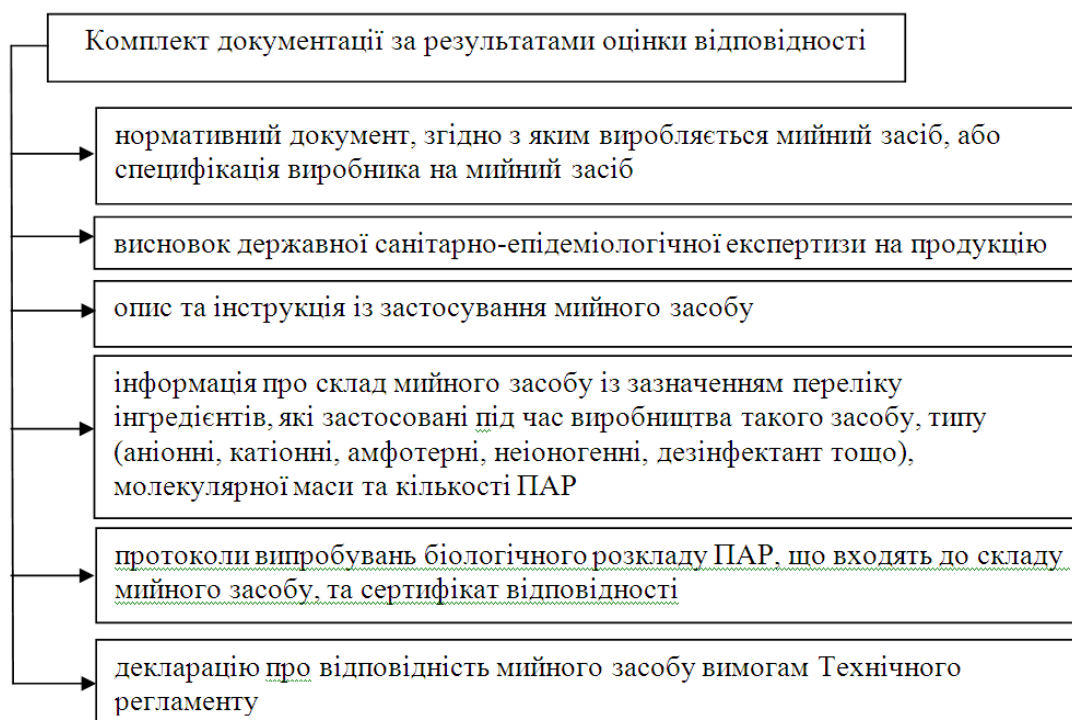

Рис. 3. Комплект документації за результатами оцінки відповідності
Джерело: дані [338].

За результатом аналізу стану технічного регулювання в Україні слід зауважити наступне:

- основним нормативним документом, що встановлює вимоги до безпечності мийних засобів в Україні, є Технічний регламент, Проект Закону України Про державне регулювання у сфері мийних засобів на даний момент відкликано з розгляду у Верховній раді;

- доцільно проаналізувати досвід країн Західної Європи щодо реалізації законодавчо-правових, організаційно-технічних та інформаційних заходів, спрямованих на перехід до виготовлення малофосфатних та безфосфатних СМЗ, та розробити нову редакцію національного стандарту України «Засоби мийні порошкоподібні. Загальні технічні вимоги та методи випробування» з урахуванням поетапного зменшення вмісту фосфатів у мийних засобах; також слід розробити національні стандарти України для рідких, пастоподібних та інших товарних форм мийних засобів;

- необхідно привести технічні умови і технологічні регламенти виробників СМЗ у відповідність з відкоригованим технічним регламентом мийних засобів і новими національними стандартами.

³⁴² Хімічний аналіз побутової хімії – дієвий метод визначення якості продукції. URL : <https://otava.ua/himichnyj-analiz-pobutovoyi-himiyi-diyevyj-metod-vyznachennya-yakosti-produktsiyi/> (дата звернення: 14.09.2019 р.).

6.3. Безпечність харчових добавок та їх вплив на здоров'я людини

Бірта Г. О., д-р с-г. наук, професор,

Бургу Ю. Г., канд. с-г. наук, доцент,

Флока Л. В. канд. с-г. наук

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Безпека харчової продукції і продовольчої сировини є однією з вирішальних складових економічної та формування продовольчої безпеки кожної держави й визначається спроможністю країни ефективно контролювати виробництво й ввезення безпечного та якісного продовольства на загальновизнаних у світі засадах. Тому безпечність продуктів харчування має стати пріоритетним напрямом державної політики у сфері продовольчої та економічної безпеки.

Розвиток харчової промисловості в процесі забезпечення населення продовольчими продуктами викликало неймовірно широке застосування харчових добавок в індустрії харчування. У розвинених країнах при виробництві харчових продуктів використовується до 2300 дозволених харчових добавок [343].

Харчові добавки – природні, ідентичні природним або штучні (синтетичні) речовини, не вживаються як харчовий продукт або звичайний компонент їжі. Харчові барвники належать до групи харчових добавок, які поліпшують колір продуктів. Проте до них ставляться й певні вимоги, а саме: нешкідливість, відсутність стороннього запаху та смаку, стійкість до нагрівання і впливу технологічних чинників, висока забарвлююча здатність тощо. У виробництві харчових продуктів використовують природні і синтетичні (органічні та неорганічні) барвники. Харчові добавки не мають біологічної та харчової цінності.

Основні цілі введення харчових добавок:

- вдосконалення технології підготовки і переробки харчової сировини, виготовлення, фасування, транспортування і зберігання продуктів харчування. Застосовувані при цьому добавки не повинні маскувати наслідки використання неякісної або зіпсованої сировини, або проведення технологічних операцій в антисанітарних умовах;
- збереження природних якостей харчового продукту;
- поліпшення органолептичних властивостей або структури харчових продуктів і збільшення їх стабільності при зберіганні.

До харчових добавок не відносять сполуки, що підвищують харчову цінність продуктів харчування і зараховують до групи біологічно активних речовин, такі як вітаміни, мікроелементи, амінокислоти та інші.

Зазвичай харчові добавки поділяються на кілька груп:

³⁴³ Булдаков А. С. Пищевые добавки : справочник. Москва : ДеЛи принт, 2003. 436 с.

1. Речовини, що поліпшують зовнішній вигляд харчових продуктів (барвники, стабілізатори забарвлення, відбілювачі).

2. Речовини, що регулюють смак продукту (ароматизатори, смакові добавки, що підсолоджують речовини, кислоти і регулятори кислотності).

3. Речовини, що регулюють консистенцію і формують текстуру (загусники, гелеутворювачі, стабілізатори, емульгатори та ін.) [344].

Природні барвники отримують з натуральної сировини (різні частини рослин, ягоди, відходи консервної промисловості) у вигляді соків та екстрактів у воді або спирті. Вони безпечні для здоров'я, містять смакові речовини, деякі є біологічно активними. Однак, вміст натуральних барвників у сировині низький (1–4 %), вони можуть піддаватись мікробному псуванню, їх колір залежать від умов зростання рослин, часу збирання, рН середовища тощо. Тому для поліпшення технологічних властивостей барвники можуть піддавати хімічній модифікації.

Синтетичні барвники – це органічні сполуки, яких немає у природі, їх отримують методом органічного синтезу. У порівнянні з натуральними вони мають такі технологічні переваги: добре розчинні у воді, що полегшує їх дозування; менш чутливі до умов технологічної переробки і зберігання (до температури, світла, зміни рН середовища); стабільні яскраві кольори; значно дешевші.

Мінеральні барвники – це неорганічні сполуки, які зустрічаються в природі або одержані хімічними методами.

Останніми роками споживання харчових добавок значно збільшилось. Це пов'язано, в першу чергу, з розширенням переліку дозволених до використання препаратів. Перелік харчових продуктів, вільних від харчових добавок, поступово скорочується. Багато наймасовіших продуктів щоденного вжитку містять певну кількість харчових добавок (зернові і м'ясні продукти, сири, олія, майонез, безалкогольні напої, кондитерські вироби) [345].

З метою класифікації харчових добавок у країнах Євросоюзу розроблена система нумерації. Кожна харчова добавка має свій унікальний номер, що починається із букви «Е».

–Е100–Е199: барвники. Надають продуктам харчування колір, відновлюють колір продукту, втрачений при обробці. Можуть бути природними (як бета-каротин) та хімічними (як татразин);

–Е200–Е299: консерванти. Відповідають за зберігання продуктів, попереджуючи розмноження бактерій та грибків. Хімічні стерилізуючі добавки для зупинки бродіння вин, дезінфіканти;

–Е300–Е399: антиоксиданти (антиокисники). Захищають продукти

³⁴⁴ *Исупов В. П.* Пищевые добавки и пряности: История, состав, применение. Санкт-Петербург : Гиорд, 2000. 176 с.

³⁴⁵ *Смоляр В. І.* Сучасні проблеми використання харчових добавок. URL : http://www.medved.kiev.ua/Web_journals/Arhiv/Nutrition/2009/1-_09/str05.pdf.

харчування від окиснення, зміни кольору та виникнення гіркоти. Можуть бути як природними сполуками (аскорбінова кислота, вітамін Е), так і хімічно синтезованими речовинами. Додаються у жирові та масляні емульсії (наприклад, майонез);

- Е400–Е499: стабілізатори, загусники. Зберігають консистенцію продуктів харчування, підвищують їх в'язкість. Наприклад, пектин Е440;

- Е 500–599: емульгатори. Створюють однорідну суміш із незмішуваних у природних умовах речовин – таких, як вода та олія, наприклад;

- Е600–Е699: підсилювачі смаку та аромату. Посилюють смак та аромат. Можуть приховувати неприємний природний смак продуктів харчування;

- Е900–999: антифламінги, піногасники, глазуруючі речовини. Попереджують утворення піни, допомагають досягнути однорідної консистенції продуктів;

- Е1000–далі: глазуруючі речовини, підсолоджувачі, розпушувачі, регулятори кислотності;

- Е1100–Е1105: ферменти, біологічні каталізатори;

- Е1400–Е1450: модифіковані крохмали. Застосовуються для досягнення певної консистенції продуктів харчування;

- Е1510–Е1520: хімічні розчинники [346].

Індекс Е фахівці ототожнюють як зі словом Європа, так і з аббревіатурами ЕС/ЕУ, які в українській мові теж починаються з літери Е, а також зі словами *ebsbar/edible*, що в перекладі на українську мову (відповідно з німецької та англійської) означає «їстівний». Присвоєння конкретному речовини статусу харчової добавки та ідентифікаційного номера з індексом «Е» має чітке тлумачення, що має на увазі, що: дана конкретна речовина перевірена на безпеку; речовина може бути застосована в межах її встановленої безпеки і технологічної необхідності за умови, що застосування цієї речовини не введе споживача в оману щодо типу і складу харчового продукту, в який воно внесено; для даної речовини встановлені критерії чистоти, необхідні для досягнення певного рівня якості продуктів харчування.

Наявність харчової добавки в продукті має бути зазначено на етикетці, при цьому вона може позначатися як індивідуальна речовина або як представник конкретного функціонального класу (з конкретною технологічною функцією) в поєднанні з кодом Е [347].

Перед впровадженням у виробництво проводиться обов'язкова гігієнічна експертиза харчових добавок, при якій оцінюється потенційно можливий несприятливий вплив харчових добавок на організм людини:

³⁴⁶ Харчові добавки та їх вплив на організм людини. URL : <https://harchi.info/articles/harchovi-dobavky-ta-yih-vplyv-na-organizm-lyudyny>.

³⁴⁷ Некос А. Н., Дудурич В. М. Экология и проблемы безопасности товаров народного потребления : учеб. пособ. ; изд. 2-е, перер. и допол. / под общ. ред. В. Е. Некоса. Харьков : ХНУ, 2007. 380 с.

здатність викликати алергії; злоякісні пухлини; мати шкідливий вплив на потомство; токсична дія на органи і тканини [348].

Дозвіл на використання харчових добавок видається спеціалізованою міжнародною організацією – Об'єднаним комітетом експертів FAO/WHO з харчових добавок і контамінантів (JECFA), утвореним продовольчою сільськогосподарською організацією – ООНFAO і Всесвітньою організацією здоров'я. Остаточне рішення щодо застосування харчових добавок приймають органи охорони здоров'я країн – виробників продуктів харчування.

Нешкідливість харчових добавок забезпечується шляхом проведення обов'язкових широких досліджень до того, як проводитиметься оцінка нової харчової добавки і, можливість, її включення до списку дозволених. Крім того, проводиться періодичний перегляд схвалених раніше харчових добавок у міру надходження про них нової інформації і вдосконалення методів проведення перевірки їх нешкідливості [349].

В українському законодавстві сфера використання харчових добавок регулюється відповідно до закону «Про безпечність та якість харчових продуктів», а контроль над виробництвом та застосуванням харчових добавок покладено на Державну санітарно-епідеміологічну службу України та Міністерство охорони здоров'я.

Перелік харчових добавок, дозволених для використання на території України, наведено у постанові Кабінету міністрів України № 12 від 4 січня 1999 р. «Про затвердження переліку харчових добавок, дозволених для використання у харчових продуктах». Контролем за додержанням стандартів та використанням харчових добавок у продуктах харчування займаються також неурядові громадські організації, наприклад, Науково-дослідний центр незалежних споживчих експертиз «ТЕСТ».

На сьогодні в Україні не створено дієвого механізму всебічного контролю над виробництвом та використанням харчових добавок. Чинна система дозволяє проводити лише вибіркові перевірки деяких виробників, що не дозволяє скласти повноцінне уявлення про об'єми використання харчових добавок в Україні та їх відповідність переліку, затверджені постановою Кабінету міністрів [350].

Однією з проблем чинного законодавства у сфері харчових добавок є його невідповідність новітнім даним, отриманим при дослідженні впливу деяких добавок на організм людини. Зокрема, з переліку харчових добавок, дозволених для використання в Україні, варто було б вилучити деякі добавки, шкідливість яких було доведено впродовж

³⁴⁸ Дуденко Л. В., Горяїнова Ю. А. Харчова хімія : навч. посіб. Київ : Кондор, 2012. 248 с.

³⁴⁹ Сарафанова Л. А. Современные пищевые ингредиенты. Особенности применения. Санкт-Петербург : Профессия, 2009. 208 с.

³⁵⁰ Арсеньєва Л. Ю. Харчові та дієтичні добавки : конспект лекцій для студ. Київ : НУХТ, 2011. 71 с.

останніх років [351].

Основна вимога до харчових добавок – їх безпечність. Харчові добавки мають бути не токсичними, не викликати канцерогенної, мутагенної, алергенної чи іншої шкідливої дії на організм. Важливу роль у безпечності харчових добавок відіграє їх доза, тобто кількість речовини харчової добавки, яка надходить в організм за добу. Вибір харчової добавки, її дозування залежить від виду продукції, якості сировини, технології виготовлення та рецептури. Дозу харчової добавки уточнюють експериментально з урахуванням встановленої для цієї добавки допустимої добової дози.

Харчові добавки не повинні погіршувати органолептичні властивості продукту, впливати на його харчову цінність (за винятком продуктів спеціального призначення). Їх треба вносити у харчовий продукт у мінімальній кількості. Добавки, які є безпечними, але їх надлишок може призвести до втрати продуктом якості, повинні визначатися технологічною інструкцією (тобто їх максимальна доза внесення у харчовий продукт) [352].

Показники безпеки харчових добавок:

- максимально допустимий рівень добавки у продукті харчування (МДР, мг/кг продукту) – це концентрація при якій щодобове споживання продукту не може викликати захворювань або відхилень у стані здоров'я людини і наступних поколінь;

- допустиме добове споживання (ДДС, мг/кг маси тіла) – це кількість щодобового надходження добавки, яка не впливає на здоров'я людини при споживанні продукту протягом усього життя. Маса тіла середньостатистичної людини приймають – 70 кг [353].

Використання харчових добавок заборонено, якщо вони не пройшли відповідну перевірку і не встановлено їх ДДС. Якщо з'явилися нові дані щодо безпечності харчових добавок, внесених у Codex Alimentarius, то їх використання переглядають (уточнюють або забороняють). Це, в першу чергу, стосується консервантів, барвників, ароматизаторів, нітритів, фосфатів [354].

Серед численної групи харчових добавок є абсолютно безпечні, використання яких не повинно викликати перестороги в споживачів. Наприклад, харчовий барвник куркумін (Е 100) виготовляється з тропічної рослини *Curcuma longa* L., і не лише не шкідливий для здоров'я, але й має лікувальний ефект, очищаючи кровоносні судини та покращуючи травлення.

³⁵¹ Дубініна А. А., Малюк Л. П., Селютіна Г. А., Шапорова Т. М., Кононенко Л. В., Науменко В. А. Токсичні речовини у харчових продуктах та методи їх визначення. Київ : ВД «Професіонал», 2007. 384 с.

³⁵² Пономарьов П. Х., Сирохман І. В. Безпека харчових продуктів та продовольчої сировини : навч. посіб. Київ : Лібра, 1999. 272 с.

³⁵³ Сімахіна Г. О., Стеценко Н. О., Науменко Н. В. Біологічно активні речовини в харчових технологіях : підруч. Київ : НУХТ, 2016. 455 с.

³⁵⁴ Пищевые добавки. Энциклопедия / сост. Л. А. Сарафанова. ; 3-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург, 2012. 776 с.

Куркумін також бере участь у метаболізмі жирів та має здатність виводити з організму токсини. Барвник куркумін використовують у виробництві морозива, соусів, напоїв, хлібобулочних виробів тощо.

Також корисні властивості має харчовий барвник хлорофіл (Е 140), який пригнічує злоякісні клітини, виводить з організму токсини та канцерогени. Використовують барвник хлорофіл зазвичай при виробництві соусів, морозива, йогуртів та молочних десертів [355].

Серед низки безпечних барвників також можна відзначити кармін (Е 120), речовину червоного кольору, яку зазвичай використовують при виробництві морозива та йогуртів і каротин (Е 160), жовтий пігмент, що використовується при виробництві безалкогольних напоїв, морозива, майонезів тощо.

До переліку небезпечних харчових добавок передусім варто було б додати шість синтетичних барвників: тартразін (Е 102); хіноліновий жовтий (Е 104); захід сонця жовтий (Е 110); азорубін (кармуазін) (Е 122); понсо 4Р (Е 124); червоний чарівний АС (Е 129).

Підстава для негативного ставлення до зазначених добавок – їх шкідливий вплив на дитячий організм, доведений шляхом ґрунтовних медичних досліджень, проведених на території Великої Британії.

Підтверджує небезпеку цих барвників також попередження про їх негативний вплив на дитяче здоров'я, що міститься у постанові Європейського парламенту № 1333/2008 від 16.12.2008 року. У документі йдеться про те, що вживання у їжу зазначених харчових барвників може призвести до гіперактивності [356].

Небезпечні барвники найчастіше потрапляють у продукти харчування, розраховані на дітей, бо, власне, ці продукти і створюються барвистими для того, аби привертати дитячу увагу. Найпоширенішими продуктами, що містять небезпечні барвники, є:

- солодкі напої, що мають яскраве забарвлення (зелений, жовтий, червоний кольори);
- різноманітні цукерки з сегменту дешевих кондитерських виробів, що мають різнокольорове забарвлення;
- вафлі та печиво з кольоровою начинкою;
- сухі суміші для приготування желе та киселів;
- жувальні гумки та желейні цукерки;
- різнокольорові креми, що використовуються при приготуванні тортів та інших кондитерських виробів;
- так звані цукати – схожі на сухофрукти продукти незрозумілого походження, що зазвичай фарбуються різноманітними барвниками;
- кустарні кондитерські вироби та саморобні цукерки (півники на

³⁵⁵ Голубев В. Н., Чичева-Филатова Л. В., Шленская Т. В. Пищевые и биологически активные добавки : учеб. Москва : Академия, 2003. 208 с.

³⁵⁶ Харчові добавки: корисні і смертельно небезпечні. URL : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/49129/Harchovi_dobavky_korysni_i_smertelno_nebezpechni_Khimprom.

паличці), де у вигляді барвника можуть використовуватись не лише небезпечні добавки із наведеного списку, а і заборонені в Україні барвники, що мають токсичні та канцерогенні властивості.

Деякі харчові добавки можуть бути небезпечними як у разі їх передозування, так і у випадку неправильної температурної обробки. Приміром, чимало синтетичних харчових добавок можуть суттєво зашкодити здоров'ю, якщо при їхньому використанні перевищено дозволені норми використання, або якщо споживач зловживатиме деякими продуктами, що містять умовно небезпечні добавки.

Вплив харчових добавок на організм людини залежить як від індивідуальних особливостей організму, так і від кількості речовини. Для кожної речовини існує максимальна доза, перевищення якої може завдати шкоди здоров'ю людини. Для деяких речовин, які застосовуються в якості харчових добавок така доза становить кілька міліграмів на кілограм ваги людини (наприклад, E250 – нітрит натрію), для інших (наприклад, E330 – лимонна кислота) – десяті частки грама на кілограм ваги.

Не дивно, що з розширенням наших знань про їжу і вдосконаленням технології виробництва продуктів харчування зростало і використання харчових добавок. Сучасна їжа неможлива без речовин, які покращують зовнішній вигляд, смак, колір, запах і багато інших властивостей продуктів, тобто без харчових добавок (як природного, так і штучного походження). Навіть ті харчові добавки, які виробляються з натуральної сировини, все ж проходять глибоку хімічну обробку. А тому наслідки їх споживання можуть бути неоднозначними.

Важливим параметром використання харчових добавок повинна бути їх безпечність, і навіть при тривалому зберіганні та споживанні вони не повинні загрожувати здоров'ю людини. Харчові добавки повинні використовуватися в мінімальних кількостях, достатніх для досягнення бажаного ефекту, але не вищих за встановлені.

Споживачі повинні бути поінформовані через маркування або іншим шляхом про використання при виробництві харчових добавок, їх види та можливі протипоказання при вживанні для певних груп споживачів. Необхідна суворя система контролю за використанням харчових добавок і вмістом їх у харчових продуктах (розробка методик ідентифікації та кількісного визначення харчових добавок, організація системи державного контролю, нагляду за виробництвом і використанням харчових продуктів з харчовими добавками).

6.4. Вивчення доцільності використання рослинної сировини в технології м'ясних напівфабрикатів

*Будник Н. В., канд. техн. наук, доцент,
Кайнаш А. П., канд. техн. наук, доцент,
Ткаченко К. О., Поліковська Ю. О.
Полтавська державна аграрна академія*

Актуальним питанням сьогодення залишається розширення асортименту м'ясних напівфабрикатів, за рахунок збагачення їх біологічно активними речовинами рослинної сировини.

Відомо, що в розвитку багатьох захворювань провідна роль належить факторові стресу. Це у свою чергу, підвищує потребу організму в основних харчових інгредієнтах. У сучасних умовах найбільш швидким, економічно доступним і науково обґрунтованим шляхом вирішення окресленої проблеми є розробка рецептур продуктів підвищеної харчової та біологічної цінності на м'ясній основі [357, 358].

В останні роки у багатьох країнах при виробництві м'ясних напівфабрикатів використовують рослинну сировину. Це економічно доцільно, оскільки обумовлено її низькою вартістю й досить високою харчовою цінністю. Крім того, застосування рослинної сировини дозволяє поліпшити якісні характеристики готової продукції. Завдяки введенню до її складу біологічно активних компонентів лікарських рослин, овочів та фруктів, які збагачують продукт вітамінами, амінокислотами, органічними кислотами, мінеральними речовинами, поліфенольними сполуками і зменшують негативний вплив сполучної та жирової тканин м'ясної сировини на якість готового продукту. В Україні особливу актуальність набуває можливість використання в складі м'ясних продуктів бобових і зернових культур, а також овочів.

Ці культури є джерелом біологічно активних речовин і харчових волокон, які змушують організм людини чинити опір шкідливому впливу навколишнього середовища.

Використання харчових волокон у продуктах харчування позитивно впливає на метаболізм вуглеводів у шлунково-кишковому тракті, запобігає розвитку онкологічних захворювань, а також стимулює діяльність серцево-судинної і травної систем [359].

Із всіх нутрієнтів овочевої сировини до 90 % припадає на частку вуглеводів, серед яких особливе значення мають цукри, крохмаль,

³⁵⁷ Черненко А. В., Алтуньян М. К., Кубышкина Н. А. Перспективные направления в технологии переработки топинамбура. *Известия вузов. Пищевая технология*. 2010. № 5–6. Doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2014.32607>.

³⁵⁸ Павлюк Р. Ю. Товароведение и инновационные технологии переработки лекарственно-технического растительного сырья : учеб. пособ. Харьков, 2013. 429 с.

³⁵⁹ Клименко М. М., Пасічний В. М., Віннікова Л. Г. Технологія переробки м'яса і м'ясопродуктів. Київ : Нова книга, 2006. 485 с.

клітковина, целюлоза й пектинові речовини. Пектини, набухаючи в кишечнику, адсорбують і потім виводять надлишок холестерину та токсичних речовин. Досить високим вмістом пектину відрізняються топінамбур, гарбуз, кабачки, буряк, морква, квасоля, редька. Органічні кислоти надають овочам специфічний приємний смак. У сполученні з пектиновими речовинами вони гальмують небажані гнилісні й бродильні процеси в кишечнику.

В останній час неухильно росте кількість людей хворих на цукровий діабет і ожиріння. У світі налічується 100..120 млн хворих, кількість яких щорічно збільшується на 5..7 %, а до 2030 року їх кількість може досягнути 230...240 млн чоловік. В Україні діабетики складають більш ніж 2 % населення, тому актуальним напрямком досліджень є розробка нових видів м'ясопродуктів з рослинними добавками, які володіють антидіабетичними властивостями. Досить перспективним в цьому аспекті є топінамбур, він в достатній кількості вирощується в нашій країні. В Україну топінамбур потрапив з Балканських країн в 1774 р. і був відомий спочатку не як овоч, а як лікарська рослина. З бульб готували настій на вині для лікування серцево – судинних хвороб.

Завдяки підвищеному вмісту різних біологічно активних компонентів (поліфенолів, вітамінів, пектинових і мінеральних речовин) топінамбур визнаний цінним продуктом харчування. Серед інших овочів його насамперед виділяє високий вміст інуліну. Інулін, будучи резервним полісахаридом, становить 75 % вуглеводного комплексу топінамбура. Встановлено також, що інулін і його похідні мають комплексоутворювальні властивості, що робить топінамбур цінною сировиною у виробництві продуктів харчування лікувально-профілактичного характеру. Однією з важливих особливостей топінамбура є збалансованість за мікро- і макроелементарним складом. Він містить велику кількість заліза (до 12 мг %), кремнію (до 8 мг %), цинку (до 500 мг %), магнію (до 30 мг %), калію (до 200 мг %), марганцю (до 45 мг %), фосфору (до 500 мг %), кальцію (до 40 мг %) [360].

Топінамбур має унікальну морозостійкість. Зелена рослина витримує заморозки до -5 °С, а бульби в землі, вкриті снігом, витримують тривалі морози до -30 °С. В топінамбура потужна й глибока коренева система, якою він добуває воду й харчування на великій глибині. Це пояснює той факт, що топінамбур не виснажує землю – вичерпування мінеральних речовин майже не відбувається. Цінність топінамбура обумовлюється насамперед хімічним складом рослини табл. 1. Топінамбур містить досить велику кількість сухих речовин (до 22,1 %), серед яких інуліну утримується до 80 % на суху речовину.

³⁶⁰ Гніцевич В. А., Слащева А. В. Нові перспективи використання топінамбура. *Вісник ДонДУЕТ. Сер. Техн. науки.* 2002. № 1 (13). С. 118–123.

1. Хімічний склад бульб топінамбура

Назва показника	Масова частка, %
Волога	77,9 ±0,4
Сухі речовини:	22,1±0,2
З них: азотисті	2,5±0,3
Жири	0,3±0,5
Без азотисті речовини і(інулін)	15,6 (12,8) ±0,3
Клітковина	2,2±0,2
Зола	1,5±0,2

Джерело: дані [361].

Інулін єдиний природний полісахарид, гідроліз якого приводить до одержання нешкідливого для діабетиків цукру – фруктози (до 95 %). У шлунку інулін не засвоюється. Він здатний виводити непотрібні організму речовини, такі як важкі метали, радіонукліди, кристали холестерину, жирні кислоти, різні токсичні хімічні сполуки, що потрапили в організм із їжею або, що утворилися в процесі життєдіяльності хвороботворних мікроорганізмів. Окрім того, інулін має виражену жовчегінну дію, він також забезпечує підвищення стійкості до бактеріальної і вірусної інфекції органів травлення. Антитоксичний ефект інуліну підсилюється за рахунок дії клітковини, що міститься в топінамбурі.

Білок у топінамбурі представлений 16 амінокислотами, у тому числі незамінними, які не синтезуються в організмі людини. Аналіз амінокислотного складу показав, що білок топінамбура багатий на лейцин, треонін, триптофану, фенілаланін і тирозин. За вмістом вітамінів В1, В2 топінамбур багатший від картоплі, моркви і буряку більше ніж в три рази. Органічні поліоксикислоти – 6...8 % від сухої маси. До них, відносяться: лимонна, яблучна, малінова, бурштинова, фумарова кислоти. Вони беруть активну участь в обміні речовин, впливають на процеси травлення. У комплексі з вітаміном С володіють яскраво вираженою антиоксидантною дією. Також топінамбур багатий на кремній, завдяки якому в організмі засвоюються мікро- і макроелементи. Природні магнієві й калієві з'єднання в топінамбурі роблять його не тільки ефективним, але й безпечним препаратом для лікування аритмій, гіпертонії, ішемічній хворобі серця, стенокардії різного походження, для запобігання інфарктів і інсультів. Список хвороб, при яких топінамбур може надати реальну допомогу великий.

На сьогодні однією з актуальних проблем є розробка й вивчення нових видів дієтичних продуктів для хворих цукровим діабетом. Особливого значення набувають продукти, які поряд з харчовою цінністю й смаковими якостями мають лікувальний ефект. Натуральні бульби топінамбура повністю відповідають цим вимогам. Великий вміст

³⁶¹ Гнізевич В. А., Слащева А. В. Дослідження хімічного складу топінамбура. *Обладнання та технології харчових виробництв*. 2003. № 8. С. 198–203.

інуліну, що перетворюється в процесі метаболізму у фруктозу, забезпечує засвоєння топінамбура в організмі хворого практично без інсуліну. Це має важливе значення для хворих цукровим діабетом, які схильні до анемії при багаторічному перебігу.

Отже топінамбур може використовуватися як сировинне джерело при виготовленні харчових продуктів, у тому числі і м'ясних.

На першому етапі досліджень визначали оптимальну кількість топінамбуру, яку можна внести в рецептурний склад котлет та шніцелів.

Відомо, що кожен компонент так чи інакше впливає на органолептичні та фізико-хімічні показники якості харчових продуктів. Це також стосується і м'ясних напівфабрикатів. Коли напівфабрикати виготовляються за класичною рецептурою, на їх якість впливають рецептурні інгредієнти і теплова обробка. У дослідних зразках якісні показники залежатимуть і від вмісту топінамбуру.

Рецептури дослідних січених напівфабрикатів, виготовлених за традиційною рецептурою, наведені в табл. 2, 3.

2. Рецептатура котлет натуральних січених*

Сировина	Кількість сировини, г	
	брутто	нетто
Свинина (котлетне м'ясо)	77	66
Вода	7	7
Прянощі г/на 71 г		
Сіль	0,9	0,9
Перець	0,03	0,03

Примітки: *Маса напівфабрикату 71 г. Маса жарених котлет 50 г.

Джерело: дані [362].

3. Рецептатура шніцеля натурального січеного*

Сировина	Кількість сировини, г	
	брутто	нетто
Свинина(котлетне м'ясо)	95	81
Шпик свинячий	11	11
Вода	7	7
Яйця	1/10 шт.	4
Сухарі	12	12
Прянощі г/на 100 г		
Сіль	1,2	1,2
Перець	0,04	0,04

Примітки: *Маса напівфабрикату 103 г. Маса жареного шніцеля 75 г.

Джерело: дані [362].

В дослідні зразки вносили 10...20 % топінамбуру як додаткового інгредієнту. Виготовлені напівфабрикати оцінювали спочатку за органолептичними показниками. Було встановлено, що найвищу бальну

³⁶² Ратушній А. С., Старостина Л. А. Сборник рецептур блюд и кулинарных изделий для предприятий общественного питания. Москва: Экономика, 1998. 720 с.

оцінку отримали котлети з додаванням топінамбура в кількості 17 % та шніцелі з додаванням топінамбура в кількості 20 %. Наступними визначали фізико-хімічні показники. В табл. 4 наведені дані по вмісту вологи в котлетах і шніцелях з додаванням різної кількості топінамбура.

4. Вміст вологи у котлетах натуральних січених та шніцелях з топінамбуром

Зразок	Масова частка вологи, %	
	котлети	шніцелі
Контроль	65,0±0,2	68,0±0,2
З додаванням топінамбура у кількості:		
10%	66,4±0,1	68,5±0,1
15%	67,7±0,1	68,9±0,1
17%	68,3±0,2	69,5±0,2
20%	71,5±0,3	70,2±0,3

Джерело: авторська розробка.

Найбільшу кількість вологи мали котлети та шніцель з додаванням 20 % топінамбура (на 6,5 % та 2,2 % більше ніж в контрольних зразках). Це потребує перегляду рецептури котлет з метою зменшення кількості води, що додається в рецептуру. Відомо, що якість м'ясних напівфабрикатів формується не лише за рахунок загальної кількості вологи, а й вологозв'язуючої здатності. Вологозв'язуюча здатність впливає на консистенцію, соковитість, смак, аромат, а також на термін зберігання готового продукту.

Результати досліджень показали, що в дослідних зразках напівфабрикатів вологозв'язуюча здатність не зменшувалася порівняно з контролем табл. 5. Підвищення вологозв'язуючої здатності напівфабрикатів пов'язано з особливостями хімічного складу топінамбура, структурою білкових речовин, підвищеним ступенем гідрофільності колоїдів та вмістом пектинових речовин.

5. Вологозв'язуюча здатність котлет натуральних січених та шніцелів з топінамбуром

Зразок	Масова частка вологи, %	
	котлети	шніцелі
Контроль	71,60±0,2	70,44±0,2
З додаванням топінамбура у кількості:		
10 %	72,82±0,2	71,95
15 %	75,38±0,2	74,10
17 %	76,10±0,2	75,33
20 %	76,65±0,2	77,20

Джерело: авторська розробка.

Вологозв'язуюча здатність дослідних котлет і шніцелів відрізнялася несуттєво, але дещо вищою вона була у котлетах, що

пов'язано з рецептурним складом.

Одним із головних завдань досліджень було визначення кількісного вмісту інуліну та вітаміну С в напівфабрикатах

Результати досліджень, наведені в табл. 6. З даних таблиці видно, що інулін в напівфабрикатах без додавання топінамбура так як і вітамін С відсутні. В той же час, дослідні котлети і шніцелі збагачуються інуліном та вітаміном С за рахунок додавання топінамбура. Це підтверджує доцільність введення топінамбура до рецептурного складу м'ясних січених напівфабрикатів, оскільки завдяки інуліну забезпечуються антидіабетичні властивості готової продукції.

6. Вміст інуліну і вітаміну С у напівфабрикатах з топінамбуром

Назва напівфабрикату	Зразок	Вміст інуліну, %	Вміст вітаміну С, %
Котлети натуральні січені	Контроль	—	—
	З додаванням 17 % топінамбура	3,05±0,11	3,91±0,04
Шніцель натуральний січений	Контроль	—	—
	З додаванням 20 % топінамбура	3,55±0,14	4,60±0,15

Джерело: авторська розробка.

Отже проведені попередні дослідження підтверджують доцільність і необхідність використання топінамбура в технології м'ясних січених напівфабрикатів. Використання топінамбура в технології м'ясних напівфабрикатів дозволяє створити профілактичний продукт на м'ясній основі для людей хворих на цукровий діабет.

6.5. Використання нетрадиційної рослинної сировини у технології борошняних виробів як складова підприємницької діяльності закладів ресторанного господарства

Горобець О. М., канд. тех. наук, доцент,

Бородай А. Б., канд. вет. наук, доцент

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

У даному розділі проведено аналіз асортименту, харчової цінності та особливості технології борошняних виробів із використанням рослинної сировини; обґрунтовано доцільність використання харчових добавок у технології борошняних виробів; проаналізовано використання дикорослої та нетрадиційної сировини у технології борошняних виробів.

Останнім часом значної популярності набуває приготування свіжої випічки у борошняних цехах, що входять у структуру закладів ресторанного господарства (ЗРГ). Випічка дрібноштучних виробів дає не

тільки додатковий прибуток, але і залучає нових клієнтів. Наявність власного борошняного або кондитерського цеху позитивно впливає на формування іміджу закладу [363, 364, 365].

Останні кілька років український ринок ЗРГ демонструє досить високі темпи зростання. Така динаміка, за оцінками експертів, пов'язана зовсім не з ресторанами традиційного формату, сегмент яких зараз знаходиться на етапі обмеженого зростання. Флагманом розвитку даного ринку є заклади фаст-фуд, щорічний темп приросту яких, як за кількістю точок, так і за обсягами продажів, становить близько 20–25 %.

Проте, відносно низький рівень його капіталомісткості і швидкість окупності інвестицій, значний обсяг незадоволеного попиту і можливість використання для розвитку стандартних механізмів франчайзингу дозволяють робити висновок про величезний потенціал ринку фаст-фуд в Україні і Полтаві зокрема. В Україні працює майже 1500 закладів швидкого харчування і щодня їх відвідують близько 400 тисяч українців [366].

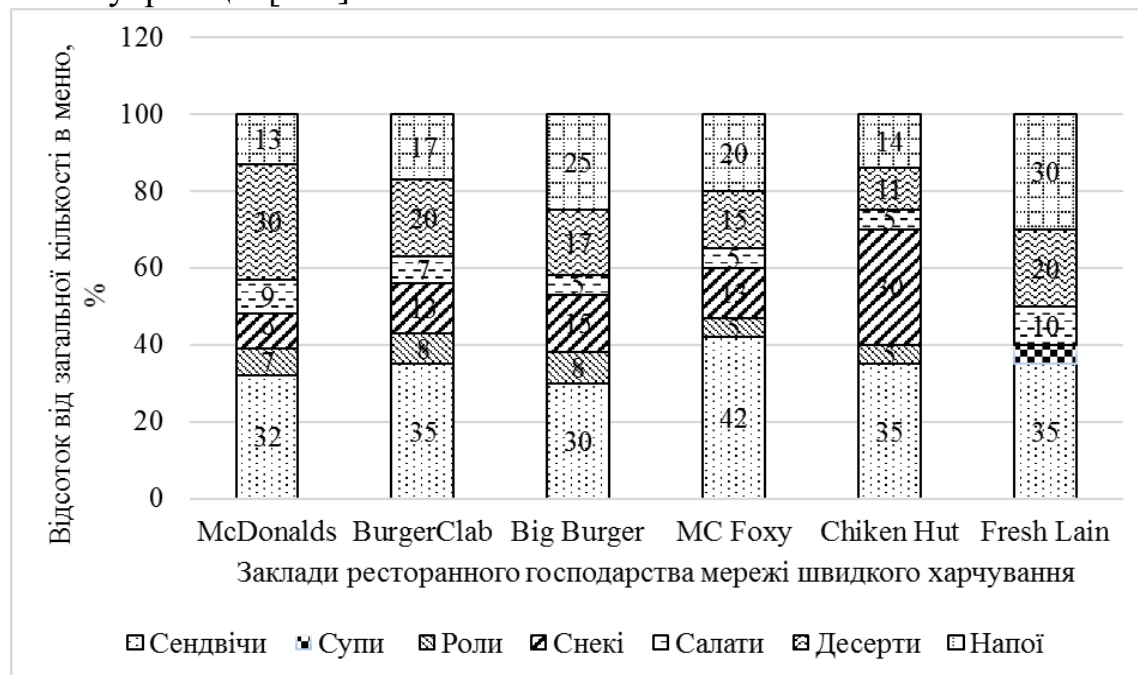

Рис. 1. Аналіз меню закладів ресторанного господарства мережі швидкого харчування

Джерело: дані [367–372].

Провівши аналіз меню (рис. 1) найбільш популярних в Україні ресторанів швидкого харчування: McDonald's, ChikenHut, BurgerClab, FreshLine, McFoxy, Big Burger, встановлено, що основу меню всіх закладів складають сандвічі (бургери, піти), снеки (картопля фрі, курячі

³⁶³ Производство хлеба в ресторане «за» и «против». «Выпечка & Кондитерка: в ресторане и вокруг». URL : http://bakery.restoranoff.ru/articles/resheniya/proizvodstvo_khleba_v_restorane_za_i_protiv (дата звернення: 10.02.2019).

³⁶⁴ Мозговая О. И., Заболотный С. Г. Анализ рынка кондитерских изделий. *УкрАгроКонсалт*. 2009. № 3. С. 8.

³⁶⁵ Косован А. Работа хлебопекарных предприятий в современных условиях: тенденции и перспективы развития. *Хлебопродукты*. 2009. № 8 С. 4–5.

³⁶⁶ Бойко В. Быстрая еда» или фаст-фуд по-украински. *Commercial Property*. 2004. № 11. С. 22–26.

крильця, нагетси, тощо), десерти та напої [367, 368, 369, 370, 371, 372].

Основою для приготування сендвічів, бургерів, піт, які користуються великою популярністю серед населення різної вікової категорії та складають 35 % від загального асортименту страв, що реалізуються в ресторанах швидкого харчування (рис. 2), є дріжджове тісто.

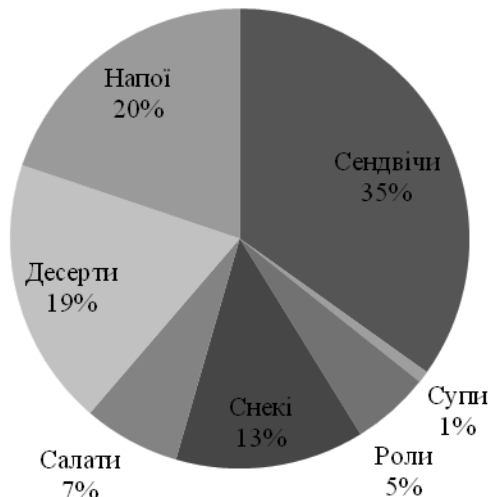

Рис. 2. Частка основних позицій в меню ЗРГ мережі швидкого харчування

Джерело: дані [367–372].

Вироби з дріжджового тіста для мережі швидкого харчування виготовляють за спеціальними технологіями, які передбачають тривале зберігання в герметичній упаковці (до 60 діб) або в замороженому вигляді, що зумовлює використання консервантів хімічної природи та стабілізаторів структури, які, при тривалому споживанні, негативно впливають на здоров'я людини [373, 374, 375, 376].

Останнім часом серед закладів швидкого харчування з'явилися мережі підприємств, які позиціонують себе як заклади здорового харчування. До них належать мережі «Франс.уа» та «Freshline», щонають власні борошняні цехи для випуску борошняних дріжджових виробів – основи для сендвічів, тостів тощо [372].

У меню цих закладів присутні булочки з цільнозернового борошна, булочки з висівками та злаками, зі шпинатом, з чорнилом каракатиці,

³⁶⁷ Mcdonalds. URL : <https://www.mcdonalds.ua/content/ua/Eat/menu/fullmenu.html> (дата звернення: 10.02.2019).

³⁶⁸ Burgerclub. URL : <http://www.burgerclub.ua/меню> (дата звернення: 10.02.2019).

³⁶⁹ Mcfoxy. URL : <http://mcfoxy.com> (дата звернення: 10.02.2019).

³⁷⁰ Big-burger. URL : <http://big-burger.ua/ru/menu> (дата звернення: 10.02.2019).

³⁷¹ Chicken-hut. URL : <http://www.chicken-hut.com.ua/ua> (дата звернення: 10.02.2019).

³⁷² Freshline. URL : <https://www.freshline.name/menu> (дата звернення: 10.02.2019).

³⁷³ Алферов А. Рынок хлеба и хлебобулочных изделий: реалии, перспективы, тенденции развития. *Хлебопродукты*. 2009. № 2–4. С. 56, 57, 60, 61, 65.

³⁷⁴ Семак Т. Некоторые особенности быстрого замораживания тестозаготовок. *Хлібопекарська і кондитерська промисловість України*. 2009. № 5. С. 12–15.

³⁷⁵ Солоницька І. В., Пишенинюк Г. Ф., Битка Т. В. Структурно-механічні властивості хліба, виготовленого за технологією відкладеного випікання. *Харчова наука і технологія*. 2014. № 1 (26). С. 44–47.

³⁷⁶ Кульпа К., Лоренца К., Бруммера Ю. Производство изделий из замороженного теста. Санкт-Петербург : Профессия, 2005. 283 с.

томатним соком. Вироби мають не лише приємний вигляд, але й підвищену біологічну цінність. У кожному закладі присутня жарочна шафа, де протягом дня випікаються борошняні вироби, які виготовлені за сучасною технологією глибокого заморожування [372].

При виготовленні виробів за такою технологією має місце використання харчових добавок та хлібопекарних сумішей. На сучасному ринку України представлено багато виробників, які виготовляють комплексні хлібопекарські поліпшувачі, серед яких Мажимікс (Лесафр, Франція) – поліпшувач, спеціально адаптований для виробництва заморожених після вистоювання виробів, фірма «Puratos» (Росія) рекомендує використовувати поліпшувач «Тігріс», фірма Danisco (Данія) виготовляє широкий спектр комплексних поліпшувачів для замороженого дріжджового тіста. До їх складу входять емульгатори, пектин, гуарова камедь, аскорбінова кислота, гідроколоїди, ферменти – амілоглюкозидаза, ксіланаза, амілаза та ін. [377].

Враховуючи постійно зростаючий попит на борошняні вироби з дріжджового тіста, виникає необхідність розроблення прискорених технологій виготовлення даної групи продуктів харчування, а також розширення їх асортименту, підвищення біологічної цінності, що спонукає до пошуку натуральної сировини, яка б дала можливість заперечити випуск якісної продукції із заданими властивостями без застосування хімічних добавок.

Основною сировиною для виробництва виробів із дріжджового тіста є пшеничне борошно, в якому зберігаються всі речовини, які містяться в зерні (білки, жири, вуглеводи, мінеральні речовини, вітаміни, ферменти).

На їх кількість і співвідношення впливає сорт борошна. Чим вищий гатунок, тим більше в ньому крохмалю, але менше цукрів, білків, вітамінів, ферментів, жирів, мінеральних речовин, оскільки вони знаходяться в оболонках зерна і в зародку, які при виготовленні борошна вищих сортів видаляються. Борошно вищих сортів має більшу енергетичну цінність, краще засвоюється [378, 379, 380].

У технології борошняних виробів широко застосовуються харчові добавки і поліпшувачі різного принципу дії, необхідність використання яких обумовлена нестабільною якістю борошна; різноманітністю видів і властивостей сировини, що використовується; розширенням асортименту борошняних виробів зі змінним хімічним складом, більш тривалим терміном зберігання свіжості та ін.; вдосконаленням

³⁷⁷ Пищевые добавки – влияние на здоровье, общая информация. URL : <https://prodobavki.com/dobavki/e500.html> (дата звернення: 10.02.2019).

³⁷⁸ Дробот В. І. Технологія хлібопекарського виробництва : підруч. для учнів проф. техн. навч. закл. Київ : Техніка, 2006. 408 с.

³⁷⁹ Ауэрман Л. Я. Технология хлебопекарного производства : учеб. ; 9-е изд. ; перераб. и доп. Санкт-Петербург : Профессия, 2003. 416 с.

³⁸⁰ Технология хлеба, кондитерских и макаронных изделий. Ч.1. / Пучкова Л. И. та ін. Санкт-Петербург : ГИОРД, 2005. 559 с.

технології виробництва, зокрема, поширенням прискорених і «холодних» способів тістоутворення.

Серед консервантів у хлібопеченні застосовується пропіонат (пропіонат натрію – Е 281), що пригнічує розвиток пліснявих грибів [381, 382]. При неправильному дозуванні він може мати канцерогенну дію, викликати алергічні шкірні захворювання, проблеми з пам'яттю, подразнення шлунково–кишкового тракту [383, 384].

Позитивний вплив поліпшувачів та харчових додавок на технологічний процес виготовлення борошняних виробів з дріжджового тіста призвів до того, що близько 80 % хлібозаводів використовують поліпшувачі у виробництві хліба та хлібобулочних виробів, із них до 90 % – це продукція імпортного виробництва.

Значна частина поліпшувачів – добавки синтетичні, а з урахуванням щоденного споживання хлібних виробів, незалежно від віку – дітьми і дорослими, здоровими і хворими людьми, вміст в їхньому складі чужорідних речовин навіть в малих кількостях створює проблему безпечності та ставить під загрозу здоров'я споживачів. Натомість є велика кількість нетрадиційної рослинної сировини, яка вирощується в Україні, і володіє такими ж властивостями, але безпечна і здатна підвищити біологічну цінність виробів за рахунок багатого хімічного складу.

Сучасні дослідження показують, що більшість виробництв використовують дешеву сировину, застосовують жорсткі технології переробки і використовують різного роду харчові добавки [385, 385].

Широке використання у виробництві синтетичних харчових добавок, з одного боку, подовжує терміни зберігання продуктів харчування, покращує їх органолептичні властивості, а з іншого, у більшості випадків, викликає алергію, захворювання шлунка, печінки, серцево-судинні, онкологічні [384, 385].

Зважаючи на таку ситуацію доцільним є використання місцевих і нетрадиційних видів рослинної сировини для покращення якості та розширення асортименту борошняних виробів [386, 387, 388, 389].

Всю нетрадиційну рослинну сировину, за її функціональними

³⁸¹ Рейтинг шкідливих продуктів. *Споживач.інфо*. 2009. № 7 (7).

³⁸² Пищевые добавки – влияние на здоровье, общая информация. URL : <https://prodobavki.com/dobavki/e500.html> (дата звернення: 10.02.2019).

³⁸³ Матвеева И. В., Белявская И. Г. Пищевые добавки и хлебопекарные улучшители в производстве мучных кондитерских изделий. Москва : Телер, 2000. 115 с.

³⁸⁴ Тюрина Е. Б. Рынок пищевых ингредиентов для хлебопекарной промышленности. *Пищевые ингредиенты. Сырье и добавки*. 2010. № 1. С. 19.

³⁸⁵ Васильченко А. Состояние и перспективы развития хлебопекарной промышленности в Украине. *Пищевая наука и технология*. 2009. № 1. С. 5–8.

³⁸⁶ Оттавей П. Б. Обогащение пищевых продуктов и биологически активные добавки: технология, безопасность и нормативная база ; пер. с англ. Санкт-Петербург : Профессия, 2010. 312 с.

³⁸⁷ Новые источники биологически активных компонентов для производства хлеба / Лебеденко Т. Е. та ін. *Зернові продукти і комбікорми*. 2011. № 3. С. 23–28.

³⁸⁸ Вершинина С. Э., Кравченко О. Ю. Новые источники нетрадиционного растительного сырья в производстве хлеба. *Хранение и переработка сельхозсырья*. 2010. № 5. С. 51–52.

³⁸⁹ Рязанова О. А., Кириличева О. Д. Влияние местного растительного сырья в производстве пищевых продуктов. *Хранение и переработка сельхозсырья*. 2005. № 6. С. 72–73.

властивостями можна розділити на три групи (рис. 3) [390, 391].

Ефіроолійні та пряноароматичні рослини використовуються в якості смакової добавки, для поліпшення смаку та аромату продуктів, кращому засвоєнню їжі за рахунок інтенсивного виділення шлункового соку [392, 393].

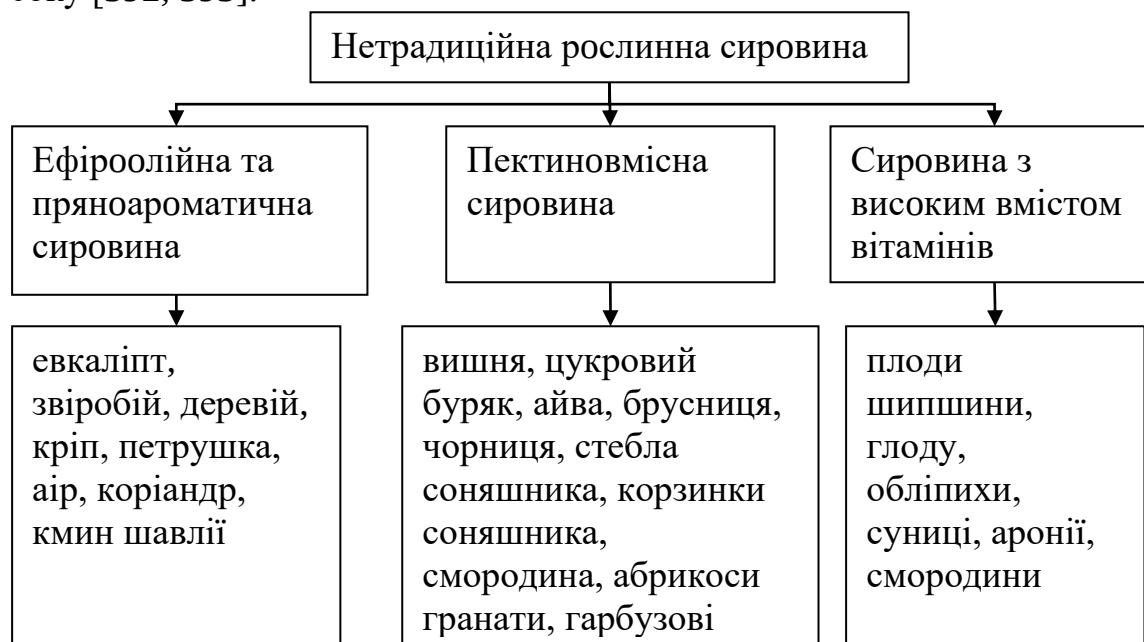

Рис. 3. Розподіл нетрадиційної рослинної сировини за функціональними властивостями

Джерело: дані [390, 391].

Додавання мінімальної частки природних рослинних ефірних олій, екстрактів чи водно-спиртових сумішей до харчових продуктів може не тільки покращити їхні смакові властивості, продовжити терміни зберігання, а й покращити здоров'я людини [394, 395, 396, 397].

Однак, використання пряно-ароматичної сировини (м'яти, меліси, шавлії тощо) в технології борошняних виробів з метою покращення технологічних властивостей та підвищення біологічної цінності можливо лише у вигляді водних екстрактів, оскільки використання її у вигляді порошку або пюре негативно впливає на органолептичні показники готових виробів, погіршуючи колір виробів [397].

³⁹⁰ Мазнев Н. И. Энциклопедия лекарственных растений ; 3-е изд., испр. и доп. Москва : Мартин, 2004. 496 с.

³⁹¹ Тележенко Л. Н., Безусов А. Т. Биологически активные вещества фруктов и овощей и их сохранение при переработке. Одесса : Издательство «Optimum», 2004. 268 с.

³⁹² Использование экстрактов пряно-ароматических и лекарственных растений в технологии хлебопечения / Лебеденко Т. Е. и др. *Наукові праці*. 2010. № 38, т. 1. С. 248–253.

³⁹³ Касьянов Г. И., Кизим И. Е., Холодцов М. А. Применение пряно-ароматических и лекарственных растений в пищевой промышленности. *Пищевая промышленность*. 2000. № 6. С. 18–20.

³⁹⁴ Kalembe D. Antibacterial and antifungal properties of essential oils. *Curr Med Chem*. 2003. Vol. 10, No. 10. P. 813.

³⁹⁵ Middleton E., Kandaswami C., Theoharides T. The Effects of Plant Flavonoids on Mammalian Cells: Implications for Inflammation, Heart Disease, and Cancer. *Pharmacol. Rev.* 2000. Vol. 52, Issue 4. P. 673–751.

³⁹⁶ Использование экстрактов лекарственных растений в технологии хлебобулочных изделий / Лебеденко Т. Е. и др. *Наукові праці*. 2010. Вип. 38 (1). С. 229–234.

³⁹⁷ Nielsen P. V., Rios R. Inhibition of fungal growth on bread by volatile components from spices and herbs, and the possible application in active packaging, with special emphasis on mustard essential oil. *Int J Food Microbiol*. 2000. Vol. 2–3. P. 219–229.

Пектиновмісну сировину доцільно вносити до складу борошняних виробів у вигляді порошків або пюре, проте використання порошку може негативно вплинути на органолептичні властивості готових виробів, погіршуючи смак та колір м'якуша [398, 399, 400].

Рослинні добавки мають перевагу перед хімічними препаратами та їх сумішами, оскільки в них природні інгредієнти знаходяться в оптимальному співвідношенні, що забезпечує узгоджену взаємодію нутрієнтів в організмі людини [401, 402, 403, 404, 405].

Д. Ц. Цыбиковою з колегами вивчено вплив обліпихового шроту на якість хліба. Визначено оптимальне дозування добавки – 10–12 % від маси борошна. Відзначено підвищення біологічної цінності хліба і поліпшення його якості [406].

Для приготування дієтичних борошняних виробів А. М. Гребеньковим запропонована харчова біологічно активна добавка з сухих плодів шипшини, чорноплідної горобини та обліпихи, подрібнених до розміру частинок 0,01–1,00 мкм. Внесення добавки збагачує вироби вітамінами Е, Р, С, каротиноїдами і поліпшує в них баланс мінеральних елементів [407].

О. Л. Вершиніна з колегами отримала дані про вплив пасти і масляного екстракту солодкого перцю на якість хліба, поліпшення хлібопекарських властивостей пшеничного борошна, реологічних показників тіста і підвищення біологічної цінності готової продукції [408].

І. В. Матвеевою запропоновано спосіб виробництва дієтичних борошняних виробів з внесенням висушеного морквяного пюре у кількості 20–30 % до маси борошна. З введенням добавки підвищується харчова цінність готових виробів внаслідок збагачення їх вітамінами С, В1, В2, В6, каротином і пектиновими речовинами [409].

³⁹⁸ Filipović J., Popov S., Filipović N. The behavior of different fibers at bread dough freezing. *Chemical Industry and Chemical Engineering Quarterly*. 2008. P. 56–58.

³⁹⁹ Гончар В. В., Вершиніна О. Л., Росляков Ю. Ф. Использование порошка из клубней топинамбура в технологии хлебобулочных и мучных кондитерских. *Хлебопродукты*. 2013. С. 25–30.

⁴⁰⁰ Лебеденко Т. Є., Соколова Н. Ю., Кожевнікова В. О. Ефективність використання пектиновмісної дикорослої сировини у хлібопеченні. *Наукові праці*. 2015. Т. 48. С. 54–56.

⁴⁰¹ Корячкина С. Использование продуктов переработки свеклы при производстве хлебобулочных изделий. *Хлебопродукты*. 2008. № 7. С. 38–40.

⁴⁰² Богатырева Т. Г. Влияние экстракта облепихи на биотехнологические свойства хлебопекарных дрожжей. *Кондитерское и хлебопекарное производство*. 2008. № 3. С. 6–8.

⁴⁰³ Козлов Г. Ф., Мардар М. Р., Кордозя Н. Р. Дослідження впливу включення коренеплідних овочів до складу хліба із цільного зерна пшениці на структурно-механічні властивості тіста. *Обладнання та технології харчових виробництв*. 2010. Вип. 23. С. 94–99.

⁴⁰⁴ Чуйко А. Н. Использование криас-порошков из виноградных выжимков в производстве мучных изделий : дис. канд. техн. наук : 05.18.16. Харьков, 2003. 466 с.

⁴⁰⁵ Каплина Т. В. Разработка технологии мучных изделий с использованием дрожжей, активированных в переменном магнитном поле : дис. канд. техн. наук : 05.18.16. Харьков, 2001. 230 с.

⁴⁰⁶ Способ производства хлеба : пат. № 1200872 РФ / Цыбикова Д. Ц., Цыбикова Г. Ц., Даржанова Г. Ж. ; заявл. 30.12.85.

⁴⁰⁷ Биологически активная добавка и сухая смесь для приготовления диетических мучных изделий на ее основе : пат. №2137373 РФ / Гребеньков А. Н. ; заявл. 20.09.99.

⁴⁰⁸ Вершиніна С. Э., Кравченко О. Ю. Новые источники нетрадиционного растительного сырья в производстве хлеба. *Хранение и переработка сельхозсырья*. 2010. № 5. С. 51–52.

⁴⁰⁹ Матвеева И. В., Утарова А. Г. Новое направление в создании технологии диабетических сортов. Москва, 1991. 45 с.

У США, Німеччині, Бельгії для поліпшення смаку і текстури борошняних виробів в якості добавок використовують різні види овочів, а також інулін і фруктозу, отримані з цикорію [410, 411].

М. П. Щетинін з колегами пропонують використовувати для поліпшення якості і підвищення харчової цінності борошняних виробів шроту та соку з ягід обліпихи. Встановлено, що внесення продуктів переробки обліпихи до маси борошна покращує структуру дріжджового тіста і прискорює його дозрівання [412, 413].

З. М. Амановою з колегами проведені дослідження впливу пюре і порошку з айви на харчову цінність борошняних виробів. Встановлено, що використання продуктів переробки айви підвищує у розроблених виробках вміст харчових волокон, заліза і каротиноїдів. Вироби володіють профілактичними властивостями внаслідок підвищеного вмісту в них біофлавоноїдів і відрізняються від контрольних більш тривалим терміном зберігання [414].

Важливим напрямком у створенні продукції підвищеної харчової цінності є широке використання місцевої плодово-ягідної сировини, внесення яких підвищує у виробках кількість вітамінів, мінеральних речовин, а також робить цю продукцію смачнішою й ароматнішою та замінює з рецептури цукор [415].

Існують відомості, що щорічно псується близько 300 тис. тонн різноманітних фруктів і овочів, тому досить актуальною є розробка і впровадження ресурсозберігаючих і безвідходних технологій комплексної переробки даної харчової продукції.

Перспективною сировиною для використання у технології борошняних кондитерських виробів є хеномелес та продукти його переробки. Отримані результати експериментальних досліджень О. М. Горобець показують, що внесення рослинних добавок з хеномелесу позитивно впливає на процес тістоутворення та якість готових виробів. Тривалість утворення тіста скорочується на 30 % в зразках із внесенням соку та екстрактів. Стабільність тіста в дослідних зразках з продуктами переробки хеномелесу зросла на 25–35 % [416, 417].

⁴¹⁰ Brummer I. M., Morgenstren G., Break G. Использование пищевых волокон свеклы для производства низкокалорийных хлебоулучшителей и мучных кондитерских изделий. *Brot and Backwaren*. 1989. № 5. P. 20–28.

⁴¹¹ Combined effects of inulin, pectin and guar gum on the quality and stability of partially baked frozen bread. *Food Hydrocolloids*. 2013. № 30. С. 428–436.

⁴¹² Эффективное использование облепихового шрота / Щетинин М. П. и др. *Хранение и переработка сельхозсырья*. 2008. № 11. С. 69–70.

⁴¹³ Влияние облепихового сока на качество хлеба / Щетинин М. П. и др. *Хранение и переработка сельхозсырья*. 2008. № 12. С. 78–80.

⁴¹⁴ Аманова З. М., Мажидов К. Х., Музаффаров Д. Ч. Использование продуктов переработки айвы в хлебопечении. *Хлебопечение России*. 1998. № 4. С. 26.

⁴¹⁵ Рязанова О. А., Кириличева О. Д. Влияние местного растительного сырья в производстве пищевых продуктов. *Хранение и переработка сельхозсырья*. 2005. № 6. С. 72–73.

⁴¹⁶ Хомич Г. П., Горобець О. М. Використання хеномелесу та продуктів його переробки в технології борошняних виробів. *Науковий вісник Львівського Національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького*. 2015. № 1 (55), т. 15, ч. 3. С. 174–179.

⁴¹⁷ Горобець О. М., Хомич Г. П., Ткач Н. І. Використання екстрактів з вичавок хеномелесу в технології виробів дріжджового тіста. *Наукові праці*. 2016. Вип. 2, т. 80. С. 22–28.

За результатами мікробіологічних досліджень встановлено, що при використанні продуктів переробки хеномелесу пригнічується розвиток збудника картопляної хвороби (*Vac. mesentericus*, *Vac. subtilis*) на 80 % та зменшується загальне мікробне обсіменіння виробів на 40–50 %, що підтверджує можливість пролонгованого зберігання. За допомогою тест-об'єкту *Paramecium caudatum* встановлена безпечність продуктів переробки хеномелесу [418].

Органолептична оцінка розроблених виробів оцінювалася 5-ти бальною шкалою за наступними критеріями: смак, запах, форма, структура, колір скоринки та вигляд на розломі. Шкала бальної оцінки готових виробів, розроблена з урахуванням властивостей рослинної сировини, наведена в табл. 1.

1. Шкала бальної оцінки якості розроблених виробів

Показники якості	Відмінно (5)	Добре (4)	Задовільно (3)	Незадовільно (2)
Смак та аромат	Запах приємний, властивий виробу з приємним ароматом хеномелесу та смаком	Запах приємний, властивий виробу з ароматом хеномелесу та з легкою кислинкою	Запах властивий для виробу з ароматом хеномелесу та кислим смаком	Специфічний, неприємний запах підгорілості, смак кислий
Структура пористості	Добре розвинута, тонкодисперсна без пустот та щільних частин	Добре розвинута, тонкодисперсна з рідка зустрічаються пустоти та щільні частини	Слабо розвинута, тонкодисперсна з рідка зустрічаються пустоти та щільні частини	Слабо розвинута, зустрічаються пустоти та щільні частини
Колір мякушки	М'якуш білий, пропечений	Світло-жовтий, не дуже пропечений	Темно-жовтий, не пропечений	Темно-жовтий, не пропечений, глевкий
Колір скоринки	Від світло-коричневого до коричневого	Темно коричневого кольору	Темно коричневого кольору, місцями з підгоріlostями	Темно-коричневий, підгорілий

Джерело: авторська розробка.

Для виробництва дріжджових виробів із додаванням продуктів переробки хеномелесу (сік, екстракти), використовують борошно вищого ґатунку з вологістю 14,5 %, цукор-пісок, масло вершкове, сіль, дріжджі пресовані, сік хеномелесу у кількості 5, 10, 15, 20 % або екстракт СВХ (зі свіжо віджатих вичавок) у кількості 20 %, 30 %, 40 %, 50 %.

⁴¹⁸ Хомич Г. П., Бородай А. Б., Горобець О. М. Дослідження якісних показників борошняних виробів з хеномелесом в процесі зберігання. *Науковий вісник Львівського Національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького*. 2016. № 1 (65), т. 18, ч. 4. С. 143–148.

50 %, або екстракт ВВХ (із висушених вичавок) у кількості 10 %, 20 %, 30 %, 40 % від розрахункової маси води (рис. 3).

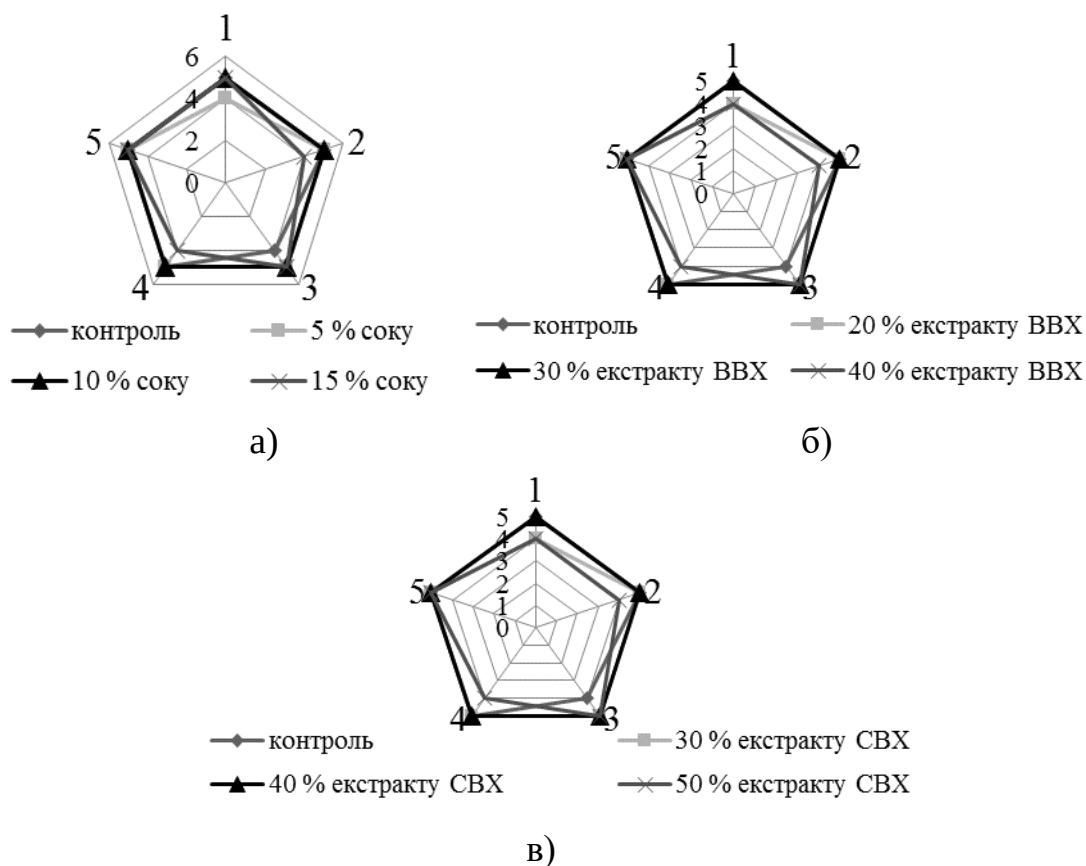

Рис. 3. Профіль органолептичної оцінки борошняних виробів з додаванням (а) соку хеномелесу, (б) екстракту ВВХ, (в) екстракту СВХ: 1 – колір скоринки, 2 – структура пористості, 3 – аромат, 4 – смак, 5 – колір м'якушки.

Джерело: авторська розробка.

Сік або екстракти вносили на стадії замішування тіста разом з водою. Використання нової сировини, а саме соку та екстракту з вичавок хеномелесу забезпечило зміну деяких показників процесу, що безумовно вплинуло на показники якості готових виробів.

Для перевірки відповідності готових виробів встановленим вимогам було проведено органолептичну оцінку якості виробів у балах з урахуванням коефіцієнта вагомості за показниками: зовнішній вигляд, колір, запах, смак, консистенція. На основі отриманих бальних оцінок були побудовані профілі, які наглядно демонструють залежність органолептичної оцінки від кількості добавки.

Найкращі результати за показниками органолептичної оцінки мали зразки з додаванням 10 % соку хеномелесу, 40 % екстракту СВХ, 30 % екстракту ВВХ від розрахункової маси води. Ці зразки мали приємний смак та аромат, добру пористість, світлий м'якуш, м'яку та еластичну скоринку приємного світло-коричневого забарвлення.

На основі аналізу літературних джерел та маркетингових

досліджень у даному розділі визначено, що перспективним напрямком розвитку закладів ресторанного господарства є розширення мережі закладів швидкого харчування. Значну частку меню даних закладів (35 %) складають сендвічі, бургери, тости, основою для яких є дріжджове тісто. Асортимент виробів з дріжджового тіста постійно збільшується чере зростання попиту споживачів на дану групу виробів. У сучасних умовах виробництва борошняних виробів з метою нівелювання певних технологічних вад сировини широко застосовуються харчові добавки хімічної природи, які при тривалому споживанні негативно впливають на здоров'я людини і здатні викликати порушення роботи шлунково–кишкового тракту, алергічні реакції тощо, тому актуальним є пошук природних поліпшувачів технологічного процесу виробництва борошняних виробів. Аналіз вітчизняних та іноземних літературних джерел стосовно використання добавок рослинного походження у виробництві борошняної продукції дозволив встановити доцільність залучення до неї рослинної сировини у вигляді порошків, паст, екстрактів, вичавок. Встановлено доцільність використання хеномелесу, який має високий вміст біологічно активних речовин і може бути рекомендований для лікувально-профілактичного харчування всіх прошарків населення.

6.6. Екоефективність текстильного виробництва

*Кириченко О. В., канд. техн. наук,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
Пелик Л. В., д-р. техн. наук, професор
Львівський торговельно-економічний університет*

У всьому світі прибуток підприємств модної індустрії становить понад трильйон доларів щорічно. Попри це, 20 % світових водних відходів утворюються після споживання другого за об'ємами обсягу води у світі. Витрати на виробництво однієї бавовняної сорочки дорівнюють кількості літрів, яку людина випиває за 2,5 роки. Використання лише 3 % ріллі у світі несе за собою 10 % загальносвітових викидів вуглецю, 24 % інсектицидів та 11 % пестицидів [419]. 21 млрд т текстилю на рік стає відходами та потрапляє на сміттєзвалища. Крім того, 80 % робочої сили, що залучені у всьому ланцюгу постачання текстильної продукції, – це жінки.

Основною тенденцією за умов збільшення світового населення та використання природних ресурсів є застосування економічної моделі

⁴¹⁹ Is sustainable sourcing the future of apparel sourcing? URL : <https://www.fibre2fashion.com> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

«Перероблення – Повторне використання – Перероблення». Однак не всі підприємства активно змінюють стратегію діяльності, зокрема, для досягнення виробництва текстильних волокон екологічно доброякісним шляхом. Припинення використання нафтохімічних волокон вимагає від агентів ринку реалізації великої кількості науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, перегляду технологічних процесів, оптимізації ресурсів, виробничих потужностей та модулів переробки тощо. Науково-дослідні теми, окрім проблем навколишнього середовища, націлені на покращення властивостей текстильних волокон, а також їх легкої утилізації, що сприятиме переходу від синтетичних волокон до штучних волокон, наприклад, ліоцелу.

Сьогодні важливим аспектом у ланцюгу постачання стає стійка ділова практика та прозорість (від походження матеріалів до етичних практик виготовлення), що зберігає лояльність клієнтів.

У минулому американські та європейські бренди одягу перенаправляли частину свого виробництва до Азії, щоб отримати вигідну собівартість. Однак, зараз велика увага приділяється пошуку ресурсів та переходу на більш рентабельні прикордонні ринки. Тому більшість відомих брендів прагнуть перенести частину своєї продукції з Китаю, а першими в списку ринків стають Бангладеш та В'єтнам, де постачальники дотримуються норм безпеки праці та охорони навколишнього середовища. На перший план виходить комплексна стратегія стійкості, а не гранична перевага за витратами.

У відповідь Китай намагається більш ретельно регулювати використання хімічних складових, шляхом реєстрації 26 тис. хімічних речовин у базі даних з інформацією про відповідність. Прийняті, починаючи з 2018 р., закони про захист навколишнього природного середовища та про забруднення ґрунтів, його запобігання та контроль за ними мають на меті зупинити фабрики, які негативно впливають на середовище.

Традиційний ланцюг постачання зазнає змін під впливом конкуренції виробничих потужностей у країнах Азії, розширення місцевого попиту (за прогнозами обсяг продажів одягу в Азії становитиме близько 40 % світових продажів до 2025 р.), переформатування експортного балансу, переосмислення моделей постачання та виробництва в цілому.

Серед систем сертифікації, крім Сталого виробництва текстилю (STeP), STANDARD 100, MADE IN GREEN від OEKO-TEX®, ключовими стають:

- Ініціатива «Краща бавовна» (Better Cotton Initiative) [420], що охоплює екологічну, соціальну та економічну стійкість виробництва бавовни і забезпечує обмін передовою практикою та заохоченням до розширення масштабів колективних дій щодо просування бавовни як

⁴²⁰ The Better Cotton Initiative (BCI). URL : <https://bettercotton.org/> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

стійкого основного товару. У систему входять 7 основних принципів, модулі з нарощування потенціалу, програми забезпечення, мережі зберігання, рамки претензій, результатів і впливів;

- BLUE WAY від BLUESIGN [421] – система, що забезпечує відповідальне та стале виготовлення текстильних товарів завдяки відстеженню шляху кожного текстильного виробу у виробничому процесі, вдосконаленню на кожному етапі – від матеріалу до готового продукту;

- Cradle to Cradle Certified™ – визнаний стандарт безпечних та стабільних продуктів для економіки замкненого циклу [422], на який покладаються дизайнери виробів, виробники та торгові марки усього світу;

- Глобальний стандарт органічного текстилю (GOTS) [423], у рамках якого ОТА (США), IVN (Німеччина), Soil Association (Великобританія) та JOCA (Японія) взаємодіють з міжнародними організаціями та експертами щодо органічного землеробства та екологічно відповідального оброблення текстилю. Органічне виробництво базується на системі, що підтримує та поповнює родючість ґрунту без використання токсичних, стійких пестицидів та добрив, а стандарт також визначає вимоги як до екології, так і до умов праці на виробництві текстильних матеріалів та одягу з використанням органічної сировини;

- NSF/ANSI 336 сертифікація [424], що включає критерії оцінювання життєвого циклу, які визначають вхід, вихід та вплив текстильних виробів на навколишнє середовище протягом усього їхнього життя;

- Глобальний стандарт переробки (Global Recycled Standard) [425] використовується виробниками як інструмент для більш точного маркування, для заохочення інновацій у використанні регеноерованих матеріалів, встановлення більшої прозорості в ланцюзі постачання та надання кращої інформації споживачам;

- Сертифікація справедливої торгівлі Всесвітньою організацією справедливої торгівлі (WFTO) [426] розглядає інтегрований ланцюг постачання, а не лише сертифікацію товару. Під час виробництва одягу гарантується дотримання високих стандартів справедливої торгівлі та навколишнього середовища на етапах ткацтва, шиття, в'язання, фарбування, оздоблення тощо;

⁴²¹ The Blue Way. URL : <https://www.bluesign.com/en> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

⁴²² The Cradle to Cradle Products Innovation Institute. URL : <https://www.c2ccertified.org> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

⁴²³ Global Organic Textile Standard. Ecology & Social Responsibility. URL : <https://www.global-standard.org/about-us.html> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

⁴²⁴ NSF/ANSI 336-2011: Sustainability Assessment for Commercial Furnishings Fabric. URL : http://contracttextiles.org/wp-content/uploads/2016/09/act_nsf_ansi_336_121212.pdf (дата звернення: 19.09.2019 р.).

⁴²⁵ Textile Exchange Global Recycled Standard. URL : <https://textileexchange.org/wp-content/uploads/2017/06/Global-Recycled-Standard-v4.0.pdf> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

⁴²⁶ Fair Trade Certification by The World Fair Trade Organization (WFTO). URL : <https://wfto.com> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

- Етична торгова ініціатива (ETI) [427] передбачає декілька пунктів, що лежать в основі бізнесу, а саме, ефективне втілення принципів від процесів належної ретельності до кращого доступу до засобів захисту праці; право на вільну асоціацію у світових ланцюгах постачання; підтримання мережі етичних торговельних платформ; забезпечення більшої прозорості завдяки надійній та публічно доступній системі звітності; створення зв'язку між бізнесом та урядом.

Для кращого реагування на споживчий попит кінцевого ринку виробники одягу запроваджують високоавтоматизовані лінії, що робить процес швидшим та економнішим, разом з цим зменшується кількість працівників. Компанії використовують такі технології як Інтернет речей (IoT) та штучний інтелект (AI) для виявлення проблем та негайного ефективного пошуку ресурсів та одягу на кожному етапі товаропросування. Автоматизовані моделі виробництва мають потенціал для подальшого забезпечення сталого розвитку та підтримки адаптації кругової економіки в секторі одягу.

Проблему пошуку ресурсів для виробництва одягу підприємства вирішують різними способами. Так, відомі світові бренди (H&M, IKEA, Levi's, Nike, Adidas, Burberry та ще 30 компаній) планують до 2025 р. перейти на використання 100 % сталих матеріалів, зокрема, бавовни, що поєднує стандарти органічної бавовни, Better Cotton Initiative (BCI), Global Recycled Standard (GRS) та Recycled Claim Standard (RCS) [428].

Із продуктів переробки пластикових пляшок створено матеріал ThermoBall™ Eco (The North Face®), що використовується для виготовлення верхнього одягу. Вторинні матеріали присутні в одязі та взутті Nike.

Napapijri® поєднали передову технологію, передовий дизайн, інноваційні рішення циклічного виробництва, щоб винайти куртку Skidoo Infinity. Для виготовлення одягу використовується лише регенований нейлон ECONYL®, при цьому виріб можна переробляти та відтворювати в нові продукти на невизначений термін, не завдаючи шкоди якості тканини. ECONYL® виготовляється з викинутих рибальських сіток та інших матеріалів [429]. Фактично бренд працює над розробкою політики та технічних рішень, що спрямовані на зменшення впливу модної індустрії на навколишнє середовище.

Для забезпечення кругової системи із закритим циклом компанія запустила унікальну цифрову програму повернення виробів Skidoo Infinity, що буде доступною в Європі з жовтня 2019 р. Після придбання та реєстрації в Інтернеті клієнти можуть повернути одяг через два роки,

⁴²⁷ Ethical Trading Initiative (ETI). URL : <https://www.ethicaltrade.org> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

⁴²⁸ 36 major brands pledge to achieve sustainable cotton by 2025. URL : <https://www.fairtrade.org.uk/Media-Centre/News/October-2017/36-major-brands-pledge-to-achieve-sustainable-cotton-by-2025> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

⁴²⁹ Changing the Game: Napapijri Launches First 100 % Recyclable Jacket. URL : <https://www.vfc.com/news/feature-story/67225/changing-the-game-napapijri-launches-first-100-recyclable-jacket> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

який потім буде перероблено в нові матеріали та нові вироби.

Компанія Zara планує до 2020 р. усунути небезпечні хімічні речовини із ланцюга постачання, до 2023 р. жоден пластик для одноразового використання не буде складником в упакованні, а до 2025 р. відходи не будуть відправлятися на сміттєзвалища із об'єктів Zara, тобто повністю перероблятимуться у готову продукцію.

Компанії H&M та PVH мають намір використовувати відновлювану енергію та підвищувати енергоефективність під час виконання усіх операцій як на виробництві, так і в офісах, складах, магазинах, а також досягти нульових відходів у дистрибуційних центрах та магазинах.

Рівень екологічної ефективності підприємств можна оцінити за критеріями, що лежать в основі екологічних державних закупівель ЄС у сфері текстильної продукції та послуг [430]. Об'єктом виступають як готові продукти (одяг і аксесуари з тканин, текстильні вироби для застосування в інтер'єрі), так і напівфабрикати та аксесуари (текстильні волокна, нитки, тканина і трикотажні полотна, що призначені для використання в одязі, текстильних аксесуарах, інтер'єрі), а також напівфабрикати, що не містять волокон, які будуть вшиті в одяг та текстильні аксесуари. Головною умовою віднесення продукції до текстилю є вміст не менше 80 % у масі текстильних волокон в тканій, нетканій або трикотажній формі.

Окремим джерелом екологічної економії в життєвому циклі продукту виступають текстильні послуги, що реалізуються через:

- збирання, чищення та повернення текстильних виробів у стан, характеристики якого відповідають встановленим стандартам чистоти та гігієни;

- подовження корисного строку служби текстильних виробів за допомогою технічного обслуговування та ремонту, тобто заміну аксесуарів та деталей, заміни тканин та відновлення функціональних покриттів тощо;

- збирання та сортування текстильних виробів для найбільш раціонального та/або повторного використання.

У життєвому циклі текстильних виробів виділяють проблемні аспекти, що значно впливають на навколишнє середовище: виробництво волокон; технологічна енергія та екотоксичність, що пов'язані з обробленням і оздобленням напівфабрикатів; екотоксичність, що залежить від ефективності обслуговування текстильних виробів; токсичність для людей.

Комплексними критеріями відповідності під час здійснення екологічних закупівель можуть стати:

⁴³⁰ Робочий документ для персоналу комісії. Критерії екологічних державних закупівель ЄС у сфері текстильної продукції та послуг. URL : <https://gpp.golocal-ukraine.com/kryteriyi-ta-rekomendatsiyi-yes-stosovno-provedennya-publicnyh-zakupivel> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

- встановлення величини переробленої частки у продуктах поліестерного і поліамідного волокон;
- можливість відділення тканин з поліестерних волокон для переробки або повторного використання наприкінці терміну експлуатації виробу;
- обмеження щодо використання речовин, що підлягають перевірці у виробничих приміщеннях;
- використання тканини з метою мінімізації спожитої енергії для сушіння та гладження;
- рекомендації щодо етикетування текстильного продукту інформацією про програми для домашнього прання та наявність додаткових вказівок для користувача;
- можливість видалення будь-яких помітних ознак ідентифікації (логотипів) або друку на них інших позначок без пошкодження предмету одягу.

Менші витрати протягом життєвого циклу текстильних виробів забезпечуються зниженням витрат енергії для очищення та на ремонт, поліпшенням довговічності виробів, більш тривалим терміном служби.

Збільшення забруднення Світового океану через наявність мікропластику, що виробляється з синтетичного текстилю, дає можливість для розвитку екологічно чистих волокон по всьому світу.

Дослідження Г. А. Бойко, Л. А. Чурсіної, Т. О. Кузьміної [431], що розкривають перспективи використання конопляного волокна у виробництві текстильної продукції, також зосереджені на екологізації. Поряд з Францією, Китаєм, Канадою, Україна хоча і продовжує нарощувати обсяги виробництва промислового волокна коноплі, однак основними бар'єрами є застаріле обладнання, відсутність переробних підприємств, на базі яких можна впроваджувати інноваційні технології; використання бавовняного волокна як обов'язкового складника; висока вартість кінцевого продукту; мінімальне наповнення ринку.

Ще одним волокном, що широко використовується в одязі, домашньому і медичному текстилі та взутті, є волокно ліоцел (Lyocell), яке отримують з целюлози. Волокна ліоцел можуть бути перероблені та легко утилізуватися шляхом осадження стічних вод, спалювання.

Волокна ліоцел забезпечують міцність аналогічну поліестерним волокнам, міцніші за бавовняні та всі інші штапельні штучні целюлозні волокна [432].

На ринок ліоцелюлозних волокон негативно впливають високі витрати на виробництво, відсутність доступності передової технології виготовлення, недостатня обізнаність щодо властивостей волокон.

⁴³¹ Бойко Г. А., Чурсіна Л. А., Кузьміна Т. О. Аналіз сучасного світового та вітчизняного ринку текстильної продукції з конопляного волокна. *Товарознавчий вісник*. 2017. Вип. 10. С. 45–51.

⁴³² Lyocell Fibers Market Description. URL : <https://www.transparencymarketresearch.com/lyocell-fibers-market.html> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

Основним споживачем ліоцелюлозних волокон є Азіатсько-Тихоокеанський регіон, що можна пояснити збільшенням чисельності населення та зростанням урбанізації в Китаї та Індії, зростанням наявного доходу людей у цих країнах.

В Європі виробники також прагнуть виробляти текстиль із зелених матеріалів, у тому числі з волокон ліоцелу. Так, німецька компанія Lenzing AG є провідним виробником ліоцелюлозних волокон, що відомі під назвами Tencel™ і Veocel™. У 2019 р. Lenzing AG планує інвестувати близько 1,11 млрд дол. США та побудувати найбільший у Таїланді завод з виробництва волокон ліоцел [433].

Отже, однією з основних рушійних ідей для нового покоління текстильних виробів стала концепція сталого розвитку, що є потужною платформою для розвитку інновацій. Екологічна ефективність і стійкість полягає в мінімальному використанні матеріалів і енергії під час виробництва текстилю, зниженні викидів та утриманні їх об'ємів на низькому рівні. Для сучасних виробництв актуальними є захист клімату, ефективне енергокористування, сталий розвиток завдяки інноваціям та технологіям, використання автоматизованих систем та альтернативних матеріалів.

6.7. Нові вимоги до систем управління безпечністю харчових продуктів згідно з ISO 22000:2018

Лисенко О. М., канд. пед. наук

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Сьогодні світовий ринок харчової продукції динамічно розвивається, тому питання якості й безпеки товарів набувають особливої актуальності. Не всі виробники сумлінно ставляться до вибору інгредієнтів і технологій, у магазинах часто можна зустріти неякісні, шкідливі, а іноді навіть небезпечні для здоров'я людини продукти. Вирішити ці проблеми можна, впровадивши єдині правила і принципи у процес виробництва продуктів харчування, застосовуючи сертифікацію і ретельний контроль дотримання вимог нормативних документів на регулярній основі.

Ефективним інструментом гарантування безпеки харчової продукції на рівні підприємства є загальновизнана система НАССР (англ. Hazard Analysis and Critical Control Points) – система аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках.

Концепція НАССР – це система управління безпекою харчової продукції, що забезпечує контроль на всіх етапах виробництва,

⁴³³ Our path to the future. URL : <https://www.lenzing.com/> (дата звернення: 19.09.2019 р.).

зберігання, транспортування, реалізації продукції.

Розробниками концепції НАССР передбачено виділення так званих критичних контрольних точок для запобігання та усунення всіх можливих видів ризиків, пов'язаних зі споживанням харчових продуктів. Для впровадження цієї системи виробники повинні аналізувати не лише власне виробництво, але і застосовувати її вимоги до постачальників сировини, допоміжних матеріалів, а також до посередників у системі збуту.

ISO 22000 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга» – міжнародний стандарт, що формулює доктрину продовольчої безпеки, охоплює всі організації системи виробництва і збуту товарів. Він призначений для будь-яких підприємств харчової промисловості, включаючи й ті, що працюють у суміжних галузях, таких як виробництво обладнання, пакувальних матеріалів, засобів для чищення, харчових добавок й інгредієнтів. Стандарт ISO 22000 гармонізує вимоги до систем управління з принципами НАССР. Стандарт об'єднує ключові елементи НАССР, системне управління, контроль продуктів харчування, взаємодію з постачальниками, споживачами, наглядовими органами, постійне поліпшення і вдосконалення процесів.

19 червня 2018 року Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) опублікувала довгоочікувану оновлену версію стандарту для систем управління безпечністю харчових продуктів (СУБХП) [434]. Із часу першої публікації 2005 року стандарт ISO 22000 практично не коригувався, хоча харчова галузь за останні роки зазнала значних модифікацій. Способи вирощування, транспортування, виробництва і навіть споживання продуктів харчування суттєво змінилися. Новий стандарт враховує ці зміни і покликаний допомогти організаціям знизити ризики в галузі харчової безпеки.

Зміни, які відбулися в сфері стандартизації харчової безпеки за останні 14 років, пов'язані з посиленням впливу Глобальної ініціативи з харчової безпеки (GFSI) і тих стандартів, які вона визнає. Сертифікуватися на відповідність одному зі стандартів GFSI прагнуть багато виробників харчової продукції для того, щоб продемонструвати дотримання принципів харчової безпеки. Однак впровадити вимоги цих стандартів може бути не просто, і тому до цього часу ISO 22000 залишається затребуваним як стандарт для демонстрації бази впровадження оптимальної системи управління харчовою безпекою.

Основні зміни в ISO 22000:2018:

– додані посилання на цикл PDCA (плануй – виконуй – перевіряй – покращуй), внесені пояснення з процесного підходу, циклу PDCA і ризик-орієнтованого мислення;

⁴³⁴ ISO 22000:2018 – нова версія. URL : <https://intercert.com.ua/news/news-of-standartization/667-iso-22000-2018-new-standart> (дата звернення: 10.09.2019 р.).

- додані принципи, властиві стандартам серії ISO;
- додана вступна інформація щодо високорівневої структури стандарту і побудови документа;
- внесені зміни в термінології;
- додані роз'яснення відмінностей валідації, верифікації та моніторингу;
- додані вимоги, пов'язані з контекстом організації;
- включені вимоги до визначення цілей за моделлю SMART (цілі повинні бути точними, вимірюваними, реальними, актуальними);
- розширений обсяг вихідних даних, які повинні конкретизуватися в технологічних схемах;
- додана рекомендація стосовно найбільш детального розгляду небезпек;
- уточнено вимогу для оцінки кожної партії потенційно небезпечного продукту, доданий додатковий потенційний механізм використання невідповідного продукту (для альтернативного використання);
- додані вимоги щодо відповідальності організації з контролю запланованих і незапланованих змін, а також процесів аутсорсингу [435].

Так само, як і всі нові або оновлені стандарти з систем управління, що випускаються ISO, остання версія ISO 22000 побудована згідно зі структурою високого рівня. Нова структура стандарту включає в себе 10 розділів і є загальною для багатьох стандартів систем управління. Це дозволяє організації інтегрувати СУБХП з іншими стандартами ISO, наприклад, з системою управління якістю відповідно до ISO 9001:2015 і системою екологічного управління відповідно до ISO 14001:2015. Організаціям простіше впроваджувати і підтримувати кілька стандартів завдяки можливостям їхньої інтеграції.

Нова версія стандарту більшою мірою узгоджена з концепцією НАССР. Це гарантує дотримання методології концепції при впровадженні системи, оскільки тепер вимоги стандарту викладені в повній відповідності з кроками, описаними в концепції. Для організації, яка впроваджує ISO 22000, це означає, що розробка НАССР тепер логічно і в повному обсязі вбудована в стандарт.

Процес впровадження також стане простішим завдяки тому, що в стандарті чітко визначено, яка задокументована інформація необхідна. У підсумку, організаціям, які вже сертифіковані за ISO 22000, процес аудиту може здатися більш легким, оскільки для підтвердження відповідності необхідно буде представити відповідний набір документів, запропонованих стандартом.

Завдяки роз'ясненню застосування циклу PDCA організації

⁴³⁵ Международный стандарт ISO 22000:2018. URL : <http://iso-management.com/wp-content/uploads/2018/09/ISO-22000-2018.pdf> (дата обращения: 10.09.2019 г.).

зможуть забезпечити себе необхідними ресурсами, керувати своїми процесами і покращувати систему. В оновленій версії стандарту представлено два взаємопов'язаних рівня циклу PDCA – для СУБХП загалом і для операційної діяльності з виробництва продукції/надання послуг, заснованої на принципах НАССР [436].

У стандарті ISO 22000:2018 викладено новий підхід до ризиків. У першій версії стандарту розглядаються лише ризики, яким піддається кінцевий споживач при споживанні продукту і які оцінюються в межах НАССР. У новій версії стандарту ризики, ідентифіковані згідно з концепцією НАССР, залишаються, але до них додаються ризики для організації загалом.

Також у стандарті проведено межу між ризиком на операційному рівні (підхід на основі аналізу ризиків і критичних контрольних точок НАССР) і ризиком на стратегічному рівні системи управління (економічний ризик) з його здатністю використовувати можливості для досягнення конкретних цілей підприємства.

Завдяки поєднанню PDCA і ризик-орієнтованого мислення для управління бізнес-ризиками за допомогою плану НАССР ISO 22000 допомагає організаціям знизити ризик і підвищити безпеку.

Структура розділів нового документа дозволяє застосувати більш лінійний підхід до впровадження вимог стандарту, крок за кроком. Також забезпечено посилення зв'язку з документами Комісії Codex Alimentarius – організацією, яка розробляє єдині міжнародні керівні документи з безпеки продуктів харчування.

Обираючи європейський вектор розвитку, Україна взяла на себе зобов'язання привести законодавчу базу до міжнародних норм та правил ведення господарської діяльності. Сертифікація за ISO вже давно не є новинкою для українських підприємств. Але на відміну від вимог до якості, які можуть змінюватися залежно від вимог конкретних споживачів, вимоги до безпеки харчової продукції, є непорушними.

20 вересня 2016 р. набув чинності розділ VII Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Згідно з законом, всі оператори ринку харчових продуктів мають 3 роки (до 20 вересня 2019 р.) для впровадження системи НАССР [437].

Працюючи у харчовій промисловості, виробник бере на себе відповідальність за товар перед споживачем. Підприємствам, які прагнуть утримувати свої позиції на ринку і бути конкурентоспроможними, необхідно враховувати ризики, пов'язані з безпекою харчової продукції. Ризики в харчовому виробництві можуть виникнути на будь-якій стадії харчового ланцюга, тому ефективно

⁴³⁶ Нова версія ISO 22000:2018 – основні відмінності. URL : <https://certificant.org/uk/nova-versiya-iso-220002018-osnovni-vidminnosti> (дата звернення: 13.09.2019 р.).

⁴³⁷ «Від поля до столу»: як впроваджується НАССР / Харчовик. Портал харчової промисловості. URL : <http://www.harchovyk.com/content/detail/841> (дата звернення: 12.09.2019 р.).

управління є надважливим.

Кабінетом Міністрів України визначено, що до кінця 2019 р. 200 тисяч операторів ринку харчової продукції мають запровадити НАССР [438]. Закон не вимагає сертифікації системи НАССР, однак її принципи повинні бути впроваджені. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, на початок 2018 року лише 426 українських підприємств впровадили систему НАССР, 143 – перебували на стадії розробки та впровадження [439].

У 2019 році Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів уперше проводить планові аудити системи НАССР. Загалом буде здійснено аудит системи НАССР на 4540 суб'єктах господарювання [440].

Варто відзначити, що запроваджена концепція НАССР підвищує довіру зарубіжних партнерів до підприємств, де діє ухвалена в міжнародній практиці система, і відкриває зовнішні ринки для експорту.

Однак НАССР – це лише один із методів управління ризиками. Основна документація: опис продукції, наказ про робочу групу НАССР і призначення керівника групи, аналіз небезпек і опис кожної критичної контрольної точки, блок-схема виробничого процесу, план НАССР, звіт групи НАССР, підтвердження компетентності персоналу, опис процедури і періодичність проведення внутрішніх аудитів.

Водночас ISO 22000 – це повноцінна система управління всією організацією з метою забезпечення безпеки харчової продукції. Основу ISO 22000 становить системний менеджмент із застосуванням процесного підходу і забезпечення постійного поліпшення. У свою чергу НАССР є одним з елементів системи управління харчовою безпекою за ISO 22000.

Вимоги ISO 22000 передбачають обов'язковий обмін інформацією між усіма сторонами і всередині організації, і з партнерами в харчовому ланцюзі [441]. Сторони здатні здійснювати впливові дії з метою попередження, усунення або зниження виявлених ризиків до оптимального рівня. Обмін інформацією у харчовому ланцюзі – це гарантія того, що всі ризики для продуктів харчування виявлені і контролюються на кожному етапі.

Безпека харчової продукції забезпечується безпосередньо об'єднаними зусиллями всіх учасників харчового ланцюга. Наявність

⁴³⁸ До кінця 2019 року система НАССР стане обов'язковою для понад 200 тисяч підприємств. URL : <https://eu-ua.org/novyny/do-kincy-a-2019-roku-systema-haccp-stane-obovyazkovoyu-dlya-ponad-200-tysyach-pidpryyemstv> (дата звернення: 13.09.2019 р.).

⁴³⁹ Трофімцева О. Понад 400 українських операторів ринку вже впровадили систему НАССР. URL : <https://minagro.gov.ua/ua/news/ponad-400-ukrainskikh-operatoriv-rinku-vzhe-vprovadili-sistemu-nassr-olga-trofimtseva> (дата звернення: 13.09.2019 р.).

⁴⁴⁰ Уряд оприлюднив останній термін впровадження системи НАССР на харчових підприємствах. URL : <http://www.cherk-consumer.gov.ua/novyny/628-uriad-opryliudnyv-ostannii-termin-uprovadzhennia-systemy-haccp-na-kharchovykh-pidpryyemstvakh> (дата звернення: 13.09.2019 р.).

⁴⁴¹ Гуревич В. Л., Примакова І. Н. Внедрение систем менеджмента безопасности пищевых продуктов. Методы оценки соответствия. 2010. № 6. С. 18–21.

хоча б однієї слабкої ланки може порушити безпеку харчових продуктів, мати небезпечні для здоров'я споживачів і дороговартісні для постачальників наслідки. Завдяки обміну й аналізу інформації організація може бути впевнена в тому, що ризики, які вона не може контролювати, знаходяться під пильним наглядом партнера в харчовому ланцюзі. Аналіз такої інформації дозволяє своєчасно отримати сигнал про те, що система гарантування безпеки харчової продукції, наприклад, у постачальників сировини, дистриб'юторів, вийшла з-під контролю.

Для інтерактивного зовнішнього обміну інформацією потрібно:

- чітко сформулювати необхідний рівень безпеки і визначити обсяг інформації, яку має надати партнер у харчовому ланцюзі;
- встановити ці вимоги в договорах з партнерами;
- визначити періодичність і форми надання інформації;
- визначити осіб, відповідальних за збір, аналіз інформації, зворотній зв'язок, і навчити їх порядку і методам обміну інформацією;
- визначити методи контролю за дотриманням необхідного рівня безпеки, що висувається до учасника харчового ланцюга (наприклад, планові та позапланові аудити).

Метою обміну інформацією всередині організації є встановлення необхідних взаємозв'язків для інформування робочої групи, відповідальної за безпеку продукції, про всі проблеми і зміни. Зокрема, потрібно розробити чіткий механізм інформування (методи інформування, способи реєстрації) та визначити відповідальність за своєчасне інформування, аналіз наданої інформації, актуальність системи управління, а також за доведення відповідної інформації до персоналу.

Сертифікація системи ISO 22000 дає підприємству низку додаткових переваг в боротьбі за ринок: по-перше, при участі в тендерах і при укладанні контрактів, перевага віддається виробникам, які мають сертифіковану систему ISO 22000; по-друге, сертифікація системи ISO 22000 призводить до збільшення довіри з боку органів контролю та інших організацій, з якими взаємодіє підприємство. Для споживачів і партнерів наявність на підприємстві сертифікованої системи ISO 22000 створює упевненість в тому, що вони придбають безпечну і якісну продукцію.

Нова версія стандарту замінює і скасовує версію ISO 22000:2005, і як у випадку з іншими стандартами систем управління, організації мають три роки для переходу на нову версію.

Для успішного переходу на міжнародний стандарт ISO 22000:2018 організаціям, які вже мають сертифіковані СУБХП, протягом перехідного періоду доцільно зробити такі дії:

- 1) розробити план переходу ISO 22000:2018;
- 2) пройти навчання з вимог стандарту ISO 22000:2018. У процесі навчання на конкретних прикладах діяльності підприємства потрібно вивчити вимоги стандарту і набути навичок розробки документів;

3) провести оцінку наявної в СУБХП та оцінити умови виробництва з метою визначення обсягу майбутніх робіт.

4) визначити стратегію своєї компанії і зацікавлені сторони, а також їхні вимоги;

5) проаналізувати та підтвердити ролі й повноваження відповідальних за дотримання вимог стандарту ISO 22000:2018;

6) забезпечити дотримання всіх нових вимог, зокрема до компетентності, та підвищити обізнаність усіх зацікавлених сторін, які впливають на поліпшення результатів діяльності з безпеки харчових продуктів;

7) переконатися, що вимоги до задокументованої інформації розуміються правильно й усі нові вимоги виконуються;

8) обрати орган сертифікації для переходу на новий стандарт;

9) провести повний цикл внутрішніх аудитів на відповідність ISO 22000:2018. У ході аудитів проводиться оцінка відповідності розробленої системи вимогам стандарту ISO 22000, фіксуються невідповідності й визначаються терміни їхнього усунення;

10) провести аналіз з боку керівництва і оцінити результативність СУБХП.

Незалежне підтвердження відповідності системи менеджменту вимогам ISO 22000 отримують від третьої сторони – органу сертифікації. Сертифікацію СУБХП проводять акредитовані органи з підтвердження відповідності згідно з їхньою галуззю акредитації. У представників органу сертифікації необхідно уточнити наявність акредитації безпосередньо з цього напрямку. Потрібно з'ясувати алгоритм проведення робіт і терміни, а також, яким чином здійснюється підбір аудиторської команди. Важливо, щоб її призначення ґрунтувалося на принципі дотримання галузевої компетенції. І, звичайно, потрібно визначити вартість робіт і форму оплати.

Таким чином, безпека продуктів харчування є частиною загальнодержавної політики в сфері збереження і гармонійного розвитку нації. Міжнародний стандарт ISO 22000 спрямований на визначення вимог до організацій, які хочуть перевершити мінімальні законодавчі вимоги до безпеки харчових продуктів.

Узагальнюючи, можна сказати, організації харчового ланцюга від впровадження нової версії стандарту ISO 22000 отримують беззаперечні вигоди, такі як:

- ефективніший контроль над заходами щодо гарантування безпеки харчової продукції;

- забезпечення відповідності вимогам клієнтів і законодавчим вимогам;

- можливості для розширення ринку;

- підвищення довіри з боку замовників, споживачів і зацікавлених сторін;

- покращене управління ризиками.
- можливість інтеграції з іншими стандартами ISO.

Отже, впровадження СУБХП відповідно до міжнародного стандарту ISO 22000 – це вимога сучасності, перспектива розвитку експорту продукції, стратегія перебування на ринку організації загалом.

6.8. Перспективи покращення експортних можливостей підприємств олійно-жирової галузі

*Ремізова Ю. О., канд. с.-г. наук
ТДВ «Укроліяпродукт»*

Без заперечним фактом є те, що наша країна є значним гравцем світового аграрного ринку. Україна посідає друге місце в світі по експорту рапсу, третє по поставкам грецьких горіхів. Четверте місце в світі по експорту кукурудзи, ячменю, меду, жита та сорго. Та п'яте місце по постачанню пшениці. Окрім того, Україна активно продає рапсовий шрот, вершкове масло, м'ясо птиці, сою, овес, молоко, соєву олію.

Загалом за 2018 р. продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції було експортовано на 18,8 млрд дол. США, що становить 39,8 % від загального експорту нашої країни. Основні види продукції, котрі вироблялися в Україні в 2018 р.:

- зернові та зернобобові – 69,6 млн тон;
- овочі та фрукти – 37,2 млн тон;
- технічні культури – 36,4 %;
- продукція тваринництва – 13,5 млн тон;
- продукти переробки – 12,6 млн тон.

Основними експортними товарами рослинництва за 2018 р. стали: кукурудза, пшениця, рапс, соя, ячмінь. Із продукції тваринництва найбільше продавали закордон м'яса птиці, меду, яєць та м'яса ВРХ.

Серед продукції переробки найбільший обсяг становили: соняшникова олія та шрот, цигарки, цукор, шоколад, хлібо-булочні вироби та соєва олія.

Україна наразі займає лідируюче місце в світі за показником експорту соняшникової олії та шроту. Тільки з січня по липень 2019 р. на експорт було відвантажено 3,8 млн тон соняшникової олії на 2,6 млрд дол. США.

Найбільшим виробником нерафінованої соняшникової олії стала європейська транспортна стивідорна компанія, котра займає 7,3 % ринку. Компанія належить українському підрозділу американської компанії Bunge. Друге місце посідає Запорізький олійно-жировий комбінат, що володіє ринком на 6,7 %. Третє місце посідає Придніпровський олійно-

жировий комбінат, котрий входить в склад агрохолдингу «Кернел» та займає 5,2 % ринку.

В земельному банку в 2019 р. нараховувалося 32,6 млн га ріллі. З цієї площі 4,8 млн га не було засіяно, 15,3 млн га було засіяно зерновими та зернобобовими культурами, 9 млн га – технічними, 1,8 млн га кормовими культурами.

У 2018/2019 маркетинговому році в Україні активно розвивалося органічне виробництво. Лідируюче місце у виробництві органічної соняшникової олії займає українська компанія «Укролія». Органічність продукції цієї компанії було підтверджено європейськими та американською органами з сертифікації [442].

Наразі міжнародний товарооборот розвивається досить стрімко. Враховуючи євроінтеграційне спрямування української економіки, яка наразі розвивається, у підприємств олійно-жирової галузі є значний потенціал виходу на європейський та світові ринки. Багато підприємств потребують професійної консультації стосовно даних питань, тому наше наукове дослідження розгляду практичного досвіду даного виду діяльності та виокремлення найважливіших рекомендацій для підприємств надасть практичні рекомендації для підприємств в даному виді діяльності. Вперше детально охарактеризовано першочерговий етап наближення необхідного рівня лабораторних досліджень для підтвердження безпечності продукції шляхом запровадження на підприємствах олійно-жирової галузі графіків лабораторного моніторингу відповідного європейським вимогам з можливістю подальшої сертифікації.

Підприємства олійно-жирового виробництва в межах українського законодавства повинні неухильно дотримуватись законодавчо-нормативним актам, а саме:

- Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [443];
- Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [444];
- Наказ Мінагрополітики № 590 Про затвердження вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР) [445] та інших нормативно-правових актів.

Для здійснення експорту своєї продукції підприємству необхідно

⁴⁴² Аграрные итоги маркетингового года 2018/2019. URL : https://biz.censor.net.ua/resonance/3151394/agrarnye_itogi_marketingovogo_goda_20182019_

⁴⁴³ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів від 23 грудня 1997 р. № 771/97- ВР : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. С. 98.

⁴⁴⁴ Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів від 6 грудня 2018 р. № 2639/19-ВР : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 7. С. 41.

⁴⁴⁵ Про затвердження вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР) від 01.10.2012 р. № 590 : Наказ Мінагрополітики. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>.

відповідати вимогам законодавства країни, в яку здійснюється експорт. Для спрощення та узагальнення застосовується сертифікація продукції або потужності у міжнародній торгівлі застосовується добровільна сертифікація. Виробнику необхідно досить ретельно вибрати орган з сертифікації, який здійснить аудиторську перевірку підприємства та/або дослідження виробленої продукції, оскільки на міжнародному рівні сертифікат повинен бути визнаним. Ми рекомендуємо звертатися до таких органів з сертифікації як SGS або Bureau Veritas, оскільки вони є міжнародними компаніями, визнаними в світі та їх репутація підвищить репутацію та довіру до виробника.

Міжнародні сертифікати харчової безпеки ISO 22000, FSSC 22000, IFS, BRC, побудовані на принципах HACCP. Отже якщо на підприємстві діє одна з зазначених систем, то HACCP працює в повній мірі.

Найбільш поширеними та зрозумілими для всіх гравців світового ринку харчових продуктів та сировини є наступні стандарти (системи сертифікації):

- ISO 22000:2005 Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги для всіх організацій харчового ланцюга. Стандарт розроблений міжнародною організацією з стандартизації (ISO). В умовах України він адаптований та чинний як ДСТУ ISO 22000:2007;

- BRC (British Retail Consortium Global Standard) – британський стандарт асоціації роздрібних торговців;

- IFS Food (International Featured Standard Food) – міжнародний стандарт роздрібних торговців;

- Dutch HACCP – стандарт на систему HACCP в Нідерландах;

- FSSC 22000:2010 – стандарт для виробників окремих категорій харчових продуктів, об'єднує вимоги ISO 22000:2005 та PAS 220:2008, прийнятий об'єднанням фахівців з харчової безпеки Global Food Safety Initiative (GSFI).

Під час розробки на підприємстві системи менеджменту харчових продуктів, ми рекомендуємо додатково користуватися наступними стандартами:

- ДСТУ-Н ISO/TS 22004:2009 (ISO/TS 22004:2005) Системи управління безпечністю харчових продуктів – Рекомендації з використання ISO 22000:2005;

- ДСТУ ISO 22005:2009 (ISO 22005:2007) Простежуваність в кормових та харчових ланцюгах – Загальні принципи та основні вимоги до розробки та запровадження системи.

- PAS 220:2008 – Програми-передумови харчової безпеки для харчових підприємств – стандарт розроблений Британським інститутом стандартів;

- ISO/TS 22002-1:2009 Програми-передумови для безпечності

харчових продуктів. Частина 1. Харчова промисловість [446].

Згідно з європейським законодавством, виробник харчових продуктів зобов'язаний надати об'єктивні докази в достатньому об'ємі для визнання виробленої продукції безпечною для споживання. Для цього використовують установлену практику затвердження щорічного Графіку періодичного контролю сировини та готової продукції за показниками безпеки. Даний Графік визначає перелік показників, для кожного виду продукції (соняшник, олія соняшникова, шрот та концентрат фосфатидний соняшниковий). Графік містить дату останнього лабораторного дослідження минулого року та поквартальний графік досліджень на майбутній рік. Графік затверджується на початку кожного календарного року.

Характеристика сировини (соняшнику) не обмежується лише елементарними показниками такими як фізико-хімічні показники. Стверджувати про безпеку олії соняшnikової можна тільки після того, як доведено безпеку сировини (соняшнику). Олійно-жирове підприємство перед початком роботи з постачальником повинне оцінити постачальника (відповідно до вимог ISO 9001, ISO 22000). Це можна здійснити шляхом інспектування фермерського господарства (вибірково) з чек-листом довільної форми. Сировина для виробництва олії соняшnikової повинна досліджуватися не лише за фізико-хімічними, але й за показниками безпеки, а саме: токсичні елементи, пестициди, мікотоксини, радіонукліди, ГМО та за бажанням виробника або вимогою клієнта додаткові. Рекомендований нами мінімальна кількість показників, що задовольняє вимоги європейського законодавства міститься в табл. 1.

1. Графік періодичного лабораторного контролю сировини (насіння соняшнику) за показниками безпеки

№ п/п	Вид сировини	Найменування показників безпеки	Дата останнього контролю	Дата наступного контролю			
				1 квартал	2 квартал	3 квартал	4 квартал
1.	Соняшник	1-токсичні елементи	Місяць/рік	1 раз	1 раз	1 раз	1 раз
		2-пестициди	Місяць/рік	1 раз	1 раз	1 раз	1 раз
		3-мікотоксини	Місяць/рік	1 раз	1 раз	1 раз	1 раз
		4-радіонукліди	Місяць/рік	1 раз	1 раз	1 раз	1 раз
		5-ГМО	Місяць/рік	1 раз	1 раз	1 раз	1 раз

Джерело: авторська розробка.

Готова продукція (олія соняшnikова) при відвантаженні до країн європейського співтовариства повинна піддаватися лабораторному

⁴⁴⁶ Системы управления безопасностью пищевых продуктов (ХАССП) по ДСТУ 4161 или ISO 22000.
URL : <http://www.certsystems.kiev.ua/dstu-4161-ili-iso-22000/sistemi-upravleniya-bezopasnostyu-pishevix-produktov-xassp-po-dstu-4161-ili-iso-22000.html>.

тестування з метою підтвердження не тільки якісних показників, але й показників безпечності, а саме, визначається наявність: свинцю, ртуті, кадмію, цинку, миш'яку, заліза, пестицидів, мікотоксинів, радіонуклідів; визначається: анізидинове число, вміст мінеральних олій вміст залишкового розчинника (для екстракційної олії), діоксини, скринінг пестицидів, транс-ізомери та холестерин, мікробіологічні показники, вміст вітамінів А, Е (на вимогу замовника). Рекомендований щорічний Графік періодичного контролю готової продукції (олії соняшникової) за показникам безпечності наведено в табл. 2.

2. Графік періодичного лабораторного контролю готової продукції (олії соняшникової) за показниками безпечності

№ п/п	Найменування продукції	Найменування показників безпечності	Дата останнього контролю	Дата наступного контролю			
				1 квартал	2 квартал	3 квартал	4 квартал
1.	Олія соняшникова	1-свинець					
		2-ртуть					
		3-кадмій					
		4-мідь					
		5-цинк					
		6-миш'як					
		7-залізо					
		8-пестициди					
		9-мікотоксини					
		10-радіонукліди					
		11-анізидинове число					
		12-мінеральні олії					
		13-вміст розчинника					
		14-діоксини					
		15-скринінг пестицидів					
		16-вітаміни А, Е					
		17-Транс-ізомери та холестерин					
		18-мікро-біологія					

Джерело: авторська розробка.

Побічним продуктом переробки соняшника є шрот, котрий отримують після екстрагування жиру з соняшникового насіння органічними розчинниками. Шрот – цінний високо протеїновий кормовий продукт, котрий ідеально підходить для годівлі продуктивний сільськогосподарських тварин. Попит на даний вид продукції дуже високий у всьому світі, тому перспектива експорту є досить ймовірною. З Графіком періодичного лабораторного контролю шроту соняшникового за показниками безпечності можна ознайомитися у табл. 3.

3. Графік періодичного лабораторного контролю шроту соняшникового за показниками безпеки

№ п/п	Найменування продукції	Найменування показників безпеки	Дата останнього контролю	Дата наступного контролю			
				1 квартал	2 квартал	3 квартал	4 квартал
1.	Шрот соняшниковий	1-токсичні елементи					
		2-пестициди					
		3-мікотоксини					
		4-радіонукліди					
		5- мікробіо-логічні-патогенні мікроорганізми					
		6-токсико-мікологічні (токсичність)					
		7-токсикологічні (нітри, нітрати)					
		8-діоксини					

Джерело: авторська розробка.

Результати лабораторних досліджень згідно систем сертифікації ISO 9001, ISO 22000, BRC та інших систем визнають результати лише лабораторій, які відповідають ISO 17025 та мають сертифікат, що це підтверджує. Якщо лабораторія підприємства-виробника не відповідає ISO 17025 зразки для дослідження можна направляти в місцеві стандарт метрології (ДП «Полтавастандартметрологія»), ДП «Укрметртестстандарт» (м. Київ), Регіональні державні лабораторії держпродспоживслужби або незалежні лабораторії (SGS).

Таким чином, система менеджменту якості та безпеки харчових продуктів HACCP, не зважаючи на стандарт за яким вона розробляється, є невід'ємною складовою успіху українського товаровиробника на вітчизняному та зовнішньому ринках. Специфікою системи HACCP є те, що вона не може бути універсальною, зважаючи на індивідуальні технологічне оснащення підприємства, наявність напів- або повної автоматизації система HACCP розробляється окремо під кожного оператора ринку харчових продуктів. Тому, вивчення цього питання є надзвичайно актуальне для подальшого розвитку галузі виробництва харчових продуктів та сировини.

6.9. Технологічні основи виробництва органічної продукції свинарства

*Усенко С. О., канд. біол. наук, ст. наук. співроб.,
Мазанько М. О., канд. с.-г. наук,
Шостя А. М., д-р с.-г. наук, ст. наук. співроб.,
Усенко О. О.,
Слинько В. Г., канд. с.-г. наук, доцент,
Чухліб Є. В., канд. с.-г. наук,
Березницький В. І.
Полтавська державна аграрна академія*

У сучасних умовах розвитку тваринництва в країнах ЄС широко розвивається напрям органічного виробництва, що забезпечує збереження довкілля, впровадження новітніх технологій виробництва для отримання продукції високої якості.

Розвиток свинарства спрямований на збільшення виробництва свинини з підвищеною харчовою цінністю на основі: удосконалення наявних генотипів, технології утримання та маркерної селекції, тощо [447 , 448]. Використовують дві науково-обґрунтовані технології: виробництво свинини на промисловій основі з використанням традиційних способів утримання та годівлі свиней; виробництво свинини з підвищеною харчовою цінністю. Це зумовлено сформованим попитом споживачів на продукцію з підвищеною біологічною цінністю, не дивлячись на різницю в цінах на неї. Насамперед, це досягається використанням екологічно безпечних ресурсів при врахуванні фізіологічних потреб і поведінки тварин. Особливе місце відводиться раціональному поєднанню елементів нових технологій утримання тварин з максимальним використанням природних факторів середовища [449].

У міру підвищення якості життя, люди з року в рік споживають більше м'яса і молочних продуктів. Відповідно до прогнозів, обсяг виробництва м'яса в світі в найближчому майбутньому більш ніж подвоїться.

До основних факторів формування харчової цінності належать: вік, порода, корми та умови утримання. Умови утримання мають 10 % частки впливу на мінливість показників якості свинини. Мікроклімат безпосередньо впливає на організм свиней, що проявляється в обміні речовин, тепло - і газообміну, складу крові і інших показниках, а отже і формує безпосередньо здоров'я та їх продуктивність.

⁴⁴⁷ Свинарство : монографія / Волощук В. М., Іванов В. О., Іванова Л. О. та ін. Київ : Аграрна наука, 2014. 592 с.

⁴⁴⁸ Волощук В. М. Теоретичне обґрунтування і створення конкурентно спроможних технологій виробництва свинини: монографія. Полтава : ТОВ «Фірма Техсервіс», 2012. 350 с.

⁴⁴⁹ Технологія органічного виробництва свинини : монографія / Башенко М. І., Волощук В. М., Небелиця М. С. та ін. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. 399 с.

У сучасних умовах розвитку тваринництва в країнах ЄС широко впроваджується напрям органічного виробництва, що забезпечує збереження довкілля та використання новітніх технологій виробництва для отримання продукції високої якості.

В Україні діють на виробництво органічної сільськогосподарської продукції та сировини стандарти міжнародного співтовариства. Ці законодавчі акти обмежують дію стресових факторів та вимагають природних умов довкілля, яке можливе при застосуванні літньо-табірного утримання свиней.

Впровадження інноваційних технологій у галузі свинарства спрямоване на збільшення обсягів виробництва свинини в промислових умовах, а також розроблення і впровадження технологій отримання свинини з підвищеною харчовою цінністю. Це зумовлено зростанням попиту споживачів на продукцію з підвищеними харчовими властивостями, не дивлячись на різницю в цінах на неї.

Серед основних факторів формування харчової цінності є: вік, порода, корми та умови утримання. Використання безвигульної системи утримання свиней передбачає знаходження тварин, від народження до досягнення відповідного фізіологічного стану чи вагової кондиції, в приміщенні за виключенням технологічного переміщення відповідно циклограми виробничого процесу.

В основі будівництва нових промислових свинокомплексів покладено використання досвіду світових фірм: обладнання, високопродуктивні генотипи та програми годівлі. Це дозволяє отримувати значні обсяги продукції, але промислове великомасштабне виробництво свинини викликає заклопотаність у суспільстві. Причиною занепокоєння населення є негуманне поводження з тваринами, вплив технології на якість одержаної продукції та навколишнє середовище. Виробники свинини, в свою чергу, стурбовані збільшенням вартості кормів, енергетичних ресурсів, зростаючим ризиком епізоотій при зосередженні великої кількості поголів'я свиней на обмеженій території. Перераховані вище фактори, на сучасному етапі, спонукають виробників проводити пошук альтернативних напрямів розвитку галузі, застосування енерго- і ресурсозберігаючих технологій та інноваційно-інвестиційних розробок при виробництві продукції свинарства.

У багатьох господарствах в умовах традиційних технологій виробництва свинини широко використовують сезонно-турову систему опоросів, де основні свиноматки під час осіменіння, опоросу та у ранній підсисний періоди утримуються фіксовано у станках. При цьому годівля, видалення гною та контроль мікроклімату проводиться автоматизованими системами. Часто це базується на використанні щільних підлог з системою каналізації і програмами застосування ветеринарних препаратів та процедур при догляді за тваринами.

За використання даної системи виробництва молодняк у період відгодівлі утримується у приміщеннях заповнених підстилкою – соломою злакових культур в кількості 0,6–1 кг на голову за добу. За рахунок біокомпостування підстилки з гноєм (температура може досягати +40 °C), підтримується комфортна температура у приміщенні навіть взимку. Після закінчення відгодівлі вся група свиней реалізується на м'ясокомбінат, приміщення очищається, миється, дезінфікується і готується до наступного циклу. Дана система дозволяє отримувати середньодобові прирости у свиней на відгодівлі 700–800 грамів, коефіцієнт конверсії корму – 3,0–3,20 та технологічний відхід – 2–5 %.

На сучасному етапі виробництво свинини набуває екологічного напрямку і тому актуальним є розроблення та удосконалення альтернативних систем утримання свиней, які максимально наближені до природних умов з мінімальною дією стрес-факторів, що відкривають можливість органічно здійснювати зв'язок між ґрунтом, рослинами та тваринами, фізіологічними потребами і поведінкою свиней, їх годівлею якісними та натуральними кормами. Найкраще відповідають вимогам органічного ведення свинарства для отримання свинини підвищеної харчової цінності легкі ангари, в основі конструкції яких є дерево і солома. До основних переваг вирощування свиней в спорудах полегшеного типу відносять: обігрів приміщення за рахунок теплої підстилки (в процесі гниття підстилкового матеріалу) і органічні добрива; утримання тварин великими групами зменшує технологічні стреси при їх перегрупуванні, вільний доступ до корму; свобода руху; забезпечення своїх поведінкових потреб; умови наближені до природних; природна вентиляція та максимальне використання сонячного освітлення. Зазначені фактори сприяють зміцненню здоров'я і підтриманню імунітету тварин.

Поєднання перерахованих чинників обумовлює широке застосування споруд куріневого типу і зокрема використання їх при розробці технології виробництва свинини підвищеної харчової цінності [450, 451].

У розробленій і впровадженій технології для утримання поросних свиноматок, проведення опоросу і вирощування підсисних поросят широко використовуються легкі дерев'яні будиночки із солом'яною підстилкою, що дозволяє істотно підняти рівень рентабельності виробництва продукції свинарства (рис. 1) [452].

Перевага даних конструкції полягає в наступному:

- дешевий та доступний матеріал для спорудження;

⁴⁵⁰ Горіславець А. І. Дослідження параметрів мікроклімату в приміщеннях куріневого типу для утримання підсисних свиноматок. *Свинарство*. 2018. № 71. С. 182–189.

⁴⁵¹ Засуха Л. В. Розробка та удосконалення способів утримання й годівлі підсисних свиноматок і молодняку свиней : дис. канд. с.-г. наук : 06.02.04. Миколаїв, 2018. 182 с.

⁴⁵² Мазанько М. О. Розробка технології виробництва свинини підвищеної харчової цінності з застосуванням ощадних екологічно безпечних ресурсів : дис. канд. с.-г. наук : 06.02.04. Полтава, 2015. 167 с.

- простота і надійність при спорудженні;
- холодне утримання на глибокій незмінній підстилці;
- умови наближені до природних;
- природна вентиляція;
- відсутність металевих конструкцій;
- екологічність.

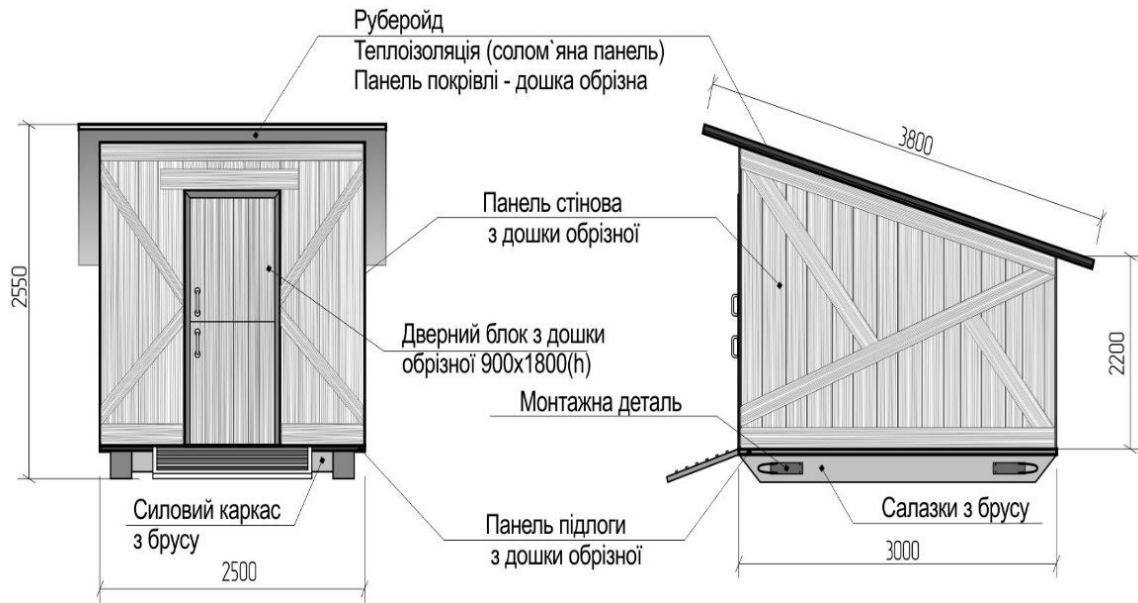

Рис. 1. Схематична будова будиночків за умов вільно-вигульового утримання

Проведеними дослідженнями було удосконалено технологію виробництва свинини в умовах літньо-табірного утримання. Доведено, що пасовища істотно впливають на організм свиней, особливо на процеси травлення, кровообігу, дихання та руху, що суттєво покращує їх розвиток свиней [447, 449].

Запропонована удосконалена технологія літньо-табірного утримання свиней включає ряд послідовних етапів. У теплу пору року свиноматок за 10–14 днів до опоросу переводять в окремі, спеціально підготовлені, будиночки, у яких в якості підстилки використовують солому злакових культур на дерев'яній підлозі. Поросяти другої половини поросності за 8–10 днів до опоросу на пасовище не виганяють. Свиноматок забезпечують кормами та чистою питною водою з урахуванням норм споживання.

Після опоросу свиноматок утримують фіксовано, а поросята-сисуні мають відокремлену територію.

Поросята, з 3–5-денного віку, привчають до споживання води (кип'ячена вода), а в годівниці розкладають підсмажений ячмінь і мінеральну підкормку для стимуляції залоз внутрішньої секреції і шлунку. З 10–12 дня після опоросу свиноматок поступово привчають до прогулянок і випасу на прилеглому природному пасовищі, збільшуючи час від 30 хв до 1,5 год. між годівлею поросят. Для зменшення сонячних

опіків свиноматок з приплодом переміщують у затінені ділянки.

За використання даної технології, відлучення поросят проводять у двохмісячному віці. Їх об'єднують в групу по 30 голів, живою масою 16–18 кг. Утримуються вони у тих самих будиночках, де проводили опорос. З метою забезпечення нормального розвитку та фізіологічного стану поросят випасають 2–3 рази на день.

У період дорощування поросят двічі на добу підгодовують, зменшуючи до 80 % від потреби за поживністю. Решту поживних речовин свині поповнюють за рахунок пасовища, мінеральну частину згодовують у вигляді мінеральної добавки в складі %: кісткове борошно – 40; крейда – 30; сіль – 30.

Норми споживання кормів за технології вільно-вигульного утримання наведені у табл. 1.

1. Співвідношення кормів у раціонах для свиней в період утримання на пасовищі (у % за поживністю)

Група	Кормосуміш	Зелені та соковиті корми
Свиноматки першої половини поросності	55–60	35–45
Свиноматки другої половини поросності	75–85	15–25
Свиноматки підсисні	80	20
Поросята-сисуни	100	Вволю
Відлучені поросята	80	Вволю
Свині на дорощуванні	80	20
Свині на відгодівлі	90	10

Важливим є повноцінне забезпечення свиноматок і молодняку чистою питною водою з урахуванням їх фізіологічного стану та норм споживання (табл. 2).

2. Нормативні витрати води для свиней

Група	Норми споживання води за добу, л		Фактично, л
	Всього	напування	
Свиноматки холості і поросні	25	12	15
Свиноматки лактуючі з приплодом	60	20	30
Відлучені поросята	5	2	2
Свині на відгодівлі	15	6	5

Для утримання молодняку в літню пору року, коли температурні показники досягають від +28 °С до +32 °С, передбачається організація оптимальної кількості води та ван для купання, що вимагає 2-х разового наповнення корит водою, або наявної відкритої водойми, де свині купаються досхочу.

Споживання молодняком зеленого корму позитивно впливає на апетит, споживання інших кормів, травлення і засвоєння поживних речовин. Склад і поживність зеленого корму залежить від багатьох

чинників: від земельних угідь, на яких виробляється корм (природні та штучні пасовища, польове кормовиробництво), ботанічного складу трави пасовищ і виду польових рослин, фази розвитку рослин, в яку згодовується зелений корм. Поживність 1 кг трави таких пасовищ у середньому становить 0,24–0,26 корм. од., а перетравного протеїну міститься 24–28 г. Важливим є те, що кількістю зеленої маси протягом теплих місяців істотно змінюється. Встановлено, що максимальна кількість травостою виявлено у серпні, а мінімальна – жовтні (табл. 3).

3. Урожайність ділянок для випасу

Показники	Місяці року		
	серпень	вересень	жовтень
Урожайність ділянки для випасу, ц/г	64	25	20

Для підгодівлі свиней окремих вікових груп використовують різну кількість зеленої маси (табл. 4).

4. Норми згодовування зеленої маси

Група	Зеленої маси на 1 гол.	
	на день, кг	на місяць, ц
Свиноматки першої половини поросності	9,0	2,7
Свиноматки другої половини поросності	6,0	1,8
Свиноматки підсисні	5,0–7,0	1,8–2,4
Свині на дорощуванні	0,5	0,03–0,5
Свині на відгодівлі	2,5	0,9–1,8

Дослідний молодняк в віці 90 днів, отриманий в умовах наближених до природних, ставиться на відгодівлю в підготовленому приміщенні з солом'яних панелей для їх утримання при зниженні температури навколишнього середовища. Для підстилки використовують солом'яну в розрахунку 1,5 кг на кожну голову для формування глибокої незмінної підстилки на якій тварини відпочивають, а в холодну пору року отримують додаткове тепло від мікробіологічних процесів.

При зниженні температури навколишнього середовища до -5°C в середині приміщення, на рівні 1,5 м від підлоги, температура складає $+10^{\circ}\text{C}$, в товщі солом'яної підстилки – на рівні $+16$ – $+18^{\circ}\text{C}$. Отже утримання в холодну пору року свиней у солом'яних приміщеннях можливе, бо температура в районі лігва забезпечує тваринам комфортність, тому свині не знижують свою продуктивність, а отже і рентабельність виробництва.

Перевага приміщень з солом'яних панелей полягає в наступному: дешевий та доступний матеріал; простота і надійність при спорудженні; холодне утримання на глибокій довгонезміннюваній підстилці; умови наближені до природних; природна вентиляція; відсутність металевих конструкцій.

При організації літньо-табірного утримання тварини в повній мірі

забезпечуються кормами, питною водою і постійним доступом до пасовища та природного водоймища з метою наближення умов до природних, щоб свиноматки змогли реалізовувати свої поведінкові особливості і уникати стресу.

Аналіз показників відтворювальної якості показав, що літньо-табірне утримання свиноматок не позначилось негативно на їх відтворювальних якостях: багатоплідність – 10,7 гол., великоплідність – 1,3 кг, кількість поросят та маса гнізда при відлученні в 60 днів відповідно – 10 гол. та 189 кг (табл. 5).

Таким чином, отримання опоросів в умовах літньо-табірного пасовищного утримання позитивно впливає на багатоплідність, молочність та кількість поросят при відлученні.

5. Відтворювальні якості досліджуваних тварин

Показники	Технології		У % вільно-вигульна до промислової
	промислова	вільно-вигульна	
Багатоплідність, гол	10,0±0,23	10,7±0,23*	107,0
Великоплідність, кг	1,17±0,03	1,18±0,03	100,9
Молочність, кг	52,9±1,95	59,6±1,54***	112,7
Середня кількість поросят при відлученні в 60 днів, гол.	9,3±0,19	10,0±0,91*	107,5
Середня маса гнізда в 60 днів, кг	172,6±5,40	186,2±6,75	107,9
Середня маса 1-го поросяти в 60 днів, кг	18,5±0,28	18,6±0,48	100,5
Збереженість до відлучення, %	92,9±1,84	93,4±1,70	100,5

Примітка: * P>0,95; *** P>0,999.

Використання вільно-вигульної системи вирощування молодняку свиней із споживанням зелених кормів сприяє підвищенню відгодівельних якостей – скорочення віку досягнення живої маси 100 кг на 15 діб і витрат корму на 1 кг приросту на 21,5 % (табл. 6).

6. Відгодівельні якості піддослідного молодняку свиней

Показники	Технології		У % вільно-вигульна до промислової
	промислова	вільно-вигульна	
Поголів'я, гол.	30	30	–
Середньодобовий приріст, г	575,6	610,4	106,0
Вік досягнення живої маси 100 кг, днів	201,5	193,4	96,00
Витрати корму на 1 кг приросту, корм. од.	4,5	4,1	91,1

Легкозбірні приміщення істотно підвищують терміни використання вільно-вигульної системи утримання свиней та істотно знижують техногенний тиск на агроєкосистеми, будучи альтернативою потоково-цеховій технології виробництва свинини.

Вирощування свиней з використанням літньо-табірної системи позитивно впливає на м'ясо-сальні якості відгодівельних тварин в

порівнянні з традиційною технологією виробництва свинини, що в даний час є основною вимогою м'ясопереробних організацій та товаровиробників. М'ясопродукти тварин вирощених за технологічних умов максимально наближених до природних, вигідно відрізняються підвищеною харчовою цінністю: покращеними смаковими показниками, консистенцією вареного м'яса, витонченістю запаху та наваристістю бульйону, а отже привабливістю для споживачів екологічно безпечної продукції.

6.10. Дослідження якості штучної ікри

*Юдічева О. П., канд. тех. наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури
Ремізова Н. Л., Корсун А. В.
Науково-дослідний випробувальний центр харчової продукції
ДП «ПОЛТАВАСТАНДАРТМЕТРОЛОГІЯ»*

Всю штучну ікру, незалежно від виду сировини, називають імітованою, оскільки її виготовляють так, щоб вона імітувала за зовнішнім виглядом, кольором, запахом і смаком натуральну, високоцінну ікру осетрових або лососевих риб. Штучну ікру можна поділити на білкові і небілкові види. До білкових видів відносять штучну ікру на основі білкової сировини (курячих яєць, казеїну молока, соєвого ізоляту тощо) і штучну ікру на основі желатину. До небілкових видів відносять ікру на основі екстрактів морських водоростей.

Найчастіше для виробництва штучної ікри використовуються наступні інгредієнти: вода питна, сіль кухонна, соняшникова олія, агар-агар (екстракт з морських водоростей) або альгінат натрію Е 401, рослинне вугілля, лимонна кислота, а також наступні харчові добавки: Е 110, Е 124, Е 202, Е 200, Е 239, Е 211, Е 621 [453].

Для виробництва штучної ікри на основі білкової сировини яєчний білок або казеїн молока, в які попередньо додали барвник і ароматизатор, невеликими дозами подають під тиском в підігріту до 80–85 °С олію, внаслідок чого крапля білка згортається і утворюється куляста «ікринка». Під час виробництва ікри штучної на основі желатину до білкової основи додають желатин. Цю суміш витримують в спокої деякий час, а потім за допомогою спеціального шприца, під тиском, витискають у багатометровий циліндр, заповнений охолодженою до 5 °С олією. Альгінову ікру виготовляють за технологією, яка дозволяє виділити із водоростей всі цінні речовини. Під час переробки не порушується структура водоростей, тому ця ікра містить органічний йод та інші важливі мікроелементи, а також амінокислоти.

⁴⁵³ Сарафанова Л. А. Применение пищевых добавок: Технические рекомендации ; 4-е изд. перераб. и доп. Санкт-Петербург : ГИОРД, 2001. 176 с.

Мета – провести дослідження якості штучної ікри.

Об'єкт дослідження – ікра білкова зерниста червона (виробник: ПП «Вомонд», м. Калуш, Івано-Франківська обл., Україна), що розфасована під вакуумом в скляні банки масою нетто 115 г і герметично закупорена жерстяними кришками.

На ПП «Вомонд» ікру білкову зернисту червону виготовляють з використанням води питної, солі кухонної, олії соняшнику, філе оселедця, загущувача агар-агару (екстракту з морських водоростей), ароматизаторів «Лосось», «Рибна ікра», консервантів Е 211, Е 202, підсилювача смаку та аромату Е 621, антиоксиданту Е 330 та штучних барвників Е 110, Е 124, про що виробник зазначає на марковані.

Методи дослідження. Для визначення якості ікри білкової червоної зернистої було використано органолептичні і лабораторні методи дослідження. З органолептичних показників визначали зовнішній вигляд, колір, запах, консистенцію, смак.

Зовнішній вигляд продуктів – це комплексний показник, який включає низку таких одиничних показників, як форма, забарвлення (колір), стан поверхні. Під час оцінки зовнішнього вигляду ікри білкової червоної зернистої визначають форму (повинна бути куляста), характер поверхні (гладка), однорідність за розміром, структуру на розрізі. Під час визначення кольору встановлюють різні відхилення від кольору, що є специфічними для конкретного виду продукту. Колір ікри може бути червонуватий, помаранчевий, насичений червоний, залежно від використаної сировини і барвника. Колір повинен бути рівномірний за всією масою ікри. Під час визначення кольору слід враховувати явище кольорового контрасту, що проявляється в тому, що будь-який колір на темному фоні стає більш яскравим, а на світлому фоні – більш темним. Тому при зіставленні фактичного значення кольору з еталоном необхідно створювати однаковий фон. Під час оцінки запаху увагу акцентують на типовості аромату, гармонії запахів, що, в свою чергу, допомагає встановити наявність сторонніх запахів. Беручи до уваги те, що штучна ікра найчастіше ароматизується оселедцевим тузлуком, вона має різкий запах оселедців. Під час визначення консистенції звертають увагу на твердість продукту і обов'язково враховують наявність ніжності чи неприємної грубості. Для визначення консистенції ікри білкової червоної зернистої докладають зусилля – шляхом натискання. Консистенція під час розжовування ікринок має бути пружна, при роздавлюванні з них не повинна виділятися рідина. Під час визначення смаку ікри штучної встановлюють його типовість для даного продукту, а також враховують наявність специфічних нехарактерних смаків та інших сторонніх присмаків. Ікра білкова має бути солоною з гіркуватим присмаком. Якісне визначення смаку пов'язане не тільки з визначенням основних смакових відчуттів (солодкого, кислого, солоного, гіркого) та

їх гармонійного поєднання, але й з дотиком до їжі, що характеризується терпкістю смаку, гостротою, пекучістю, ніжністю

Для більш точної і об'єктивної характеристики ікри білкової зернистої червоної за органолептичними показниками нами було використано балову систему. Сутність даної системи полягає у встановленні залежності між якісною оцінкою показника і відповідною оцінкою в балах. На основі балової оцінки окремих показників визначається загальна балова оцінка товару, яка дозволяє провести градацію його якості. Балові системи часто використовують для оцінки якості товарів [454].

Для оцінки ікри білкової зернистої червоної ми застосували 9-ти балову систему органолептичної оцінки. При цьому максимальна кількість балів за показники, які визначалися, була наступною: зовнішній вигляд – 1 бал, колір – 1 бал, запах – 2 бали, консистенція – 1 бал, смак – 4 бали (табл. 1).

1. Оцінка ікри білкової зернистої червоної за 9-ти баловою системою

Показник	Максимальна кількість балів
Зовнішній вигляд	1
Колір	1
Запах	2
Консистенція	1
Смак	4
Всього	9

Ікра білкова зерниста червона, яка отримала 8–9 балів має відмінну якість, 6–8 – добру якість, 5–6 балів – задовільну якість, а менше 5 балів продукт незадовільної якості.

Профільний метод – це органолептичний метод якісної і кількісної оцінки сукупності властивостей продукту (аромату, смаку, консистенції, зовнішнього вигляду, кольору) за попередньо обраними описовими характеристиками, так званими дескрипторами. Профільний метод ґрунтується на тому, що окремі смакові, нюхові інші відчуття, об'єднуючись, утворюють якісно нове відчуття – смаковитість (флейвор) продукту.

Виділення найбільш характерних для ікри білкової зернистої червоної елементів смаку і запаху дозволяє встановити профілі смаку і запаху продукту, а також вивчити вплив різних факторів (вихідної сировини, технології виробництва, особливостей упаковки, умов зберігання). На першому етапі ми визначали профіль запаху ікри білкової зернистої червоної, а на наступному – профіль смаку. Методика проведення профільного аналізу включає в себе вибір дескрипторів і безпосередньо побудову профілю продукту. Для побудови профілю

⁴⁵⁴ Органолептичні методи визначення якості. URL : <https://docs.google.com/document/d/1SIZ79fANcrsMC11ZMIjxOVchHtbmQUWE8FxFRUEXZuw/edit>.

продукту (або якісної ознаки, дескриптора) дегустаційній комісії, до складу якої входило 5 оцінювачів, було запропоновано кількісно оцінити величини обраних дескрипторів за класичною шкалою. Словесна балова шкала мала наступний вигляд: 0 – ознака відсутня; 1 – ознака ледь відчувається; 2 – ознака має слабку інтенсивність; 3 – ознака помірної інтенсивності; 4 – ознака сильно виражена; 5 – дуже сильна інтенсивність ознаки.

Вміст харчових добавок – барвників Понсо 4R [455] і «Жовтий захід» [456], консервантів сорбату калію і бензоату натрію [457], а також підсилювача смаку глутамату натрію в ікри білкової зернистій червоної визначали за допомогою високоефективної рідинної хроматографії (ВЕРХ). ВЕРХ – найбільш ефективний метод аналізу органічних зразків складної будови. Процес аналізу проби відбувається у два етап – розділення проби на складові компоненти та детекція і вимірювання кожного компоненту. Розділення відбувається за рахунок спеціальної хроматографічної колонки, яка являє собою трубку, заповнену сорбентом [458].

Всі дослідження багаторазово повторювалися, а отримані дані оброблялися математико-статистичними методами, зокрема, було розраховано середнє арифметичне значення, середньоквадратичне відхилення, коефіцієнт варіації. Результати органолептичної оцінки наведено в табл. 2.

2. Характеристика ікри білкової зернистої червоної за органолептичними показниками

Показники	Характеристика досліджуваного зразка
Зовнішній вигляд	кульки правильної форми, цілі, чисті, однорідні за розміром, не злипаються, мають приємний вигляд
Колір	світло-червоний, подібний до натуральної ікри, ікринки однорідні за кольором
Смак	солоний, притаманний даному виду продукту, присутній виражений присмак оселедця, без сторонніх
Запах	добре виражений, приємний запах оселедців, без сторонніх
Консистенція	під час розжовування має пружну структуру, при натисканні рідина не виділяється

На рис. 1 наведено фотографічне зображення досліджуваного об'єкта – ікри білкової зернистої червоної.

⁴⁵⁵ E110 – Желтый «солнечный закат». URL : <http://dobavkam.net/additives/e110>.

⁴⁵⁶ E124 – Понсо 4R, Пунцовый 4R. URL : <http://dobavkam.net/additives/e124>.

⁴⁵⁷ E211 – Бензоат натрия. URL : <http://dobavkam.net/additives/e211>.

⁴⁵⁸ Високоефективна рідинна хроматографія. URL : <http://rcmdc.com.ua/patsientam/obstezhennja-ta-metodiki/visokoeftivna-ridinna-hromatografija.html>.

Рис. 1. Фотографічне зображення зразка ікри білкової зернистої червоної, поданого для дослідження органолептичних показників

Також нами було використано 9-ти балову систему оцінки за п'ятьма основними показниками: зовнішній вигляд, колір, смак, запах, консистенція. Результати балової оцінки досліджуваних зразків ікри білкової зернистої червоної наведено в табл. 3.

3. Результати оцінки ікри білкової зернистої червоної за 9-ти баловою системою

Показник	Середній бал
Зовнішній вигляд	0,73
Колір	0,83
Запах	1,00
Консистенція	0,87
Смак	2,60
Загальна кількість балів	6,03

Таким чином, досліджуваний зразок отримав 6,03 бали, тобто має добру якість. Для отримання оперативного сенсорного профілю складався список оцінюваних дескрипторів. Число дескрипторів отримували шляхом їх попереднього сортування під час загального обговорення дегустаторами. Відбирали найбільш вагомні дескриптори для ікри білкової зернистої червоної.

При визначенні якості ікри білкової кожен експерт самостійно оцінював інтенсивність всіх дескрипторів за 5-баловою шкалою. За отриманими результатами були побудовані профілі смаку і запаху. Найбільш значущими дескрипторами для ікри білкової зернистої червоної було обрано:

- для смаку: гармонійний, приємний, виражений, гіркий, солоний, кислий, гострий, невластивий, загальне враження;
- для запаху: гармонійний, приємний, виражений, рибний, оселедцевий, хімічний, запах олії, невластивий, загальне враження,
- для консистенції: однорідна, пружна, розбориста (відділення ікринок одна від одної), в'язка, тверда, щільна, клейка, деформована (ікринки неправильної форми), прозорість.

На основі розроблених дескрипторів для ікри білкової зернистої червоної було визначено інтенсивність досліджуваних показників якості і побудовано профілограми. На рис. 2 наведено профілограму смаку ікри білкової зернистої червоної.

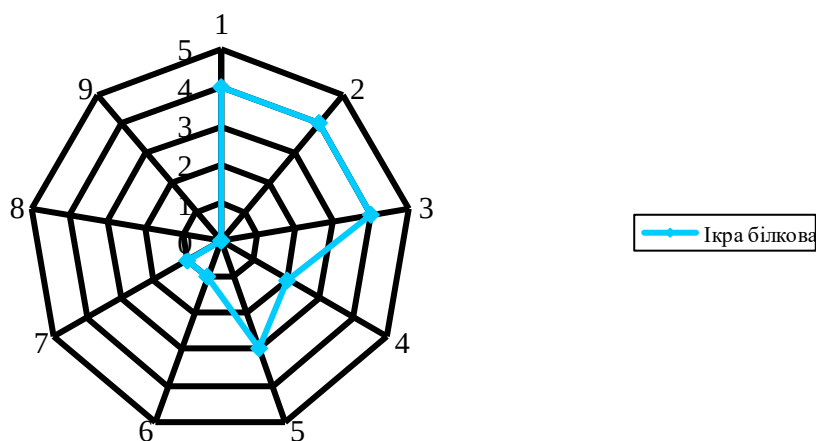

Рис. 2. Профілограма смаку ікри білкової зернистої червоної:

1 – загальне враження, 2 – гармонійний, 3 – приємний, 4 – виражений, 5 – гіркий, 6 – солоний, 7 – кислий, 8 – гострий, 9 – невластивий

Таким чином, досліджуваний зразок ікри білкової зернистої червоної має досить гармонійний, приємний, виражений смак; у смаку помітна гірчинка, продукт помірного солоного смаку. Дегустатори відзначили незначний кислуватий присмак, який не вплинула на позитивне враження від продукту. Гострих і невластивих смаків в ікри білковій не виявлено. Профільний аналіз запаху ікри білкової зернистої червоної наведено на рис. 3.. Як видно з рис. 5 запах ікри білкової зернистої червоної гармонійний приємний, достатньо виражений із запахом риби. Також в продукті було виявлено запах оселедців і ледь помітний хімічний запах.

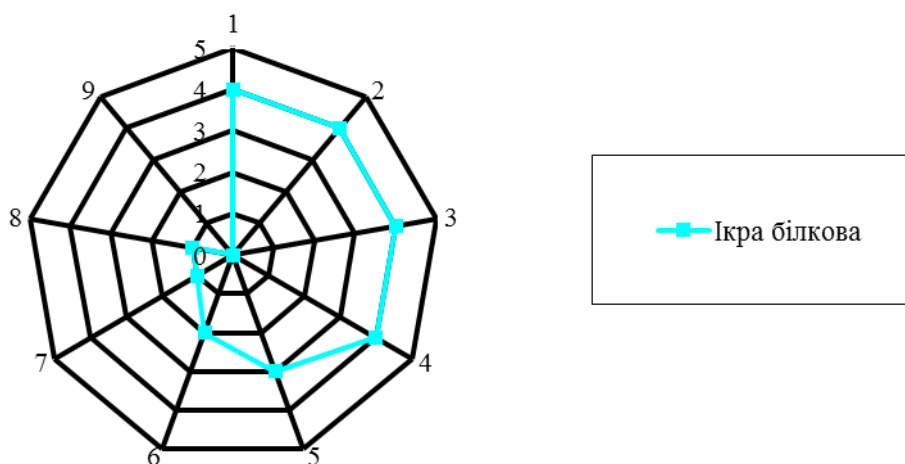

Рис. 3. Профілограма запаху ікри білкової зернистої червоної:

1 – загальне враження, 2 – гармонійний, 3 – приємний, 4 – виражений, 5 – рибний, 6 – оселедцевий, 7 – хімічний, 8 – запах олії, 9 – невластивий.

Профільний аналіз консистенції ікри білкової зернистої червоної наведено на рис. 4.

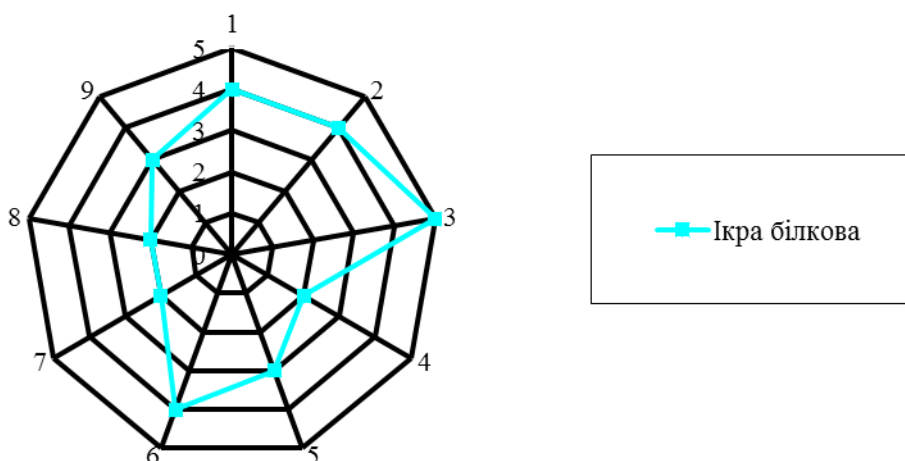

Рис. 4. Профілограма консистенції ікри білкової зернистої червоної:

1 – однорідна, 2 – пружна, 3 – розбориста (відділення ікринок одна від одної), 4 – в'язка, 5 – тверда, 6 – щільна, 7 – клейка, 8 – деформована (ікринки неправильної форми), 9 – прозорість.

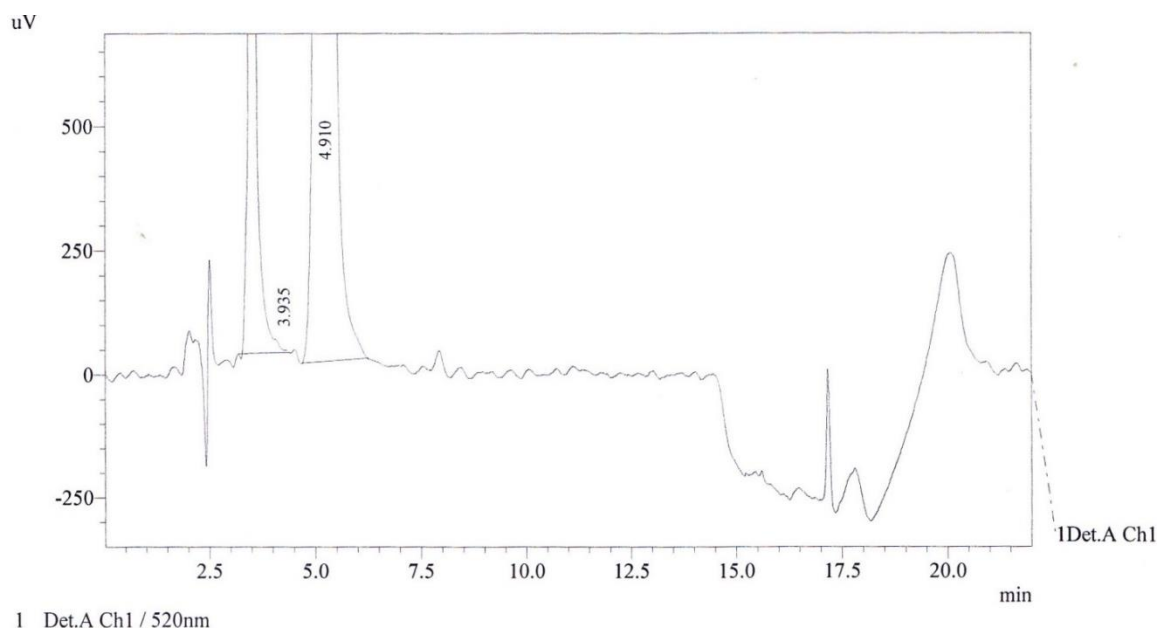
Таким чином, дегустатори відмітили консистенцію ікри білкової зернистої червоної як досить однорідну, пружну, розбористу і щільну. Також під час дегустації було визначено, що консистенція зразка має низьку в'язкість і клейкість, містить мінімальну кількість деформованих ікринок.

Отже, дослідження показали, що профільний аналіз доцільно використовувати як метод дослідження, який дає можливість більш чітко виділити той показник, який найбільше задовольняє споживачів.

В ікрі білкової червоної зернистої було проведено визначення вмісту наступних харчових добавок:

- червоного барвника понсо 4R (E 124);
- жовтого барвника «Сонячний захід» (E 110);
- консерванту бензойної кислоти (похідної бензоату натрію E 211);
- консерванту сорбінової кислоти (похідні сорбату калію E 202);
- підсилювача смаку і аромату глутаміну (або глутамату натрію E 621).

До складу ікри білкової червоної зернистої, відповідно до інформації зазначеної на маркуванні, входять барвники «Понсо 4R» та «Сонячний захід». Хроматограма вмісту наведена на рис. 5.

Quantitative Results

Detector A

ID#	Name	Ret. Time	Area	Height	Conc.
1	Амарант	0.000	0	0	0.000
2	Понсо 4R	3.935	191063	44	0.926
3	Солн закат	4.910	470900	285	5.093
4	Алюра ред	0.000	0	0	0.000
5	Азорубин (Карм)	0.000	0	0	0.000
6	Эритрозин	0.000	0	0	0.000

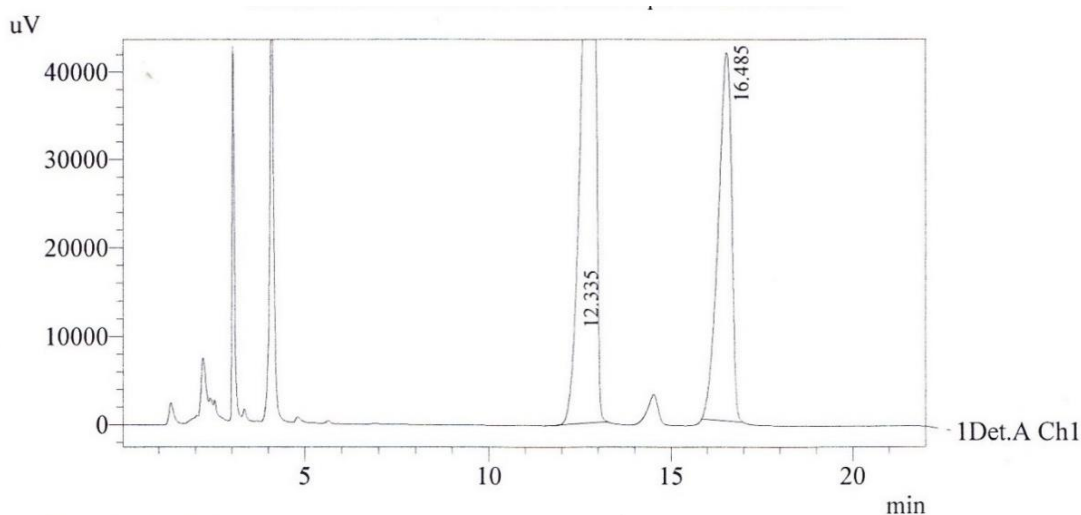
Рис. 5. Хроматограма вмісту барвників «Понсо 4R» та «Сонячний захід» в ікрі білковій зернистій червоній

Провівши розрахунки за спеціальними формулами, отримаємо концентрацію барвника червоного кольору Понсо 4R (1) та барвника жовтого кольору «Сонячний захід» (2):

$$Понсо4R(E124) = \frac{0,926 * 100}{10,191} = 8,9_{мг / кг}, \quad (1)$$

$$"Сонячний \_ захід"(E110) = \frac{5,093 * 100}{10,191} = 49,9_{мг / кг}. \quad (2)$$

Консервантами у складі білкової зернистої червоної ікри є сорбат калію на бензоат натрію. Враховуючи, що в чистому вигляді ці консерванти не нормуються, беруться до уваги кислоти цих речовин. На рис. 6 наведено хроматограму вмісту сорбату калію і бензоату натрію в ікрі білковій зернистій червоній.

1 Det.A Ch1 / 220nm

Quantitative Results

Detector A

ID#	Name	Ret. Time	Area	Height
1	Ацесульфам К	0.000	0	0
2	Сахарин	0.000	0	0
3	Кофеин	0.000	0	0
4	Аспартам	0.000	0	0
5	Бензойная кта	12.335	1986913	10226
6	Сорбиновая кта	16.485	1084094	39624

Conc.
0.000
0.000
0.000
0.000
92.700
96.897

Рис. 6. Хроматограма вмісту сорбату калію і бензоату натрію в ікрі білковій зернистій червоній

Провівши розрахунки отримаємо концентрацію сорбінової (3) та бензойної кислот (4):

$$\text{Сорбат\_калію}(E202) = \frac{96,897 * 100}{10,191} = 950 \text{ мг / кг} , \quad (3)$$

$$\text{Бензоат\_натрію}(E211) = \frac{92,7 * 100}{10,191} = 909 \text{ мг / кг} . \quad (4)$$

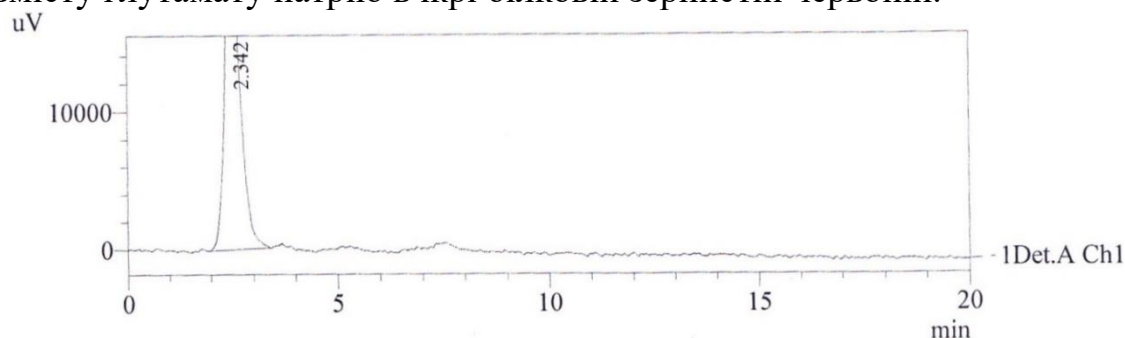
Норма на сорбат калію становить не більше 0,2 %, отже, за формулою (5) можна розрахувати відносний вміст сорбату калію в ікрі білковій зернистій червоній:

$$E211 = (950 / 115000) * 100\% = 0,8\% , \quad (5)$$

де 950 мг – вміст сорбату калію;

115000 мг – маса нетто банки з білковою червоною зернистою ікрою.

Ще однією харчовою добавкою залишається глутамат натрію, який являє собою підсилювач смаку. На рис. 7 наведено хроматограму вмісту глутамату натрію в ікрі білковій зернистій червоній.

1 Det.A Ch1 / 350nm - 450nm

Quantitative Results

Detector A

ID#	Name	Ret. Time	Area	Height	Conc.
1	Glutamin	2.342	601001	11313	6.905
2	Taurin	0.000	0	0	0.000

Рис. 7. Хроматограма вмісту глутамату натрію в ікрі білковій зернистій червоній

Відповідно до розрахунків отримаємо концентрацію глутамату натрію (6):

$$\text{Глутамат\_натрію}(E621) = \frac{6,905 \cdot 100}{10,191} = 678 \text{ мг / кг} \quad (6)$$

Табл. 4 містить дані щодо допустимого добового надходження харчових добавок до організму людини та про фактичну їх кількість в ікрі білковій зернистій червоній (результати отримано під час дослідження). За допомогою даних, наведених в табл. 4, можна розрахувати допустиму добову дозу конкретної добавки для людини з масою тіла 70 кг.

4. Вміст харчових добавок в ікрі білковій зернистій червоній

Харчова добавка	Допустиме добове надходження (ДДН) харчової добавки, мг	Кількість харчової добавки в досліджуваному зразку, мг/кг	Допустима добова доза (ДДД) для людини з масою тіла 70 кг, мг
Е 110 барвник «Сонячний захід»	2,5	49,9	175
Е 124 барвник Понсо 4R	4	8,9	280
Е 202 консервант сорбат калію	25	950	1750
Е 211 консервант бензоат натрію	5	909	350
Е 621 підсилювач смаку і аромату глутамат натрію	120	678	8400

Для знаходження зазначених в табл. 4 показників, була використана формула (7):

$$ДДД = ДДН * М, \quad (7)$$

де ДДД – допустима добова доза, мг;

ДДН – допустиме добове надходження, мг;

М – середньостатистична маса тіла людини (70 кг).

Дані, наведені в табл. 4 пояснюють те, що під час споживання 1 кг ікри білкової зернистої червоної, людина отримує 49,9 мг харчової добавки Е 110. Разом з тим, людина з масою тіла 70 кг може легко вивести з організму до 175 мг даної сполуки за день. Враховуючи дані, наведені в табл. 4, можна розрахувати безпечну для вживання кількість ікри білкової зернистої червоної, залежно від вмісту конкретної харчової добавки (табл. 5).

5. Безпечні для людини щоденні норми споживання білкової зернистої червоної залежно від виду харчової добавки

Харчова добавка	Безпечна кількість штучної ікри на день, кг
Барвник Е 110 «Сонячний захід»	3,5
Барвник Е 124 Понсо 4R	31
Консервант Е 202 сорбат калію	1,84
Консервант Е 211 бензоат натрію	0,385
Підсилювач смаку і аромату Е 621 глутамат натрію	12,38

Для отримання даних, наведених в табл. 5, було використана формулу (8):

$$\text{Кількість (кг)} = ДДД / ГДР, \quad (8)$$

де ДДД – допустима добова доза, мг;

ГДР – гранично допустимий рівень.

Отже, ікра білкова зерниста червона є безпечним продуктом харчування при споживанні її в розрахованих кількостях.

Під час проведення досліджень за органолептичними показниками якості було виявлено, що зразок ікри білкової зернистої червоної має однорідні, пружні, розбористі та щільні ікринки. Також під час дегустації було визначено, що консистенція зразка має низьку в'язкість і клейкість, містить мінімальну кількість деформованих ікринок. За результатами бальної оцінки ікра білкова зерниста червона «Вомонд» отримала 6,03 бали (добра якість).

Під час визначення вмісту харчових добавок – Е 621, Е212, Е 202, Е 110, Е 124, зроблено висновок, що їх кількість знаходяться в межах допустимих норм.

РОЗДІЛ 7

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ, ПІДПРИЄМНИЦТВА

7.1. Проблеми та перспективи впровадження агроінновацій у практику господарювання суб'єктів підприємницької діяльності

*Воронько-Невіднича Т. В., канд. екон. наук, доцент,
Кошулько А. В., Шевченко О. С.
Полтавська державна аграрна академія*

Широке застосування інновацій є необхідною складовою сучасного агропромислового виробництва, вирішенням соціально-економічних проблем АПК, пов'язаних з пошуком механізмів підвищення економічних показників діяльності суб'єктів підприємницької діяльності та забезпеченням населення високоякісною сільськогосподарською продукцією. Інноваційний розвиток агропромислового комплексу означає його трансформацію, що повинна забезпечуватися постійним використанням провідних технологій виробництва і переробки аграрної продукції, нових сортів культур рослин і порід тварин, прогресивних моделей соціально-економічного розвитку, сучасних моделей інформаційних технологій тощо.

Доведено, що інноваційна діяльність виступає одним з важливих чинників зростання доходів виробників, тому у розвитку сільськогосподарського виробництва винятково важливе значення мають інноваційні пріоритети.

Позаяк активізація інноваційної діяльності підприємств є неминучою умовою розвитку економіки, зокрема виробничої сфери, підвищення якості продукції та зростання ринкових можливостей підприємств, виходу нових товарів, а також засобом, за допомогою якого відбувається пристосування до змін у зовнішньому середовищі. Розвиток сільського господарства можливий лише на основі інтенсифікації та впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Загальновідомо, що агроінновація – це нововведення, що реалізується в аграрній сфері. Різні підходи до визначення цього поняття пропонують науковці. Так агроінновацію трактують і як системні впровадження результатів науково-дослідної роботи в аграрну сферу, що приводять до позитивних якісних та кількісних змін у характеристиці взаємозв'язків між техносферою та біосферою, а також поліпшують стан навколишнього середовища, або як результат праці, отриманий завдяки використуванню нових наукових знань, що перетворюють процес функціонування та розвитку виробничо-господарської системи АПК в

напрямі підвищення її ефективності, стійкості [459, 460].

Вважаємо що, агроінновацію можна розглядати як нововведення у галузі сільського господарства (засобів захисту рослин, сортів рослин, порід тварин, технологій вирощування), що супроводжується отриманням комерційного ефекту.

Аналіз ситуації у сфері агроінноваційної діяльності в Україні значно ускладнений практичною відсутністю офіційної інформації щодо стану, характеру й особливостей такої діяльності.

Так, за оцінкою компанії InVenture, лише близько 10 % українських агропідприємств впроваджують високі технології. Крім того, в Україні немає фондів, що спеціалізуються на інвестиціях в agritech-стартапи, а щорічний обсяг інвестицій в подібні українські проекти не перевищує 4 млн дол. США. З іншого боку, за оцінкою асоціації AgTech Ukraine, в Україні налічується близько 70 агростартапів, які виготовляють спеціальні дрони, розробляють системи для автоуправління фермою, GPS-моніторингу, точного землеробства, сервіси для обробки даних. Більш того, деякі з них уже вийшли на зарубіжні ринки. Варто зазначити, що інноваційні технології в агросекторі стають однією з найпривабливіших галузей для підприємців та інвесторів: за останні п'ять років світові інвестиції в agritech-стартапи виросли майже в десять разів і зараз перевищують 3 млрд дол. США на рік [461].

Є очевидним, що майбутнє АПК нерозривно пов'язане із розвитком ІТ-технологій, впровадженням унікальних технологій та інновацій, автоматизацією всіх процесів. Як зазначають фахівці, уже сьогодні великі агрохолдинги здійснюють супутниковий моніторинг у онлайн-режимі, використовувати системи точного землеробства, картування, використовувати GPS-навігацію, безпілотники, впроваджувати мережі метеостанцій, квадрокоптери, власні науково-дослідні центри. Але, на жаль більшість українських сільгоспвиробників поки що лише стоять на порозі впровадження інновацій [462].

Проте, за сучасних умов специфікою впровадження інноваційних технологій в аграрній галузі можна вважати велику різноманітність виробників, починаючи від малого сектору – фермерські господарства (малий бізнес), домогосподарства, сільськогосподарські підприємства різних організаційних форм. Окрім названих суб'єктів господарювання в останні роки створюються великі холдингові об'єднання. Всі ці організаційні структури працюють на орендованих землях з різними

⁴⁵⁹ Жидяк О. Р. Інноваційний розвиток підприємств аграрної сфери: регіональний аспект. *Економіка: реалії часу*. 2012. № 2 (3). С. 165–168.

⁴⁶⁰ Вінніченко І. І. Інноваційна діяльність аграрних підприємств: стан та пріоритети. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1 (5), т. 1. С. 44–48.

⁴⁶¹ В Україні запрацювала платформа для розвитку агроінновацій AGRITECH UNIT. 10.11.2017. URL : <https://kfund-media.com/v-ukrayini-zapratsyuvava-platforma-dlya-rozvytku-agroinnovatsij-agritech-unit>.

⁴⁶² Дорош-Кизим М., Дадак О., Гачек Т. Інновації в аграрному секторі України в контексті розвитку європейської економіки інтеграції. *Науковий вісник ЛНУВМБ*. 2017. № 19 (81). С. 123–128.

площами сільськогосподарських угідь – від 2 до 10 тис. га. У згаданих структурах основоположним засобом виробництва стали землі, орендовані у власників.

Динаміка глобалізаційних процесів висуває проблеми не стільки впровадження, скільки розповсюдження інновацій в агропромисловому комплексі. Передумовами цього є зростання потреб в агроінноваціях, лояльність до провідних технологій, створення нових підприємств, поява нових власників, інвесторів, посилення декларації державної підтримки аграрного сектора економіки країни тощо.

Звернімося до основних проблем, що сповільнюють впровадження та розповсюдження інноваційних технологій, серед яких можливо виокремити: надмірне податкове навантаження провокує зниження темпів розвитку інноваційного підприємництва; недостатнє інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності; відсутність інструментів та дієвих заходів стимулювання інноваційної діяльності підприємництва, зокрема, сучасна система державних замовлень та закупівель, чинне законодавство не сприяють надходженню інноваційної продукції; пасивна позиція держави в питанні дотримання агровиробниками екологічних стандартів (що в усьому світі безпосередньо пов'язано з використанням новітніх технологій та забезпечується прив'язкою бюджетної підтримки виробників до виконання ними умов екологізації їх діяльності за жорсткого контролю та покарання); слабкість організаційного та нормативного забезпечення розвитку суб'єктів господарювання в інноваційній сфері; недоступність кредитних ресурсів для придбання сучасної матеріальної бази; низькі витрати підприємств на науково-дослідні розробки; недостатній ступінь впровадження у підприємствах новітніх інформаційних технологій; відсутність вмотивованості багатьох керівників агропідприємств (насамперед, з числа малих і середніх); низький рівень затребуваності результатів аграрної науки сільськогосподарським виробництвом, занедбаність системи професійно-технологічної освіти; низький рівень захисту інтелектуальної власності, служб сертифікації інноваційної продукції; порівно невисока здатність підприємств до запозичення та освоєння, адаптації новітніх технологій; не інноваційний менталітет населення України, зокрема державного апарату управління, спільноти підприємств; низький рівень платоспроможного попиту на інновації.

Насьогодні підприємства, що займаються вирощуванням рослинницької продукції, переважно використовували такі інноваційні технології, як No-till, Mini-till, точне, органічне землеробство; GPS-моніторинг сільськогосподарської техніки; крапельне зрошення; чизельна обробка ґрунту; механізоване збирання огірків, томатів, моркви, картоплі; використання обприскувача фенного типу при внесенні засобів захисту рослин. Серед інноваційно активних підприємств, що виробляють продукцію тваринництва, переважна

більшість застосовувала процесові інновації (зарубіжні прогресивні технології виробництва молока та відгодівлі худоби, а також вітчизняні прогресивні системи забою та вирощування птиці), а також займалися удосконаленням допоміжних видів діяльності.

Є очевидним, що важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування інноваційного підприємництва відіграє інноваційна інфраструктура. Зокрема, такі її основні елементи, як технопарки, бізнес-інкубатори, технополіси, які сприятимуть виходу інновацій на ринок. На сьогоднішній день інноваційна інфраструктура України ще дуже слабка і характеризується неповнотою, а тому потребує всебічної підтримки з боку держави. До того ж, слід зазначити, що інвестиції та інновації – це лише половина справи, а інша половина полягає у підготовці високопрофесійного персоналу, особливо управлінського. Сучасний менеджер повинен зосереджуватися не лише на дослідженнях чи науково-дослідній діяльності, а й повинен приділяти багато уваги споживачеві нових знань, бути ще й маркетологом, вивчати попит на нововведення [463, 464].

Першочерговими завданнями розвитку інноваційної інфраструктури мають стати формування організацій із просування науково-технічної продукції на ринку інновацій, інформаційно-консультативне забезпечення, експертиза проектів, пропозицій і заявок, розвиток дослідно-виробничої бази, створення фінансово-кредитних структур для фінансування тощо. Тому для аграрних регіонів України реалізація власної інноваційної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва, є єдино правильним способом розвитку [465].

Таким чином, можна визначити основні чинники інноваційного розвитку підприємств аграрної галузі – фінансовий стан, наявність необхідних ресурсів та перспективи розвитку. Отже, подолання існуючої ситуації можливе за рахунок відповідної фінансової підтримки інноваційної діяльності.

Згідно вітчизняного законодавства суб'єктам інноваційної діяльності надається всіляка підтримка з боку держави. Найпопулярнішими шляхами такої підтримки є повне та часткове безвідсоткове кредитування пріоритетних інноваційних проектів, повні та часткові компенсації, державні гарантії та майнове страхування. Для фінансування таких проектів можна використовувати кошти Державного бюджету України, кошти місцевих бюджетів, власні кошти та всі інші джерела фінансування, що не заборонені законом. Як можна побачити,

⁴⁶³ Петренко О. П. Інновації як складова ефективного розвитку зерновиробних та зернопереробних підприємств. *Інноваційно-інвестиційні проблеми*. 2010. № 1. С. 18–21.

⁴⁶⁴ Луньова В. А., Онегіна В. М. Особливості та проблеми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств України. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 175–180.

⁴⁶⁵ Петренко Н. О. Соціально-економічний механізм інноваційного розвитку аграрного сектору України: практичний аспект *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 15 (2). С. 76–80.

держава повністю відкриває всі горизонти для поживавленні інвестиційної діяльності. Успіх проекту залежить на 50 % від вдалих і стабільних інвестицій, тому дії держави на законодавчому рівні позитивно впливають на інвестиційний клімат.

Для ефективного управління інвестиційними проектами та їх фінансуванню було створено Державні інноваційні фінансово-кредитні установи. Ці установи виконують функції держави у плані реалізації інвестиційних проектів та контролюють дотримання всіх бюрократичних процедур, виступаючи при цьому не тільки координатором, але й інформаційним центром для всіх суб'єктів інвестиційної діяльності.

За експертними підрахунками держава Україна має виділяти на підтримку сільського господарства не 6 млрд грн на рік, а 10 млрд євро на рік. Крім того, в країнах ЄС основна маса підтримки йде в розмірі 20–50 тис. євро в «одні руки». Дуже великі субсидії не перевищують 2 % від загального бюджету. Дійсно, держава має захищати саме дрібні і середні господарства, а великі господарства самі собі «дадуть раду», головне їм не заважати [466].

У свою чергу, Н. М. Сіренко зазначає, що результативність інноваційного розвитку підприємств галузі сільського господарства залежить від таких чинників: наявність висококваліфікованих кадрів для досліджень, розробок, виробництва, маркетингу, фінансів та управління; забезпеченість необхідним обладнанням та методиками досліджень; розвиток нових напрямків створення аграрних продуктів і просування інновацій на ринок; техніко-технологічний рівень і стан екологічної безпеки виробничого процесу; особливості розрахунку та контролю над витратами виробництва інноваційного аграрного продукту; співвідношення виробничої та інноваційної сфери в аграрній діяльності підприємства [467].

Підсумовуючи вище наведене, акцентуємо увагу підприємств, що займаються вирощуванням рослинницької продукції, на інноваційні процеси, які сприятимуть збільшенню обсягів виробленої продукції за рахунок підвищення родючості ґрунту, зростання врожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості продукції; подолання процесів деградації та руйнування природного середовища й екологізацію виробництва; зниження витрат енергоресурсів і зменшення залежності продуктивності рослинництва від природних факторів; підвищення ефективності використання зрошуваних та осушених земель; економію трудових й матеріальних витрат; збереження і поліпшення екології. У зв'язку з цим, інноваційна політика у сфері рослинництва повинна будуватися на вдосконаленні методів селекції –

⁴⁶⁶ Прохорчук І. LFM-2018: Драйвери ринку. Інновації. Технологічні рішення майбутнього. 25.09.2018: веб-сайт. URL : <https://www.growhow.in.ua/lfm-2018-drajvery-rynku-innovatsiyi-tehnologichni-rishennya-majbutnogo>.

⁴⁶⁷ Сіренко Н. М. Концептуальні засади інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 1. С. 234–240.

створення нових сортів сільськогосподарських культур, що володіють високим продуктивним потенціалом, освоєнні науково обґрунтованих систем землеробства та насінництва тощо.

Тоді як, для підприємств галузі тваринництва, що зараз характеризується збитковістю функціонування, постійним спадом обсягів виробництва, інноваційні процеси повинні сфокусуватися на підвищенні виробничого потенціалу, в основі якого лежать використання фізіолого-біологічних інновацій, досягнення вітчизняної та світової селекції, що відображають найважливіші напрямки удосконалення селекційно-генетичного потенціалу, від якого безпосередньо залежить рівень продуктивності тварин, ефективне використання кормових ресурсів, освоєння ресурсозберігаючих технологій, спрямованих на підвищення рівня інтенсивності та ефективності виробництва.

Нажаль незважаючи на великий потенціал сільського господарства, основними проблемами підвищення інноваційної активності в АПК є відсутність відповідної державної політики, кризові явища в сільському господарстві, дефіцит та висока вартість фінансових ресурсів. Тому саме інноваційний розвиток є визначальним чинником зростання результативності підприємницької діяльності, підвищення якості продукції, економного і вигідного використання ресурсів тощо. Однак, дослідження переконливо вказують, що малі та середні суб'єкти підприємницької діяльності на сьогодні не мають змоги приділяти достатньої уваги інноваційному розвитку, що, у кінцевому результаті, призводить до їх занепаду, поступової втрати споживачів і конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Розділяємо думку фахівців щодо посилення інноваційної активності виробників аграрної продукції, яке можливе за покращення їх загального фінансового стану, на що мають бути спрямовані першочергові заходи державної аграрної політики. Держава може забезпечити активізацію інноваційної діяльності в галузі також за умов створення і підтримання об'єднань малих господарств і сімейних фермерів як засобу розширення можливостей інвестування таких виробників, просування у їх середовищі науковотехнічних інновацій; активізації діяльності державних академічних і галузевих НДІ щодо співпраці з аграрними підприємствами та покращення поінформованості аграріїв у сфері поширення інновацій.

7.2. Основні засади впровадження енергозберігаючих технологій в рослинництві

*Калініченко О. В., канд. екон. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

Рослинництво є складною еколого-економічною системою, яка базується на використанні трудових, земельних, інформаційних та енергетичних ресурсів. Це вимагає залучення, переважно, вичерпних матеріальних засобів та енергетичних ресурсів, вартість яких постійно збільшується.

У валовому виробництві продукції сільського господарства України на рослинництво припадає близько 45 %. Тут вирощується близько 350 різних видів рослин. Рослинництво є достатньо динамічною галуззю, де проводяться різні меліоративні роботи, удосконалюється спеціалізація та концентрація. Біля 40 % у структурі загальних витрат матеріально-технічних ресурсів при виробництві продукції рослинництва припадає на паливно-мастильні матеріали [468, с. 62].

Перманентне зростання ціни на енергоносії впродовж останнього часу, спонукає вітчизняних товаровиробників впроваджувати енергозберігаючі технології виробництва аграрної продукції [469, с. 3]. Крім того, погіршився стан сільськогосподарських земель в зв'язку з використанням великої кількості мінеральних добрив, засобів захисту рослин, порушенням технології їх застосування, інтенсивною обробкою ґрунтів [470, с. 109].

При недотриманні вимог технології, погіршенні якості робіт, ускладненні погодних умов знижується урожайність та зростає енергомісткість виробництва сільськогосподарських культур на 16,2–42,1 % [471, с. 184].

Енергозберігаючі технології успішно застосовуються в різних агрокліматичних умовах: від холодних регіонів до гарячих тропіків, у посушливих зонах і зонах надмірного зволоження. За технологією нульового обробітку обробляється близько 100 млн га, серед яких 84 % площ знаходиться на американському континенті. Лідерами щодо застосування енергозберігаючих технологій в рослинництві є США, Аргентина, Бразилія, Австралія, Канада. Тільки за нульового обробітку в цих країнах обробляється відповідно 28,4 млн, 18 млн, 17,3 млн, 12 млн, 7,1 млн га. Паралельно з широким освоєнням енергозберігаючих

⁴⁶⁸ Амонс С. Е. Енергоощадні технології виробництва продукції рослинництва в умовах трансформації земельних відносин. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 9. С. 58–73.

⁴⁶⁹ Амбросов В. Я. Ресурсозберігаючі технології – напрям підвищення ефективності виробництва. *Вісник ХНТУСГ. Сер. Економічні науки*. 2010. № 105. С. 3–12.

⁴⁷⁰ Россоха В. В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 107–109.

⁴⁷¹ Гришко В. В., Перебийніс В. І., Рабштина В. М. Енергозбереження в сільському господарстві (економіка, організація, управління). Полтава : ВАТ «Видавництво «Полтава», 1996. 280 с.

технологій в рослинництві відбувається розвиток промислового сектора, що спеціалізується на виробництві ґрунтообробного і посівного обладнання, збиральної техніки для енергозберігаючих технологій, і скорочення виробництва плугів, які не знаходять попиту на ринку [472, с. 6–7].

У кінці ХХ ст. в Європі впроваджуються енергозберігаючі, ресурсозберігаючі, адаптивні, екологічно чисті технології виробництва сільськогосподарських культур. Вони мають забезпечувати високий рівень урожайності сільськогосподарських культур при оптимальних витратах матеріальних ресурсів [473, с. 7].

У країнах Євросоюзу розвиток енергозберігаючого рослинництва дещо обмежено. Головним обмежуючим чинником виступають субсидії, які отримують сільськогосподарські виробники. Користуючись державною підтримкою, фермери Євросоюзу можуть без втрат здійснювати виробництво сільськогосподарських культур, використовуючи різні агротехнології, в тому числі й традиційні. Сильна деградація ґрунту в Європі через ерозії та ущільнення охопила 157 млн га (16 % від площі всієї Європи) [472, с. 7]. Тому, починаючи з 2001 р. в Іспанії, Португалії, Німеччині, Франції фермерам, які застосовують енергозберігаючі технології, надається державна підтримка у вигляді субсидій, які складають до 150 євро/га щорічно [472, с. 8].

Стратегія розвитку сільського господарства Євросоюзу спрямована на глобалізацію і зменшення дотацій та розширення вимог щодо захисту навколишнього середовища, що в свою чергу необхідно для того, щоб фермери стали більш конкурентоспроможними на ринку за рахунок зниження витрат на виробництво і використовували техніку, яка захищає навколишнє середовище, в першу чергу, ґрунти. Реалізація даної стратегії передбачає перехід від традиційного землеробства до енергозберігаючого. При здійсненні такого переходу на придатних для енергозберігаючих технологій землях (81,55 млн га) Євросоюз заощадить 7 млрд євро тільки на паливно-мастильні матеріали та трудові ресурси [472, с. 8].

На даний час більшість країн світу трактує енергозберігаючу технологію як нульову систему обробки ґрунту [474, с. 130].

Для здійснення будь-якого виробництва сільськогосподарських культур є необхідним залучення системи машин (відповідних машин, знарядь та інструментів) із заданими параметрами впливу на властивості орного шару ґрунту та рослин із використанням робочої сили, оборотних засобів (насіння, бензин, дизельне паливо, електроенергія, мінеральні та органічні добрива, пестициди) для виконання послідовних,

⁴⁷² Энергосберегающие технологии возделывания зерновых культур в Республике Беларусь : пособие / Шило И. Н. и др. Минск : БГАТУ, 2008. 160 с.

⁴⁷³ Технологія виробництва продукції рослинництва: навч. посіб. Ч. 2 / Мельник С. І., Муляр О. Д., Кочубей М. Й., Іванцов П. Д. Київ : Аграрна освіта, 2010. 405 с.

⁴⁷⁴ Домуці Д. П., Устиянов П. Д. Енергозберігаючі технології виробництва продукції рослинництва. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2013. Вип. 67. С. 129–134.

взаємопов'язаних технологічних операцій, що забезпечують одержання з одиниці площі максимального виходу сільськогосподарської продукції високої якості за найменших витрат та дотримання екологічних вимог.

Виробництво сільськогосподарських культур слід розглядати як процес, що містить три складові:

1. Послідовність технологічних операцій як завершених частин технологічного процесу, поєднує: 1) основний обробіток ґрунту; 2) весняний обробіток ґрунту та сівба; 3) догляд за посівами; 4) проведення підживлення; 5) збирання та транспортування врожаю.

2. Матеріально-технічні засоби, які необхідні для виконання технологічних операцій – паливно-мастильні матеріали, насіння, добрива, сільськогосподарські машини та знаряддя. Зміна технології відбувається через зміну комплексу взаємопов'язаних операцій із застосуванням відповідної, більш продуктивної системи машин (нових конструкцій машин та знарядь).

3. Кількісно-якісні параметри виконання необхідних технологічних операцій, що регламентуються певними умовами та виконуються системою відповідних машин і знарядь.

Рис. 1. Чинники, що впливають на параметри технології виробництва сільськогосподарських культур
Джерело: авторська розробка.

На технологічні параметри виробництва сільськогосподарських культур впливають природні (рівень ФАР, температурний режим, кількість опадів, природна родючість ґрунту, рельєф місцевості) та штучні чинники (система машин, система сівозмін, сорти та гібриди, прийоми агротехніки) (рис. 1).

Енергозберігаючі технології виробництва сільськогосподарських культур включають послідовність операцій, підібраних так, щоб витрати всіх ресурсів (паливно-мастильних матеріалів, насіння, добрив, гербіцидів, праці) були мінімально необхідними на одержання запрограмованого рівня урожайності.

У енергозберігаючих технологіях виробництва сільськогосподарських культур використовують систему машин та знарядь, призначених для мілкої обробки ґрунту (10–12 см) з використанням машин нового покоління, що забезпечують скорочення сукупних витрат енергетичних ресурсів та витрат праці.

Основні складові енергозберігаючих технологій виробництва сільськогосподарських культур представлено на рис. 2.

Рис. 2. Складові енергозберігаючих технологій виробництва сільськогосподарських культур

Джерело: авторська розробка.

Енергозберігаючі технології виробництва сільськогосподарських культур визначаються як комплекс взаємопов'язаних операцій, що забезпечують мінімум енергетичних витрат у розрахунку на одиницю продукції:

$$EM = \frac{E_c}{Y} \Rightarrow \min, \quad (1)$$

де EM – енергомiсткiсть технологiї виробництва, МДж/ц;

E_c – сукупнi витрати енергетичних ресурсiв на 1 га посiвiв сiльськогосподарської культури, МДж/га;

Y – урожайнiсть сiльськогосподарської культури, ц/га.

Вiдповiдно до залежностi (1), при використаннi енергозберiгаючих технологiй виробництва сiльськогосподарських культур можуть бути вирiшенi наступнi завдання:

1) зменшення сукупних витрат енергетичних ресурсiв на одиницю посiвної площi за незмiнної урожайностi сiльськогосподарської культури:

$$E_c \Rightarrow \min, Y = Y_\alpha, \quad (2)$$

де E_c – сукупнi витрати енергетичних ресурсiв на 1 га посiвiв сiльськогосподарської культури, МДж/га;

Y – урожайнiсть сiльськогосподарської культури, ц/га;

Y_α – урожайнiсть сiльськогосподарської культури при мiнiмумi витрат сукупних енергетичних ресурсiв, ц/га;

2) пiдвищення урожайностi сiльськогосподарської культури за однакових витрат сукупних енергетичних ресурсiв на одиницю площi:

$$E_c = E_\alpha, Y \Rightarrow \max, \quad (3)$$

де E_c – сукупнi витрати енергетичних ресурсiв на 1 га посiвiв сiльськогосподарської культури, МДж/га;

E_α – сукупнi витрати енергетичних ресурсiв на 1 га посiвiв сiльськогосподарської культури при пiдвищеннi рiвня урожайностi, МДж/га;

Y – урожайнiсть сiльськогосподарської культури, ц/га.

3) пiдвищення урожайностi сiльськогосподарської культури при зменшеннi витрат сукупних енергетичних ресурсiв на одиницю площi:

$$E_c \Rightarrow \min, Y \Rightarrow \max, \quad (4)$$

де E_c – сукупнi витрати енергетичних ресурсiв на 1 га посiвiв сiльськогосподарської культури, МДж/га;

Y – урожайнiсть сiльськогосподарської культури, ц/га.

Енергетична ефективнiсть виробництва продукцiї рослинництва досягається шляхом оптимiзацiї сукупних витрат енергiї у розрахунку на одиницю продукцiї рослинництва без погiршення якостi за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище.

Оцiнка енергетичної ефективностi виробництва продукцiї рослинництва дозволяє об'єктивно оцiнити енергомiсткiсть технологiчних операцiй та розробити резерви її зниження за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище. Також можливо

оптимізувати сукупні енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва (табл. 1).

1. Оцінка енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва

Показники	Методика розрахунку
Прямі енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва ($E_{пр}$), МДж	$E_{пр} = \sum_{i=1}^n (E_{di} + E_{mi} + E_{zi} + E_{ui}),$ де E_{di} – витрати енергії, уречевленої у паливно-мастильних матеріалах, електроенергії, МДж; E_{mi} – витрати енергії, уречевленої в насінні, мінеральних та органічних добривах, засобах захисту рослин, МДж; E_{zi} – витрати енергії живої праці, МДж; E_{ui} – витрати енергії, уречевленої в основних засобах виробництва, МДж
Непрямі енергетичні витрати ($E_{нпр}$), МДж	$E_{нпр} = \sum_{i=1}^n (E_{si} + E_{yi} + E_{di}),$ де E_{si} – витрати енергії управлінського та обслуговуючого персоналу, МДж; E_{yi} – витрати енергії на засоби утримання управлінського та обслуговуючого персоналу, МДж; E_{di} – витрати енергії на обслуговування виробничої та соціальної інфраструктури, МДж
Сукупні енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва (E_c), МДж	$E_c = E_{пр} + E_{нпр},$ де $E_{пр}$ – прямі енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва, МДж; $E_{нпр}$ – непрямі енергетичні витрати, МДж
Сукупна енергія, накопичена в продукції рослинництва ($E_{пр.рос}$), МДж	$E_{пр.рос} = \sum_{i=1}^n OB_{пр_i} \cdot K_{пр_i} \cdot e_{пр_i} + \sum_{i=1}^n OB_{пр.пп_i} \cdot K_{пр.пп_i} \cdot e_{пр_i},$ де $OB_{пр_i}$ – обсяг виробленої продукції i-го виду (врожай), кг; $K_{пр_i}$ – коефіцієнт переводу виробленої продукції i-го виду в суху речовину; $e_{пр_i}$ – вміст енергії в 1 кг сухої речовини, МДж; $OB_{пр.пп_i}$ – обсяг виробленої побічної продукції i-го виду, кг; $K_{пр.пп_i}$ – коефіцієнт переводу виробленої побічної продукції i-го виду в суху речовину; n – кількість видів продукції
Енергетичний прибуток виробництва продукції рослинництва (Pr_e), МДж	$Pr_e = E_{пр.рос} - E_c,$ де $E_{пр.рос}$ – сукупна енергія, накопичена в продукції рослинництва, МДж; E_c – сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж
Енергетична рентабельність продукції рослинництва (P_e), %	$P_e = \frac{Pr_e}{E_c} \cdot 100\%,$

Показники	Методика розрахунку
	де $Пр_e$ – енергетичний прибуток виробництва продукції рослинництва, МДж; E_c – сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж
Коефіцієнт енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва (K_{ee})	$K_{ee} = \frac{E_{пр.рос}}{E_c},$ де $E_{пр.рос}$ – сукупна енергія, накопичена у продукції рослинництва, МДж; E_c – сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж. Якщо $K_{ee} < 1$ – виробництво неефективне; 1 – 1,5 – низький рівень ефективності; 1,5 – 2,5 – середній рівень ефективності; $K_{ee} > 2,5$ – високий рівень енергетичної ефективності
Енергомісткість виробництва продукції рослинництва ($ЕМ_{рос}$), МДж/грн.	$ЕМ_{рос} = \frac{E_c}{ВП_{рос}},$ де E_c – сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж; $ВП_{рос}$ – валова продукція рослинництва, грн.
Енерговіддача виробництва продукції рослинництва ($ЕВ_{рос}$), грн./МДж	$ЕВ_{рос} = \frac{ВП_{рос}}{E_c},$ де $ВП_{рос}$ – валова продукція рослинництва, грн.; E_c – сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж

Джерело: дані [475, с. 152–153].

Отже, технології виробництва сільськогосподарських культур розглядаються як процес, що містить наступні складові: 1) послідовний набір технологічних операцій – завершених частин технологічного процесу; 2) матеріально-технічні засоби, які необхідні для виконання технологічних операцій; 3) кількісно-якісні параметри виконання необхідних технологічних операцій.

Енергозберігаючі технології виробництва сільськогосподарських культур визначаються як комплекс взаємопов'язаних операцій, що забезпечують мінімум енергетичних витрат з розрахунку на одиницю продукції. Сукупні енергетичні витрати при виробництві сільськогосподарських культур залежить від кількості і характеру технологічних операцій. Із застосуванням енергозберігаючих технологій виробництва сільськогосподарських культур кількість енергії, що накопичена в урожаї, зростає більшими темпами, ніж енергетичні витрати.

⁴⁷⁵ *Калініченко О. В.* Методичні засади оцінки енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва. *Облік і фінанси*. 2016. № 2 (72). С. 150–155.

7.3. Цифрове сільське господарство: зарубіжний досвід та особливості впровадження й використання в Україні

*Шерстюк Л. М.,
Нездойминого О. Є., канд. екон. наук
Полтавська державна аграрна академія*

У сучасних умовах розвитку економіки необхідним є якісне й ефективне впровадження інформаційних технологій у різні сфери народногосподарської діяльності України.

Аналітична та статистична інформація доводить, що Україну можна вважати аграрно розвинутою країною. 11 % усіх орних земель Європи припадає на Україну. Наша країна здатна забезпечити продовольством близько 140 млн людей, а за умов внесення змін до системи управління аграрним сектором Україна може зайняти передові позиції в Євросоюзі. Однак на цьому шляху існує безліч проблем, які потребують дослідження і вирішення. На сьогодні аграрний ринок нашої планети постійно зростає, а світовий продовольчий кошик поступово переформатовується на користь висококалорійних продуктів, у тому числі м'яса і молока, для виробництва яких потрібно дедалі більше фуражного зерна. За таких умов Україна має колосальний потенціал у розвитку сільського господарства та отриманні конкурентних переваг в міжнародному розподілі праці [476].

Так, виробництво аграрної продукції за 2010–2016 рр. зросло на 34 %, експорт у вартісному вираженні – на 54 %, частка сектора у ВВП країни збільшилася з 7,5 % у 2010 році до 11,6 % у 2016 році.

Найбільше зростання за 2010–2017 рр. спостерігалось у виробництві соєвих бобів, удвічі – насіння соняшнику, в 1,75 разу – зернових і зернобобових.

Вирощування іншої рослинницької продукції, в тому числі працємісткої овочевої та плодово-ягідної, зросло менш суттєво. У тваринництві збільшилося виробництво м'яса – винятково завдяки птахівництву, а виробництво молока та яєць – незначно знизилось (табл. 1) [477].

Слід також відмітити, що частка експорту у виробництві первинної сільськогосподарської продукції зросла з 25 % у 2010 р. до 33 % у 2016 році. У США, для порівняння, частка експорту первинної продукції становить близько 5 % від вирощеного.

Проте, система управління вітчизняного сільського господарства потребує серйозних змін. Аграрні виробники все більше

⁴⁷⁶ Залюбінська Л. М., Скорик М. Л. Перспективи розвитку аграрного ринку України за умов євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 20, ч. 1. С. 163–166.

⁴⁷⁷ Аграрная супер-страна или иллюзия роста. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2017/07/31/627430>.

використовують комп'ютери для можливості отримання необхідної інформації, що сприяє ефективному прийняттю управлінських рішень, направлених на підвищення продуктивності в сільському господарстві.

1. Обсяги виробництва видів аграрної продукції в Україні

Продукція	Одиниця виміру	2010 р.	2016 р.	Зміна, %
Зернові і бобові	млн тон	37,8	66,1	+75
Насіння соняшнику		6,7	13,6	+103
Соеві боби		1,5	4,3	+187
Цукрові буряки		13,7	14,0	+2
Овочі		7,7	9,4	+22
Плодово-ягідні		1,6	2,0	+25
М'ясо		1,9	2,3	+21
Молоко		10,9	10,4	-5
Яйця	млрд штук	16,2	15,1	-7

Інформаційні технології можна розглядати як ефективний інструмент для роботи з інформацією. Вони представляють собою сукупність способів, методів та прийомів використання комп'ютерної техніки в контексті збору, пошуку, обробки, передачі й використання інформації.

Впровадження інформаційних технологій в сільське господарство є одним із способів інтенсифікації [478].

Як свідчать дослідження, відсоток проникнення високих технологій в агросекторі поки що досить низький – близько 10–12 % порівняно зі світовими лідерами – Австралією, США, Ізраїлем, Нідерландами, Канадою, де ІТ-рішення в сільському господарстві використовуються досить широко. Так, 80 % фермерів США певним чином застосовують інформаційні технології в своїй діяльності. В Японії та Південній Кореї використовуються системи для управління мікрокліматом в теплицях, а також системи віддаленого моніторингу, що дозволяє фермерам управляти температурою, рівнем вологості й іншими показниками на відстані. В Німеччині, використання інформаційних технологій в землеробстві дозволило збільшити урожай на 30 %. При цьому затрати на мінеральні добрива знизилися на 30 %, а затрати на інгібітори – на 50 % [479].

Нині в Україні на агоринку популярні такі рішення, як: впровадження систем точного землеробства, аерозйомка з метою контролю якості посівів, ведення історії полів для вибору оптимальної культури, лабораторні дослідження ґрунту для отримання інформації про біохімічний склад. Ці технології дають можливість збільшити врожайність та знизити собівартість продукції завдяки скороченню витрат на паливо, насіння й добрива.

⁴⁷⁸ Кривда Е. В., Крючкова А. В. Применение информационных технологий в отрасли сельского хозяйства. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва*. 2017. Вип. 19. С. 35–41.

⁴⁷⁹ Hub Pages The role of Information Technology in Agriculture. 2016. URL : <http://hubpages.com/food/The-Role-of-InformationTechnology-in-Agriculture>.

Надзвичайним попитом користуються GPS-трекінг техніки і контроль за використанням палива. Впровадження цих систем дозволяє в режимі реального часу відстежувати й автоматизувати переміщення техніки, а також контролювати витрати кожного літра палива [480].

На сьогодні головне завдання аграрних виробників – це підвищення продуктивності сільськогосподарської продукції з можливістю конкурувати не тільки на внутрішньому, але й на зовнішньому ринках збуту.

В рамках «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки», що схвалена розпорядженням КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р, визначено основні цілі цифрового розвитку секторів економіки країни, що мають базуватися на використанні цифрових технологій.

Так, з метою розвитку сільського господарства важливим є впровадження цифрового землеробства – принципово нової стратегії менеджменту, що базується на застосуванні цифрових технологій, та новий етап розвитку агросфери, пов'язаний з використанням геоінформаційних систем, глобального позиціонування, бортових комп'ютерів та смарт-устаткування, а також управлінських та виконавських процесів, здатних диференціювати способи оброблення, внесення добрив, хімічних меліорантів і засобів захисту рослин.

Цифровізація агросектору позитивно вплине і на цифровізацію сільської інфраструктури, зокрема у частині підключення сіл до високошвидкісного Інтернету. Низький рівень розвитку економіки сільських територій України призводить до міграції сільської молоді в міста, високого рівня безробіття та низьких доходів сільського населення, руйнування соціальної та інженерної інфраструктури тощо. Саме тому агропромисловий бізнес заінтересований у використанні інформаційних технологій як на полі, так і у працівників вдома, щоб підвищити якість та умови життя у сільській місцевості, досягти вищих соціальних стандартів.

Цифровізація землеробства та сільського господарства є, зокрема, інструментом масштабної програми цифровізації сіл, підключення їх до цифрових інфраструктур, подолання цифрового розриву та соціально-економічного відродження сільських територій [481].

Сьогодні в світі вся увага приділяється проблемі перенаселення та можливості їх забезпечення природними ресурсами для існування. Агропродовольчий сектор критично важливий в плані забезпечення зайнятості та джерел засобів до існування. Російські експерти в сфері аграрного розвитку стверджують, що будь-яка програма модернізації

⁴⁸⁰ Сільське господарство України очима експертів. URL : <https://smartfarming.ua/ua-blog/selskoe-hozyajstvo-glazami-ekspertov>.

⁴⁸¹ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації від 17 січня 2018 року № 67-р : Розпорядження КМУ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

сільського господарства повинна бути спрямована на вирішення проблеми – нагодувати людей. Комплексна цифровізація сільськогосподарського виробництва дозволить аграріям знижувати витрати на 23 % [482].

Цифровізація змінить всі ланки агропродовольчого ланцюжка. Управління ресурсами будь-якого елементу системи можна буде будувати на засадах оптимізації, індивідуального підходу, розумності та передбачуваності.

Цифрове сільське господарство дозволить створити системи, для яких будуть характерні висока продуктивність, передбачуваність і здатність адаптуватися до змін, в тому числі і до тих, які провокує мінливий клімат. Це, в свою чергу, може сприяти підвищенню рівня продовольчої безпеки, прибутковості і стійкості.

В контексті цілей в області сталого розвитку цифрове сільське господарство здатне за рахунок підвищення продуктивності, ефективного витрачання коштів і використання ринкових можливостей забезпечувати економічні блага, за рахунок розширення комунікацій і більшої інклюзивності – соціальні і культурні блага, за рахунок оптимізації використання ресурсів та адаптації до зміни клімату – екологічні блага.

Проте для впровадження цифрового сільського господарства важливо враховувати ряд факторів:

1. Можливість використання цифрових інновацій залежить від комп'ютерної грамотності та навиків роботи персоналу з цифровими технологіями.

2. Можливість фінансового забезпечення впровадження цифрового сільського господарства, тобто придбання необхідного обладнання, яке дозволить отримувати бажані результати для управління аграрним виробництвом.

3. Готовність підприємств до внутрішніх перетворень, що неминучі через впровадження сучасних цифрових технологій, а також створення підприємств нового типу, для яких буде характерним використання цифрових технологій з метою удосконалення діяльності, розробка нових бізнес-моделей та взаємодія з замовниками та зацікавленими сторонами.

Розглянемо ряд інформаційних технологій, що використовуються в різних країнах та забезпечують тим самим цифровізацію сільського господарства.

Додаток ЕМА-і – це розроблене FAO (Food and Agriculture Organization) додаток для раннього оповіщення, за допомогою якого ветеринари з місць можуть в реальному часі передавати високоякісну

⁴⁸² Давлетшин И., Трофимов А. Цифровой перedel. Преимущества и риски цифровизации сельского хозяйства. *Агро-Инвестор*. 2018. URL : <https://www.agroinvestor.ru/technologies/article/30405-tsifrovoy-peredel>.

інформацію про хвороби тварин. Додаток інтегровано в Глобальну систему інформації про хвороби тварин (EMPRES i), що забезпечує надійне зберігання даних і їх використання країнами. ЕМА-і добре сумісна з національними системами звітності про хвороби тварин. Додаток підтримує спостереження на національному рівні та передачу інформації в реальному часі, сприяє підвищенню ефективності системи раннього попередження та реагування на хвороби тварин, що надає значний позитивний вплив в плані продовольчої безпеки і джерел коштів для існування. Сьогодні додаток ЕМА-і використовується в шести країнах Африки – Гані, Гвінеї, Кот-д’Івуарі, Лесото, Танзанії і Зімбабве.

MyCrop – це заснована на сучасних технологіях ініціатива, націлена на розширення можливостей фермерів за рахунок надання їм інформації, експертного досвіду і ресурсів з метою нарощування продуктивності і прибутковості і, відповідно, підвищення життєвих стандартів. Вона являє собою платформу для спільної роботи дрібних фермерів з опорою на найсучасніші технології (великі дані, машинне навчання, смартфони/планшетні комп'ютери і т. п.), інноваційні бізнес-моделі (сільськогосподарська платформа як послуга) і цілеспрямовані зусилля людей (сільськогосподарські прогнози, продукти і послуги).

MyCrop допомагає фермерам приймати оптимальні рішення і реалізовувати їх: практично в режимі реального часу платформа дозволяє проводити картування земель, планувати вибір культур, створювати плани роботи для окремих господарств і автоматизувати працю з урахуванням погодних умов, якості ґрунтів, даних про хвороби, шкідників і врожаї.

Розроблена компанією «Алібаба» система ET-Agricultural Brain дозволяє, на основі розпізнавання за зовнішнім виглядом, температурою і голосом, визначити стан здоров'я кожної тварини на свинофермі. Крім того, простеживши, як свиноматка спить, чим харчується, штучний інтелект підкаже, чи вагітна вона. Систему вже впровадили провідні свинарські комплекси Китаю. Штучний інтелект дозволяє виявляти хворих кнурів і зводити до мінімуму число небажаних інцидентів. Так, розпізнавання по голосу дозволяє захистити поросят від дорослих особин. На фермі встановлюється безліч датчиків, що збирають інформацію, з урахуванням якої створюються ідеальні умови для зростання поголів'я; одночасно при цьому зменшується ризик людських помилок.

За підрахунками розробника, застосування технологій штучного інтелекту у свинарстві дозволить фермерам на 30–50 % скоротити трудовитрати, знизити потребу в кормах, за рахунок оптимізації умов росту скоротити терміни відгодівлі на п'ять–вісім днів. Впровадження системи у всіх свинарських господарствах Китаю дозволило б країні

заощадити 50 млрд юанів (7,5 млрд дол. США) [483].

В Україні, незважаючи на нестійкі та низькі темпи розвитку інформаційних технологій, все ж деякі використовуються вже у землеробстві, рослинництві та тваринництві. Використовуючи передовий досвід європейських компаній, провідні вітчизняні підприємства такі як «Агрохолдинг Мрія», Холдинг «Кернел Груп», ПАТ «Укрлендфармінг», «Астарта-Київ» активно застосовують інноваційні технології для прийняття ефективних управлінських рішень у сфері виробництва та реалізації аграрної продукції.

В. Білінська, досліджуючи ринок інноваційних технологій, що використовуються в сучасному аграрному секторі України виділила їх певні особливості. В рослинництві дослідник звернула увагу на такі сфери, як селекція, генна інженерія та ГМО, мікрозрошення, органічне землеробство, ІТ-технології, нанотехнології. В тваринництві були виділені такі сфери: біотехнологія, селекційно-племінна робота, системи годівлі, техніко-технологічне забезпечення, ресурсозберігаючі технології [484].

В Німеччині на сьогодні використовуються цифрові технології в сільськогосподарському землеробстві, що дозволяють виявити потребу культур у воді та поживних речовинах. Супутникові та погодні дані, що надходять на підприємства дозволяють приймати правильні рішення про потребу рослин у зрошенні. За допомогою малих автономних GPS-керуючих транспортних засобів фермери мають змогу ефективно розповсюджувати пестициди. Сенсорна і вимірювальна техніка також допомагає в сараї шляхом вимірювання активності, належного годування, доїння, моніторингу здоров'я та ідентифікації окремих тварин.

У тваринництві годування і випас роботів забезпечують автоматичне годування. Тварини помічені і можуть бути зареєстровані індивідуально, в цифровому вигляді. Системи клімат-контролю в стайнях покращують повітря і температуру. Вони особливо популярні в птахівництві та свинарстві. На молочних фермах доїльний робот не тільки точно і індивідуально перевіряє обсяг молока, але і може контролювати параметри здоров'я тварин: якщо індивідуально очікувана кількість молока для окремої корови падає нижче 25 %, тварина перевіряється на здоров'я. При доїнні провідність молока також може бути виміряна. Змінені значення є можливим ознакою захворювань вимені. Автоматичний аналіз інгредієнтів молока також надає інформацію про стан здоров'я і дозволяє проводити раннє лікування. Використання сенсорних і вимірювальних технологій слугує добробуту тварин, мінімізує витрати на лікування і збільшує прибутковість ферми:

⁴⁸³ Трендов Н. М., Варас С., Цзэн М. Цифровые технологии на службе сельского хозяйства и сельских районов : справочный документ. 2019. Рим, FAO, United Nations. С. 11–12.

⁴⁸⁴ Білінська В. Сучасні інноваційні технології в сільському господарстві: основна характеристика та перспективи впровадження. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. 2015. № 7 (172). С. 74–80.

вимір активності також дозволяє фермеру розпізнавати тепло на ранній стадії, і він може координувати запліднення точно в строк. Датчик на хвості контролює спритність і оголошує про наближення пологів. Нашийник датчика вимірює активність повторного вбивства як показник життєздатності корови.

Німецька компанія Baywa пропонує програмовані безпілотники, призначені для яєць паразитичних ос на кукурудзяних полях, для біологічного контролю над шкідниками кукурудзи [485].

Прогнозований дефіцит води до 2030 р. змусив розробників Японії розробити технологію цифрового землеробства IoT & AI для збору та аналізу даних про ведення сільського господарства й навколишнього середовища. Ця технологія дозволяє навіть недосвідченим фермерам впроваджувати такі нематеріальні методи з метою підвищення продуктивності сільського господарства навіть в районах з обмеженим доступом до води [486].

Розглянемо більш конкретно в табл. 2 та 3.

2. Особливості використання сучасних інноваційних технологій у рослинництві

Можливості використання	Проблеми адаптації
Селекція	
– покращення сортових якостей; – підвищення стійкості до ґрунтово-кліматичних умов та шкідників; – значний приріст урожайності; – одержання насіння елітних сортів.	– слабка державна підтримка; – відсутність технологічного оснащення; – потреба у фінансуванні; – відсутність технологій створення вихідного селекційного матеріалу
Генна інженерія та ГМО	
– стійкість рослин до втрат врожаю, хвороб, шкідників; – покращення якості продукції та підвищення рівня врожайності; – стійкість проти гербіцидів; – здатність рослин виробляти власні пестициди; – скорочення процесу догляду та переробки продукції; – економія затрат на вирощування ГМО.	– відсутність нормативно-правового забезпечення; – токсичність генно-модифікованих продуктів; – поява канцерогенних та мутагенних ефектів; – накопичення гербіцидів; – зниження поживних властивостей продукції; – шкідливий вплив на здоров'я людини – пригнічення імунітету, алергічні реакції, мутація тканин тощо.
Органічне землеробство	
– відсутність пестицидів та добрив; – зменшення шкідливого впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище; – відмова від ГМО.	– відсутність законодавчої підтримки; – потреба у державних дотаціях; – проблеми сертифікації продукції; – відсутність біологічних засобів захисту рослин.
Мікрозрошення	
– забезпечення оптимального рівня	– низька державна підтримка;

⁴⁸⁵ Digitale Landwirtschaft: IT für Acker und Stall. URL : <https://biooekonomie.de/digitale-landwirtschaft-it-fuer-acker-und-stall>.

⁴⁸⁶ Digital farming makes agriculture sustainable. URL : <https://www.japan.go.jp/technology/innovation/digitalfarming.html>.

Можливості використання	Проблеми адаптації
вологостійкості в посушливих умовах; – економія поливної води, електроенергії, добрив; – уникнення ерозії ґрунту; – можливість освоєння малопродатних для обробітку земель; – зменшення експлуатаційних витрат; – можливість проведення агротехнічних робіт разом з поливом.	– відсутність фінансування програм з мікрозрошення; – відсутність цільової науково-технічної програми з мікрозрошення; – значна вартість іригаційного будівництва; – відсутність та слабка оновлення парку дощувальної техніки; – висока ймовірність засмічення трубок та пошкодження обладнання.
ІТ технології	
– визначення дійсних посівних площ; – прогнозування продуктивності збору та втрат врожаю; – визначення рівня використання матеріально-технічних ресурсів; – можливість виявлення прихованих від обліку продукції та ресурсів.	– значна потреба у фінансових інвестиціях; – вимагає великого обсягу науково-дослідних розробок; – необхідність висококваліфікованих кадрів, науковців.
Нанотехнології	
– сприяють збільшенню врожайності; – низька токсичність наноматеріалів; – сприяють прискоренню фотосинтезу рослин та озоненню повітря; – підсилення захисних властивостей рослин.	– недостатність знань про механізм дії нанотехнологій та властивостей наноматеріалів; – слабка підтримка розвитку нанотехнологій; – проблеми сертифікації нанопродуктів.

3. Новітні техніко-технологічні рішення в тваринництві

Можливості використання	Проблеми адаптації
Біотехнології	
– збереження генофонду тварин; – покращення здоров'я тварин; – удосконалення якості продуктів тваринництва; – поліпшення продуктивності тварин з використанням селекційних методів розведення; – одержання тварин як донорів внутрішніх органів.	– необхідність проведення науково-дослідних робіт і залучення висококваліфікованого персоналу; – виникнення небажаних мутацій; – зниження здатності до розмноження; – відчуження трансплантованих органів; – можливість передачі інфекцій.
Селекційно-племінна робота	
– удосконалення існуючих і створення нових порід тварин (гібридів); – покращення продуктивних якостей тварин; – використання генетичного потенціалу кращих порід.	– слабкий розвиток селекційно-племінної роботи в Україні; – необхідність залучення фінансових ресурсів; – потреба у підготовці наукових кадрів; – неконтрольований процес результатів селекційної роботи.
Системи годівлі	
– ефективність використання різних режимів годівлі; – зниження втрат корму; – вільний доступ тварин до кормів через сучасну систему їх подачі; – збільшення приросту живої маси; – точність дозування та роздачі кормів.	– необхідність залучення інвестицій; – потреба у кваліфікованому персоналі для управління процесами годівлі; – значна автоматизація процесу подачі кормів; – високий рівень фінансових витрат.

Можливості використання	Проблеми адаптації
Техніко-технологічне забезпечення	
– удосконалення умов утримання та обслуговування тварин; – поліпшення умов праці; – зниження витрат на виробництво одиниці продукції; – поліпшення якості тваринної продукції; – економія ресурсів.	– висока вартість оновлення і модернізації обладнання; – необхідність імпорту сучасних технологічних засобів утримання, годівлі та догляду за тваринами; – високий рівень фізичного зношення вітчизняної техніки; – необхідність поліпшення характеристик матеріалів, що використовуються для обладнання.
Ресурсозберігаючі технології	
– зниження витрат і собівартості; – спеціалізація робіт щодо вирощування та утримання тварин; – підвищення відтворювальної здатності тварин; – ефективна організація відпочинку і раціону тварин; – ефективне використання систем транспортування й утилізації відходів.	– необхідність державної підтримки та стимулювання; – необхідність залучення інвестицій для переоснащення тваринницьких комплексів і птахоферм; – впровадження механізмів автоматизації та комп'ютеризації виробничого процесу; – використання робототехніки; – потреба у перекваліфікації кадрів.

В цілому можна зробити висновок, що цифровізація сільського господарства в Україні потребує активного розвитку, що дозволить знизити затрати на виробництво сільськогосподарської продукції; дасть реальну можливість для пошуку, обробки, аналізу та передачі інформації; забезпечить створення конкурентних переваг вітчизняних агровиробників.

Впровадження нового покоління цифрових технологій для аграрного сектора України є ефективним способом використання організаційних переваг української моделі розвитку сільського господарства, що дозволить суттєво підвищити ефективність інвестицій в АПК.

РОЗДІЛ 8

ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

8.1. Економічні аспекти розвитку аграрних підприємств України

*Дядик Т. В., канд. екон. наук, доцент,
Волошина Є. О., Іванов М. В.
Полтавська державна аграрна академія*

Аграрний сектор – системоутворюючий елемент економіки будь-якої держави, а від його розвитку залежить рівень життя в країні. Всі розвинені країни вкладають в сільськогосподарську галузь значні кошти, субсидують малий бізнес в аграрному секторі. Не зважаючи на те, що сільське господарство забезпечує рівень продовольчої безпеки країни, воно й надалі відзначається нестабільністю та ризикованістю, не гарантує швидких і достатньо великих прибутків. Аграрний сектор економіки України є динамічним, потужним, перспективним та конкурентоспроможним сектором, що постійно нарощує обсяги виробництва, експорту та доходів держави, власників і громадян. Найбільш значною галуззю аграрного комплексу є продовольчий, тому пошук потенцій підвищення результативності аграрних підприємств є неодмінною умовою їх виживання в умовах ринкової економіки та входження України у світову економічну систему.

Соціально-економічний розвиток аграрних підприємств впливає не лише масштаби виробництва валового внутрішнього продукту, а й на стан оточуючого середовища, якість життя народонаселення тощо. Економічний розвиток сучасного підприємства вагомою мірою залежить від відносин власності та форм господарювання, його розмірів; механізму державної підтримки вітчизняного товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках. Зрештою, відродження і соціальний розвиток села з урахуванням сучасних вимог щодо виробничих, побутових, екологічних та санітарно-гігієнічних умов життєдіяльності сільського населення є нагальною потребою та необхідністю. Розвиток аграрного сектора – запорука процвітання економіки будь-якої держави в довгостроковій перспективі. Це обумовлено стабільно високим попитом на сільськогосподарську продукцію. Згідно численних досліджень, вітчизняні споживачі витрачають не менше 50–70 % своїх трудових доходів на придбання продуктів харчування, отже чим швидше розвивається аграрний сектор, тим вище співвідношення якості і ціни реалізованої сільськогосподарської продукції.

Динаміка агропродовольчого експорту демонструвала аналогічний тренд як і решта експортних товарів, проте темпи скорочення агропродовольчого експорту були меншими ніж загального і, не

дивлячись на спад після кризових 2012/13 рр., зростання поставок спостерігалось вже у 2016 р. Історично рекордний обсяг агропродовольчого експорту спостерігався у 2012 р., він склав порядку 17,9 млрд дол. США. Проте цей показник було перевершено – за результатами 2018 р. було реалізовано закордон агропродовольчої продукції на 18,6 млрд дол. США. Таким чином, за останні 10 років експорт агропродовольчої продукції з України виріс в два рази [487].

Виробничий потенціал аграрного сектору України, значно перевищує потреби внутрішнього ринку, він може бути локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції в світову економічну систему та забезпечити стабільну залежність від зовнішніх умов, оскільки Україна є гравцем сировинного ринку, що робить її залежною від світових цін та попиту [488].

1. Динаміка індексів сільськогосподарської продукції підприємств України, 2000–2018 рр., % до попереднього року

Роки	Господарства усіх категорій		
	продукція сільського господарства	з неї продукція рослинництва	з неї продукція тваринництва
2000	109,8	121,3	95,3
2001	110,2	112,3	106,8
2002	101,2	98,5	105,7
2003	89,0	85,9	93,9
2004	119,7	133,1	100,5
2005	100,1	97,5	105,1
2006	102,5	101,8	103,6
2007	93,5	90,9	98,0
2008	117,1	128,6	98,7
2009	98,2	95,3	104,2
2010	98,5	95,9	103,4
2011	119,9	130,4	101,3
2012	95,5	91,9	103,9
2013	113,3	117,9	104,0
2014 ¹	102,2	103,2	99,7
2015 ¹	95,2	94,8	96,3
2016 ¹	106,3	109,9	98,0
2017 ¹	97,8	97,0	100,1
2018 ¹	108,1	110,7	101,5

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано за даними [489].

⁴⁸⁷ Основні показники зовнішньої торгівлі України. URL : http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini (дата звернення: 10.09.2019 р.).

⁴⁸⁸ Сус Т. Й., Прокопишин М. М. Основні напрямки розвитку агропромислового комплексу України в умовах глобалізації. *Modern Economics*. 2017. № 4. С. 114–121. URL : <http://modecon.mnau.edu.ua/issue/4-2017/UKR/prokopyshyn.pdf> (дата звернення: 03.09.2019 р.).

⁴⁸⁹ Державна служба статистики України: Інтернет-видання. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/iosv_u.html (дата звернення: 09.09.2019 р.).

Продовольча безпека прямо пропорційно пов'язана із виробництвом продукції сільського господарства. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства має позитивну динаміку за останній, 2018 р. – господарства усіх категорій збільшили обсяги виробництва порівняно з попереднім роком на 8,1 %, у тому числі сільськогосподарські підприємства – на 12,6 %, господарства населення – на 2,3 % (табл. 1).

За останні п'ять років, коли статистичний облік проводиться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО, це найкращі результати, адже у 2015 р. та у 2017 р. аграрні підприємства скорочували обсяги виробництва порівняно з попереднім роком. По господарствам усіх категорій, у 2017 р. було скорочення на рівні 2,2 %, у 2015 р. проти 2014 р. – зменшення на 4,8 %.

Динаміка обсягів виробництва валової продукції сільського господарства у постійних цінах дозволяє виявити серйозні структурні проблеми, що визначають сучасний стан аграрного сектора економіки України. Позитивним є те, що за період 2010–2018 рр. господарства усіх категорій збільшили обсяги виробництва продукції сільського господарства на 43,7 %, відбулося це більшою мірою за рахунок нарощування обсягів виробництва рослинницької продукції – на 64,7 %, виробництво продукції тваринництва збільшили лише на 5,7% (табл. 2).

2. Динаміка виробництва продукції сільського господарства у постійних цінах підприємствами України, 2010–2018 рр.¹, млн грн

Роки	Господарства усіх категорій		
	продукція сільського господарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2010	187526,1	120591,4	66934,7
2011	225381,8	157561,9	67819,9
2012	216589,8	145843,6	70746,2
2013	246109,4	172131,2	73978,2
2014	251427,2	177707,9	73719,3
2015	239467,3	168439,0	71028,3
2016	254640,5	185052,1	69588,4
2017	249157,0	179474,6	69682,4
2018	269408,1	198658,1	70750,0
2018 до 2010, %	143,7	164,7	105,7

¹ Дані за 2010–2018 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, а також за 2014–2018 рр. без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними [490].

⁴⁹⁰ Державна служба статистики України: Інтернет-видання. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pro_sg/arch_pro_sg_p.htm (дата звернення: 10.09.2019 р.).

Всю сукупність факторів, які впливають на функціонування аграрного сектора економіки, можна уявити у вигляді такого ланцюжка: відсутність адекватної бажанням аграріїв державної підтримки, високий рівень ризиків в аграрному виробництві, низький рівень цін на сільськогосподарську продукцію і диспаритет цін. При цьому поштовх до розвитку, з точки зору аграрного бізнесу і сільського населення, традиційно очікується в першу чергу від держави, через державні інвестиції і систему державних видатків.

В умовах постійного коливання показників ефективності функціонування аграрного сектору економіки України необхідним є безперервний контроль (моніторинг) показників продуктивності праці. Головним критерієм, за яким можливо прослідкувати зміни в рівнях продуктивності праці є темпи її зростання, які у порівнянні зі світовою практикою є значно нижчими. Від рівня оптимізації використання трудових ресурсів значною мірою залежить конкурентоспроможність кінцевого продукту, оскільки ця умова дозволяє збільшити обсяги виробництва продукції, відносно зменшити постійні питомі витрати сукупної праці, що зменшує вартість виробу, відбувається безпосередня трансформація продукту, поява в ньому споживчих цінностей, нового попиту і ринків. Підвищенню продуктивності праці сприяє передусім зацікавленість робітників у результатах виробництва, умови праці, активність розвитку науково-технічного прогресу.

Прикладом високої ефективності та віддачі науки є економічний розвиток Сполучених Штатів Америки. Тут аграрний сектор з року в рік залишається конкурентоспроможним, не дивлячись на високі матеріальні витрати та, зокрема, праці. Продуктивність сільського господарства США швидкими темпами зростала з часу Другої Світової війни, а з 50-х років 20 століття зросла вдвічі. В економіці США протягом 1960–1989 рр. щорічна зміна продуктивності праці становила в окремі роки від -1,9 % до +4,4 %, у тривалому періоді протягом століття приріст коливався в межах 2–3 %. Щорічне збільшення ефективності праці на 2,5 % дозволяє подвоїти виробництво у розрахунку на годину витраченої праці протягом 28 років, а за таких темпів американська продуктивність праці залишається найвищою в світі [491].

Показники ефективності використання трудових ресурсів діяльності аграрних підприємств, зокрема продуктивність праці також мають зростаючу динаміку (табл. 3).

У 2018 р. проти 2017 р. виробництво продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу по господарствам усіх категорій найбільше зросло по Полтавській області – на 25,1 %, на другому місці – по Київській та Кіровоградській області відповідно на

⁴⁹¹ Dale Colyer, P. Lynn Kennedy, R. Paul Krugman et al. Competition in agriculture: the United State in the Word Market. NY. : Food Products Press, 2000. 323 p.

23,1 % та 21,9 %. Зниження даного показника за 2017–2018 рр. відбулось найбільше у Запорізькій області – на 13,6 % та у Донецькій – на 8,6 %. У абсолютному розмірі у 2018 р. найвищий показник продуктивності праці був у Вінницькій області – 14,4 тис. грн у розрахунку на 1 особу, В межах 11–14 тис. грн знаходяться Чернігівська, Черкаська, Хмельницька, Кіровоградська, Полтавська області.

3. Динаміка продукції сільського господарства у постійних цінах розрахунку на одну особу за регіонами України, 2018 р.

Регіони	Господарства усіх категорій		У т. ч. сільськогосподарські підприємства	
	грн	2018 р. у % до 2017 р.	грн	2018 р. у % до 2017 р.
Україна	6374	108,7	3745	113,2
Вінницька	14406	111,7	9663	118,1
Волинська	6837	103,4	3055	111,3
Дніпропетровська	4867	103,1	3000	103,6
Донецька	1663	91,4	932	89,8
Житомирська	9079	112,8	4261	118,2
Закарпатська	3420	107,0	298	112,9
Запорізька	4795	86,4	2619	84,4
Івано-Франківська	4441	101,6	1514	104,8
Київська	3918	123,1	2739	133,0
Кіровоградська	13149	121,9	7936	128,5
Луганська	2290	110,4	1360	105,9
Львівська	4034	104,0	1664	110,3
Миколаївська	8240	106,9	4873	110,7
Одеська	5015	101,3	2989	100,5
Полтавська	12612	125,1	8349	132,2
Рівненська	6245	102,8	2313	110,3
Сумська	10445	112,7	7348	117,9
Тернопільська	9376	104,5	5435	107,2
Харківська	5568	106,5	3128	110,3
Херсонська	10787	101,4	5714	102,3
Хмельницька	11363	103,5	7117	105,6
Черкаська	13421	124,1	10292	125,7
Чернівецька	5246	105,5	1281	110,4
Чернігівська	11983	112,6	8758	117,2

Джерело: побудовано за даними [492].

В умовах ринкових відносин, що характеризуються своєю динамічністю, господарюючі суб'єкти незалежно від форми власності самі планують свою діяльність і перспективи розвитку виходячи з розроблених ними господарських і соціальних завдань, попиту і пропозиції товарів і послуг. Рентабельність – це найважливіша економічна категорія, яка властива всім підприємствам, вона означає

⁴⁹² Державна служба статистики України: Інтернет-видання. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pro_sg/arch_pro_sg_p.htm (дата звернення: 11.09.2019 р.).

прибутковість підприємства і визначається шляхом зіставлення одержуваних результатів (прибутку, валового доходу) з витратами. Будучи узагальнюючим показником економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, рентабельність відображає ефективність використання спожитих виробництвом ресурсів галузі – трудових, земельних і матеріальних, рівень управління та організації виробництва і праці, кількість, якість і результати реалізації продукції, можливості здійснення розширеного відтворення і економічного стимулювання працівників. Таким чином, рентабельність знаходить своє вираження, насамперед в наявності прибутку.

Визначення резервів підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва зводиться, з одного боку, до визначення резервів збільшення грошової виручки від реалізації, а з іншого – резервів зниження собівартості продукції. Тим часом в більшості господарств ця робота ведеться на недостатньому рівні. Складаються великі диспропорції між темпами зростання поголів'я худоби і розвитком кормової бази, темпами зростання виробництва рослинницької продукції і механізацією виробництва, рівнем технічного прогресу в галузі і кваліфікаційної грамотністю кадрів, витратами, що збільшуються, низькою продуктивністю тварин, зниженням врожайності, організаційними формами ведення виробництва і оплатою праці. Отже, показник рентабельності є незамінним показником при поточному плануванні виробництва, а також при визначенні фінансового стану підприємства (табл. 4).

За період 2000–2018 рр. досягнутий рівень рентабельності – в межах 20 % дозволяє забезпечувати лише просте відтворення виробництва. Вище 20 % рентабельність була лише у 2014–2015 рр. Рослинництво є прибутковим за весь досліджуваний період, виробництво продукції тваринництва переважно є збитковим, в тому числі і за 2016–2018 рр. – відповідно на рівні 6,8 %, 1,3 %, 0,3 % збитковості.

Для того щоб аграрний сектор розвивався стрімкими темпами, органи влади повинні більше підтримувати і фінансувати програми з модернізації матеріально-технічної бази аграрних підприємств і приватних фермерських господарств. Подібні інтенсивні заходи дозволять підвищити економічну ефективність сільськогосподарського виробництва. Інтенсивний шлях розвитку аграрного сектора економіки ґрунтується на використанні досягнень науково-технічного прогресу. Він має на увазі активне впровадження в рослинництво і тваринництво передових технологій, що дозволяють значно підвищити ефективність праці фермерів. Крім того, інтенсифікація пов'язана з використанням енергозберігаючих та ресурсозберігаючих винаходів. Держава повинна регулювати розвиток всіх основних елементів економічної системи, створювати умови як для розвитку промисловості, так і для модернізації сільського господарства.

4. Динаміка рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції підприємствах України, 2000–2018 рр., %

Роки	Продукція сільського господарства	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2000	-1,0	30,8	-33,8
2001	18,3	35,8	-6,6
2002	4,9	22,3	-19,8
2003	12,6	41,7	-18,8
2004	8,1	20,3	-11,3
2005	6,8	7,9	5,0
2006	2,8	11,3	-11,0
2007	15,6	32,7	-13,4
2008	13,4	19,6	0,1
2009	13,8	16,9	5,5
2010	21,1	26,7	7,8
2011	27,0	32,3	13,0
2012	20,5	22,3	14,3
2013	11,2	11,1	11,3
2014 ¹	25,8	29,2	13,4
2015 ¹	25,1	44,7	5,4
2016 ¹	10,8	28,3	-6,8
2017 ¹	9,8	20,9	-1,3
2018 ¹	6,9	13,9	-0,03

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними [493].

Сучасний економічний розвиток аграрного сектору економіки – це не просто збільшення масштабів виробництва, це, перш за все, удосконалення якості виробленої продукції та факторів виробництва, поліпшення якісних характеристик економіки в цілому, знаменують перехід на нові рівні розвитку. Тому сучасну модель аграрного сектора економіки, що забезпечує високі темпи розвитку, можна уявити як систему заходів, в основі якої будуть:

- послідовна модернізація аграрного сектора економіки, направлена на: підвищення ефективності, конкурентоспроможності, забезпечення диверсифікації виробництва і значне зростання ресурсного потенціалу, ефективну інтеграцію в економічний простір, сприятливий інвестиційний і підприємницький клімат;

- позиціонування аграрного сектора як виду економічної діяльності, що забезпечує розвиток коопераційних зв'язків, які дозволяють оптимально поєднувати загальноукраїнські та регіональні інтереси;

⁴⁹³ Державна служба статистики України: Інтернет-видання. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/trrv_sgp_u.html (дата звернення: 10.09.2019 р.).

– перехід до принципів організації просторового розвитку аграрної економіки, орієнтованих на активізацію інноваційних складових, збільшення обсягів виробництва високотехнологічної та високоякісної продукції, прискорене впровадження нових технологій, нових видів інноваційної продукції та послуг;

– поетапне підвищення якості життя сільського населення, що забезпечує розвиток здібностей кожної людини, поліпшення умов життя і якості соціальної сфери, щоб вони в більшій мірі відповідали рівню і потребам модернізованої аграрної економіки.

Одним з найважливіших напрямків модернізації економіки є пом'якшення впливу обмежуючих факторів на траєкторію сталого розвитку і забезпечення якнайповнішої реалізації конкурентних переваг. Дійсно, особливістю сучасної моделі сталого розвитку сільських територій є те, що його результати все в меншій мірі визначаються географічним положенням, кліматом, наявністю матеріальних і фінансових можливостей і все в більшій мірі визначаються наявністю нематеріальних ресурсів: умінням використовувати наявні ресурси, ефективністю перетворення ресурсів або здатність господарського комплексу до впровадження нововведень і модернізації, більш того вміння формувати і накопичувати потенціал розвитку. В даному випадку мова йде про перехід від системи управління функціонуванням аграрної економіки до системи управління її розвитком, яке передбачає не стільки кількісне зростання, скільки якісне поліпшення соціально-економічних складових розвитку на основі активного використання інших факторів і ресурсів цього розвитку.

8.2. Управління земельними ресурсами в контексті сталого розвитку сільських територій та продовольчої безпеки

*Зось-Кіор М. В., д-р екон. наук, доцент,
Полтавська державна аграрна академія,
Ільїн В. Ю., д-р екон. наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
Марков Р. В., канд. екон. наук, доцент
Національний інститут стратегічних досліджень*

Оцінювання інтегральної ефективності управління земельними ресурсами, засноване на методичних засадах визначення економічної, соціальної та екологічної ефективності, можливе за допомогою використання прийомів економіко-математичного методу економічних досліджень. Для цього необхідно конкретизувати взаємозв'язок

складових моделі, формалізувати модель, сформувати матрицю нормативних оцінок для переведення значень показників в умовні величини, градувати адміністративно-територіальні одиниці за типологічними ознаками, провести відповідні розрахунки та сформування видів та інтегральні рейтинги.

Для паритетної участі України в міжнародному поділі праці ключовим аспектом є прозорість виробничого процесу для регіональних і глобальних агентів. Земельні ресурси також вступають у глобальні земельні відносини під впливом глобальних деформацій. Предметом цих відносин мають бути відповідність (і можливість її перевірити, наприклад, через міжнародну сертифікацію) якості земельних ресурсів, виробничих технологій і технологій менеджменту із загальноприйнятими нормам, стандартам і правилам. При цьому технології менеджменту мають тут одну з ключових ролей завдяки поєднанню управлінського фактора з природним (матеріально-речовинним) фактором.

Для успішного графічного та формалізованого представлення елементів моделі запропоновано такі умовні позначення:

I. Економічна ефективність:

1.1. ЗЕМЛЕВІДДАЧА (З): додана вартість на 1 га сільгоспугідь (З1); маса прибутку на 1 га сільгоспугідь (З2); різниця між темпом приросту вартості землі та темпом приросту цін на іншу нежитлову нерухомість (З3); різниця між темпом приросту валової продукції і темпом приросту посівних площ (З4); ставка орендної плати (З5).

1.2. ПРОДУКТИВНА ВМОТИВОВАНІСТЬ (ПВ): різниця між рівнем рентабельності сільськогосподарської діяльності та середньою ставкою за депозитними вкладками (ПВ1); рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності (ПВ2); темп приросту прибутку від реалізації сільгосппродукції та послуг (ПВ3); питома вага агродоларів у загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4); обсяг чистого прибутку, що припадає на одного засновника підприємства на рік (ПВ5).

1.3. ДИВЕРСИФІКОВАНІСТЬ (Д): питома вага продукції тваринництва у структурі валової продукції (Д1); питома вага багаторічних насаджень у структурі сільгоспугідь (Д2); частка ріллі домогосподарств, що не була засіяна (Д3); забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств (Д4); економічна активність на селі (Д5).

II. Соціальна ефективність:

2.1. ПРОДУКТИВНІСТЬ (П): кількість населення, яке фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь (П1); різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту землемісткості робочого місця (П2); додана вартість на одного працівника (П3); різниця між темпом приросту продуктивності праці та темпом приросту

заробітної плати (П4); продуктивність праці (П5).

2.2. МОТИВАЦІЯ (М): співвідношення заробітної плати працівника сільського господарства із середньою в економіці (М1); питома вага заробітної плати у доданій вартості (М2); соціальна активність на селі (М3); питома вага бажаючих займатися товарним виробництвом на власній землі (М4); питома вага витрат на соціальні заходи у загальних витратах (М5).

2.3. СТАЛІСТЬ (С): темп приросту чисельності сільських жителів (С1); темп приросту кількості працівників сільського господарства (С2); кількість фермерів на 10000 сільських жителів (С3); кількість працівників на 1000 га сільгоспугідь (С4); темп приросту площі сільгоспугідь громадян (включаючи фермерські господарства) (С5).

III. Екологічна ефективність:

3.1. АНТРОПОГЕННЕ НАВАНТАЖЕННЯ (АН): внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі (АН1); застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі (АН2); використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції (АН3); частка соняшнику та ріпаку в структурі посівних площ (АН4); щільність худоби (АН5).

3.2. ВІДТВОРЕННЯ (В): еколого-агрохімічна оцінка ґрунтів (В1); баланс гумусу (В2); питома вага посівної площі, удобреної органічними добривами (В3); питома вага посівної площі, удобреної мінеральними добривами (В4); коефіцієнт антропогенної навантаженості (В5).

3.3. ГАРМОНІЗАЦІЯ (Г):

– питома вага площі еродованих земель у структурі сільгоспугідь (Г1); припадає органічних господарств на 10 тис. сільгоспдприємств (включаючи фермерів) (Г2); частка сіножатей і пасовищ у загальній площі сільгоспугідь (Г3); питома вага багаторічних трав у структурі посівних площ (Г4); екологічна активність на селі (Г5).

Зважаючи на представлений перелік, зв'язки між досліджуваними вузлами можна представити через прямий і зворотний вплив цього вузла на інші і навпаки. Приклад вузла з економічної складової моделі представлений в табл. 1 (фрагментарно). З даної таблиці видно, що на додану вартість на 1 га сільгоспугідь (З1) прямо впливають маса прибутку на 1 га сільгоспугідь (З2), питома вага агродоларів у загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4), внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі (АН1), застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі (АН2), еколого-агрохімічна оцінка ґрунтів (В1), баланс гумусу (В2), питома вага посівної площі, удобреної органічними добривами (В3), зворотно – коефіцієнт антропогенної навантаженості (В5) та питома вага площі еродованих земель у структурі сільгоспугідь (Г1). При цьому даний показник формує прямий вплив на показники З5, ПВ2, ПВ3, П1, П2, М4, С2, а зворотний – М2 та С5.

1. Взаємозв'язок вузла «Додана вартість на 1 га сільгоспугідь (З1)»

На даний вузол			Даний вузол на		
прямий зв'язок		зворотний зв'язок	прямий зв'язок		зворотний зв'язок
З2	В1	В5	З5	П2	М2
ПВ4	В2	Г1	ПВ2	М4	С5
АН1	В3		ПВ3	С2	
АН2			П1		

Модель для визначення впливу показників на оцінку інтегральної ефективності УЗР заснована на аналізі цих показників, що поділяються на множини (критерії), які включаються до класів – економічних, екологічних та соціальних (видів ефективності).

Позначимо через G_i класи показників: G_1 – економічні, G_2 – екологічні, G_3 – соціальні. Через V_{ij} позначимо множини показників, що включаються до цих класів. Індекс i позначає номер класу, до якого включається дана множина, а індекс j – номер множини в цьому класі. Показники, виражені в балах, позначимо через a_{ijk} , де індекси i та j визначають множину V_{ij} , до якої включається цей показник, а індекс k позначає номер цього показника в цій множині. Через α_{ijk} позначимо вагу показника a_{ijk} у множині V_{ij} , а через β_{ij} – вагу агрегованого показника для множини V_{ij} у класі G_i . Інтегральна оцінка визначається рівністю (1):

$$\Delta = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 \beta_{ij} \sum_{k=1}^5 \alpha_{ijk} a_{ijk}. \quad (1)$$

Перспективи управління земельними ресурсами (далі УЗР) аграрного сектора економіки України, що представлено в авторській методиці через систему нормованих значень показників ефективності, в сучасних умовах мають короткий горизонт прогнозування. Це явище пояснюється посиленням глобалізаційних впливів на всі сфери буття сучасного суспільства, у тому числі і на земельні відносини. Тому, беручи до уваги сучасні загальні тенденції розвитку світової економіки, її аграрного сектора та землекористування зокрема, більш вірогідним є сценарне моделювання при розробці прогнозів економічної, екологічної та соціальної ефективності УЗР сільськогосподарського призначення.

З огляду на вищезазначене, проведено оцінку прогнозних впливів показників економічної ефективності УЗР за даними 2014–2018 рр. моделі визначення прогнозних значень, зміст якої викладено нижче. Нехай λ – довільний показник. Він визначає дві функції на множині всіх показників. Функція $f_{\lambda}(a_{ijk})$ дорівнює 1, якщо зміна показника λ спричиняє зміну показника a_{ijk} , та дорівнює 0, якщо зв'язок між показниками λ та a_{ijk} відсутній. Функція $g_{\lambda}(a_{ijk})$ визначає коефіцієнт регресії показника a_{ijk} на показник λ . Тоді при зміні показника λ на величину Δ_{λ} , зміна інтегральної ефективності УЗР визначається рівністю (2):

$$\Delta = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 \beta_{ij} \sum_{k=1}^5 \alpha_{ijk} f_{\lambda}(a_{ijk}) g_{\lambda}(a_{ijk}) \Delta_{\lambda}. \quad (2)$$

За результатами проведених розрахунків, крім прямих впливів окремих показників на значення агрегованої економічної ефективності УЗР, непрямих впливів зазнали значення агрегованої соціальної та екологічної ефективності УЗР (табл. 2).

2. Карта прогнозних впливів показників економічної ефективності УЗР України за даними 2014–2018 рр.

Показник	Вплив на ефективність			
	економічну	соціальну	екологічну	інтегральну
31	0,194	0,223	0	0,417
32	0,334	-0,004	0	0,330
33	0,060	0	0	0,060
34	0,060	0	0	0,060
35	0,060	0	0	0,060
ПВ1	0,120	0	0	0,120
ПВ2	0,045	0	0	0,045
ПВ3	0,045	0	0	0,045
ПВ4	0,193	0,202	0,008	0,403
ПВ5	0,045	0	0	0,045
Д1	0,119	0,160	-0,023	0,256
Д2	0,045	0	0	0,045
Д3	0,045	0	0	0,045
Д4	0,045	0	0	0,045
Д5	0,045	0	0	0,045

Позитивний вплив доданої вартості на 1 га сільгоспугідь (31) на соціальну ефективність пояснюється збільшенням її абсолютної величини, а відповідно і її структурних елементів, у тому числі і заробітної плати. Заслуговує на увагу зворотний вплив 32 (маса прибутку на 1 га сільгоспугідь) на соціальну ефективність, що пояснюється дуже слабким зв'язком маси прибутку та рівнем заробітної плати й відрахувань на соціальні заходи. Окрім цього, за авторськими дослідженнями, 32 прямо корелює із землемісткістю робочого місця, що означає стабільне скорочення персоналу суб'єктів аграрного сектора економіки. Питома вага агродоларів у загальному обсязі чистої продукції аграрного сектора (ПВ4) має навіть більш вагомий соціальний вплив, ніж економічний, що пояснюється глобалізаційним соціальним впливом, – заробітна плата в країні з відкритою економікою поступово наближується до заробітної плати в країнах, у яких використовуються подібні технології. Окрім цього, перехід зі стадії високої прибутковості на стадію сталої високої прибутковості однозначно позитивно впливає на екологічну складову. Подібна ситуація склалася із питомою вагою продукції тваринництва у структурі валової продукції (Д1).

Соціальна ефективність зазнала впливу через більшу трудомісткість

тваринництва і відповідно – необхідність залучення більшої кількості персоналу до процесу виробництва. Необхідно також сконцентрувати увагу на негативному впливі Д1 на екологічну ефективність, що автор пояснює суттєвим впливом на екологічну ефективність значення показника УЗР на одиницю валової продукції. Оскільки ріст поголів'я худоби в сільськогосподарських підприємствах завжди прямо пропорційний поголів'ю худоби в господарствах населення, величина використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції зазнає ще більшого негативного впливу.

Усього три непрямі впливи викликають показники соціальної ефективності УЗР (табл. 3).

3. Карта прогнозних впливів показників соціальної ефективності УЗР за даними 2014–2018 рр.

Показник	Вплив на ефективність			
	економічну	соціальну	екологічну	інтегральну
П1	0,009	0,164	0	0,173
П2	0	0,060	0	0,060
П3	0	0,060	0	0,060
П4	0	0,060	0	0,060
П5	0	0,082	0	0,082
М1	0	0,120	0	0,120
М2	0	0,045	0	0,045
М3	0	0,045	0	0,045
М4	0	0,045	0	0,045
М5	0	0,045	0	0,045
С1	0,099	0,036	0,022	0,157
С2	0	0,045	0	0,045
С3	0	0,045	0	0,045
С4	0	0,045	0	0,045
С5	0	0,045	0	0,045

Так, кількість населення, яке фактично годує 1 га сільськогосподарських угідь (П1), позитивно відбивається на економічній оцінці через збільшення землевіддачі. Темп приросту чисельності сільських жителів (С1) діє позитивно на економічну ефективність через збільшення питомої ваги валової продукції господарств населення. Відповідно ця причина позитивно вплинула на екологічну ефективність (окрім технологій у землеробстві враховується більша питома вага продукції тваринництва у валовій продукції в господарствах населення).

Найбільше непрямі впливи викликають показники екологічної ефективності УЗР (табл. 4).

Так, збільшення обсягу внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі (АН1) має позитивний вплив на економічну ефективність УЗР через збільшення валового збору, а отже, і сукупних ресурсів

домогосподарств (в даному випадку – зарплати працівників і виплата орендної плати). Використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції (АН3) має позитивний вплив на економічну ефективність УЗР через збільшення землевіддачі, а на соціальну ефективність УЗР – через збільшення продуктивності праці за всіх інших рівних умов. Щодо частки соняшнику та ріпаку у структурі посівних площ (АН4), то, за авторськими дослідженнями, більш диверсифіковані господарства є й більш прибутковими, до того ж, до виробничого процесу можна залучити більше персоналу, що і спостерігаємо на карті впливів.

4. Карта прогнозних впливів показників екологічної ефективності УЗР за даними 2014–2018 рр.

Показник	Вплив на ефективність			
	економічну	соціальну	екологічну	інтегральну
АН1	0	0,144	0,223	0,366
АН2	0	0	0,060	0,060
АН3	0,137	0,156	0,085	0,378
АН4	0,029	0,011	0,191	0,231
АН5	0,173	–0,167	0,683	0,688
В1	0	0	0,120	0,120
В2	0,009	0,055	0,102	0,167
В3	–0,084	0	0,700	0,616
В4	0	0,000	0,080	0,080
В5	0	0	0,045	0,045
Г1	–0,027	0,091	0,096	0,160
Г2	0	0	0,045	0,045
Г3	0	0	0,045	0,045
Г4	0	0	0,172	0,172
Г5	0	0	0,045	0,045

Від’ємний вплив щільності худоби (АН5) на соціальну ефективність УЗР пояснюється занепадом тваринництва, а звідси – набагато меншим рівнем доданої вартості, що припадає на одного працівника. Позитивний же вплив цього показника на економічну ефективність УЗР зумовлений мультиплікативним ефектом від диверсифікації виробництва.

Щодо позитивного впливу балансу гумусу (В2) на економічну та соціальну ефективність, то будь-яке підвищення даного показника означає поліпшення якості земельних ресурсів → урожайності + якості продукції → валового збору + ціни реалізації → доходів всіх агентів земельних інтересів. Питома вага посівної площі, удобреної органічними добривами (В3) має негативний вплив на економічну ефективність УЗР через високу вартість гною та робіт із його внесення та неможливість об’єктивного обрахунку економічного ефекту через його довгостроковий характер.

Зменшення питомої ваги площі еродованих земель у структурі

сітьгоспугідь (Г1) пов'язано з додатковими витратами, що і спричиняє зниження економічної ефективності УЗР, а соціальну ефективність УЗР, навпаки, підвищує через можливості отримання додаткових ресурсів домогосподарствами.

Для прогнозування зміни значення інтегральної ефективності УЗР з використанням запропонованого методичного підходу використано комп'ютерну програму, що з урахуванням взаємовпливів дає можливість розрахувати прогнозний рейтинг впливів показників на оцінку інтегральної ефективності УЗР.

Один із варіантів такого прогнозу представлено у табл. 5. Із-поміж 15 найбільш впливових показників 9 – екологічних, 4 – економічних, 2 – соціальних.

5. Прогнозний рейтинг впливів показників на оцінку інтегральної ефективності УЗР за даними 2014–2018 рр.

Показник	Вплив	Показник	Вплив	Показник	Вплив
АН5	0,688	В1	0,120	Д2	0,045
В3	0,616	М1	0,120	Д3	0,045
З1	0,417	В4	0,080	Д4	0,045
ПВ4	0,403	П5	0,080	Д5	0,045
АН3	0,378	З3	0,060	В5	0,045
АН1	0,366	З4	0,060	Г2	0,045
З2	0,330	З5	0,060	Г3	0,045
Д1	0,256	АН2	0,060	М2	0,045
АН4	0,231	П2	0,060	М3	0,045
Г4	0,172	П3	0,060	М4	0,045
В2	0,167	П4	0,060	М5	0,045
П1	0,167	ПВ2	0,045	С2	0,045
Г1	0,160	ПВ3	0,045	С3	0,045
С1	0,160	ПВ5	0,045	С4	0,045
ПВ1	0,120	Г5	0,045	С5	0,045

Зміст цього прогнозу зводиться до того, що при задаванні зміни одного із показників (наприклад, на 1) на певну величину (в умовних балах оцінки) змінюється значення інтегральної ефективності УЗР. Наприклад, збільшення на 1 бал значення АН1 (щільність худоби) призводить до збільшення на 0,69 балів значення інтегральної ефективності УЗР. Тобто збільшення щільності худоби на 59 % (1 бал значення даного показника дорівнює 59 %) збільшує значення інтегральної ефективності УЗР на 2,89 % (1 бал значення інтегральної ефективності УЗР дорівнює 4,18 %, відповідно 0,69 балів – 2,89 %). Якщо за 2014 р. щільність худоби становила 31,5 ум. гол. на 100 га сільськогосподарських угідь, то абсолютний приріст збільшення на 59 % дорівнюватиме 18,6 ум. гол. на 100 га сільськогосподарських угідь. У перерахунку на корів всю площу сільськогосподарських угідь в Україні це означатиме необхідність збільшення поголів'я на 6501 тис. гол.

Другий за значимістю (чутливістю зміни значення інтегральної ефективності УЗР) показник – ВЗ (питома вага посівної площі, удобреної органічними добривами) – знову-таки пов'язаний із розвитком тваринництва. Це свідчить про те, що неможливо підвищити ефективність УЗР, не диверсифікувавши виробництво, збалансувавши економічну, екологічну та соціальну складового сталого розвитку сільських територій.

8.3. Економічні аспекти розвитку Полтавської області в умовах проведення децентралізації

*Нездойминога О. Є., канд. екон. наук,
Красота О. Г., канд. екон. наук, доцент,
Ходаківська Л. О., канд. екон. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

У квітні 2014 р. в Україні розпочалась реформа децентралізації, в основу якої закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування.

В межах чинної Конституції та з метою ефективною реалізації реформи децентралізації урядом були внесені зміни у Податковий та Бюджетний кодекси України, завдяки чому місцеві бюджети за 2014–2018 рр. зросли на 165,4 млрд грн [494]. Разом з тим прийнято ряд законів:

1) Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» дав змогу за 2015–2018 рр. сформувати 884 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), до складу яких увійшло більше 4000 колишніх місцевих рад. Станом на квітень 2019 р. територія сформованих ОТГ складає більш ніж третину (38,5 %) загальної площі України. У таких громадах проживає понад 9,1 млн людей (що становить 25,7 % від загальної чисельності населення України) [495].

2) Закон «Про співробітництво територіальних громад» дозволив створити механізм вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо. Результатом дії даного закону стало заключення 325 договорів про співробітництво.

3) Закон «Про засади державної регіональної політики» дозволив розширити сферу державної підтримки регіонального розвитку з 0,5 млрд грн в 2014 р. до 19,37 млрд грн у 2018 році. За рахунок цієї підтримки в регіонах та громадах у 2015–2018 рр. реалізовано більше

⁴⁹⁴ Результати першого етапу децентралізації в Україні 2014–2018 роки. URL : <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 20.09.2019 р.).

⁴⁹⁵ Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доповідь / Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін. Київ, 2019. С. 14.

10 тисяч проектів.

Загальними завданнями нового етапу реформи децентралізації в Україні були визначені наступні:

- запровадження нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад і районів;
- передача (децентралізація) повноважень виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежування між рівнями і органами за принципом субсидіарності;
- створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень;
- формування ефективної системи служби в органах місцевого самоврядування (ОМС) та органах виконавчої влади (ОВВ);
- упорядкування системи державного контролю та нагляду за законністю діяльності ОМС;
- розвиток форм прямого народовладдя: виборів, референдумів;
- удосконалення механізму координації діяльності центральних та місцевих ОВВ.

Слід відмітити, що формування ОТГ в цілому в Україні проходить нерівномірно (табл. 1).

1. Кількість сформованих ОТГ станом на 10.05.2018 р. по областях України

Область	К-сть ОТГ	Область	К-сть ОТГ
Вінницька	35	Миколаївська	28
Волинська	41	Одеська	28
Дніпропетровська	60	Полтавська	41
Донецька	10	Рівненська	28
Житомирська	45	Сумська	29
Закарпатська	6	Тернопільська	42
Запорізька	43	Харківська	16
Івано-Франківська	25	Херсонська	27
Київська	9	Хмельницька	41
Кіровоградська	16	Черкаська	26
Луганська	9	Чернівецька	28
Львівська	35	Чернігівська	37

На сьогодні загальним планом, що передбачений на 2019 рік згідно реформи децентралізації є:

- подальше укрупнення районів з урахуванням процесу формування ОТГ та утворених адміністративних округів;
- децентралізація (деконцентрація) повноважень від ЦОВВ;
- перерозподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- законодавче закріплення нового адміністративно-територіального устрою на рівні громад та районів.

Реформа децентралізації створює різні громади за розмірами, населенням, фінансовим потенціалом. Так, у Полтавській області станом

на 01.01.2019 р. сформовано 45 ОТГ (табл. 2) [496].

2. Сформовані ОТГ Полтавської області по районах

Район	ОТГ (міські, сільські та селищні)
Великобагачанський	Білоцерківська, Великобагачанська, Рокитянська,
Гадяцький	Сергіївська, Петрівсько-Роменська, Гадяцька, Краснолуцька
Глобинський	Глобинська,
Гребінківський	Гребінківська,
Диканський	-
Зіньківський	Опішнянська
Карлівський	Ланнівська
Кобеляцький	Бутенківська
Козельщинський	Новогалещинська, Козельщинська
Котелевський	-
Кременчуцький	Недогарківська, Омельницька, Піщанська, Пришибська, Новознам'янська
Лохвицький	Сенчанська, Лохвицька
Лубенський	Засульська,
Машівський	Михайлівська, Машівська
Миргородський	Великосорочинська,
Новосанжарський	Нехворощанська, Драбинівська, Руденківська, Новосанжарська, Малоперещепинська
Оржицький	-
Пирятинський	Пирятинська,
Полтавський	Щербанівська, Мачухівська, Заворсклянська, Коломацька, Терешківська
Решетилівський	Решетилівська,
Семенівський	Семенівська, Оболонська
Хорольський	Клепачівська, Покровсько-Багачанська, Новоаврамівська
Чорнухинський	Чорнухинська
Чутівський	Скороходівська
Шишацький	Шишацька

Відповідно до Розпорядження КМУ від 19 червня 2019 р. № 476-р «Про внесення змін до перспективного плану формування територій громад Полтавської області» протягом наступного періоду виконання реформи децентралізації в Полтавській області має ще сформуватись 20 ОТГ, що об'єднують 159 територіальних громад. Крім того, передбачено також утворення територіальних громад в таких містах, як:

м. Горішні Плавні – Горішньо-плавнівська ОТГ (Горішньоплавнівська, Келебердянська, Салівська територіальні громади);

м. Лубни – Лубенська ОТГ (Лубенська, Калайдинцівська територіальні громади);

м. Миргород – Миргородська ОТГ (Миргородська Біликівська, Вовнянська, Гаркушинська, Дібрівська, Зубівська, Кибинська,

⁴⁹⁶ Децентралізація та формування об'єднаних територіальних громад Полтавської області. URL : <http://www.adm-pl.gov.ua/page/decentralizaciya-ta-formuvannya-obiednanih-teritorialnih-gromad-poltavskoyi-oblasti>.

Петрівцівська, Попівська, Ромоданівська, Слобідська, Хомутецька, Шахворостівська, Ярмаківська територіальні громади);

м. Полтава – Полтавська ОТГ (Полтавська Гожулівська Ковалівська Супрунівська територіальні громади).

З огляду на зміни, внесені Розпорядженням № 476-р, народним депутатом у Полтавській області було запропоновано законопроект нового поділу Полтавської області на райони: Полтавський, Кременчуцький, Миргородський, Лубенський із адміністративними центрами, відповідно, в Полтаві, Кременчуці, Миргороді та Лубнах [497].

На нашу думку, такий укрупнення районів є доречним і забезпечить більш якісного виконання основних завдань реформи децентралізації та поліпшення розвитку громад, життя кожного населеного пункту та окремого громадянина. При поділі Полтавської області на 4 райони врахована територіальна віддаленість районів — найбільшою відстанню є 60 км від найвіддаленішої точки району до центру.

Для формування інфраструктури ОТГ важливим питанням є їх фінансова самостійність. Так, експерти Групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні щоквартально проводять аналіз показників фінансової діяльності ОТГ. Такий аналіз здійснюється за чотирма показниками:

1) власні доходи на одного мешканця (співвідношення обсягу надходжень власних доходів до кількості мешканців відповідної ОТГ);

2) рівень дотаційності бюджетів (співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів ОТГ без урахування субвенцій з державного бюджету);

3) питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ (питома вага видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування в сумі доходів загального фонду без урахування трансфертів з державного бюджету);

4) капітальні видатки на одного мешканця (співвідношення проведених капітальних видатків без урахування власних надходжень бюджетних установ до кількості мешканців відповідної ОТГ).

Аналіз, як завжди, здійснювався з розподілом ОТГ по групах залежно від чисельності їх населення та вперше окремо виділено аналіз ОТГ створених на базі міст обласного значення.

Група 1 – ОТГ з чисельністю населення понад 15 тис. жителів;

Група 2 – ОТГ з чисельністю населення від 10 до 15 тис. жителів;

Група 3 – ОТГ з чисельністю населення від 5 до 10 тис. жителів;

Група 4 – ОТГ з чисельністю населення менше 5 тис. жителів;

Група 5 – ОТГ-міста обласного значення.

За офіційними даними експертного аналізу бюджетів 806 ОТГ України за I півріччя 2019 р. було виявлено, що 14 громад Полтавщини

⁴⁹⁷ Полтавську область планують поділити на 4 райони замість 25. URL : <https://poltava.to/news/52674>.

перебувають у двадцятці лідерів з фінансової спроможності.

У Групі 2 (з чисельністю населення від 10 до 15 тис. жителів) в числі лідерів були виділені такі ОТГ Полтавщини:

Глобинська ОТГ – 5 місце,
Шишацька ОТГ – 7 місце,
Щербанівська ОТГ – 8 місце,
Лохвицька ОТГ – 11 місце,
Гребінківська – 14 місце.

У Групі 3 (з чисельністю населення від 5 до 10 тис. жителів) в числі лідерів були виділені такі ОТГ Полтавщини:

Опішнянська ОТГ – 14 місце,
Михайлівська ОТГ – 16 місце,
Машівська ОТГ – 20 місце.

У Групі 4 (з чисельністю населення менше 5 тис. жителів) в числі лідерів були виділені такі ОТГ Полтавщини:

Драбинівська ОТГ – 3 місце,
Сенчанська ОТГ – 5 місце,
Краснолуцька ОТГ – 8 місце,
Коломацька ОТГ – 13 місце,
Ланнівська ОТГ – 15 місце [498].

За підсумками 2018 року середній показник доходів загального фонду (без трансфертів) на 1-го мешканця по 45-ти ОТГ області склав 3 287,6 грн. Найбільше доходів у розрахунку на 1-го мешканця отримано в Сенчанській ОТГ – 14 502,9 грн, найменше у Заворсклянській ОТГ – 1 111,7 грн.

Серед ОТГ області 20 громад отримують з державного бюджету базову дотацію, 16 перераховують реверсну дотацію. Рівень дотаційності існуючих громад є не надто невисоким, найвищий показник у Заворсклянській громаді, у якої обсяг базової дотації у загальній сумі доходів становить 30,6 %.

Найбільша питома вага видатків на утримання апарату управління у доходах загального фонду (без урахування трансфертів) припадає на бюджет Скороходівської ОТГ – 47,8 %, найменша на бюджет Коломацької ОТГ – 7,4 %.

В середньому, по всіх ОТГ області питома вага заробітної плати у видатках загального фонду становить 69,4 %. Найвищий показник видатків у Новогаleshинській ОТГ – 83,1 %, найнижчий у Краснолуцькій ОТГ – 47,4 % [499].

Знову ж говорячи про розвиток територіальних громад, важливо звернути увагу а питання міжмуніципального співробітництва, що передбачає: делегування виконання окремих завдань; реалізація

⁴⁹⁸ Рейтинг ОТГ Полтавщини за перше півріччя 2019 року. URL : <http://kolo.news/category/vlada/15690>.

⁴⁹⁹ Експерти презентували аналітичні показники виконання бюджетів ОТГ за I-ше півріччя 2019 року у розрізі областей. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/11503>.

спільних проєктів; спільне фінансування (утримання) підприємств, установ та організацій комунальної форми власності; утворення спільних комунальних підприємств, установ та організацій; утворення спільного органу управління.

В умовах об'єднання ОТГ співробітництво може стати ефективним механізмом інтеграції громад між собою. В загальному сутність співробітництва полягає в тому, що територіальні громади на договірній основі об'єднують свої зусилля та ресурси для вирішення існуючих проблем власного розвитку. Головна ж мета співробітництва є поліпшення якості життя членів громади. На сьогодні це ефективний інструмент покращення якості надаваних послуг, удосконалення менеджменту органів місцевого самоврядування.

Статистика свідчить, що саме в Полтавській області ефективно розвивається процес налагодження співробітництва громад (табл. 3) [500].

Основними проєктами щодо розвитку співробітництва територіальних громад Полтавщини можна виділити наступні:

а. Реалізація спільного проєкту «Реконструкція амбулаторії загальної практики сімейної медицини в с. Омельник Кременчуцького району».

б. Створення та утримання трьох ОТГ Кременчуцького району ЦПМСД, комунальної бібліотеки та методичного кабінету.

с. Одним із результатів співробітництва 26 відокремлених сільських рад Полтавщини є реалізація договору про утворення спільної архівної установи Полтавського району.

д. Реалізація договору про співробітництво територіальних громад у формі спільного проєкту «Придбання сміттєвоза та контейнерів для покращення матеріально-технічної бази громад. Спільний крок до чистоти довкілля Пирятинського краю» [501].

Незважаючи на те, що реформа децентралізації активно впроваджується в усіх регіонах України, все ж існують певні проблеми, що зумовлені перш за все економічним, науковим, технічним, інноваційним розвитком кожного з них.

Щодо успішної подальшої фінансової децентралізації, важливим є продовження стабільної та виваженої державної політики, спрямованої на збільшення надходжень та залишення їх лівової частини на рівні громад. Це забезпечить існування бюджетів розвитку, де бюджетні, надходження не тільки зможуть покрити витрати на утримання самого органу місцевого самоврядування, але й дозволять розвивати більш ефективно території.

⁵⁰⁰ Сценарії децентралізації. Що очікує ОТГ після 2020 року. URL : <http://bastion.tv/news/scenariyi-decentralizaciyi-sho-ochikuye-otg-pislya-2020-roku>.

⁵⁰¹ Співробітництво територіальних громад: нові можливості для розвитку. URL : <http://lgdc.org.ua/branch/23/spivrobitnytstvo-terytorialnyh-gromad-novi-mozhlyvosti-dlya-rozvytku>.

3. Співробітництво територіальних громад по областях України

Область	Загальна кількість проектів співробітництва	В тому числі					Кількість громад, що скористалися міжмуніципальним співробітництвом
		ЖКГ	благоустрій	пожежна безпека	освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення	інше	
Вінницька	20	13			6	1	86
Волинська	9	1	1		2	5	27
Дніпропетровська	6	1		2	1	2	14
Донецька							
Житомирська	14				8	6	35
Закарпатська	2		2				4
Запорізька	4			1	2	1	8
Івано-Франківська	10	2	5		2	1	76
Київська	2					2	5
Кіровоградська	3				3		6
Луганська							
Львівська	2		1			1	5
Миколаївська							
Одеська	2	1				1	9
Полтавська	56	18	6	13	10	9	283
Рівненська	1				1		2
Сумська	10	3				7	22
Тернопільська	1					1	2
Харківська	11	7		1		3	44
Херсонська	1					1	2
Хмельницька	2	1		1			12
Черкаська	6	5	1				55
Чернівецька	2	1			1		5
Чернігівська	7				4	3	24
Всього	171	53	16	18	40	44	726

Нажаль практика показує, що керівництво територіальних громад не готове до якісного та ефективного управління. Тому існує нагальна потреба в проведенні бізнес-семінарів, круглих столів, конференцій, практичних заходів в рамках конкретного регіону (Полтавщини, наприклад), забезпечить якісну підготовку кадрів, спроможних в межах можливостей здійснювати управління задля загального розвитку України, її населення.

Для кожної ОТГ необхідно розробити стратегію розвитку на найближчі п'ять років з урахуванням державної підтримки в рамках

діючого законодавства. Звичайно, такі стратегії для ОТГ стануть можливими лише при якісному здійсненні моніторингу, що покликаний забезпечувати повну, своєчасну та достовірну інформацію про процеси, що відбуваються у різних сферах даної адміністративно-територіальної одиниці. Для цього важливим є формування дерева цілей (табл. 4) [502].

4. Дерево цілей ОТГ

Стратегічні цілі	Операційні цілі	Завдання
1. Підвищення економічної спроможності громади	1.1. Покращення можливостей розвитку малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій	1.1.1. Підготовка об'єктів для залучення інвестицій
		1.1.2. Покращення інфраструктури підтримки бізнесу
		1.1.3. Популяризація інвестиційних можливостей
		1.1.4. Розвиток комунальних підприємств
	1.2. Розвиток туризму (історичного)	1.2.1. Створення нових туристичних продуктів
		1.2.2. Популяризація туристичних можливостей
2. Розвиток сільських територій	2.1. Підвищення доходів аграрних виробників	2.1.1. Диверсифікація дрібнотоварного аграрного виробництва, у т.ч. у домогосподарствах
		2.1.2. Підтримка розвитку сільськогосподарської кооперації
	2.2. Розвиток інфраструктури сільських територій	2.2.1. Покращення інфраструктури водозабезпечення та водовідведення сільських територій
		2.2.2. Покращення транспортної доступності для розблокування економічного або соціального розвитку сіл
	2.3. Підвищення якості життя у сільських територіях	2.3.1. Оптимізація мережі освітніх закладів
		2.3.2. Підвищення якості послуг закладів здоров'я
		2.3.3. Підвищення якості послуг закладів культури
		2.3.3. Підвищення інформованості та самоорганізації сільського населення

В той же час процес формування ОТГ так чи інакше торкнеться питання повноважень районів та громад. Тому, вважаємо, що на рівні району мають лишитися лише повноваження, спрямовані на вирішення спільних проблем ОТГ, зокрема, питання утилізації та переробки сміття, спорудження сміттєперероблюючих підприємств, надання медичних

послуг вторинного рівня, будівництво та ремонт доріг, функціонування центрів невідкладної медичної допомоги, пожежної безпеки, тощо.

Нагальним також є питання раціональної побудови структури обласних рад, в яких будуть належним чином розподілені функції та повноваження органів місцевого самоврядування та органами виконавчої влади задля забезпечення прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, мінімізації умов для корупції; безпосередньої участі громад у вирішенні питань місцевого значення, ефективності громадського впливу на прийняття рішень органами місцевого самоврядування; організаційної та фінансової самостійності територіальних громад, представницьких органів місцевого самоврядування, наближення їх можливостей та якості діяльності до європейських стандартів.

В цілому можна зробити висновок, що процес децентралізації в Україні проходить ефективно. За 2015–2018 рр. було сформовано 884 ОТГ, до складу яких увійшло більше 4000 колишніх місцевих рад. В Полтавській області вже сформовано 45 ОТГ, 14 з яких за I півріччя 2019 р. ввійшли у двадцятку лідерів з фінансової спроможності. За обсягами укладених договорів на співробітництво Полтавська область також займає лідируючу позицію. Проте, все ж таки існують певні проблеми в здійсненні реформи децентралізації. Звичайно, вони потребують індивідуального підходу до вирішення з огляду на економічні, соціальні особливості регіону, що може бути реалізований у вигляді якісно підготовлених стратегій розвитку.

8.4. Особливості оцінки енергетичного потенціалу сільських територій

*Яснолоб І. О., канд. екон. наук,
Чайка Т. О., канд. екон. наук,
Зоря О. П., канд. екон. наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія*

Ефективне функціонування та розвиток сільських територій в умовах сьогодення не можливе без забезпечення взамоузгодженості раціональності використання природних ресурсів й соціально-економічної ефективності всіх видів виробництва і господарської діяльності. При цьому забезпечується вирішення важливих екологічних і соціальних проблем, без яких не можна говорити про довгострокову стратегію розвитку сільських територій в Україні.

Розвиток сільських територій, як і всієї держави, має відбуватися до нової світоглядної парадигми, яка є політичною та практичною

моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Ця модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною.

Однією зі складової стратегічного розвитку сільських територій на засадах стійкого розвитку є забезпечення їх енергоефективності й енергонезалежності, що передбачає перехід від традиційної системи енергопостачання і енергозабезпечення до сучасного й ефективного господарювання з використанням наявного енергетичного потенціалу сільських територій.

В сучасному значенні основними складовими енергетичного потенціалу території є: природно-ресурсний й транспортно-енергетичний, виробничий потенціал енергії та трудовий (табл. 1).

1. Складові енергетичного потенціалу території та їх структурні елементи

Складові енергетичного потенціалу	Структурні елементи
1. Природні ресурси й енергетичний потенціал	1. Корисні копалини (вугілля, нафта, газ тощо). 2. Відновлювальні джерела енергії (енергія Сонця, повітряного потоку, органічної біомаси, енергія потоків водою, енергія земних надр, тепло навколишнього середовища, інші джерела, такі як побутове органічне сміття, стічні та каналізаційні води). 3. Придбанні та перероблені енергоресурси (електроенергія, нафтопродукти тощо).
2. Потужності з видобутку корисних копалин шляхом їхньої розробки	1. Підземним та/або відкритими способами переважно для твердих корисних копалин. 2. Фонтування та викачування зі свердловин – для рідких чи газоподібних корисних копалин. 3. Випаровування або суміжні методи – для розчинів.
3. Комплекс потужностей з генерації електроенергії	1. Електроенергії: АЕС, ТЕС, ГЕС, ТЕЦ, ВЕС, СЕС. 2. Теплоенергії: ТЕЦ, котельні.
4. Транспортно-енергетичні мережі	1. Нафтопроводи. 2. Газопроводи. 3. Залізничні й автомобільні дороги, водні шляхи.

Джерело: авторська розробка.

Під природно-ресурсним потенціалом території мають на увазі сукупну продуктивність її природних ресурсів як засобів виробництва та предметів споживання [503]. Розширюють трактування природно-ресурсного потенціалу В. І. Борисевич, П. С. Гейзлер, В. С. Фатєєв та

⁵⁰³ Руденко Л., Лісовський С. Природно-ресурсний потенціал економічного зростання. Вісник НАН України. 2001. № 4. С. 20–32.

представляють його, як сукупність природних ресурсів даної території, умов, явищ та процесів, що використовуються чи можуть бути використані в господарчій діяльності з врахуванням тенденцій науково-технічного прогресу [504].

Можна відокремити такі структури природно-ресурсного й енергетичного потенціалу: компонентну, функціональну, територіальну і організаційну. Компонентна структура характеризує внутрішні та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо); територіальна – різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів; організаційна – можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів. Функціональна структура природно-ресурсного й енергетичного потенціалів відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій та певних господарських комплексів [505].

Важливим елементом енергетичного потенціалу є транспортно-енергетичний потенціал, що відрізняється своєю специфікою та включає в себе транспортні енергетичні мережі (нафтопроводи, газопроводи, залізничні та автомобільні дороги, водні шляхи). Ефективне функціонування, динамічний розвиток та збалансованість транспортного комплексу є необхідною умовою високих темпів регіонального економічного росту.

Наявність в регіоні енергетичної бази, що представляє собою комплекс потужностей для генерації енергії, характеризується регіональним виробничим потенціалом енергії (потенціалом генерації енергії). Раціональне розміщення енергетичної бази враховує наближеність її до природних ресурсів і споживачів, що взаємопов'язані між собою комплексом транспортних енергетичних мереж.

Поряд зі структурою енергетичного потенціалу територій доцільно відокремити чинники, які впливають на його формування та використання, а отже зумовлюють ефективність або неефективність споживання вироблених на певній території енергоресурсів (рис.).

Ми погоджуємося, що для оцінки енергетичного потенціалу території доцільніше поділяти його не за видами енергії, як це традиційно відбувалося, а за природньо-типологічною класифікаційною ознакою [506] – видом енергетичного ресурсу (сонячна радіація, космічне випромінювання, енергія морських припливів і відпливів, геотермальні і утилізовані за допомогою теплових насосів, потенційні і кінетичні повітря, води (льоду) і гірських порід (у тому числі енергія тиску і різниці тисків), атмосферна електрика, земний магнетизм,

⁵⁰⁴ Борисевич В. И., Гейзлер П. С., Фатеев В. С. Экономика региона : учеб. пособие. Минск : БГЭУ, 2002. 432 с.

⁵⁰⁵ Коваленко Т. О. Оцінка енергетичного потенціалу та напрямок його підвищення для Запорізької області. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1870>.

⁵⁰⁶ Тойменцова И. Ч., Стахив О. А. Классификация энергетических ресурсов по Н. Ф. Реймерсу. Научная дискуссия: вопросы экономики и управления : сб. материалов XXXI Междунар. заочн. науч.-практ. конф. Москва : Международный центр науки и образования, 2014. № 10 (31). С. 90–96 .

енергія природного атомного розпаду і спонтанних хімічних реакцій, біоенергія (включаючи біогаз, енергію згоряння органічного палива – дров, очерету тощо), термічно-енергетичні, радіаційні й електромагнітні забруднення, нафта, природний газ, вугілля, торф, сланці, енергія штучного атомного розпаду і ядерного синтезу).

Рис. Чинники, що впливають на формування та використання енергетичного потенціалу територій

Джерело: авторська розробка.

Потенціал паливних мінеральних ресурсів прийнято оцінювати за ступенем достовірності визначених запасів [507], а потенціал ресурсів, які беруть участь у постійному кругообігу речовин чи потоці енергії – за ступенем збільшення обмежень розвитку продуктивних сил: теоретичний потенціал, потенціал перетворення, технічно досяжний, економічно доцільний, соціально-екологічний (потенціал стійкого природокористування) [508].

Потужності з видобутку та генерації, транспортуванні та передачі енергії поділяють за наступними групами: працюючі, тимчасово непрацюючі, встановлені, заплановані до вводу.

Більшість проведених оцінок енергопотенціалів різних територій включають тільки одну оцінку: або тільки на основі традиційних енергетичних ресурсів, або тільки на основі нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії (НВДЕ). Як показує досвід багатьох країн, саме НВДЕ вносять вагомий вклад у енергозабезпечення території, тому визначення точної оцінки його енергетичного потенціалу (можливостей і обмежень) дозволить більш оптимально проводити планування розвитку енергетики і економіки окремих територій та країни [509].

⁵⁰⁷ Інструкція із застосування класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ вугілля, 2004. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1419-04>.

⁵⁰⁸ World in Transition: Towards Sustainable Energy Systems / German advisory council on global change, 2003. URL : http://www.wbgu.de/fileadmin/templates/dateien/veroeffentlichungen/hauptgutachten/jg2003/w_bgu_jg2003_engl.pdf.

⁵⁰⁹ Тойменцова І. Ч. Енергетичний потенціал регіону: визначення та оцінка складових. Вісник СумДУ. Сер. Економіка. 2004. № 3. С. 27–32.

Однак, оскільки сьогодні тенденції розвитку світової енергетики ґрунтуються на розширенні використання нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії (сонячного випромінювання, вітру, промислових теплових викидів і тепла Землі, гідроенергії малих рік, біомаси тощо), то саме розвиток енергоефективності й енергезалежності сільських територій повинен здійснюватися за цим напрямом. При цьому в Україні існують певні особливості в оцінці енергетичного потенціалу НВДЕ:

1. Вітровий енергетичний потенціал.

Наразі в Україні відсутня методика, яка б враховувала природні умови, в тому числі рельєф та ландшафт, на основі багаторічних базових метеостанцій. Потужність вітроустановки розраховується за формулою [510, с. 195]:

$$P = C_p A \frac{\rho v_o^3}{2}, \quad (1)$$

де C_p – коефіцієнт потужності (параметр, що характеризує використання вітроколесом енергії вітрового потоку);

v_o – швидкість вітру, м/с;

ρ – щільність повітря;

A – площа вітроколеса, м².

Як правило, середньорічна потужність, що знімається з одиниці площі вітроколеса пропорційна C_p , щільності повітря ρ і кубу середньої швидкості $\bar{v}$, тобто $P \sim C_p \rho (\bar{v})^3$.

Максимальна проектна потужність вітроенергетичної установки визначається для деякої стандартної швидкості вітру – орієнтовно 12 м/с, при цьому потужність, що знімається з 1 м² описаної площі складає 300 Вт при значенні C_p від 0,35 до 0,45. В районах із сприятливими вітровими умовами середньорічне виробництво електроенергії складає 25–33 % його максимального проектного значення. В Україні технічні запаси вітроенергії складають 50,6 млн т ум. п. на рік [511].

2. Низькопотенційне тепло ґрунту і води.

Сонячна енергія, поглинута земною поверхнею, формує температурний режим шару ґрунту від 10 до 20 м, в залежності від ґрунтово-кліматичних умов місцевості, нижче якого знаходиться ґрунт, що не піддається сезонним температурним коливанням. Коливання температури шарів ґрунту запізнюється в часі відносно коливань температури зовнішнього повітря, і на певній глибині максимальні температури в ґрунті спостерігається в найбільш холодну пору року.

⁵¹⁰ Твайделл Дж., Усїр А. Возобновляемая политика энергии ; пер. с англ. Москва : Энергоатомиздат, 1990. 392 с.

⁵¹¹ Райхенбах Т. М. Енергетичний потенціал нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії. Університетські наукові записки. 2010. № 2 (34). С. 332–339. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2010_2_49.pdf.

Ефективність системи збору низькопотенційного тепла ґрунту і тепло насосної системи теплохолодоспоживання визначається коефіцієнтом трансформації теплоти $K_{\text{ТР}}^{\text{Р}}$:

$$K_{\text{ТР}}^{\text{Р}} = \frac{T_k \eta_{\text{ТН}}}{T_k - T_0}, \quad (2)$$

де $\eta_{\text{ТН}}$ – ККД теплового насоса, що враховує незворотні втрати при стисненні робочого агента в компресорі і при розширенні в детандері. На стадії технічного проектування приймається $\eta_{\text{ТН}} = 0,7-0,8$;

T_k – температура конденсації пари робочого тіла в конденсаторі теплового насоса;

T_0 – температура кипіння робочого тіла у випаровувачі теплового насоса.

Застосування теплонасосних систем теплохолодопостачання з використанням низькопотенційного тепла ґрунту ефективно за тепловою економічністю в порівнянні з традиційними системами при значеннях реального коефіцієнта трансформації теплоти

$K_{\text{ТР}}^{\text{Р}}$, перевищуючого наступні величини: для електроопалення – 1; для теплопостачання від районних котельнь – 2,8; для теплопостачання від ТЕЦ – 3,7.

Тепло верхніх шарів землі може бути для індивідуальних і багатоквартирних будинків, а також ґрунтових котельнь до 1 МВт. Стандартні системи, що експлуатуються закордоном, здатні забезпечити 30–40 кВт/год (м²/рік) [512, с. 123]. Потенційні можливості цього виду енергії в Україні складають біля 144 млрд кВт год. на рік.

3. Тепло стічних вод. Стічні води так само, як і зовнішнє повітря, є низькотемпературним джерелом тепла, яке зручне для використання тепловими насосами. Стічні води при температурі близько 20 °С літом і рідко менше +8 °С зимою, є, як правило, у всіх містах.

Сезонний коефіцієнт перетворення тепла у великих опалювальних системах досить високий (2,5–3,5). Теоретично кількість рекуперованого тепла може бути співставимою з повним енергоспоживанням на виробництво гарячої води.

4. Гідроенергетичні ресурси України. Україна належить до зони нижчесередньої забезпеченості водними ресурсами (2,6 м/сек. км²). Потенційні ресурси малих рік України оцінюються в 17,4 млрд кВт год., технічний потенціал – в 6,4 млрд кВт год., а економічний – 1,5–2 млрд кВт. год. Тобто, якщо раціонально використовувати цей потенціал, то можна подвоїти виробництво гідроелектроенергії.

5. Геотермальні ресурси. Україна має величезні запаси цих ресурсів, які оцінюються у 600 млрд т. у. п. За нинішнього рівня споживання палива цього достатньо на 2 тис. років. Головним гальмом у

⁵¹² Энергосберегающие технологии в современном строительстве ; пер. с англ. Ю. А. Матросова, В. А. Овчаренко / под ред. В. Б. Козлова. Москва : Стройиздат, 1990. 296 с.

використанні геотермальної енергії є відсутність достовірних геологічних даних, необхідних для обґрунтування будівництва об'єктів. Пріоритетне завдання на найближчу перспективу – це геологічна розвідка на геотермальні ресурси та будівництво пілотних об'єктів. Всі необхідні умови, окрім фінансових, для прискореного розвитку геотермальної енергетики в Україні є.

6. Біопаливо. Основа біомаси – органічні з'єднання вуглеводню, який в процесі поєднання з киснем при згоранні або в результаті природного метаболізму виділяють тепло. Шляхом хімічних або біохімічних процесів біомаса може бути трансформована в такі види палива, як газоподібний метан, рідкий метанол, тверде дерев'яне вугілля. При згоранні енергія біопалива розсіюється, але продукти згоряння можуть знову перетворюватись в біопаливо шляхом природних екологічних або сільськогосподарських процесів. Отже, використання промислового біопалива, будучи добре ув'язаним з природними екологічними циклами, може не давати забруднень і забезпечити безперервний процес одержання енергії. Такі системи називаються агропромисловими [509].

Сьогодні існує методика узагальненої оцінки технічно-досяжного енергетичного потенціалу біомаси, яка розроблена науковцями Національного університету біоресурсів і природокористування України, Інституту технічної теплофізики НАН України, Інституту відновлюваної енергетики НАН України [513], яка включає оцінку технічно-досяжного енергетичного потенціалу:

- газоподібного палива з: гною свійських тварин і посліду птиці; стічних вод; полігонів твердих побутових відходів;
- рідкого моторного біопалива: біоетанол; біодизель;
- твердого біопалива: солома (відходи) зернових, технічних і круп'яних культур; лушпиння соняшника; відходи рубки та переробки деревини; енергетичні культури;
- торфу.

Таким чином, саме використання біомаси і біопалива в якості акумулятора енергії, як найбільш доступного місцевого альтернативного джерела енергії, має фундаментальне практичне значення та дозволяє вирішити проблеми щодо енергоефективності й енергонезалежності сільських територій. Від цього залежить їх стабільність, стійкість та конкурентоспроможність економіки, що, в свою чергу, дозволяє отримати значний економічний, соціальний, екологічний та енергетичний ефекти (табл. 2).

⁵¹³ Методика узагальненої оцінки технічно-досяжного енергетичного потенціалу біомаси ; В. О. Дубровін, С. О. Кудря, Г. Г. Гелетуха та ін. Київ : Тов. «Віол-принт», 2013. 25 с.

2. Ефекти від досягнення сільськими територіями енергоефективності й енергонезалежності

Види ефектів	Сутність
Економічний	1) зменшення витрат місцевих бюджетів і громадян за спожиту енергію від традиційних джерел; 2) перетворення витрат за спожиту енергію в інвестиції для розвитку території; 3) відновлення та розширення інфраструктури села; 4) залучення інвесторів з виробництва й використання альтернативних видів енергії; 5) поширення досвіду серед інших регіонів країни тощо.
Соціальний	1) створені додаткових робочих місць в місцях з заготівлі, переробки та доставки енергетичної сировини; 2) поліпшенні соціальної забезпеченості населення; 3) підвищення рівня життя сільського населення; 4) формування культури раціонального й бережливого споживання тощо.
Екологічний	1) зменшення забруднення навколишнього природного середовища; 2) раціональне використання природних ресурсів; 3) відновлення родючості ґрунтів та сільськогосподарського біорізноманіття; 4) покращення екологічної ситуації тощо.
Енергетичний	1) використання вільних від сільського господарства земель для вирощування енергетичних культур; 2) зростання енергоефективності й енергонезалежності сільських територій; 3) забезпечення енергетичної безпеки територій тощо.

Джерело: авторська розробка.

Однак, забезпечення енергоефективності й енергонезалежності сільських територій не можливе без впровадження інноваційних рішень, технік і технологій, які здійснюють прогресивні зміни у використанні їх наявного енергетичного потенціалу, що є темою наших наступних наукових досліджень.

РОЗДІЛ 9

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІЗНЕС-ОСВІТИ ТА УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ

9.1. Дослідницька компетентність – інтегрально значуща якість майбутнього підприємця

Діденко Є. П.

Українська медична стоматологічна академія

Обговорення ролі дослідницької діяльності у навчальному процесі, що ведеться в університетах, в черговий раз зроблено у зв'язку з реформуванням освіти, яке, у свою чергу, виникає з глобального перегляду сучасної парадигми освіти. Дослідницька діяльність є основоположним складником університетської освіти, тому в першу чергу на ній і було загострено увагу вчених.

Здійснення дослідницької діяльності у вітчизняних закладах вищої освіти регламентується законодавчою базою. У Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» наголошено, що невід'ємною частиною навчального процесу, що здійснюється у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації є наукова та науково-технічна діяльність [514]. У Законі України «Про вищу освіту» наголошено на необхідності органічного поєднання освіти та науки, що стає одним із пріоритетних напрямів державної політики [515].

Важливою є думка В. Кременя, який наголошує, що на якість освітнього процесу безпосередній вплив має наявність атмосфери творчого пошуку через створення наукового співтовариства викладачів та студентів. У результаті такої співпраці студенти мають можливість опанувати актуальні наукові методики, збагатити теоретичні знання та практичний досвід, відкрити нові перспективи для власного професійного зростання [516].

Проаналізувавши стан продовольчого ринку України, з'ясували, що у ринковій інфраструктурі відбуваються інтенсивні зміни: спостерігається розвиток національного підприємництва з виготовлення товарів народного споживання та масштабний імпорт продукції з інших країн світу. У даному випадку важливого значення набуває процес підготовки висококласних підприємців, знавців своєї справи зі сформованою дослідницькою компетентністю, наявність якої відіграє ключову роль у процесі здійснення кваліфікованої професійної діяльності.

Аналіз освітніх програм за спеціальністю 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» рівнів вищої освіти бакалавр та магістр

⁵¹⁴ Про наукову і науково-технічну діяльність. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

⁵¹⁵ Про вищу освіту : Закон України. URL : <https://zakon.help/law/1556-VII/edition01.01.2019>.

⁵¹⁶ Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

показав, що у подальшій професійній діяльності фахівець-підприємець може займатися підприємницькою, управлінською, експертною, товарознавчою, науковою діяльністю у сфері обігу товарів народного споживання. Для розв'язання складних спеціалізованих завдань та практичних проблем у галузі професійної діяльності або у процесі навчання, майбутній підприємець має оволодіти комплексом передбачених компетентностей, а саме: здатністю до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, здатністю застосовувати отримані знання в практичних ситуаціях, навичками використання інформаційних і комунікаційних технологій, здатністю до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел, здатністю працювати в команді, здатністю діяти відповідально та свідомо, здатністю виявляти ініціативу.

У процесі дослідження обраної нами проблеми ми брали до уваги не лише нормативно-правові документи, що регулюють процес фахової підготовки майбутніх підприємців, а й сучасні вимоги суспільства. З метою виявлення специфіки дослідницької компетентності майбутніх підприємців ми провели опитування роботодавців, сфера діяльності яких пов'язана як з виготовленням чи реалізацією продуктів народного споживання стосовно важливості формування дослідницької компетентності у випускників. Для відповідей респондентам було запропоновано ряд запитань, що сприяли визначенню позитивних педагогічних умов формування досліджуваної якості у майбутніх підприємців. Потенційним роботодавцям пропонували відповісти на кілька запитань:

1. Яких, на Вашу думку, навичок не вистачає нинішнім підприємцям після закінчення навчання у вищій школі (див. рис. 1)?

Рис. 1. Характеристики, яких бракує випускникам (на думку роботодавців)

2. Які, на Вашу думку, показники є якісною характеристикою ефективності роботи та конкурентоздатності випускників закладів вищої освіти (див. рис. 2)?

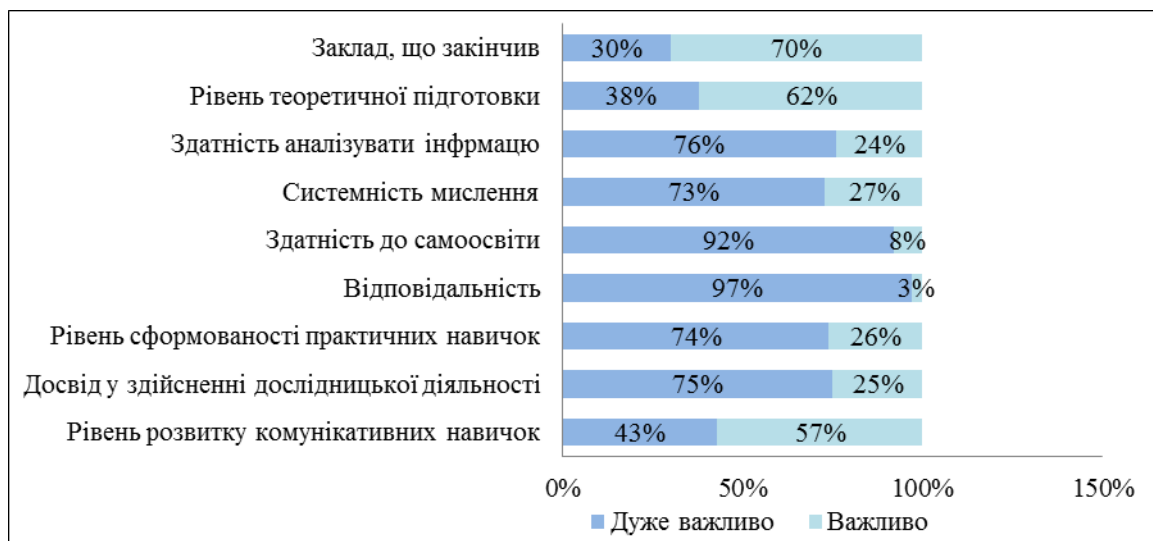

Рис. 2. Показники якісної характеристики конкурентоздатності випускників

Аналіз опитування потенційних роботодавців підтверджує думку науковців про те, що до недавнього часу професійна освіта у більшій мірі мала теоретичне спрямування, та все більше уваги слід звертати на необхідності збільшення у навчально-виховному процесі вищої школи практичного складника з елементами дослідницької діяльності.

Ці зміни матимуть позитивний вплив на розвиток компетентності, яке дасть можливість ефективно керувати процесом становлення висококваліфікованого фахівця зі сформованою дослідницькою компетентністю. Саме тому науковці вважають, що дослідницька діяльність є основоположним складником університетської освіти і в першу чергу саме на даному виді діяльності сконцентровують власні дослідження.

Відповіді респондентів були враховані в процесі планування та організації дослідницької діяльності, визначенні необхідних умов забезпечення формування дослідницької компетентності майбутніх підприємців.

Здійснення дослідницької діяльності у ході фахової підготовки майбутніх підприємців включає проведення різнопланових досліджень, які характеризуються невизначеністю умов і вимог, адже майбутній підприємець має уміло застосовувати спеціалізовані знання, здобуті у процесі навчання та професійної діяльності на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької діяльності.

Різноманітність визначень досліджуваного феномену свідчить, що поняття «дослідницька компетентність» є досить дискусійним серед науковців. Багатовимірність феномену дослідницької компетентності пояснюється поєднанням у дослідженні умінь аналітичного, комунікативного, критичного, креативного характеру та ін. При цьому

слід пам'ятати, що у процесі формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців важливу роль відіграє не лише зміст освіти, а й детально продумана організація навчального процесу з використанням передових освітніх технологій.

У зв'язку з цим, ми вважаємо за доцільно виокремити та детально розглянути змістові та діяльнісні аспекти дослідницької компетентності майбутніх підприємців як необхідної складової в процесі формування та становлення майбутнього фахівця у якісно новому освітньому просторі.

У своєму дослідженні ми дотримуємося думки, що дослідницька компетентність майбутніх підприємців нерозривно пов'язана з різноплановою дослідницькою діяльністю і проявляється в усвідомленні майбутніми фахівцями важливості процесу оволодіння знаннями, вміннями та навичками дослідницького характеру у процесі навчання у вищій школі, володінні основними методологічними прийомами наукового дослідження, необхідними для визначення якості товарів народного споживання і застосування їх на практиці, здатності застосовувати набуті у процесі навчання у закладі вищої освіти знання і, найголовніше, нести відповідальність за результати своєї роботи.

Однією з основних виробничих функцій майбутніх підприємців у подальшій професійній діяльності є саме дослідницька, тому формування їх дослідницької компетентності набуває першочергового значення. У процесі вивчення фахових дисциплін студенти здобувають навички постановки та вирішення завдань у різних практичних ситуаціях, самостійного пошуку необхідної інформації та її обробки, застосування набутих знань й умінь для організації експериментальних досліджень, здобувають знання, необхідні при проведенні дослідження у ході розв'язання професійно орієнтованих завдань.

Сучасні реалії свідчать, що дослідження досить рідко стають основою побудови навчального процесу. Однак, коли майбутні підприємці занурюються у професійне середовище, досить часто вони потрапляють у ситуації, що вимагають пошуку варіантів їх вирішення, застосування дослідницьких якостей та вміння самостійного приймати рішення, що, в свою чергу, викликає ряд труднощів. У такому випадку майбутні фахівці у зв'язку із недостатністю практичного досвіду перестають аналізувати ситуацію з дослідницької точки зору та стають неготовими до якісного виконання професійних завдань.

Нині досить поширеною є практика використання дослідницьких технологій в освітньому процесі вищої школи, що зводиться до формування у студентів компетентностей виконання вузькоспеціалізованих дослідницьких проектів. Однак для майбутнього підприємця дослідницька діяльність виступає на лише інструментом у процесі формування дослідницької компетентності, а й універсальним способом розвитку та професійного становлення висококваліфікованого фахівця.

Дослідницька компетентність майбутніх підприємців, сформована у контексті дослідницької діяльності, дає можливість ефективно опрацьовувати наявну інформацію та використовувати її в практичній діяльності. Дослідницька діяльність сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти навичок аналізу, синтезу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, класифікації, прогнозування, моделювання та проектування, які є вкрай необхідними для професійного становлення майбутнього підприємця. Окрім названих якостей, дослідницька діяльність сприяє формуванню особистісного ставлення (ідеали, переконання, життєві орієнтири) до обраної професії, що забезпечує формування не лише компетентного фахівця, а й цілісної особистості професіонала-дослідника.

Окрім цього, у дослідницькій діяльності майбутніх підприємців у ході фахової підготовки мають проявлятися та вдосконалюватися такі інтелектуальні уміння, як допитливість, здатність до висунення гіпотези дослідження, легкість генерування ідей, гнучкість думок (здатність переключатись з однієї ідеї на іншу), оригінальність мислення (здатність висувати ідеї, що відрізняються від загальновизнаних поглядів), вміння знаходити аналогії там, де традиційно вони не вбачаються. Розвиток цих інтелектуальних умінь можна здійснювати у навчальному процесі через формування вмінь ведення дослідницької діяльності.

Формування у студентів умінь розв'язувати дослідницькі завдання не самоціль, а шлях до підвищення якості навчання студентів, тобто, одночасно з підвищенням рівня сформованості дослідницьких умінь відповідно будуть підвищуватись загальні показники успішності вивчення дисциплін. Якщо ж дослідницькі задачі матимуть професійне спрямування, то логічно буде зробити висновок, що ми одночасно розв'язуємо два завдання, які пов'язані з навчальною діяльністю студентів:

- 1) одержання студентами повноцінної освіти;
- 2) формування творчої особистості майбутнього фахівця-підприємця.

Одночасне розв'язання цих двох завдань сприятиме продуктивному і якісному виконанню професійних обов'язків у майбутньому та підвищить результативність виконуваної діяльності.

Навчальний процес у вищій школі має характеризуватися орієнтацією на реалізацію дослідницького і особистісного потенціалу з подальшим розвитком дослідницької компетентності кожного студента. Дослідницька компетентність є результатом не лише процесу навчання, а й результатом процесу саморозвитку особистості студента.

Процес формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців має бути націлений не лише на опанування ними глибокими теоретичними знаннями, оволодіння дослідницькими уміннями й навичками, але й на формування їхнього особистісного ставлення до

дослідницької діяльності, здатності передбачити і врахувати її важливість та наслідки.

Нам імпонує думка В. Краєвського та А. Хуторського, які стверджують про наявність у складі кожної компетентності, у тому числі й дослідницької, трьох структурних компонентів: когнітивного, чи змістового; технологічного, або процесуального та особистісного. Автори підкреслюють, що дослідницьку компетентність слід розглядати крізь призму отриманих знань людини у результаті ведення активної пізнавальної діяльності в певній галузі науки, методи, методики дослідження, які вона має засвоїти задля здійснення дослідницької діяльності, а також особистісну мотивацію й позицію дослідника, його ціннісні орієнтації [517].

Формування дослідницької компетентності стає можливим за умови застосування спеціальних форм, засобів та методів ведення дослідницької діяльності у поєднанні з мотивацією та такими якостями особистості, як організованість, відповідальність, бажання відкривати раніше невідоме для себе, збагачуватися новою актуальною інформацією. Усі ці якості сприятимуть формуванню професійної компетентності майбутнього фахівця у підприємництва.

Процес формування дослідницької компетентності майбутніх підприємців організовували в єдності трьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених етапів: *мотиваційно-організаційного, когнітивно-діяльнісного та рефлексійного*.

Основною метою *мотиваційно-організаційного* етапу є формування у студентів розуміння важливості дослідницької діяльності в галузі підприємництва, вмотивованого ставлення до активної дослідницької діяльності, розвиток інтересу до виконання різнопланових наукових досліджень, мотивації до вивчення фахових дисциплін. Для цього пропонували такі форми організації освітнього процесу та види навчальних занять: проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції з дослідження конкретної професійної ситуації, лекції із завчасно спланованими помилками; лабораторні заняття; індивідуальні та групові консультації, тренінги мотивації до дослідницької діяльності тощо та методи: перевернутого навчання, асистентування, дослідницький, кейс-стаді, метод проектів, мозковий штурм та ін.

На *когнітивно-діяльнісному* етапі основним завданням є формування системи знань майбутніх підприємців про суть і структуру дослідницької діяльності, творчого мислення, навичок проектування, реалізації й обробки результатів наукових досліджень, необхідних для здійснення продуктивної професійної діяльності, що є підґрунтям формування структурних компонентів дослідницької компетентності.

⁵¹⁷ Краевский В., Хуторский А. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах. Педагогика. 2003. № 3. С. 3–10.

Форми організації освітнього процесу та види навчальних занять доповнили авторським тренінговим курсом «Теорія і технологія дослідницької діяльності майбутніх підприємців», виконанням індивідуальних науково-дослідницьких завдань із використанням методів мозкового штурму, майндмепінгу, кейс-стаді, ХОБО, проектів тощо, студентськими форумами «Якість та безпека товарів народного споживання», засіданнями студентських наукових об'єднань.

Рефлексійний етап передбачав формування в майбутніх підприємців уміння аналізувати й оцінювати сформованість власної дослідницької компетентності, усвідомлення вимог суспільства до професії підприємця, адекватно оцінювати можливі й реальні результати дій.

На рефлексійному етапі пропонуємо використовувати метод портфоліо, що дасть можливість студенту комплексно оцінити результативність власної діяльності, визначити орієнтири та перспективи подальшої роботи. Для встановлення відповідності між вимогами роботодавців та рівнем кваліфікації здобувачів вищої освіти організуємо засідання круглих столів за участю потенційних стейкхолдерів, ділові ігри «Знак якості», в ході яких студенти виконують роль експертів із визначення якості товарів народного споживання.

У ході вивчення фахових дисциплін майбутні підприємці вчаться розв'язувати професійно орієнтовані завдання різного рівня складності, обирати і використовувати відповідні методи та інструментарій з визначення та оцінки характеристик товарів і послуг, застосовувати інноваційні підходи для виконання дослідницьких проектів, здійснювати пошук, самостійний відбір, якісну обробку інформації з різних джерел.

Доведено, що використання указаних заходів сприяло формуванню інтересу до отримання нових знань та практичних навичок із їх подальшим продуктивним застосуванням, прагнення до самовдосконалення, а також налагодженню комунікації, оптимізації роботи в команді, що в подальшому позитивно вплинуло на організацію дослідницької діяльності в студентському колективі. Отже, здійснення дослідницької діяльності здобувачами вищої освіти у ході вивчення фахових дисциплін виконує роль основи навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на формування дослідницької компетентності майбутніх підприємців.

9.2. Формування дослідницької компетентності майбутніх підприємців як передумова підвищення якості освіти

*Шиян Н. І., д-р пед. наук, професор,
Діденко Є. П.*

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка*

За останні роки система вищої освіти України зазнала значних трансформацій, що були спричинені інтенсивним розвитком інформаційного суспільства і стрімкими змінами соціально-економічної ситуації у країні та світі. Питанню підготовки висококваліфікованого фахівця науковці надають все більш вагомого значення.

Українська вища школа, відповідно до сучасної парадигми європейської освіти, будує освітню діяльність навколо пріоритетного завдання – формування компетентної особистості. Тому необхідною умовою у процесі формування компетентної особистості з широким світоглядом, власною точкою зору та низкою необхідних професійних якостей є розвиток дослідницької компетентності майбутнього фахівця, що сприятиме максимальному розкриттю та розвитку потенціалу особистості кожного студента та слугуватиме запорукою успішного виконання професійних обов'язків у майбутньому.

Пріоритетним у процесі підготовки майбутнього підприємця, що володіє набором необхідних професійних компетентностей, є його зорієнтованість на фундаментальні знання, тісний зв'язок теорії з практикою, прагнення до професійного саморозвитку та самореалізації, уміння творчо мислити й володіти методиками дослідницької діяльності.

Вивчення джерел із окресленої проблеми засвідчило, що в науковій спільноті існують різні підходи щодо тлумачення суті та змісту дефініцій «компетенція», «компетентність», «дослідницька компетентність», які належать до базових педагогічних категорій, мають власне визначення і можуть бути охарактеризовані достатньо широко. У науковій спільноті не існує єдиного визначення понять «компетенція» та «компетентність». У Законі України «Про вищу освіту» поняття компетентності визначено як поєднання знань, умінь, навичок виконання практичної діяльності, способів мислення, ціннісних орієнтирів, особистісних якостей, морально-етичних цінностей, що регулює здатність особи до успішного виконання навчальної та професійної діяльності і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [518].

Досліджувані дефініції взаємопов'язані так, як «компетенцію» вважають наперед визначеним набором знань, умінь і навичок, а

⁵¹⁸ Про вищу освіту : Закон України. URL : <https://zakon.help/law/1556-VII/edition01.01.2019>.

«компетентність» є якісною характеристикою ступеню опанування ними, що проявляється при використанні їх у певній сфері діяльності особистості.

Серед наукової спільноти виокремилося три підходи стосовно досліджуваних дефініцій. Відповідно проведеного аналізу низки наукових праць, прихильники першого підходу вважають поняття «компетенція» та «компетентність» синонімічними (Т. Гудкова, С. Дружилов, Е. Зеєр, П. Третьяков, Дж. Равен та інші). Представники другого підходу вважають, що компетентності складаються з певних компетенцій (К. Махмурян, І. Перестороніна та інші). Відповідно до позиції представників третього підходу, поняття «компетенція» пов'язують з колом професійних чи суспільних повноважень певної особи, тоді як «компетентність» розглядають як здатність особистості до певного виду діяльності (Н. Бібік, І. Зимняя, В. Луговий, О. Савченко, Ю. Татур, А. Хуторський, та ін.).

Е. Шорт поняття компетентності розглядає як:

- певну дію чи поведінку, що має вплив на формування вмінь і навичок, необхідних для здійснення певної діяльності, але не пов'язаної з творчістю;
- володіння комплексом знань, умінь та навичок, від яких залежить вибір виду діяльності у професійній сфері;
- рівень відповідності сформованих здібностей загальноприйнятим стандартам;
- як властивість, спосіб буття [519].

Ми вважаємо, що поняття «компетенція» і «компетентність» слід розрізняти, так як «компетенція» – це наперед визначене коло питань обраної сфери діяльності особистості в яких вона повинна бути добре обізнана, тобто мати необхідні знання, вміння та навички для їх виконання. А компетентність – це індивідуальне надбання кожної особистості, яке базується на здобутих знаннях, моральних цінностях та особистому досвіді, що проявляється у процесі вирішення різнопланових проблем за рахунок уміння застосовувати власний практичний досвід, знання, вміння та навички, власне ставлення до них у конкретній ситуації. Компетентність є оцінкою ефективності тих чи інших дій людини, спрямованих на вирішення завдання.

Важливим для нашого дослідження є той факт, що професійна підготовка майбутнього підприємця починає змінювати своє спрямування у бік збільшення дослідницького компоненту у процесі навчання, що реалізує підготовку фахівця зі сформованою дослідницькою компетентністю, яка забезпечить йому значні переваги та успіх у обраній професії. Сучасний підприємець має не лише стежити

⁵¹⁹ Short E. Competence: Inquiries into its meaning and acquisition in educational settings. Lanham, MD : University Press of America, 1984. 211 p.

за надходженням якісних товарів до споживача, а й бути обізнаним з актуальними ринковими тенденціями, останніми розробками у галузі маркетингу та досконало володіти різними видами організації торгівлі.

Звертаючи увагу на специфіку професійної діяльності майбутнього підприємця, слід зауважити, що основну роль у професійному житті фахівця цього профілю має саме дослідницька діяльність, у результаті якої і формується дослідницька компетентність. Саме через це навчальний процес підготовки майбутніх підприємців має бути спрямований на формування у них умінь і навичок ведення дослідницької діяльності із використанням науково обґрунтованих методів дослідження.

У дослідженнях П. Горкуненко [520] висловлено думку, що підготовка сучасного фахівця обов'язково супроводжується залученням студентів до науково-дослідницької роботи, що забезпечує формування умінь самостійно знаходити варіанти розв'язку поставлених завдань, навичок здійснення наукової та практичної діяльності, розвитку творчого потенціалу та мотивації до самоосвіти та самовдосконалення. Тому, важливого значення набуває проблема формування у студентів мотивації до підвищення рівня власної теоретичної підготовки, що є необхідним для виконання дослідницької діяльності, забезпечить їх конкурентоспроможність на ринку праці та професійне зростання у подальшій професійній діяльності. У зв'язку з цим необхідним є не лише знайомство майбутніх фахівців з сучасною наукою, а й залучення їх до різнопланових наукових досліджень, що буде забезпечувати формування навичок пошуку необхідної інформації та застосування набутих знань у практиці вирішення дослідницьких завдань, творчого потенціалу та готовності до поєднання майбутньої професійної діяльності з дослідницькими проектами.

Серед наукової спільноти прийнято вважати, що дослідницька діяльність характеризується спрямованістю на отримання нових знань та набуття практичного досвіду. Особливий інтерес для нас представляє поняття дослідницької діяльності (запропоноване І. Зімньою) як специфічної діяльності людини, що регулюється свідомістю особистості, її активною позицією, спрямованою на задоволення інтелектуальних потреб, продуктом якої є нові знання, які відповідають поставленій меті [521].

Основним завданням дослідницької діяльності майбутніх підприємців у процесі навчання є формування логічного мислення, опанування принципів і методів наукових досліджень, умінь самостійно виконувати наукові дослідження, застосовувати набуту інформацію для розв'язання наукових та виробничих завдань, формування та розвитку

⁵²⁰ Горкуненко П. Формування професійної компетентності викладача педагогічного вищого навчального закладу І–ІІ рівнів акредитації в контексті загальноєвропейської інтеграції. *Нова педагогічна думка*. 2010. № 1.

⁵²¹ Зимняя И. А., Шашенкова Е. А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности. Ижевск : ИЦПКПС, 2001. С. 98.

ціннісного ставлення до цього виду діяльності.

На результати дослідницької діяльності певною мірою впливають особистісні схильності, які базуються на інтересах студента, що, в свою чергу, продукують активне, творче ставлення до майбутньої професії, спонукають до самовдосконалення і саморозвитку. За відсутності інтересу до професії та фахових дисциплін зменшується зацікавленість до навчання, що призводить до зменшення продуктивності дослідницької діяльності. Тому цей факт повинен бути врахований для проведення продуктивної дослідницької діяльності й отримання ґрунтовних результатів.

У процесі навчання майбутні підприємці мають оволодіти необхідним набором знань і умінь з обраного фаху, у тому числі й умінь вирішувати різнопланові завдання дослідницького характеру. Ми дотримуємося позиції, що формування дослідницької компетентності майбутніх підприємців є добровільним процесом, який відбувається за наявності у студентів бажання до саморозвитку та орієнтації на дослідницьку діяльність з урахуванням свободи вибору кожної особистості.

Результати аналізу наукових джерел з визначеної нами проблеми дослідження свідчать, що процес формування дослідницької компетентності майбутнього підприємця можна представити як складний соціально-педагогічний феномен, що складається з комплексу взаємопов'язаних компонентів (ґрунтовні знання, дослідницькі уміння, які реалізуються при певних умовах і залежать від зовнішніх та внутрішніх чинників, навичок проводити наукові дослідження). Усі перелічені вище компоненти є підґрунтям для формування дослідницької компетентності майбутнього фахівця.

Відповідно до переліку компетентностей випускника, вказаних у стандарті вищої професійної освіти за спеціальністю: 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», визначено, що для майбутнього підприємця дослідницька компетентність є ключовою.

У контексті сучасної парадигми вищої освіти України процес формування дослідницької компетентності викликає чимало дискусій серед науковців. Це пов'язано не лише з різним баченням науковцями передумов формування дослідницьких умінь, навичок студентів, а й із психологічними особливостями формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців. Дослідницька компетентність є ключовою, бо процес її формування супроводжується застосуванням аналітичних, критичних, комунікативних умінь.

Ми дотримуємося позиції, що формування дослідницької компетентності майбутніх підприємців є добровільним процесом, який відбувається за наявності у студентів бажання до саморозвитку та орієнтації на дослідницьку діяльність з урахуванням свободи вибору кожної особистості.

Дослідницька компетентність нерозривно пов'язана з дослідницькою діяльністю, власне, процесом дослідження, і проявляється в усвідомленні сенсу і значущості дослідницької діяльності, у володінні дослідницькими знаннями, вміннями і навичками, обґрунтованому виборі й оптимізації дослідницьких рішень у разі їх багатоваріантності, здатності використовувати набуті знання та вміння в майбутній професійній діяльності.

Ми погоджуємося з позицією Є. Феськової, яка досліджувану компетентність визначає як усвідомлену готовність постійно рухатися вперед у процесі власного саморозвитку, переживаючи акти розуміння, смислотворчості і саморозвитку [522].

У результаті проведеного аналізу наукових досліджень можемо дійти висновку, що процес формування та удосконалення дослідницької компетентності можна вважати успішним за умови усвідомлення особистістю її цінності; володіння базовим рівнем сформованості загальнокультурної компетентності; наявності сформованої методологічної та комунікативної компетентності; здатності ставити цілі та досягати їх; прогнозувати можливі результати та, за необхідності, вносити зміни у власну діяльність на шляху їх досягнення; усвідомлення важливості самоосвіти та самоудосконалення.

Такий комплексний підхід до розуміння дослідницької компетентності дозволяє ідентифікувати її процес як розвиток дослідницьких умінь і навичок, вмінь самостійно здобувати знання, досвід успішної орієнтації у процесі фахової підготовки тощо.

На основі проведеного аналізу наукових досліджень *дослідницьку компетентність майбутніх підприємців* ми визначаємо як інтегративну характеристику професійно важливих якостей особистості, що виявляється в мотивації до дослідницької діяльності, методологічних знаннях, дослідницьких умінь, сформованих особистісних якостях (самостійність, творче мислення, рефлексійність) та реалізується в здатності виконувати дослідження у сфері економіки з подальшим аналізом і оцінкою результатів дослідницької діяльності.

У результаті аналізу праць з досліджуваної проблематики виокремлено основні структурні компоненти дослідницької компетентності майбутніх підприємців: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний та рефлексійний.

Суть *мотиваційно-ціннісного компонента* полягає у наявності сформованого стійкого інтересу до дослідницької діяльності та обраної професії в цілому; бажанні мати ґрунтовні знання з фахових дисциплін, які є передумовою успішного виконання наукових досліджень у сфері підприємництва; потребі у розвитку своїх професійних знань, умінь і

⁵²² Феськова Е. В. Становление исследовательской компетентности учащихся в дополнительном образовании и профильном обучении : дис. канд. пед. наук : 13.00.01. Красноярск, 2005. 210 с.

навичок до конкурентоспроможного рівня, формуванні світогляду особистості та мотивації до професійного самовдосконалення.

Когнітивний компонент у складі дослідницької компетентності передбачає наявність розвинених до певного рівня знань, які, в основному, формуються у процесі засвоєння матеріалу навчальних дисциплін, що вивчаються у ході фахової підготовки майбутніх підприємців.

Операційно-діяльнісний компонент проявляється в умінні використовувати здобуті у процесі фахової підготовки знання, уміння та навички з максимальною користю. У своєму дослідженні операційно-діяльнісний компонент дослідницької компетентності розглядаємо як обов'язкову складову у процесі набуття майбутніми підприємцями умінь постановки проблеми дослідження, визначення понятійного апарату, розробки гіпотез та, власне, здійснення наукових досліджень з подальшим оформленням та презентацією отриманих результатів.

Рефлексійний компонент дослідницької компетентності спрямований на аналіз результатів здійснюваної діяльності, усвідомлення можливих наслідків та здійснення коригувальних дій на основі отриманого досвіду.

Слід звернути увагу на те, що лише при постійній взаємодії всіх названих вище структурних компонентів стає можливим процес формування дослідницької компетентності майбутніх підприємців.

Ураховуючи результати пошуково-аналітичної роботи, маємо змогу стверджувати, що підвищення інтересу майбутніх підприємців до обраної професії та виконання різнопланової дослідницької діяльності, оптимізація процесу формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців залежить від забезпечення таких педагогічних умов:

- 1) умотивованість майбутніх підприємців мотивації до дослідницької діяльності;
- 2) забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача та студентів;
- 3) створення у ЗВО економічного профілю відкритого освітнього середовища, що враховує специфіку професійної діяльності майбутніх підприємців та сприяє їх професійному зростанню.

Так, забезпечення першої умови – умотивованість майбутніх підприємців до дослідницької діяльності – здійснювали шляхом створення позитивного емоційного настрою здобувачів вищої освіти; втілення практико-орієнтованого характеру дослідницької діяльності під час занять; використання в освітньому процесі активних методів навчання та сучасних інформаційних технологій; здійснення само- та контролю викладачами дослідницької діяльності майбутніх підприємців.

Доведено, що за умови забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача та студентів відбувалося краще розуміння та сприйняття

студентами навчального матеріалу, набуття професійного досвіду на заняттях шляхом залучення до творчої професійно-орієнтованої діяльності. Налагодженню довірливих відносин зі студентами сприяло те, що викладач виступав у ролі консультанта, в результаті чого вони могли вільно висловлювати свою думку й аргументовано відстоювати дослідницьку позицію. На цій основі формували самостійність та ініціативність учасників освітнього процесу, стимулювали їх особистісне зростання, творчий розвиток, розвивали вміння орієнтуватися в нестандартних ситуаціях, здійснювали своєрідний тренінг інтелектуальної діяльності.

Реалізація третьої педагогічної умови – *створення в ЗВО економічного профілю відкритого освітнього середовища, що враховує специфіку професійної діяльності майбутніх підприємців та сприяє їх професійному зростанню* – вможливила залучення студентів до активної дослідницької діяльності: виконання індивідуальних та групових дослідницьких проектів із подальшою презентацією отриманих результатів на конкурсах студентських наукових робіт, роботи в студентських форумах за участі потенційних стейкхолдерів, ділових ігор «Знак якості» й ін. Відвідування державного підприємства «Полтавський регіональний науково-технічний центр стандартизації, метрології та сертифікації», зустрічі з потенційними стейкхолдерами сприяли усвідомленню важливості здобуття необхідних теоретичних знань і дослідницьких умінь, забезпеченню можливості відчувати себе в ролі дослідника, формуванню особистого практичного досвіду, мотивації до виконання дослідницької діяльності при розв'язуванні професійно зорієнтованих завдань, порівнянню рівня сформованості своєї дослідницької компетентності з вимогами роботодавців і коригуванню власної освітньої траєкторії. З'ясовано, що відкрите освітнє середовище забезпечує активізацію співпраці учасників освітнього процесу, сприяє фаховому становленню майбутніх підприємців шляхом безпосереднього занурення у сферу професійної діяльності.

Отже, ми можемо дійти висновку, що формування дослідницької компетентності майбутнього підприємця можна представити як складний педагогічний феномен, що містить комплекс взаємопов'язаних складників (грунтовні професійні знання, дослідницькі вміння, які реалізуються за певних умов і залежать від зовнішніх та внутрішніх чинників, практичних навичок здійснення досліджень).

9.3. Аналіз ринку соків і сокової продукції України

*Дрозд А. С.,
Мороз С. Е., канд. пед. наук
Полтавська державна аграрна академія*

Особливістю вітчизняного ринку соків є повне домінування національного виробника та висока конкуренція. Виробництвом соків займаються майже 400 підприємств, 20 з яких добре відомі українським споживачам. Окрім того, з'являються нові високоякісні бренди, покращується співробітництво у напрямку випуску соків власних торгових марок для підприємств роздрібної торгівлі [523].

У напрямку створення власних торгових марок активно працюють великі гравці ринку – торговельні мережі «АТБ», «Сільпо», «Метро», які у рамках контрактного виробництва соків вводять до своїх асортиментів власну продукцію. Проте про перетворення торгових марок підприємств і власних торгових марок мереж у справжні бренди говорити зарано, оскільки українські виробники у більшості випадків працюють на внутрішній ринок.

Аналіз літературних джерел [524, 525, 526] підтверджує той факт, що ринок соків в Україні високо конкурентний. При цьому майже вся продукція представлена великими компаніями: PepsiCo, Vitmark, Coca-Cola і Ерлан.

Активно розвивається й інший крупний виробник – ТОВ «Galicia». Потужності корпорації Т. В. Fruit почали функціонувати у 2011 році. Компанія виробляє соки з концентрату, пюре, соки прямого віджиму, напої під брендом Galicia, а також заморожені фрукти і овочі. Зараз на території України працюють 7 заводів з переробки. Продукція відповідає міжнародним стандартам ISO 9001: 2008.

Лідери ринку сокової продукції представлені у табл. 1.

Головним лідером ринку соків є ТМ «Сандора», що входить до складу компанії «PepsiCo» (рис. 1).

Успіх компанії PepsiCo полягає у високій якості продукції, а також використання найсучаснішого обладнання у виробництві, що забезпечує європейський рівень якості соків. Доля компанії на ринку в Україні складає 46 %. П'яту частину продукції «Сандора» постачає на експорт [527].

⁵²³ Лукомський Ю. О. Тенденції і напрями розвитку ринку соків в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 7. С. 73–77.

⁵²⁴ Огляд ринку соків в Україні. URL: <http://koloro.ua> (дата звернення: 19.10.2019).

⁵²⁵ Кручак Л. В. Ринок соків в Україні: аналіз стану та оцінка впливу дебіторської заборгованості покупців на його розвиток. *Облік і фінанси*. 2016. № 3. С. 147–152.

⁵²⁶ Аналіз українського ринку соків за 2011–2017 рік. URL : <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/analiz-ukrainskogo-rinka-sokov.html> (дата звернення: 19.10.2019).

⁵²⁷ Офіційний сайт компанії «Sandora». URL : <http://www.sandora.mk.ua> (дата звернення: 19.10.2019).

1. Провідні виробники соків на ринку України

Компанії	Торгова марка	Структура ринку, %	Розташування виробничих потужностей
PepsiCo	ТМ «Сандора», ТМ «Сандора Ексклюзив», ТМ «Сандора сік до сніданку», ТМ «Сандора овочевий», ТМ «Сандорик», ТМ «Садочок»	46	Миколаївська обл., Жовтневий р-н, с. Миколаївське
Vitmark	ТМ Jaffa «Наш сік», «Просто Фрукти», «Джусік», «Соковита», «Прямо Сік», «Чудо-Чад»	26	м. Одеса
Ерлан	ТМ Соки «Біола», ТМ Соки «Літо»	6,6	м. Київ, м. Дніпро
Coca-Cola Беверіджис Україна	ТМ Rich, ТМ «Добрий», ТМ Rich Kids	5	с. Велика Димерка, Київська обл.

Джерело: опрацьовано за даними [528].

У числі найбільших українських виробників соків, нектарів і соковмісних напоїв також компанія «Вітмарк-Україна». Лідерство компанії обумовлено високою якістю продукції, натуральністю та доступністю завдяки власній переробці українських фруктів та овочів, а також співробітництву із провідними світовими постачальниками [529].

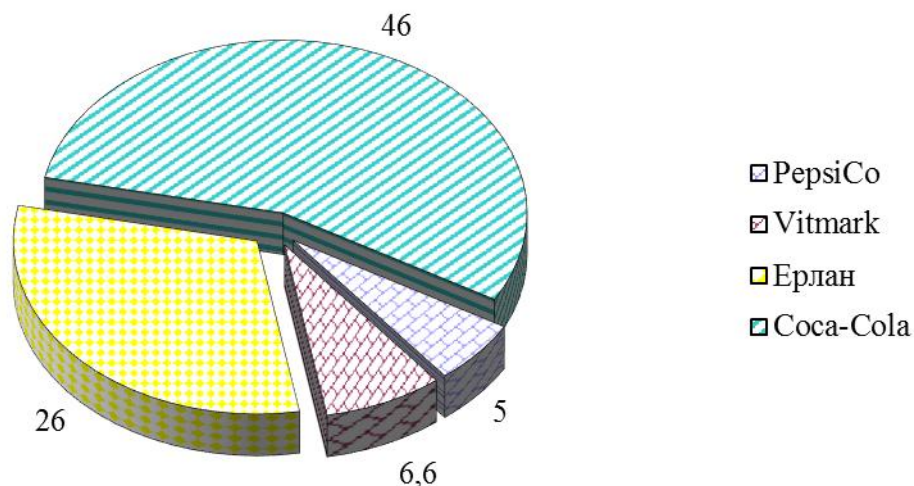

Рис. 1. Частки провідних виробників ринку соку, %

Джерело: опрацьовано за даними [530].

Компанія «Ерлан» випускає ТМ «Біола» та ТМ «Літо». Протягом певного періоду часу ТМ «Біола» стала самостійною і невід'ємною

⁵²⁸ Тенденції на ринку виробництва соків. URL : <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/tendentsii-na-rynke-proizvodstva-sokov.html> (дата звернення: 19.10.2019).

⁵²⁹ Офіційний сайт компанії «Вітмарк-Україна». URL : <http://www.vitmark.com> (дата звернення: 19.10.2019).

⁵³⁰ Огляд ринку соків в Україні. URL : <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/analiz-rynka-sokov.html> (дата звернення: 19.10.2019).

частиною ринку, яка задає стандарти та критерії для продукції, які формують смак і стиль поведінки покупця [531].

Компанія «Coca-Cola Беверіджис Україна» займає 5 % ринку соків України під такими марками ТМ «Добрий», ТМ «Rich» ТМ «Rich Kids». Чотири згадані компанії у сукупності займають 84 % від загального ринку соків. Решту ринку поділяють між собою інші компанії [532].

Більшість соків на ринку України є відновленими. Лише в останні роки активно розвивається сегмент соків прямого віджиму. Міжнародне позначення таких соків – nfc (not from concentrate). У країнах ЄС даний продукт є популярним і дуже цінним серед споживачів. Він коштує дорожче, однак цінується споживачами за високі смакові якості і корисні властивості.

В Україні ринок соків досить місткий, проте внаслідок високої залежності від платоспроможності населення, він працює нерівномірно. Найбільшими виробниками продукції є Одеська (11,1 %), Вінницька (10,8 %) і Дніпропетровська (9,2 %) області [533].

Згідно маркетингових досліджень «Ринок соків та нектарів в Україні», проведеного компанією Alliance Capital Management, в експорті вітчизняних соків у 2016 р. лідируючу позицію з часткою 29 % зайняв новий гравець – компанія «ОДЕО груп Україна». Це підприємство раніше не займалося поставками соків і нектарів на зовнішні ринки, тим не менше, воно зуміло істотно потіснити «старожилів» ринку. Решту чотири позиції у рейтингу експортерів 2016 р. займали такі компанії (в натуральному вираженні) [534]:

- ТМ «Сандора» – частка 10 % від загального обсягу експорту (15 % у 2015 р.);
- Дінтер Україна Скала – частка 8 % від загального обсягу експорту (11 % у 2015 р.);
- НВП Гетьман – частка 7 % від загального обсягу експорту (4 % в 2015 р.);
- Со'ок – частка 6 % від загального обсягу експорту (2 % в 2015 р.).

Варто відзначити, що Росконцентрат Україна (частка експортних поставок 7 % у 2015 р.) і Консервний завод Поповецький (частка 6 % у 2015 р.) з першого півріччя 2016 р. припинили постачання своєї продукції за кордон. Також істотно зменшила обсяг експорту своєї продукції компанія Вінні-Пектин, частка якої у 2015 р. становила 4 %, а

⁵³¹ Офіційний сайт компанії «Ерлан». URL : <http://www.biola.ua>. (дата звернення: 19.10.2019).

⁵³² Офіційний сайт компанії ІП «Кока-Кола Беверіджиз Україна». URL : <http://coca-colahellenic.com.ua> (дата звернення: 19.10.2019).

⁵³³ Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 19.10.2019).

⁵³⁴ В Україні з'явився новий лідер з експорту соків. URL : <https://agro-online.com>details> (дата звернення: 19.10.2019).

у 2016 р. компанія поставила на зовнішні ринки менш 1 % від усього обсягу експорту соків і нектарів [535].

За результатами перших восьми місяців 2019 р., експорт соків з України склав 62,7 млн дол. США, що майже на 60 % більше ніж за аналогічний період 2018 року [536]. Разом з цим імпорт зазначеної продукції до України скоротився на 18 % порівняно з аналогічним періодом минулого року і становив 23 млн дол. США. Сальдо торговельного балансу є позитивним і становить 39,8 млн дол. США, тобто Україна є нетто-експортером соків. Загальну тенденцію змін експортно-імпортних поставок сокової продукції протягом 2011–2019 рр. відображено на рис. 2.

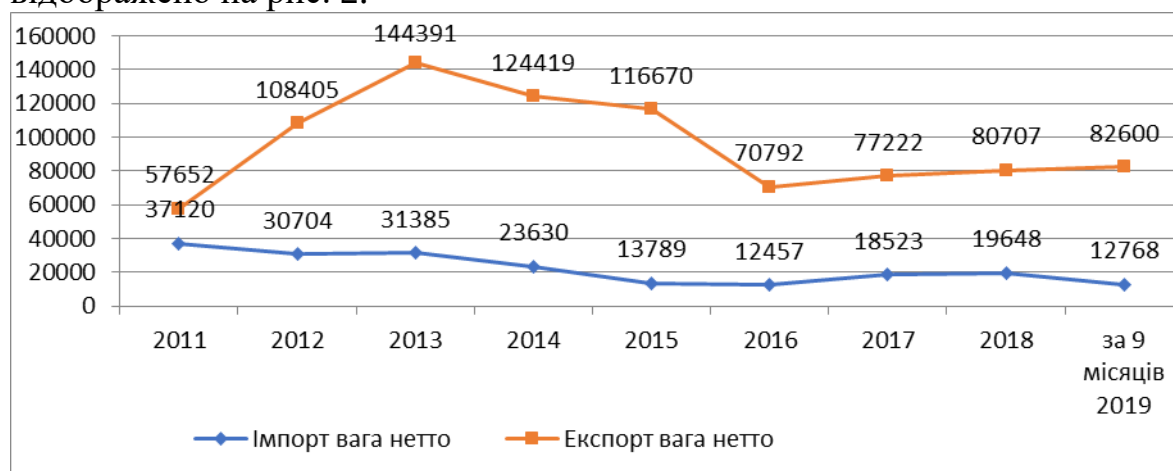

Рис. 2. Сумарний обсяг імпорту та експорту соків плодів чи овочів, незброджених, без спирту (вага нетто, т)

Джерело: опрацьовано за даними Державної фіскальної служби України [537].

Скорочення імпорту соків свідчить про те, що Україна поступово витісняє іноземних конкурентів з внутрішнього ринку, заповнюючи його власною продукцією. В той же час нарощення експорту закріплює позиції України на світовому ринку.

За даними аналітиків Асоціації «Українського клубу аграрного бізнесу» за підсумками 2018 р. Україна експортувала соків на загальну суму 67,7 млн євро. Найбільшим споживачем українських соків став ЄС, куди 2018 р. відвантажили 71 % всього обсягу експорту соку з України, 92 % від загального обсягу експорту українського соку в ЄС припадало на яблучний сік [538].

Проте, вже у 2019 р. за результатами перших восьми місяців, основним покупцем українських соків стали США, куди було поставлено

⁵³⁵ Дроздова В. А., Кормич Л. В. Перспективи сокового ринку: причини та наслідки. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 6 (11). С. 159–167

⁵³⁶ Україна наростила експорт соків на 60 %. URL : <https://business.ua/news/6795-ukrajina-narostila-eksport-sokiv-na-60> (дата звернення: 19.10.2019).

⁵³⁷ Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих груп товарів за кодами ТНЗЕД. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL : <http://sfs.gov.ua/control/cstat/f2a/showstat> (дата звернення: 19.10.2019).

⁵³⁸ Україна ввійшла в десятку експортерів соків до ЄС. URL : <https://agropolit.com/news/11906-ukrayina-vviiyshla-v-desyatku-eksporteriv-sokiv-do-yes> (дата звернення: 19.10.2019).

соків на 25,6 млн дол. США, що становить 40,8 % від усього експорту українських соків [13]. У трійку лідерів також увійшли Канада – 14,6 % (майже 8 млн дол. США) і Австрія – 13,2 % (7,2 млн дол. США) [539].

За цей період серед товарної структури соків Україна найбільше експортувала яблучного соку 64,9 тис. т (91,2 % від загального експорту) та томатного – 3,1 тис. т (4,4 %) [536].

Як показав аналіз ринку соків і нектарів, серед країн ЄС основними покупцями є Польща, куди у 2018 р. відвантажили 16,5 тис. т продукції (32 % всіх поставок з України), Австрія – 16,5 тис. т (32 %) та Німеччина – 10,6 тис. т (21 %) (табл. 2).

2. Питома вага експорту соку у 2013–2019 (8 міс.) рр. за країнами, %

Експорт	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	8 міс. 2019 р.
Польща	58,74	64,92	62,10	53,56	40,20	19,89	13,68
Російська Федерація	30,28	13,68	-	-	-	-	-
Австрія	4,49	7,99	13,78	8,76	20,29	22,07	15,19
Білорусь	-	-	6,91	13,76	-	-	-
Канада	-	-	-	-	11,36	-	-
Словаччина	-	-	-	-	10,75	-	-
Німеччина	-	-	-	-	10,82	18,49	-
США	-	-	-	-	-	-	37,43
Інші	6,49	13,41	17,21	23,92	54,08	39,55	33,70

Джерело: опрацьовано за даними Державної фіскальної служби України [536].

Як бачимо з даних табл. 2, стабільними імпортерами української сокової продукції є Польща і Австрія, хоча обсяги поставок до Польщі суттєво скоротилися з 64,92 % у 2014 р. до 19,89 % – у 2018 р. Помітно коливаються обсяги поставок соків і нектарів до Австрії. Так у 2016 р. вони знизилися з 13,78 % до 8,76 %. Однак вже наступного 2017 р. сягнули 20,29 %. Тенденція до зростання продовжилася й 2018 р.

Протягом 2015–2016 рр. відновилося постачання продукції на білоруський ринок – частка цієї країни у 2016 р. склала 13,76 % від загального обсягу експорту, на відміну від 6,91 % у 2015 році.

Однак, починаючи з 2017 р. експортні поставки у Білорусь припинилися. Структура експорту сокової продукції за країнами представлена на рис. 3.

⁵³⁹ Україна збільшила експорт соків в три рази. URL : https://zik.ua/news/2019/07/20/ukraina_zbilshyla_eksport_sokiv_v_try_razy_1609797 (дата звернення: 19.10.2019).

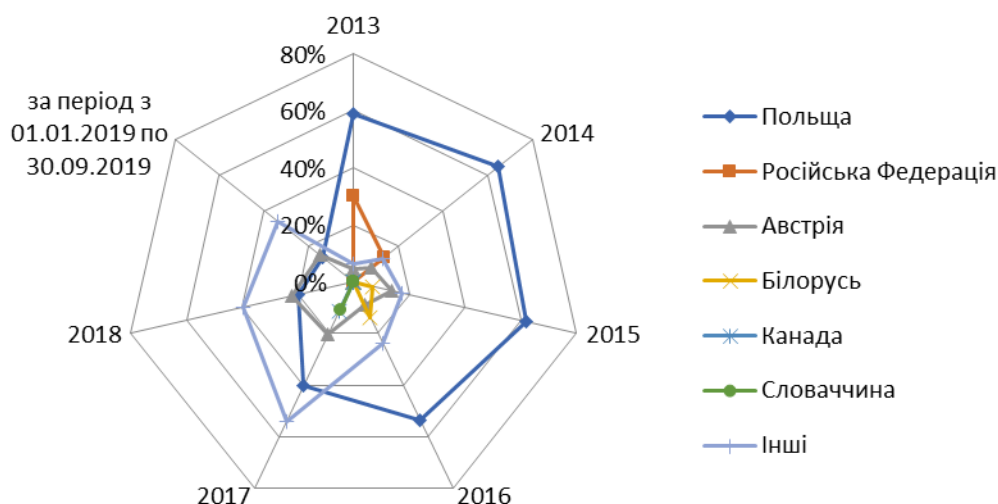

Рис. 3. Структура експорту сокової продукції за країнами

Джерело: опрацьовано за даними Державної фіскальної служби України [536].

Зауважимо, що серед країн, куди Україна експортує сокову продукцію у 2017 р. з'явилися Словаччина і Канада, а починаючи з 2019 р. до імпортерів української сокової продукції приєдналися США з часткою у 37,43 %. Аналітики також відзначають, що у 2019 р. до п'ятірки найбільших імпортерів сокової продукції увійшли також Нідерланди (6 % або 3,1 тис. т) та Словаччина (4 % або 1,9 тис. т) [537].

Відомо, що важливими учасниками ринкових процесів на будь-якому ринку, що безпосередньо впливають на його стан та перспективи розвитку є споживачі, відношення яких до певної продукції характеризуються обсягом та тенденціями споживання. Дослідження літературних джерел виявило, що вже котрий рік незмінною шісткою найпопулярніших соків в Україні є апельсиновий, мультивітамінний, томатний, ананасовий, персиковий та замикає шістку яблучний сік [540].

Асортимент соків можна умовно розподілити на дві групи: перша – так звані тропічні соки, що розливаються з привезених концентратів таких культур, як ананаси, апельсини, грейпфрути, манго та інші. Друга група – соки, що безпосередньо вичавлюють зі свіжих місцевих плодово-ягідних культур – яблук, вишень, винограду, томатів тощо.

Теоретично виробляти в Україні можна стільки видів соків, скільки існує варіантів їх змішування. Все ж, за інформацією експертів, в Україні найпоширеніше виробництво саме яблучного соку, його сумішей з іншими плодами та ягодами, потім – виноградного, томатного, дещо менше – сливового, абрикосового тощо.

Становище виробників на ринку досить часто залежить від асортименту. Чим більше найменувань соків пропонують, тим більше

⁵⁴⁰ Чукурна О. П. Маркетингові дослідження споживчих переваг на ринку соків України. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (3). С. 134–137.

шансів задовольнити запити споживачів і наростити обсяги продажів. У виробничому асортименті ТМ «Сандора» – 17 позицій сокової продукції, а також 1 позиція морсів, СП «Вітмарк-Україна» тільки під маркою «Jaffa Select» виробляє 12 асортиментних позицій, а продукція підприємства випускається і під ТМ «Наш сік», «Просто фрукти», «Джусік», «Чудо Чадо». Окремо в ряду продукції СП «Вітмарк-Україна» стоять «соки Одеського консервного заводу дитячого харчування» – натуральні соки з вітчизняних фруктів і овочів. Асортимент компанії «Вінніфрут» складає 9 видів сокової продукції під ТМ «ЕКО». Компанія Ерлан планує збільшити асортимент сокової продукції «Біола» до 20 найменувань.

В Україні соки та соковмісні напої в основному виробляють шляхом їх відновлення з концентратів, переважно заморожених, що обумовлено зручністю транспортування, умовами зберігання і меншою затратністю, порівняно з імпортом готового продукту. При виготовленні сокової продукції використовується імпортна сировина, невеликий виняток становить виробництво яблучного і деяких видів овочевих соків.

Провідні українські виробники використовують імпортні концентрати німецьких компаній Dohler Group, Rudolf Wild GmbH & Co, Etol SK sro, а також транснаціональної компанії Cargill BV, ізраїльської Gan-Shmuel Foods Ltd і інших. Для виготовлення яблучного соку і плодово-ягідних нектарів використовуються концентрати австрійсько-українського СП «Поділля-ОБСТ», а для виробництва томатного соку – концентрати ЗАТ «Чумак».

Основним соком промислового виробництва у нашій країні є яблучний, на частку якого припадає близько 20 % ринку (рис. 4). При цьому 80 % соків, вироблених в Україні, виготовляється з імпортного концентрату, а частка вітчизняної сировини становить не більше 15 % [533].

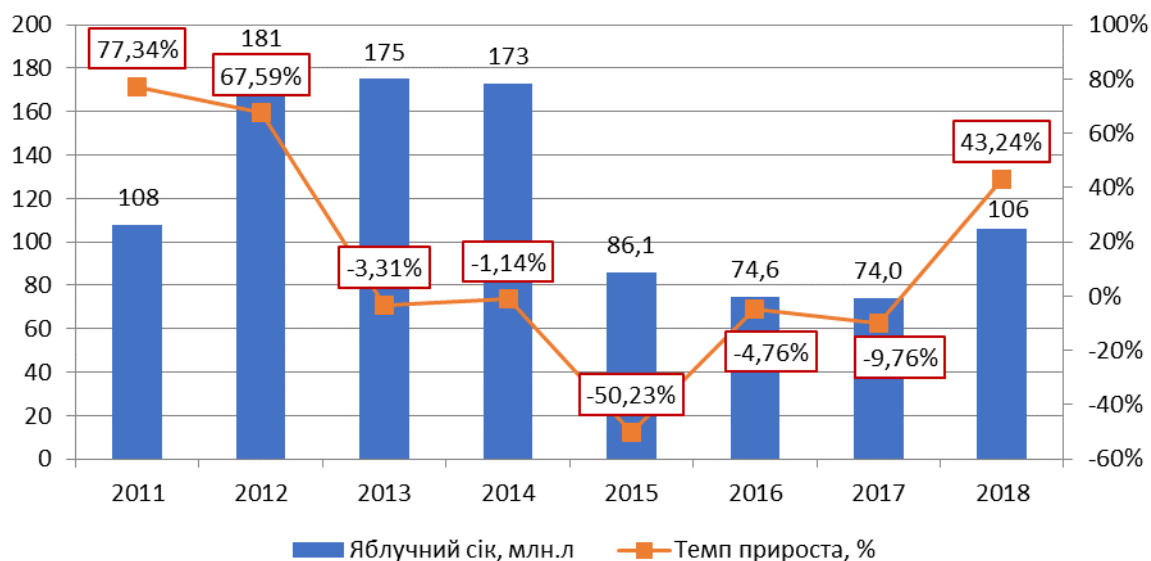

Рис. 4. Виробництво в Україні яблучного соку за підсумками 2011–2018 рр., млн л

Джерело: опрацьовано за даними [533].

Виробництво яблучного соку – це одна із галузей економіки, яка має ресурси і перспективи для подальшого розвитку. Але на жаль, якщо аналізувати період з 2012 р. по теперішній час, можна зробити висновок, що спостерігається тенденція зменшення виробництва і реалізації даної продукції, що зумовлено цілою низкою, як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

Яблучний сік давно і міцно завоював народну любов. Він не тільки приємний на смак, але надзвичайно корисний. До того ж, яблуні ростуть практично по всій території нашої країни, тому ціна на яблучний сік невисока. В умовах реалізації політики імпортозаміщення та забезпечення жителів України якісними і безпечними продуктами харчування висока залежність від імпорту яблучного концентрату неприпустима, оскільки культура яблуні заходить далеко на північ, і яблучний сік можна виробляти у самих різних за кліматичними умовами регіонах країни [541].

Виробникам сокової продукції, щоб зайняти стійкі позиції на ринку України, потрібно особливо велику увагу приділяти споживачам, вивчаючи їх потреби і запити. Асортимент соків, який повною мірою відповідатиме попиту споживачів, дозволить суттєво збільшити обсяги збуту продукції.

За результатами проведеного дослідження можемо зробити висновок про негативну тенденцію щодо виробництва та споживання соків та соковмісних напоїв. У сучасних економічних умовах виробничі підприємства мають обирати стратегії, які дозволять сформувати конкурентні переваги у перспективі. Для цього виробникам потрібно звернути увагу на розвиток власної сировинної бази, удосконалювати технологію виготовлення соків, створювати інноваційну продукцію і впроваджувати її у виробництво.

⁵⁴¹ Виробництво промислової продукції за видами в Україні за 2016 рік: Статистичний бюлетень / за ред. І. С. Петренко. Державна служба статистики України. Київ, 2016. 194 с.

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНИЙ, ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ТА ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПІДТРИМКИ І РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Колективна монографія

**За редакцією О. В. Калашник, Х. З. Махмурова,
І. О. Яснолоб**

Комп'ютерна верстка – Т. О. Чайка

Рекомендовано до друку Вченою радою
Полтавської державної аграрної академії

Підписано до друку 05.11.2019 р.
Формат 60х84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Умовн. друк. арк. 21,16.
Наклад 300 шт. Замовлення 2019-145

Видавництво ПП «Астрая»
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4
Тел.: +38 (0532) 509-167, 611-694
E-mail: astraya.pl.ua@gmail.com, веб-сайт: astraya.pl.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5599 від 19.09.2017 р.

Друк ПП «Астрая»
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4
Тел.: +38 (0532) 509-167, 611-694
Дата державної реєстрації та номер запису в ЄДР
14.12.1999 р. № 1 588 120 0000 010089